Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi

© NÜVE KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI: 107
İnceleme - Araştırma Dizisi: 82

Bu kitap ve kitabın özgün özellikleri tamamen Nüve Kültür Merkezi'ne aittir. Hiçbir şekilde taklit edilemez. Yayınevinin izni olmadan kısmen ya da tamamen kopyalanamaz, çoğaltılamaz.
Nüve Kültür Merkezi hukukî sorumluluk ve takibat hakkını saklı tutar.

Mart 2012

Genel Yayın Yönetmeni: **İsmail ÇALIŞKAN**
Sanat Yönetmeni: **Ömer TEKİNER**

ISBN 978-605-4336-76-0

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: **16195**

Kapak Tasarım: **NKM Medya**

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı & Cilt: **Sebat Ofset Matbaacılık**

Fevzi Çakmak Mh. Yayın Cad. No. 2 Karatay/KONYA
Tel: +90.332.342 01 53 sebat@sebat.com
KTB S. No: **16198** - Basım Tarihi: **MART 2012**

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

BAYRAM, Mikâil
Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi

ANAHTAR KAVRAMLAR
- key concepts -
1. Ahi Evren, 2. Mevlâna, 3. Selçuklular, 4. Tasavvuf, 5. Konya

NKM
nuvekultur.com
nuve@nuvekultur.com
romantikkitap@gmail.com

M. Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı Alt Kat No: 35-36-41
Meram / KONYA Tel: 0.332.352 23 03 Fax: 0.332.342 42 96

Alemdar Mah. Himaye-i Etfal Sok. Aydoğmuş Han Nu. 7/G
Cağaloğlu / İSTANBUL Telefaks 0.212.511 37 86

Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla

AHİ EVREN-MEVLÂNÂ MÜCADELESİ

Prof.Dr. Mikâil BAYRAM

Genişletilmiş ve İlaveli 3. Baskı

NKM

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu eser kırk senelik bir çalışma ve araştırmanın ürünüdür. Akademik çalışmaya başladığım tarihten itibaren yurt içinde ve yurt dışında el yazması eser ihtiva eden kütüphanelerde çalışmalarımı sürdürmekteyim. Bu çalışmalarım süresi içinde edindiğim müktesebat beni, bil-mecburiye Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da teşekkül eden dinî, siyâsî, sosyal ve ekonomik olayların içine çekti. Çünkü el yazması eserler arasında bu devrin dinî, siyâsî, sosyal ve ekonomik olaylarına ve bu olanlardaki gelişime ve yapılanmalara ışık tutan bilgi ve belgelerle karşılaşıyordum. Haliyle o devrin fikir hareketleri, kültürel yapılanmaları çalışmalarıma konu oluyordu. Bu konular etrafında müstakil eserler ve makaleler yayınladım.

Bu cümleden olarak Türkiye Selçukluları döneminde güçlü bir fikir ve aksiyon adamı olarak karşımıza çıkan Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud ve etrafındakiler üzerinde çalışmalar yürütürken, bu çevreler ile çok ünlü ve güçlü şair Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî ve çevresindekiler arasında yaşanan mücadeleleri deşifre etmeye yöneldim. Bu iki zümre arasındaki dinî, siyâsî ve fikrî mücadele bu eserin konusunu teşkil etmekte ve orijinal bilgiler ihtiva etmektedir.

Kütüphane çalışmalarım halen devam etmektedir. Zaman zaman Selçuklular devrinde cereyan eden sosyal ve siyâsî olaylarla ilgili yeni bilgi ve belgelerle karşılaşmaktayım. Bu eserin yeni baskılarını yapma ihtiyacı hasıl oldukça yeni bilgi ve belgelerdeki muhtevayı da esere ilâve etmeyi uygun

buluyorum. Onun için bu eserin bu son baskısında okuyucular orijinal tesbitler bulacaklar.

20.02.2012

Prof.Dr. Mikâil BAYRAM

ÖNSÖZ

Geçmiş dönemlerde yaşayan ilim, fikir ve san'at erbabını tanıtanlar, şöhretini ve mirasını devam ettirenler, eserlerini okutan, yayınlayan talebeleri, eserlerine şerhler ve haşiyeler yazmak suretiyle onların temsil ettiği fikir ve san'at ekolüne mensup olan takipçileri olmuştur. Bazı fikir ve san'at adamları da vardır ki, belli bir siyasî otoritenin himayesini kazanarak bu siyasî otoritenin gölgesinde şöhretin zirvesine yükselmiş oldukları görülür. Nice güçlü, fikir ve san'at adamları da vardır ki, kendi dönemlerindeki siyasî otoriteye muhalif bir konumda olmalarından dolayı siyasî gücün hışmına maruz kalarak nam ve nişaneleri unutulmaya ve silinmeye mahkûm olmuş, tarihin karanlıklarına terk edilmişlerdir.

Türkiye Selçukluları zamanında Moğollar'ın Anadolu'yu işgal edip kendi çıkarlarına uyumlu bir yönetimi iktidara getirdikleri dönemde (1243–1335 yılları arası) Ahi ve Türkmen çevrelerin Moğollara ve Moğol yanlısı iktidara karşı bir mücadele başlatıp sürdürmeleri, bu iktidarın onlar üzerinde ağır siyasî baskı ve şiddet uygulamalarına yol açmıştır. Bu ağır zulüm, şiddet ve baskılarda pek çok Ahi ve Türkmen ileri gelenleri, fikir ve san'at erbabı kişiler öldürülmüşlerdir. Ahi ve Türkmenlerin medrese, tekke, zaviye, iş yerleri ve kurdukları vakıflar müsadereye tabi tutulmuş, birçok Anadolu şehirlerinde katliamlar ve tehcir olayları meydana gelmiştir. Ahi Teşkilâtı'nın baş mimarı, derici esnafının piri, devrin önde gelen fikir ve aksiyon adamı Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud da Kırşehir'de çevresindekilerle birlikte katliama uğramıştır. Öldürülmesinden sonra da talebeleri ve çevresindekiler üzerinde yaratılan sıkı takip ve ağır baskılar eserlerinin kaybolmasına, meçhul kalmasına sebep olmuştur. Selçuklular zamanında Anadolu'da Moğollara ve Moğol yanlısı iktidarlara karşı sürdürülen isyanlarda

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, bayrak isim olduğu için bu iktidarlar onun adını unutturmak ve izini silmek için özel bir gayret göstermişlerdir. İlk defa tarafımdan el-yazması eserler ihtiva eden kütüphaneler taranmak suretiyle Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din veya Hace Nasîrü'd-din'e ait 25 kadar eserin mevcut olduğu tesbit edilmiştir. Eserlerinin tetkikinden onun güçlü bir fikir adamı ve feylesof bir kişi olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bu çalışmalarımız sonucunda asıl adı Hace Nasiru'd-din Mahmud olup daha çok menkabevî adı olan Ahi Evren diye tanınan şahsın etrafındaki esrar perdesi kalkmış durumdadır. Bu şahsın Latifeler'in sahibi Nasreddin Hoca ile aynı kişi olduğunun belirlenmesi onun etrafındaki esrar perdesinin aralanmasına da vesile olmaktadır.

Öte yandan fıkraları ile ünlü Nasreddin Hoca da böyle bir ortamda yaşamıştır. Selçuklular zamanında yaşadığı bilinen bu bilge kişinin nerede, ne zaman ve nasıl yaşadığı bilinmemektedir. Hayatı ve çevresi hakkında da çok az bilgi bize ulaşmıştır. Ondan günümüze gelen tek şey *"Letaif"* denilen güldürücü ve düşündürücü fıkralarıdır. Ünü bu fıkralar ile bütün Osmanlı coğrafyasına ve Türk illerine yayılmış olduğu halde, gerçek şahsiyeti, hayat hikâyesi meçhul kalmıştır.

Bu çalışmada Ahi Teşkilâtı'nın baş mimarı olan büyük halk filozofu ve fikir adamı Ahi Evren diye bilinen Hace Nasîrü'd-din Mahmud hakkındaki yeni bulgu ve bilgiler sunulduktan sonra, bu yeni bulgu ve bilgiler ışığında latifeleriyle tanınan Nasreddin Hoca ile lâkabı Nasiru'd-din olan Ahi Evren'in aynı kişi oldukları gösterilecektir. Böylece Anadolu Selçukluları devrinin bir ünlü fikir ve aksiyon adamının gerçek kişiliği su yüzüne çıkarılmış ve etrafındaki esrar perdesi aralanmış olacaktır. Çünkü Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud, hayatı, çevresi ve eserleriyle bilinen ve tanınan bir şahsiyettir. Bu çalışmadan sonra bu alanda yürütülecek olan araştırmalar ve çalışmalar ile Filozof Nasreddin Hoca gerçek yönü ve fikirleri ile yeniden gündeme gelecektir.

Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un *"Letâif-i hikmet"* ve *"Letâif-i Gıyasiyye"* adlı eserlerindeki birtakım latife ve hikâyeler halk arasında Nasreddin Hoca Latifeleri olarak yer aldığı ve bazı Nasreddin Hoca Latifeleri'nin de Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud'un eserlerindeki anlatımlardan ve yorumlardan alındığı veya hayatından izler ihtiva ettiği gösterilecektir.

Tabii 700 senelik zaman süreci içinde halk muhayyilesinin ortaya koyduğu pek çok hikâye ve anekdotların Nasreddin Hoca'ya nisbet edildiği de gözlenmekte ve bilinmektedir. Nasreddin Hoca'nın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olduğu ve onun da eserlerinin ortaya çıkması ve bu eserlerin sahibi olarak hayat hikâyesinin de aydınlatılması ve gerçek şahsiyetinin tanınması ile 700 seneden beri Nasreddin Hoca'ya nisbet edilen şeyleri tanıma ve belirleme imkânı doğmaktadır. Nasreddin Hoca'nın latifelerinin aslında meşâyıh menakıb-nâmeleri türünde bir eser olduğu ve bu latifelerin Ahi Hace Nasiru'd-din'in hayat hikâyesi ile ilgili izler taşıdığı ve onun hayat hikâyesini detaylandırdığı gösterilecektir. Böylece latifelerin Türkiye Selçukluları devrinin sosyal ve kültürel olaylarına ne şekilde açıklık getirdiği belirtilecektir.

Anadolu Selçukluları devrinin en güçlü şair ve mutasavvıfı Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî, meşhur eseri *"Mesnevî"*sinin altıncı cildinin başında (İlk 273 beyt) dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye hitaben bu eserini kendisine muhalif ve kendisiyle savaş halinde olanlarla mücadele etmek amacıyla yazmaya başladığını, sonunda başarıya ulaştığını, düşmanlarının mağlup ve zelil olduklarını, bu yüzden *"Mesnevî"*nin bu VI. Cild ile sona ereceğini bildirmektedir. *"Mesnevî"* incelendiği zaman görülmektedir ki, gerçekten de Mevlânâ çevresinde birileri ile mücadele ve savaş halinde imiş ve kendisine şiddetle muhalif bir çevre bulunmaktaymış. *"Divân-i Kebir"*inde de birilerine hicviye niteliğinde onlarca şiirler bulunmaktadır. Ünlü Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî bu muhalifleri kısmen tanıtmaktadır. Fakat Mevlâna'ya muhalif olanlar arasında biri vardır ki, Mevlânâ onu kendisinin baş düşmanı olarak görmektedir. Bu baş düşmanını *"Mesnevî"*de hiç adıyla anmamıştır. Onu Dabbağ (Derici), Mar-gir (Yılancı), Hace(Hoca), Danişmend (Bilge kişi), Lala (Şeh-zade muallimi), Nasuh (Nasihatcı), Ahi(Feta) gibi meslek bildiren sözlerle ve daha çok da Cuha (Hocacık), İblis (Şeytan), Muhannes (Eş cinsel), Pelid (Çirkef), Mar ve Ejder (yılan), Kundeh (Pes-paye) Bed-huy (Kötü huylu), Köse ve Hadım gibi aşağılayıcı, tahkir ve tezyif edici sözlerle anmıştır. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, Vezir kadı Hanıkah-ı Sultanî (Saray Mektebi) muallimliği (Lala) gibi önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Bu hizmetleri esnasındaki uygulamalarından dolayı da Mevlânâ'nın ağır hakaretine, hicivlerine maruz kalmıştır.

Mevlâna, *"Divan-i kebir"*de de bu muhalifini aynı söz ve ifadelerle 20'den fazla şiirde insaf ölçülerini aşarak ağır şekilde hicvetmiş ve ağır hakaretlerde bulunmuştur. Yalnız bir şiirde onun ismini Nasîrü'd-din olarak zikretmiştir. Bu muhalifini tezyif ve tahkir ederken onun hayat hikâyesi hakkında önemli bilgiler de vermiştir. Ahmed Eflâkî de piri Mevlânâ'nın *"Mesnevî"* ve *"Divan-i kebir"*de bu zat hakkında kullandığı söz ve ifadelerle onu birçok defalar anmış ve ahlâkî zaafı bulunan bir kişi olarak göstermiştir.

İşte Mevlânâ ve yakınlarının bunca kötü sıfatlarla ve hakaretlerle andıkları bu zatın, Türk Kültür ve Medeniyetinde çok üstün bir yeri bulunan Ahi Taşkilâtı'nın kurucusu Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud ve Türk Mizah Edebiyatı'nın piri, *"Latifeler"*in sahibi Nasîrü'd-din Hoca olduğunu tesbit etmiş bulunuyorum. Bundan önce *"Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren"* (İstanbul 2001) adlı bir eser yayınlayarak Ahi Evren ile Nasreddin Hoca'nın aynı kişi olduklarını ve zaman içinde iki ayrı çevrede iki ayrı isim ile şöhret bulduğunu gösterdim. Bu çalışmada Anadolu Selçukluları devrinin iki ünlü fikir adamı Mevlâna Celâlü'd-din-i Rumî ve çevresi ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud ve çevresi arasında cereyan eden mücadele bütün detayları, siyasî, dinî ve fikrî boyutları ile ele alınacaktır. Bu mücadelenin yaşandığı siyâsî sosyal ve kültürel ortam tasvir edilirken Türkiye Selçukluları döneminin birçok sosyal, siyasî, kültürel meselelerine de ışık tutulmuş olacaktır. Ayrıca bu mücadelenin o dönemde ne gibi sosyal ve siyasî olayların doğmasına sebep olduğu ve sonraki asırlardaki etkileri gösterilecektir.

Prof. Dr. Mikâil BAYRAM
Konya, Mart 2012

Prof.Dr. Mikâil BAYRAM

1940 yılında Van'ın Saray ilçesinde doğdu. İlk ve orta tahsilini aynı ilçede ve Van'da tamamladı. 1966 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Mezuniyet tezi olarak "Zerdüşt ve Avestası" üzerinde çalıştı. İki yıl orta öğretimde Din Kültürü öğretmenliği yaptı. 1968'de Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'ne (Bugünkü İlahiyat Fakültesi) Fars Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyeliğine tayin edildi. Muhtelif İlahiyat Fakültelerinde Fars Dili ve Edebiyatı, Osmanlı Paleografyası ve İslam Tarihi dersleri okuttu. Bu dönemde bir yıl süre ile Bağdat Edebiyat Fakültesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı üzerinde ihtisas yaptı. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları süresince Türkiye kütüphanelerinde bulunan el yazması eserler üzerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. Özellikle İran Edebiyatı'nın Anadolu'daki uzantısı üzerinde ihtisaslaştı. Bu vesile ile Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'daki dinî-tasavvufî ve fikrî hareketleri takip etme imkânı buldu.

1975'te "Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un Hayatı, Çevresi ve Eserleri" adlı teziyle Doktorasını tamamladı. 1980'de Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevliliğine tayin edildi. 1990'da Ortaçağ Tarihi Doçenti, 1996'da Profesör unvanı aldı. Oniki yıl süreyle S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı olarak çalıştı. İslâm Tarihi, Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi ve Selçuklu Tarihi derslerini okuttu.

Bugüne kadar 15 eseri, 180'den fazla bilimsel makalesi yayınlanmıştır. Yurt içinde ve dışında pek çok ulusal ve uluslar arası bilimsel kongrelere bildiriler sunarak katılmıştır. Çok sayıda makaleleri ve üç eseri Farsça'ya tercüme edilmiştir. Sarâyî mahlası ile divan şiiri tarzında Türkçe ve Farsça şiirler de yazan Prof.Dr. Mikâil Bayram, şiirlerini *"Sarâyî Dîvânı"* adıyla yayınlamıştır.

Prof.Dr. Mikâil Bayram evli ve üç çocuk babasıdır. Mart 2007'de yaş haddinden dolayı emekli olmuştur.

Eserleri:

1. *Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-Akabe*, Konya, 1981.
2. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya, 1990.
3. *Fatma Bacı ve Bâcıyân-ı Rûm*, 1.Baskı, Konya, 1987 / 2. Baskı, Konya, 1994 / 3. Baskı, NKM, İstanbul, 2008.
4. *Fil Olayının Mahiyeti ve Fil Suresi*, Konya, 1998.
5. *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, Konya, 2000.
6. *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Konya, 2001.
7. *Ahi Evren ve Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara, 1995.
8. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya, 2003.
9. *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Konya, 2004.
10. *Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmânî'nin Menakib-nâmesi*, Konya, 2005.
11. *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, 1. Baskı, Konya, 2005 / 2. Baskı, Konya, 2006 / 3. Baskı, Konya, 2012.
12. *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, NKM, İstanbul, 2008.
13. İbn Teymiye, *Hüseyn b. Mansur el-Hallac*, Tercüme ve Araştırma: Prof.Dr. Mikâil Bayram, Konya, 2003.
14. Ahi Evren (Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud el-Hoyî), *İmânın Boyutları (Metâli'ü'l-Îman)*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma: Prof.Dr. Mikâil Bayram, Konya, 1996.
15. *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menakib-nâmesi*, Konya, Nisan 2008.

KISALTMALAR

A. g. e	: Adı Geçen eser
a.	: El- yazması eserlerde sahifenin birinci yüzü
b.	: El- yazması eserlerde sahifenin ikinci yüzü
Bk.	: Bak
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ef.	: Efendi
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştır
Ktp.	: Kütüphanesi
Mec.	: Mecmuası
Mlf.	: Müellif
Neşr.	: Neşreden
Nr.	: Numara
s.	: Sahife
Terc	: Tercüme eden
v.s.	: Ve saire
Vd.	: Ve devamı
Yp.	: Yaprak

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ 5
ÖNSÖZ 7
KISALTMALAR 13
İÇİNDEKİLER 15

GİRİŞ

a. Bir İddiaya Cevap 26
b. Kaynakların Tasnifi ve Tenkidleri 29
I. HACE NASIREDDİN ÜZERİNDE ÇALIŞMALAR 30
II. AHİ EVREN (HACE NASIREDDİN) HAKKINDA BUGÜNE KADAR BİLİNEN KAYNAKLAR VE TENKİDLERİ 31
a. Tevârih-i Âl-i Osman (Aşık Paşa-zâde) 31
b. Şakayık-i Nu'maniyye (Taşköprü-zâde) 31
c. Künhu'l-Ahbâr (Gelibolulu Âli Ef.) 31
d. Velâyet-nâme (Firdevsi-i Rumî) 32
e. Kerâmât-i Ahi Evren (Anonim) 33
f. Seyahat-nâme (Evliya Çelebi) 35
g. Ahi Evren Vakfiyesi 35
h. Ahi Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmeleri 38
i. Arşiv Belgeleri 39
j. Diğer Eserler 40
k. Halk Rivâyetleri 40

BİRİNCİ BÖLÜM
HACE NASİRÜ'D-DİN'İN (AHİ EVREN) HAYATI VE ESERLERİ

I. HACE NASÎRU'D-DİN MAHMUD'UN (AHİ EVREN) ADININ TESBİTİ 44
a. Menkabevî adı olan "Evren" Üzerine 47

b. Evren mi, Evran mı? 49
II. HAYATI 51
a. Tahsil Devresi 51
b. Anadolu'ya Gelişi 52
c. Kayseri'ye Yerleşmesi 53
d. Konya'da 54
e. Denizli'ye Göçüş 55
f. Ali Evren'in Vezirliği ve Atabekliği 56
g. Kırşehir'e Yerleşmesi 57
h. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un Öldürülmesi 60
III. AHİ EVREN ŞEYH NASİRÜ'D-DİN'İN ESERLERİNİN TESPİTİ 62
a. Ahmed Eflaki'nin Tesbitleri 65
b. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Sadru'd-din Konevî ile Mektuplaşması 66
c. Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud Kırşehirli Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud'tur 68
IV. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN VE ESERLERİ ÜZERİNDEKİ ŞİDDETLİ BASKILAR 71
a. "Ravzatü'l-küttâb" Sahibi Ebu Bekr b. Ez-Zeki el-Konevî 72
b. "Müsameretü'l-ahbar" Sahibi Kerimü'd-din Mahmud el-Aksarayî 73
c. "Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî"nin Yazarı Muhammed es-Sivasî 74
d. el-Evamirü'l-Alâiyye (İbn Bibi) 75
e. Fütuvvet-nâme-i Nâsırî 76
f. Anonim selçuk-name 76
V. AHİ EVREN'İN ÜÇ ESERİNİN EL YAZMASI NÜSHALARININ DURUMU 76
1. Menahic-i Seyfî (el-Menahicü's-Seyfiyye) 77
2. Metâliü'l-imân 80
3. Tabsira 83
4. Bu Üç Eserin Ortak Özellikleri 86
VI. AHİ EVREN ŞEYH NASÎRÜ'D-DİN MAHMUD'UN DİĞER ESERLERİ 87
1. Letâif-i Giyâsiyye 89
2. Letâif-i Hikmet 89
3. Âğâz u Encam (Vasiyyet) 90

4. Murşidü'l-kifâye 90
5. Tuhfetü'ş-şekur 90
6. Ulum-i Hakikî 91
7. İlmü't-teşrih 91
8. Kitabü'l-afaî (Yılanlar kitabı) 91
9. Yezdan-şinaht 91
10. Goşayiş-nâme 92
11. Ahlâk-i Nâsirî 93
12. Müsari'ül-Müsari' 95
13. Medh-i fakr u zemm-i dünya 95
14. Tercüme-i en-Nefsü'n-nâtıka 95
15. Tercüme-i Kitabü'l-hamisin fi usuli'd-din 96
16. Tercüme-i et-Teveccühü'l-etemm nahva'l-Hakk 96
17. Tercüme-i Miftâhu'l-gayb 96
18. Mi'rac-nâme 96

İKİNCİ BÖLÜM
MEVLÂNÂ VE YAKINLARININ ESERLERİNE GÖRE AHİ EVREN HACE NASİRU'D-DİN MAHMUD

I. MEVLÂNA'NIN DÜŞMANLARI KİMLERDİR? 104
a. Mevlânâ'nın Baş Düşmanı 106
b. Mesnevî ve Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî 111
c. Sultan Veled Ve Hüsamü'd-din Çelebi'nin Suskunlukları 113
II. MEVLÂNÂ'NIN AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN HAKKINDAKİ ANLATIMLARI 117
a. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i Yılan ve Ejder Olarak Anması 117
b. Mevlânâ, Hace Nasir'i (Ahi Evren) İblis (Şeytan) Diye de Anmaktadır 120
c. Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'in "Hadım" veya "Muhannes" (Eşcinsel) Olduğu İddiası 123
d. Mevlânâ'nın Hace Nasîrü'd-din'i Cuha Diye Anması 125
e. Cuha'nın Karısı 126
f. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din "nin Dabbağlığı (Dericiliği) 126
III. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN'E "NASUH" DENMESİ 129
a. Kaybolan İncinin Hikâyesi 131
b. Hace Nasîrü'd-din Bir Dönem Saray Muallimi miydi? 133

c. Hace Nasirü'd-Din'in Bir Dönemde Tutuklandığı İle İlgili Beyanlar.....134
d. Zindandaki O Müflisin Hikâyesi.....136
IV. HACE NASİRÜ'D-DİN'İN ŞAHSİ ÖZELLİKLERİ.....137
a. Ahi Evren'in Fizikî Özellikleri.....137
b. Danişmend Ahi Evren.....138
c. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Gururlu ve Kibirli miydi?.....139
d. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Vezirliği Meselesi.....140
V. "MESNEVİ"DE AHİ EVREN NASİREDDİN'LE İLGİLİ DİĞER HİKÂYELER.....141
VI. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN "LATİFELER"İN SAHİBİ NASREDDİN HOCA'DIR.....144
a. Mesnevî'de Bahsi Geçen Cuha Kimdir?.....145
b. "Mesnevî"den Bir Nasreddin Hoca Fıkrası.....149
c. Bir Fıkra da Ahmed Eflâkî'den.....149
d. Halk Rivayetlerinden Bir Örnek.....150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

I. OLAY HAKKINDAKİ KAYNAKLARIN DURUMU VE TENKİDİ.....157
II. TASAVVUFÎ İHTİLAFLAR ARASINDA ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN YERİ.....163
a. Âfakilik ve Enfüsîlik Mücadelesi.....164
b. Cemal-perestlik (suretcilik).....167
III. ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİNİN SOSYAL VE SİYASÎ BOYUTU.....171
a. Şems-i Tebrizî ve Moğollar.....172
b. Kimya Hatun Meselesi.....175
c. Şems Aleyhindeki Dedikodular.....178
d. Şems-i Tebrîzî'nin Konuşmaları (Makalât'ı).....179
IV. ŞEMS'İN ÖLDÜRÜLMESİ OLAYININ OLUŞ ŞEKLİ.....181
V. MEVLÂNÂ'NIN ŞEMS'İ ARAMAYA ÇIKMASI MESELESİ.....186
VI. "RAVZATÜ'L-KÜTTÂB" SAHİBİ EBU BEKR B. EZ-ZEKİ EL-KONEVİ'NİN TESBİTLERİ.....187
VII. ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN MEZARI VE AHİ BEDRÜ'D-DİN GOVHER-TAŞ.....190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AHİ EVREN HACE NASÎRÜ'D-DİN İLE ALÂÜ'D-DİN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ VE ÖLÜM TARİHLERİNİN TESBİTİ

I. ÖLÜM TARİHİNİN TESBİTÎ....197
II. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN VE ALAÜ'D-DİN ÇELEBİ ŞEHİDEN ÖLMÜŞLERDİR....202
III. HALK RİVAYETLERİNDE AHİ EVREN'İN ÖLÜMÜ....207
IV. MEVLÂNÂ'NIN BU OLAYLAR İÇİNDEKİ ROLÜ VE TUTUMU....209
a. Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn İle Alaü'd-dîn Çelebi'nin Kırşehir'e Gitmeleri....210
b. Mevlânâ Oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'yi Döndürmeye Çalışıyor....211
c. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn ve Alaü'd-dîn Çelebi'nin Öldürülmeleri....213
d. Alaü'd-Dîn Çelebi'nin Mirası Ve Mevlânâ....216
V. ÖLDÜRÜLMELERİNDEN SONRA AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DÎN VE ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ....217

BEŞİNCİ BÖLÜM
MEVLÂNÂ İLE AHİ EVREN MÜCADELESİNİN TARİHÎ SEYRİ

I. FİLOZOF VE FİKİR ADAMI OLARAK AHİ EVREN HACE NASÎR'ÜD-DİN MAHMUD....226
a. Filozof Olarak Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din....226
b. Eğitimci ve Toplum Bilimci Olarak Ahi Evren....229
II. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN SELÇUKLU DÖNEMİ FİKİR ORTAMINDAKİ YERİ....231
a. Fikir Adamı Olarak Mevlânâ....232
b. Mutasavvıf Olarak Mevlânâ....234
c. Şair ve Edip Olarak Mevlânâ....234
d. Anti Feminist Bir Düşünür Olarak Mevlânâ....236
III. MEVLÂNÂ İLE MOĞOLLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER....237
a. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîler ile Ahiler Arasındaki Mücadele....240
b. Hüsamü'd-din Çelebi İle Ahi Evren Arasındaki İhtilaf....240
c. Mevlânâ İle Oğlu Alâü'd-din Çelebi Arasındaki İhtilaf....241
IV. AHİ EVREN'DEN SONRA AHİLİK, AHİLER VE TÜRKMENLER....242
a. Mevlânâ'nın Şeyhu'ş-Şuyuhi'r-Rum Olması....245
b. Ahilere Ait Tekke, Zaviye ve Medreselerin Ellerinden Alınması....246

c. Ahi ve Türkmen Çevrelerin Uç Bölgelere Göçü 253
V. OSMANLI DEVLETİ VE MEVLEVİLER 259

ALTINCI BÖLÜM
NASREDDİN HOCA İLE İLGİLİ TESPİT OLUNAN BİLGİLER

I. NASREDDİN HOCA "LATİFELERİ" AHİ EVREN HACE NASIRU'D-DİN MAHMUD'UN MENKABELERİDİR 268
a. Nasreddin Hoca Filozof Bir Kişidir 271
b. Hoca Her Fende Mâhir İdi 274
c. İsimlerin Aynı Oluşu 275
d. Nasreddin Hoca Kadı veya Vezir miydi? 275
e. İmad Kimdir? 276
f. Nasreddin Hoca'nın Hanımı 277
g. Nasreddin Hoca Latifeleri, Ahi Evren Nasîrü'd-din'in "Letaif-i Hikmet", "Ahlâk-i Nasırî" ve " Letaif-i Giyasiyye"sinden Alınmadır 278
II. AHİ VE TÜRKMENLERİN UÇ BÖLGELERE GÖÇÜ 281
III. NASREDDİN HOCA LETAİF'İNDE AHİ EVREN'İN HAYAT HİKÂYESİNİN İZLERİ 285
a. Türk İllerindeki Hoca Nasreddin 286
b. Anadolu'da 287
c. Moğollarla ve Moğol Yanlısı Yöneticilerle Mücadele 289
d. Nasreddin Hoca ya da Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Akşehir'de Olması Meselesi 293

SONUÇ 297

BİBLİYOGRAFYA 301

LEVHALAR 309

GİRİŞ

GİRİŞ

Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın baş mimarı olup, daha çok Ahi Evren diye tanınan ve asıl adı Nasîrü'd-din Mahmud olan zat, yakın zamana kadar menkabevî bir şahsiyet olarak biliniyordu. Kırşehir'de kendi adını taşıyan mahalledeki, Ahi Evren Camii'ne bitişik olan türbesinde medfun olduğu bilinmektedir. Hakkında birçok araştırmalar yapılmış olduğu halde[1] hayat hikâyesi şöyle dursun, 200 seneye varan zaman dilimi içinde, yaşadığı devir dahi belirlenememişti. Bir taraftan Ahi Evren'in Anadolu Selçukluları sultanlarından, I. Alâü'd-din Keykubâd (618-634/1221-1237) ile ilgisi bulunduğuna dair haberler[2] onun VII. (XIII.) asır ortalarında yaşadığını belirlerken, diğer taraftan onun Orhan Gazi devri (726-761/1326-1360) azizlerinden olduğuna dair rivayetlere[3] dayanılarak, VIII. (XIV.) asrın ilk yarısında yaşadığı öne sürülmüştür[4]. Ayrıca Ahi Evren'in ölümünden sonra adına düzenlenen vakfiyenin metninde[5] şeyhinin adı Şeyh Hâmid-i Veli olarak geçiyor diye, A. Gölpınarlı onun Şeyh Hâmidü'd-din-i Aksarayî'nin (815/1412) müridi

---

1 Ahi Evren hakkında mevcut bibliyografya için bk. Franz Taecshner, "İslâm Ortaçağında Fütuvva" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, İstanbul 1955, s.32; aynı Mlf., *Studien İslâmica*, IV, (1934), s.31-34.

2 Firdevsî-i Rûmî, *Velâyet-nâme*, Neşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, s.50-53.

3 Âşık Paşa-zâde, *Târih-i âl-i Osman*, İstanbul 1332, s.205; Taşköprü-zade, *Şakayık-ı nu'maniye*, neşr. A. Suphi Fırat, İstanbul 1985, s.13; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277, V, 63-65.

4 Cevat Hakkı Tarım, Ahi Evren'in Orhan Gazi'nin çağdaşı olduğuna dair haberlerden dolayı onun çağdaşı olan Alâü'd-din Keykubâd'ın, son Selçuklu sultanı III. Alâü'd-din Keykubâd olması gerektiğini savunmaktadır. (Bk. *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kırşehir 1938, s.116-117) Aynı yazar bir başka eserinde, (*Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, İstanbul 1948, s.89) Ahi Evren ile Osman Gazi'nin kayınpederi Edebalı'nın oğlu Ahi Mahmud'un aynı kişiler olduğunu savunmuştur.

5 Bu vakfiyenin iki nüshası Kırşehir Turizm Derneği'nde bulunuyor. Muallim Cevdet'in neşrettiği nüshasının (*Zeyl 'alâ fasli'l-ahiyyati'l-fityan*, İstanbul 1351/1932, s.279-282) 706 (1305) tarihli olduğu anlaşılmaktadır.

olabileceği fikrini dahi ileri sürmüştür[6]. Efsaneler ise onu, Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın oğlu olarak göstermektedir[7]. Bu farklı görüşler arasında, Ahi Evren'in gerçek bir şahsiyet olup olmadığı dahi münakaşa konusu yapılmıştır[8].

1975 yılında tamamladığım doktora çalışmamda, Anadolu Selçukluları zamanında Fars dili ve Edebiyatı'nın Anadolu'daki uzantısı üzerinde duruyordum. Bu münasebetle, Selçuklular zamanında Anadolu'da te'lif edilen Farsça eserleri ve bunların yazarlarını tespit etmek maksadıyla, Türkiye'de el-yazması eser ihtiva eden kütüphaneleri tarıyor ve o devirden günümüze intikal eden arşiv belgelerini inceliyordum. Bu çalışmalarım esnasında biraz da rastlantı olarak, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un tarihî kişiliğini ve eserlerini keşfetme imkânına kavuştum. İlk olarak 1978 yılında "Ahi Evren Kimdir? Gerçek şahsiyeti ve Eserleri" adlı bir makale yayınladım[9].

1978'den sonra ardarda Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud, eserleri ve Ahi Teşkilâtı ile ilgili eserler ve makaleler yayınladım. Bu çalışmalarım sayesinde artık bugün, Ahi Evren'in tarihî kişiliği tamamen aydınlanmış bulunmaktadır. Vefat tarihi yıl, ay ve gün olarak (1 Nisan 1261) tarafımdan tesbit edilmiştir[10]. Ahi Evren'in Başta *"Metâli'ü'l-imân"*, *"Tabsiratü'l-mübtedi ve tezkiretü'l-müntehi"*, *"Menâhic-i Seyfî"*, *"Letâif-i Gıyâsiyye"*, *"Letâif-i hikmet"*, *"Âğâz u encam"*, *"Goşayiş-nâme"*, *"Ahlâk-i Nasirî"*, *"Yezdan-şinaht"*, *"Murşidü'l-kifaye"* olmak üzere 20 civarında eseri vardır. Artık Ahi Evren ve Ahilik üzerinde çalışan herkes, onun hakkındaki efsanevî bilgileri terk etmiş durumdadır. Fakat bütün bu çalışmalarıma rağmen, bu güne kadar bu alanda çalışanlardan şunu bekledim ve hâlâ da bekliyorum: Selçuklu devri kültür ve medeniyeti üzerinde çalışan tarihçiler, sosyologlar ve hatta siyasî tarihçi-

---

6 *Velâyet-nâme* (Açıklamalar kısmı), s.120-122. Oysa bu vakfiyede adı geçen Hamid-i Veli, esas adı Hâmid olan Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmanî'dir. (bk. Bediü'z-zaman Fruzan-fer, *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani Mukaddimesi*, Tahran 1969, s.10-11; Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî, *el-Futuhatü'l-mekkiye*, Kahire 1923, I, s.165) Bu zatın Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederi olduğu tesbit olunmaktadır. bk. Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum*, Konya 1987, 18-24.

7 Ahi Şecere-Nâmeleri'nde Ahi Evren adının bizzat Hz. Peygamber tarafından Nasîrü'd-din Mahmud'a verildiği ve fütuhat için Anadolu'ya gönderildiği anlatılmaktadır.

8 Franz Taecshner, *Gülchehris Masnavi auf Achi Evran*, Wiesbaden 1955, s.1-4.

9 Mikâil Bayram, "Ahi Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)", *Türk Kültürü*, Sayı: 191, Ankara 1978, s.658-668.

10 Bk. Mikâil Bayram, "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti",*Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, İstanbul 1982, s.521-540.

ler, bu alana yönelsinler ve benim referansım olan eserleri ve arşiv belgelerini kullanarak, Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'daki sosyal, kültürel, fikrî ve siyasî yapılanmaları yeniden ele alsınlar ve bu yeni bilgi ve belgeler ışığında bu devrin çeşitli meselelerine yorumlar, açıklamalar getirsinler. Çünkü bu konu, benim gibi onlarca kişinin mesaisini dolduracak kadar geniş ve çok yönlüdür.

Bu, sadece benim isteğim değil, başkaları da bu talepte bulunuyorlardı. Meselâ: kendisini sonradan tanıdığım Ömer Tuncer adlı bir yazar, *"Tarih ve Toplum"*da yayınladığı bir yazısında[11] benim eserlerimi okuduktan sonra şöyle diyor: *"Bu eserlerde bir şeyler var, bir şeyler oluyor. Tarihçiler, sosyologlar, siyasî tarihçiler neredesiniz? Niçin bu çalışmalara karşı ilgi duymuyorsunuz"*. Rahmetli Abdullah Ceran da, "Ahilik Yolu"nda[12] buna benzer bir çağrı yapmıştı. Şimdilerde de değerli hocam, büyük tarihçi Halil İnalcık Bey, talebelerine aynı çağrıda bulunuyor ve şu anda iki talebesini bu alana yönlendirmiştir. Yine sevgili dostum Sadık Göksu'nun da bu yönde çağrıları olmuştur.

Maalesef bu güne kadar tarihçilerden bir Allah'ın kulu bu alana yönelmedi. Bu güne kadar hiçbir araştırıcı, tarihçi ve sosyolog ortaya çıkardığım araştırma alanına ve gösterdiğim yeni kaynakları takip etmeye yönelmiş değildir. *"Tarih ve Toplum"*un değerli yazarlarından Dr. Turgut Akpınar *"Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler" adlı yazısında*[13] tarihimizin meselelerine karşı ilgisizliğimizden yakındıktan sonra, bunun bir örneğinin de benim çalışmalarıma karşı duyulan ilgisizlik olduğunu belirtmekte ve bu durumu: *"Yeni bir örnek ise değerli bilim adamı Mikâil Bayram'ın Ahi Evran'ın kim olduğu, eserleri hakkında yaptığı buluşlar ve Bacıyan-ı Rum Teşkilatının mahiyeti hakkındaki iddialarının üzerinde kimsenin hiç durmamasıdır. Acaba bu büyük keşif mahiyetindeki önemli meseleler, reddedilmek için de olsa neden hiç ele alınmayıp bilinmezlikten gelinir? Rakibi susarak öldürmek, galiba bize mahsus bir şark âdeti olsa gerektir"* şeklinde izah etmektedir.

---

11 Bk. Sayı: 120, Aralık 1994.

12 "Ahilikle İlgili Eserlerin Yazarları", *Ahilik Yolu*, Sayı: 116, Ekim 1995, s.20-21.

13 Sayı: 109, Ocak 1993, s.42.

a. Bir İddiaya Cevap

Bu arada bir istisna olarak, akademisyen tarihçilerden, sevgili dostum ve branşdaşım Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, benim çalışmalarımla ilgili bazı iddialarda da bulunduğu *"Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış"* adlı bir makale[14] yayınladı. Sayın Ocak bu makalesinde, benim Ahi Evren'in tarihî şahsiyeti ve eserleri hakkında ortaya koyduğum kaynakları, yani gösterdiğim referansları spekülasyondan ibaret olarak göstermekte ve Ahi Evren'in tarihî kişiliğini netleştiremediğimi iddia etmektedir. Oysa bu arkadaşım benim referans olarak gösterdiğim kaynakları, takip edebilecek alt yapısı olduğu halde, bu güne kadar hiçbir kaynağı görmemiştir. Ortaya çıkardığım el-yazması eserler bir yana, matbu olan kaynakları dahi görme zahmetine katlanmamıştır.

Durum böyle olunca, bu meslektaşıma sormak gerekir: "Arkadaş sen hangi kullandığım eseri gördün ve hangi referansım sana inandırıcı gelmedi veya nerede ne eksiklik ve yanlışlık gördün de bu iddiaların spekülasyondan ibaret olduğu hükmüne ve Ahi Evren'in tarihî şahsiyetinin netleşmediği sonucuna vardın?" En basitinden ben çalışmalarımda "Ahi Evren" derken, "Evren" kelimesinin etimolojisini verdikten, geniş tarihî ve menkabevî açıklamalarda bulunduktan sonra, bu kelimenin "Evran" şeklinin yanlış olduğunu birkaç yazımda belirttim. Refik Soykut'a cevap olarak bu açıklamayı yapmıştım. Fakat Sayın Ahmet Yaşar Ocak, sadece Refik Soykut'a tâbi olarak veya tahkik etmeye gerek görmeden bu kelimeyi ısrarla "Evran" şeklinde yazıyor. Yani hangi kıstasa, hangi ölçüye ve hangi etimolojik izaha göre bu kelimeyi "Evran" şeklinde kullandığını izah etmiyor. Sayın dostum Prof. Dr. İlhan Şahin ise, hiç olmazsa: *"Halk Evran diyor, onun için ben de Evran olarak yazıyorum"* diyerek[15] bir anlamda ilmî verilere dayanmadığını itiraf etmiş olmaktadır. Maalesef halkı da bilmedikleri anlaşılıyor. Çünkü halk yörelere göre bu kelimeyi "Evren, Evran, Oran, Evrin" şeklinde söylemektedir. En yaygın söyleyiş biçimi de "Evren"dir. Halbuki iyi bilinmektedir ki,

Osmanlı Türkçesi'nde ince sesli kelimelerin ikinci hecesindeki "elif"ler uzatma harfi değil vokal işaretleridir. Gelen (گلان), giden (گیدان), gider (گیدار)

---

[14] *Cem Dergisi*, Sayı: 60, Kasım 1996, s.60.

[15] Bir televizyon konuşmasında.

şeklinde yazılırdı. Bu kelimeleri "gelan, gidan, gidar, çekar" şeklinde imlâ ve telaffuz etmek nasıl yanlış ise, "Evirmek" fiilinden ism-i fail olan "Eviren" ve bir vokal düşmesi ile "Evren" olan bu kelimeyi de "Evran" veya "Evrân" okumak, yazmak ve telaffuz etmek o derece yanlıştır. Amatör kalemlerin bu yanlışı yapmaları bir ölçüde hoş görülebilir. Çünkü onların yukarıda izah edilen inceliği bilmeleri ve anlamaları zordur. Fakat ilim adamı ve ediplerin bu yanlışı devam ettirmeleri onlar için ciddi bir kusurdur.

Hulâsa, işte Sayın Ahmet Yaşar Ocak'ın bu makalesinin ilmîliği bu kadardır. Sevgili dostumun 1980 ve 1984 yılında yayınladığı iki eserine yazdığım tenkidlerin[16] rövanşını alma duygusu içinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kendisi benim bu tenkidlerime cevap dahi verememişti. Bilâhare bu iki eserini tashih ederek, yeni baskılarını yapma gereğini duymuştur. Sonuç itibariyle maalesef bu dostum, masa başı tarihçiliği ile ahkâm kesmeye kalkmıştır. Sayın Ahmet Yaşar Ocak'a, Anadolu Selçuklu devri kaynaklarına inmesini ve ondan sonra söyleyeceklerini söylemesini tavsiye etmekten başka diyecek sözüm olamaz. Burada yine, tarihçilere, sosyal ve kültür tarihçilerine seslenmek istiyorum: Anadolu Selçukluları devri kaynaklarına ve arşiv belgelerine yöneldikleri takdirde, bu devrin birçok meselelerini vuzuha kavuşturma imkânını bulmuş olacaklardır. Bunu bir örnekle açıklayayım. Osmanlılar devri kaynaklarıyla yetinilecek olursa: Osmanlı devri bilginleri, Selçuklular döneminin tanımış mutasavvıfı Sadru'd-din Konevî ile İranlı Hâce Nasırü'd-din-i Tusî'nin birbirine mektuplar yazdıklarına ve bazı ilmî ve felsefî konularda karşılıklı yazışmak suretiyle tartıştıklarına inanmışlardır. Bir çok Osmanlı devri yazarları bu iki bilge kişi arasında teati edildiğine inandıkları mektuplardan söz etmişlerdir. Bu mektupları ihtiva eden el yazması nüshalar meydana getirmişlerdir. Oysa Selçuklu devri arşiv belgelerine ve o dönemde meydana getirilen el yazması eserlere ve tarihi bilgilere ulaşılınca sözü edilen mektupların Sadru'd-din Konevî ile Hace Nasırüddin-i Tusî arasında değil Konya'da bulunan Sadru'd-din Konevî ile Kırşehir'e yerleşen Ahi Evren Hace Nasırü'd-din Mahmud arasında teati edildiği görülmektedir. Bir takım siyasî ve kültürel olaylar sonucu Ahi Evren Hace

[16] Mikâil Bayram, "Babaîler İsyanı Üzerine", *Hareket Dergisi*, Sayı: 23, Mart 1981, s.16-28; Aynı Mlf., "Menakibu'l-kudsiyye'nin neşrii Hakkında", *Kelime Dergisi*, Sayı: 2, Konya Temmuz 1986, s.28-31.

Nasıru'd-din tarihin karanlıklarında unutulunca onun Konevî'ye yazdığı mektuplar, Hace Nasîr-i Tusî'ye nisbet edilmiş ve bu yanlışlık genel bir kanaat haline gelmiştir.

İşte bunun için Türkiye Selçukluları dönemi siyasî ve kültürel olaylarını doğru teşhis ve tasvir etmek için o devrin kaynaklarına, arşiv belgelerine nüfuz etmek zaruridir. Demek istiyorum ki, kültür tarihi araştırıcıları sadece tarihî ve menkabevî eserlerin satır aralarına bakarak ve bunlarla yetinerek sağlıklı sonuca varamazlar. Sayın Ahmet Yaşar Ocak gibi daha Mevlâna'nın *"Mesnevî"*sini ve diğer eserlerini okumadan Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'da cereyan eden kültürel macerayı teşhis edip anlamak ve sonra da bunu tasvir etmek mümkün değildir. Selçuklular zamanında Anadolu'da te'lif edilmiş henüz yayınlanmamış sayıları yüzü aşan eserler ve yüzlerce risale ve mektuplar var. Bunların daha adını duymamış araştırıcıların bu sahada fütursuzca ahkâm kesmeye kalkışmaları elbette doğru değildir. Belli kurum ve kuruluşların himayesini kazanarak eserler yayınlamakla iş bitmiş olmuyor.

Bilindiği gibi Anadolu Selçukluları zamanında yaşadığı bilinen düşündürücü ve güldürücü latife ve fıkraları ile tanınan bir Nasreddin Hocamız var. Bu çalışmada Ahi Teşkilâtı'nın baş mimarı kabul edilen ve asıl adı Nasiru'd-din Mahmud olup Ahi Evren diye tanınan Anadolu Selçukluları devrinin güçlü fikir ve aksiyon adamı ve halk filozofu olan şahsiyet ile gene bir halk filozofu olan Nasreddin Hoca'nın aynı kişiler olduğu gösterilecektir. Demek istiyorum ki, Ahi Nasiru'd-din (Ahi Evren) ile fıkraları ile ünlü Nasreddin Hoca aynı dönemde yaşamış, çağdaş iki adaş değil, ikisi aynı kişidir. Yani aynı kişi tarih boyunca iki ayrı unvanla, iki ayrı şahsiyet görünümünde meşhur olmuştur. Bunlardan biri esnaf ve san'at erbabı Ahiler arasında "Ahi Evren " diye şöhret bulmuş dabbağların (Derici esnafının) piri olan teşkilâtçı halk filozofudur. Diğeri de Türkmen halk arasında "Nasreddin Hoca" adıyla şöhreti bütün Osmanlı coğrafyasına ve Türk illerine yayılan halk filozofudur.

Bu bilge kişinin böylesine tarihin karanlıklarına terk edilmesi ve unutulmasının başlıca sebebi de şudur: Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud, Kösedağ yenilgisinin ardından (1243) Türkiye Selçukluları Devleti'nin Moğol hâkimiyeti altına girmesinden sonra Ahi ve Türkmen çevreler Moğolla-

ra ve Moğolların güdümünde olan iktidarlara ve çevrelere karşı mücadele başlattılar. Bu mücadelelerin en önde gelen lideri fikrî ve teşkilâtçı kişiliği ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olmuştur. İşte bu yüzden Moğollar ve Moğol yanlısı siyasîler, Ahi Evren ve çevresindekilerini takip ediyor ve ağır bir baskı altında tutuyorlardı. Birçok vilâyette başta Ahi Evren olmak üzere pek çok ahiler katliama tabi tutuldular. Bu çevreler itinalı ve plânlı bir şekilde onun eserlerini çağdaşı olan Sadru'd-din-i Konevî, Kadı Seracü'd-din-i Urmevî ve özellikle de lakapdaşı Hece Nasirü'din-i Tusî'ye nisbet etmeğe ve böylece fikrî ve ilmî mirasını unutturmaya ve izini yok etmeye çalışıyorlardı. Öyle görünüyor ki, bu süreç Anadolu'da bir yüz yıl devam etmiştir. Bu baskı ve şiddet uygulamaları bu bilge kişinin mechul kalmasına ve birçok eserinin kaybolmasına sebep olmuştur. Ancak hatıraları ve menkabeleri Anadolu insanının hafızasında canlı kalmış ve nesilden nesile intikal etmiştir.

b. Kaynakların Tasnifi ve Tenkidleri

Türkiye Selçukları devrinde, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük hizmetleri bulunan fikir adamı, şair, mutasavvıf ve san'atkârlardan birçoklarının adı ve sanı tamamen unutulmuş, birçoklarının da sadece adı ve menkabeleşmiş şahsiyetinden bazı destansı hikâyeler (menkabe) günümüze gelmiştir. Bu kişilerden biri -belki en önemlilerinden biri- de bu çalışmaya konu olan ünlü halk filozofumuz "Latifeleri" ile tanınan Nasreddin Hoca, nâm-ı diğer Anadolu'nun Cuhasıdır. Tarihin karanlıklarında unutulmaya terk edilen bu Hoca Nasreddin (Ahi Evren)'in Türkiye Selçukluları zamanında yaşadığı bilinmektedir. Onun tarihî şahsiyetini ortaya çıkarmak ve Latifeleri'nin orijinine ulaşmak için çok önemli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen tatmin edici bir neticeye ulaşılmış değildir. Bunu, bu çalışmaları yapanlar da itiraf etmekteler. Bununla beraber bazı önemli tesbitler de yok değildir. Bu bakımdan bu çalışmaların da neler olduğuna burada kısaca yer vermek gerekmektedir. Çünkü bu çalışmada zaman zaman onlardan da yararlanılmıştır.

I. HACE NASIREDDİN ÜZERİNDE ÇALIŞMALAR

Nasreddin Hoca'nın gerçek kişiliğini tesbit etme amacına yönelik olarak ilk defa bilimsel bir araştırma yapan merhum hocamız F. Köprülü olmuştur[17]. Daha sonra değerli araştırmacı rahmetli İ. Hakkı Konyalı *"Akşehir Tarihi"* adlı eserinde Nasreddin Hoca hakkında, Osmanlılar döneminden kalma, bazı önemli belge ve bilgileri, su yüzüne çıkarmıştır[18]. İstanbul Maarif Kütüphanesinin yayınladığı *"Büyük Nasreddin Hoca"*ya Ercümend Ekrem Talu'nun yazdığı uzunca önsözde Osmanlı dönemi yazarlarının Nasreddin Hoca hakkındaki tespitlerini değerlendirmektedir[19]. Pertev Naili Boratav da *"Nasreddin Hoca"* adlı eserinde Nasreddin Hoca hakkında eski kaynaklarda mevcut olan bilgileri değerlendirmiş, bilimsel yorumlarda bulunmuş ve el yazması eserlerde bulunan *"Latifeleri"* ve özellikle de Hoca'nın bilge kişiliği ile bağdaşmayan müstehcen latifeleri orijinal diliyle derlemiştir[20]. Mehmet Arslan ile Burhan Paçacıoğlu birlikte Veled Çelebi'nin *"Letâif-i Hoca Nasreddin"* ini dilini değiştirmeden yeni harflere aktarmışlardır[21]. M. Sabri Koz'un yayına hazırladığı *"Nasreddin Hoca'ya Armağan"* kitabı da Nasreddin Hoca hakkında değerli çalışmaları ihtiva etmektedir[22].

Bunlardan başka A. Gölpınarlı'nın *"Nasreddin Hoca"*sı (İstanbul 1961), M. Önder'in gene *"Nasreddin Hoca"* sı (İstanbul 1971) Nasreddin Hoca hakkında önemle anılması gereken çalışmalardır. M. Ülkütaşır, C. Öztelli de birlikte *"Nasreddin Hoca ve Bibliyoğrafyası"* (Folklor derneği yayını) yayınlamışlardır. Kültür Bakanlığı ve Atatürk Kültür Merkezi 1996 ve 1997'de Nasreddin Hoca hakkında düzenlenen Kongre ve Sempozyumların bildirilerini yayınlamış bulunuyor. Burada son olarak Ahmed Kutsi Tecer'in İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Nasreddin Hoca" maddesini de anmak gerekir[23].

---

17 Nasreddin Hoca (Başlangıç), İstanbul 1918, s.5-18.
18 Age, İstanbul 1945, s.721-758
19 İstanbul Maarif Kitaphânesi, İstanbul 1954, s.5-13.
20 *Nasreddin Hoca* (Edebiyatçılar Derneği Yayını, Ankara 1996)
21 Sivas 1996.
22 İstanbul 1996.
23 İA, IX, 109-114.

II. AHİ EVREN (HACE NASIREDDİN) HAKKINDA BUGÜNE KADAR BİLİNEN KAYNAKLAR VE TENKİDLERİ

a. Tevârih-i Âl-i Osman (Aşık Paşa-zâde)

Bu eserin yazarı Âşık Paşa-zâde, Orhan Gâzi zamanında kerameti zâhir olmuş ve duaları makbul olan azizler arasında Ahi Evren'i de saymaktadır[24]. Neşrî ve Oruç Bey gibi Osmanlı tarihçilerinin birçoğu Âşık Paşa-zâde'nin verdiği bu bilgiyi tekrar etmişlerdir. Bu demektir ki, Âşık Paşa-zâde, Ahi Evren'in Orhan Gâzi devrinde yaşamış olduğunu kabul etmiştir.

b. Şakayık-i Nu'maniyye (Taşköprü-zâde)

Burada Ahi Evren, Orhan Gâzi devri bilginleri arasında sayılmakta ve duası makbul bir zat olduğu ve kendisinden üstün kerametlerin zuhur ettiği, dabbağların pîri olup, dabbağlar tarafından dua ile yadedildiği belirtilmektedir[25].

c. Künhu'l-Ahbâr (Gelibolulu Âli Ef.)

Gelibolulu Âli Ef. Ahi Evren hakkında yazdıklarının Hacı Bektaş-i Veli hakkında düzenlenen *"Velâyet-nâme"*den aldığını ve kendisine de bazı şeylerin göründüğünü belirtmektedir. Ahi Evren'in adının Şeyh Nasîrü'd-din olduğunu, önceleri Konya'da oturduğunu, Şeyh Sadrü'd-din-i Konevî ile her an görüştüklerini, gizli halleri bulunduğunu, insanlardan ayrı yaşadığını, bilahare Denizli'ye gidip orada bahçıvanlık yaptığını kaydettikten sonra *"Velâyet-nâme"*de anlatılanları aynen nakletmektedir. En sonunda da kendi kanaatini şu dört beyitlik kıt'ada ifadeye çalışmaktadır.

Nesebi gerçi oldu na'malum
Acem olmak gerek ol mahfar-i Rum
Lakabı Evren oldu, kendisi genc
Zatıdır nakd-i pâk-i mülk-i spenc
Sırr-i kenz-i velâyet oldu o merd
Kutb-i ser halka gibi rütbede ferd
Hacı Bektaş'a olmuş idi karin
Yani hem asr idi, ana bu güzin[26]

---

[24] *Tevarih-i Âl-i Osman*, s.200; Oruç Beğ Tarihi s.32; Neşri, *Cihân-nüma*, I, 232.
[25] *eş-Şakayıkü'n-Nu'maniyye*, s.13.
[26] *Künhü'l-ahbar*, V, 62-64.

İleride daha iyi anlaşılacağı gibi eskilerden Ahi Evren üzerinde araştırma yapmış tek yazarın Gelibolulu Âli olduğu fark edilmektedir. Ancak bazı tereddütlerini gideremediği yukarıdaki beyitlerden de anlaşılmaktadır. Ahi Evren'in Sadrü'd-din-i Konevî ile mektuplaştıklarını ve bazı eserleri bulunduğunu tespit ettiği kuvvetle muhtemeldir.

d. Velâyet-nâme (Firdevsi-i Rumî)

XV. asrın sonlarında Firdevsi-i Rumî tarafından manzum olarak kaleme alınan bu Menâkib-name'nin yazma bir nüshası Hacı Bektaş İlçe Halk Ktp. nr. 200'de bulunuyor. Bu eserde Selçuklular devri ve bu devirde Anadolu'da faaliyet gösteren Türkmen şeyhler ve dervişler hakkında geniş malumat bulunmaktadır. Bu arada Ahi Evren ve eşi Fatma Bacı hakkında da tarihî bilgilerimize uygun düşen mahdut bilgiler bulunmaktadır. Bu eserin muhtasarı ise A. Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir. Bu muhtasar Velâyetname, orijinaline çok ekler, sur-natürel unsurlar katılarak meydana getirildiğinden itimada şayan görülmemektedir.

Bu eserde Ahi Evren'in adı Ahi Mahmud olarak da tespit edilmekte, Denizli'den Konya'ya oradan Kayseri'ye, Kayseri'den de Kırşehir'e gidip yerleştiği, Fütuvvet ehlinin ulusu olup soyu ve nereli olduğu bilinmediği, Hacı Bektaş ile birbirlerini çok sevdikleri belirtildikten sonra şöyle bir olay anlatılmaktadır:

Şems-i Tebrizî, Konya'ya geldikten sonra Mevlânâ Celalü'd-din Rûmi ile halvete çekilir ve medreseyi terk ederler. Bilginler, Şems-i Tebrizî'yi, Mevlâna'yı medreseden alıkoydu diye, Sultan Alâü'd-din Keyhüsrev'e (Gıyasü'd-din Keyhüsrev olmalı) şikâyet ederler. Sultan bu şikâyetleri dinlemeyince, bilginler sultana küsüp Konya'yı terk ederler. Konya halkı da böyle bir sultana itaat caiz olmaz diye cuma namazını kılmamaya karar verirler. Bunun üzerine zor durumda kalan sultan, Sadrü'd-din-i Konevî'den yardım diler. Konevî de o zaman Denizli'de bulunan ve orada bahçıvanlık yapmakta olan Ahi Evren'e haber göndererek dargın olan bilginleri Konya'ya döndürmesini istirham eder. Ahi Evren haberi alır almaz yola koyulur. Üç adımda Çarşamba Suyu'nun üst yanındaki bilginlere yetişir. Bilginler, onun ricasına itiraz edince, Ahi Evren bir keramet (Tayy-i zaman ve mekân) izhar

eder, cuma namazının vakti geçmeden, bilginler kendilerini Konya'da bulurlar.

Bu olaydan sonra Ahi Evren'in bir süre Konya'da kaldığı, sonra Kayseri'ye gidip orada dabbağlık (dericilik) yaptığı, Kayseri Emiri ile aralarında geçen bir olaydan sonra Kırşehir'e gidip yerleştiği, buradayken Hacı Bektaş ile zaman zaman görüştükleri ve bazı kerametleri hikâye edilmektedir[27].

e. Kerâmât-i Ahi Evren (Anonim)

167 beyitlik bir mesnevî olup, Ahi Evren'e methiye niteliğindedir. Kırşehirli Ahmet Gülşehrî'ye maledilmektedir. Gülşehrî'ye maledilmesinin sebebi de Gülşehrî'nin *"Mantiku't-Tayr"*ından bazı beyit ve mısraların bu mesnevîye sokuşturulmuş olmasıdır. Bir amatör şairin Gülşehrî'den bazı beyitleri de kullanarak meydana getirdiğini sandığımız ve Franz Taeschner tarafından neşredilen[28] bu eserin Ahmet Gülşehrî'ye ait olmasına şu bakımlardan imkân yoktur.

1. İleride detaylı olarak üzerinde durulacağı gibi Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din, Mevlânâ ve Mevlevî çevrelere muarız olanların başında gelmektedir. Bu yüzden Ahmed Eflakî'nin ve Mevlânâ'nın ağır hakaretlerine maruz kalmıştır. Bu bakımdan bir Mevlevî derviş olan veya Mevlânâ'ya hayranlık duyan Gülşehrî[29], Mevlânâ'nın baş muhalifi olan Ahi Evren'e methiye niteliğindeki bu önsözü yazmış olamaz.

2. Moğol iktidarının hüküm sürdüğü dönemlerde Ahi Evren ve fikriyatı üzerine ağır bir siyasî ve fikrî baskı bulunuyordu. Bu yüzden o devrin yazarları Ahi Evren'den ya bahsetmemiş veya örtülü bir biçimde ondan bahsetmişlerdir. Bu bakımdan bu mesnevî, Moğol iktidarı zamanında yaşayan Gülşehrî tarafından yazılmış olamaz. Moğollardan sonraki dönemde kaleme alınmış olmalıdır. Eserin XIV. veya XV. asra ait bir nüshasının olmayışı da bunu teyid etmektedir.

3. Bu eserin adı geçen nâşiri F. Taeschner ve eseri inceleyen, Abdulbaki Gölpınarlı da onun Gülşehrî'ye ait olduğu hususunda şüphe izhar etmişler-

---

[27] *Velâyet-nâme*, s.50-54; Manzum Velâyet-nâme, *Hacıbektaş İlçe Halk Ktp.* nr. 200, yp. 60b-69a.

[28] Gülschehirs Masnavi auf Achi Evran den heiligin von Kırschehir und Patron der Türkischen Zunfte, Wiesbaden 1955.

[29] *Mantıku't-Tayr önsözü*, s.14.

dir[30]. Ayrıca A. Sırrı Levent de bu mesnevîyi üslûb ve muhteva bakımından inceleyip, Gülşehrî'nin diğer eserleri ile karşılaştırmış, sonunda bu mesnevînin Ahmed Gülşehrî'ye ait olamayacağına hükmetmiştir[31].

4. 167 beyit olan bu eserde Ahi Evren hakkında çok az bilgi verilmiş olması, yer yer gerçeklere uygun olmayan bilgiler (Gönlünü avret odunda yakmadı gibi) manâ bakımından boş beyitler ve tekrarların bulunuşu gibi hususlar yazarın Ahi Evren hakkında çok az şey bildiğini göstermektedir. Oysa Gülşehrî'nin Ahi Evren hakkında çok şeyler bilmesi ve onu iyi tanıması gerekir. Çünkü o hem zaman bakımından Ahi Evren'e yakındır, hem de Ahi Evren'in yaşadığı muhitte yaşamıştır.

5. Ahi Evren'in, sağlığında Moğollarla ve Moğol yanlısı yönetimle mücadele etmiş olduğunu ve bu mücadele sonunda öldürüldüğünü tespit etmekteyiz. Gülşehrî ise *"Felek-nâme"* adlı eserini Moğol hükümdarı Gazan Mahmud Han adına kaleme almıştır. Bu durum onun Moğollarla hoş ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. O dönemde Ahiler, Ahi Evren'in yolunda giderek Moğol yönetimi ile mücadeleyi sürdürüyorlardı. Bu durumda Gülşehrî'nin Ahi Evren'e methiye olan bu mesnevîyi yazmış olamayacağı ortadadır.

6. Gülşehrî, *"Mantıku't-Tayr"* adlı eserinde Ahilikten bahsederken, Ahilerin nasıl olmaları gerektiğini sıralamış, sonunda da kendi döneminde Ahilerin bu vasıflardan uzak olduklarını ve Ahiliğin bozulduğunu ifade etmiştir[32]. Ahilere muhalif bir tutum içinde olduğu bu eserinde görülmektedir. Halbuki, *"Kerâmât-i Ahi Evren"*de Ahiliğe karşı böyle menfi bir tutum yoktur.

7. Gülşehrî'nin *"Mantıku't-Tayr"* ve *"Felek-nâme"* adlı eserlerinde Ahi Evren'den hiç söz etmemiş olması (üstelik birinci eserde Ahiliğe yer de vermiştir) bu mesnevînin Ahmed Gülşehrî'ye ait olmadığının en kat'i delilidir.

A. Sırrı Levent'in de belirttiği gibi[33] Gülşehrî'nin Ahi Evren'in müridi olduğuna dair iddialar hiçbir esasa dayanmamaktadır. Bu açıklamalardan sonra *"Kerâmât-i Ahi Evren"*de Ahi Evren hakkında verilen bilgileri özetleyebiliriz. Bu eserde Ahi Evren'in Sultan'a yakın olduğu, 93 yıl yaşadığı,

---

30 İslâm ve Türk İllerinde Fütuvvet Teşkilâtı ve Kaynakları, *İktisat Fak. Mec.*, XI., 96-97.

31 *Mantıku't-Tayr önsözü*, s.13-15.

32 *Mantıku't-Tayr*, s.180-183; Krş. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.184.

33 *Mantıku't-Tayr önsözü*, s.12-18.

Ahilerin ve Beylerin başkanı olup, ona "Kutbu'l-Ârifîn" dendiği bildirildikten sonra vefatı da şu aşağıdaki beyitlerle anlatılmaktadır.

Ol gice kim dünyadan gider idi
Ahiret mülküne seyr ider idi
Ay tutuldu yahtısını virmedi
Kimsene yıldız ışığın görmedi
Ertesi kim resm uruldu mateme
Ölümü od saçtı kamu aleme[34]

f. Seyahat-nâme (Evliya Çelebi)

Evliya Çelebi, İstanbul'daki "Dabbağ-hâne"lerden bahsederken Anadolu'da dabbağlara "Ahiler" dendiğini, pirlerinin de Ahi Evren diye şöhret bulduğunu belirttikten sonra Ahi Evren hakkında da bilgi vermekte ve bu bilgileri Ahilerden derlediği anlaşılmaktadır.

Ahi Evren'in Selçuklular zamanında Kayseri'de oturduğunu ve burada bir Dabbağ-hâne kurduğunu, kaydettikten sonra, Kayseri hâkimi ile aralarında geçen ve *"Velâyet-nâme"* de anlatılan hikâyeyi nakleder. Bu olaydan sonra Ahi Evren'in Denizliye göçtüğünü, orada bağlar arasında bir türbede medfun bulunduğunu ve Ahilerin bu zatı kendilerinin piri olarak kabul ettiklerini bildirmektedir. Daha sonra da şöyle demektedir: *"Bunların (Ahilerin) bir iftihar edecek şeyleri var. O da yeşil bir sırık üzere bir eski deriden bayraklarıdır. Bu eski derinin önündeki sahtiyan şeddir ki, anı bayrak edüp, Dehhak'a karşı gelmişti. Bu bayrak odur diye gayet iftihar ederler. İşbu bayrak ellerinde bulunur, amma hıfzına feka'l-gaye dikkat iderler."*[35]

g. Ahi Evren Vakfiyesi

Muallim Cevdet tarafından metni neşredilen[36] Kırşehirli C. Hakkı Tarım'ın da metnini ve tercümesini yayınladığı[37] bu vakfiyenin aslı Kırşehir

---

[34] *Gülschehirs Masnavi*, s.12-18.
[35] *Seyahat-nâme*, I. , 494-495.
[36] *Zeyl ala Fasli'l-Ahiyye*, s.279-282. M. Cevdet'in yayınladığı nüshanın 706 (1307) tarihinde tanzim edildiği anlaşılmaktadır.
[37] *Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, s.82-85; *Kırşehir Tarihi*, s.174-176.

Turizm Derneği'nde muhafaza edilmektedir[38]. 676 (1278) tarihinde düzenlenmiş olup vâkıfın adı "Şeyh Nasru'd-din Pir-i Piran Ahi Evren" olarak geçmekte, tarih bakımından "Ahi Evren" adına ilk olarak burada rastlanmaktadır.

Vakfiye üzerinde yaptığımız inceleme ve araştırma sonunda, bu vakfiyenin sonradan düzenlenmiş olduğu, üzerindeki tarihten 150-200 yıl kadar sonra Ahi Evren'in ifadesiymiş gibi kaleme alındığı anlaşılmıştır. Bu vakfiyenin sonradan Ahi Evren adına düzenlendiğine dair kanaatimiz, şu aşağıdaki esaslara dayanmaktadır:

1- Vakfiyenin asıl nüshasındaki kâğıt, yazı ve mürekkep özelliği bu vakfiyenin IX. (XV.) asra ait olduğunu göstermektedir.

2- Vakfiyenin metninde pek çok gramer hataları, bozuk ve anlamsız ibareler görülmektedir. Ahi Evren gibi bir ilim adamının kaleminden bu tür gramer hatalarının çıkması mümkün değildir.

3- Vakfiyede Ahi Evren'in 676 (1278) de sağ olduğu ve bu tarihte vakfiyesini düzenlediği belirtilmektedir. Oysa -ileride açıklanacağı üzere- Ahi Evren'in 659 (1261) yılında Kırşehir'de meydana gelen bir ayaklanma sırasında öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahi Evren'in servetinin de ölümünden önce müsadere edildiği ve Ahilerin bu yüzden isyan ettikleri tespit edilmektedir. Durum böyle olunca Ahi Evren'in ölümünden önce bir vakfiye düzenlemiş olamayacağı açıktır.

4- Ahi Evren'in, hayatta iken mülklerini vakfedip bir vakıf-nâme düzenlemiş olduğu düşünülebilir. Ancak hayatta iken veya öldürüldükten sonra mülkleri veya evkâfı devlet tarafından müsadere edildiğinden, daha sonraki dönemlerde onun kurduğu vakıf yeniden ihya edilerek bir vakfiye düzenlenmiş olabilir. Bu da muhtemelen Kırşehir'in Osmanlıların eline geçmesinden sonra vâki olmuştur.

5- Bu vakfiyenin sahih olmadığı çok eskiden de fark edilmiş olmalı ki itirazlar üzerine beş ayrı Kırşehir kadısı muhtelif tarihlerde vakfiyenin sahih olduğunu tasdik etmek lüzumu duymuşlardır. Vakfiyenin sözü edilen nüshasında bu kadıların tasdik kayıtları bulunmaktadır.

---

[38] Aynı yerde bu vakfiyenin bir nüshası daha bulunmaktadır ki, aslından kopya edilmiştir. Bkz. Burada Levha, V ve VI

6- Bu vakfiyeyi inceleyen Franz Teaschner ve A. Gölpınarlı da vakfiye metnindeki gramer hatalarına dikkatleri çekmişler ve Ahi Evren'e nispeti hakkında şüphe izhar etmişlerdir[39].

7- Vakfiye metninde vâkıfın adı Ahi Evren olarak geçmektedir. Halbuki, Menakıb-nâmelerde Ahi Fütuvvet-nâmelerinde "Evren" (ejder, yılan) adının Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'a bu eserlerde nakledilen yılanla ilgili bir efsaneye binaen verildiği kabul edilmektedir. Bu demektir ki, Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud etrafında yoğun bir menkabe halesi teşekkül ettikten sonra "Ahi Evren" adı ortaya çıkmıştır. Vakıa Ahi Evren adına ilk olarak XV. (IX.) asrın ortalarından itibaren rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu vakfiyede "Ahi Evren" adı geçtiğine göre, vâkıf etrafında menkabe ve efsane halesi oluştuktan sonra onun için bir vakfiye metni düzenlenmiştir. Bu da en erken XV. asırda olabilir.

8- Muhtemelen bu vakfiye Fatih Sultan Mehmed Han zamanında düzenlenmiştir. Nitekim Sultan Mehmed Han'ın Ahi Evren'i tanıdığı, türbe ve zaviyesini onardığı bilinmektedir[40]. Ayrıca Fatih zamanında Karaman İli, Osmanlı Devleti'ne katılınca bölgeye evkaf tescil heyetleri gönderilerek oradaki vakfiyeler tescil edilmiştir[41]. O tarihte Kırşehir de Karaman'a bağlı idi. Böyle bir vakıf tescil heyeti, Kırşehir'de Ahi Evren adına bir vakfiye düzenlemiş olabilir. Pek muhtemeldir ki, Sultan Fatih zamanında Ahi Evren'in öldürülüp, serveti müsadere edildiği biliniyordu. Kırşehir Osmanlı idaresine girince, Fatih'in hayranlık duyduğu ve eserlerini okuduğu Ahi Evren için bir vakfiye düzenletmiş olabilir[42].

9- Bir diğer önemli husus da şudur: Bu vakfiyeye imza koyan şahitlerden biri de Ahi Mes'ud oğlu Sinan Çelebi'dir. Aynı vakfiyenin bir diğer nüshasında bu Sinan Çelebi'nin adı Ahi Sinan b. Ahi Mes'ud olarak geçmektedir[43]. Ankaralı Ahi Mes'ud'un oğlu olan bu Ahi Sinan Çelebi adına düzenlenen Farsça *"Ahi Şecere-nâme"*si 876 (1471) tarihlidir[44]. Bu şecere-nâmeden anlaşılıyor ki üzerindeki tarihte Sinan Çelebi hayatta idi. Böylece

---

39 *Velâyet-nâme* (Açıklamalar kısmı), s.120.

40 Kırşehir Ahi Evren Camii'nden zaviyeye açılan kapının üzerinde, onarım Sultan Mehmed Han zamanında inşa edildiğine dair kitabe bulunmaktadır.

41 *Konya Tarihi*, s.497-504; Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi (Ankara 1958).

42 Fatih Sultan Mehmed te Konevî ve Ahi Evren Hayranlığı, *Hareket Dergisi*, sayı. 7, s.11-15.

43 *Zeyl ala fasli'l-Ahiyye*, s.282.

44 Kırşehir Turizm Derneği'nde bulunan 3 nolu şecere-nâme.

Ahi Evren vakfiyesine şâhit olarak imza koyan Sinan Çelebi ile adına 1471 tarihinde "Şecere-nâme" düzenlenen Ahi Sinan b. Ahi Mes'ud'un aynı kişi olduğu ortaya çıkmaktadır[45]. Bu durum da Ahi Evren Vakfiyesi'nin tahmin ettiğimiz gibi Sultan II. Mehmed Han'ın saltanatının son yıllarında düzenlendiğini göstermektedir.

10- Nihayet bu vakfiyenin şâhitleri arasında, Selçuklular zamanında mütedavil olmayan "Molla" (Men-la) ve "Çelebi" sıfatları ile anılan kişilerin bulunması da bu vakfiye metninin, Selçuklular zamanında düzenlenmediğini ve dolayısıyla Ahi Evren'e nisbet edilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca şâhitlerden birinin adı da Mustafa Efendi'dir. "Efendi" kelimesi de Selçuklular zamanında kullanılmaz veya Selçuklular devri metinlerinde rastlanmaz. Bu durum da Ahi Evren Vakfiyesi'nin Osmanlılar zamanında düzenlenmiş olduğunu göstermektedir.

Bu vakfiyede Ahi Evren hakkında verilen bilgi gayet azdır. Önemli bir bilgi olarak şeyhinin adı "Şeyh Hâmid-i Veli" olarak kaydedilmektedir. Bu şeyhin zikir tarzı belirtilmekte, Kırşehir ve çevresindeki mülkleri ve bu mülklerin gelirlerinin sarf yerleri gösterilmektedir.

b. Ahi Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmeleri

Görebildiğimiz bütün Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmeler'de Ahi Evren hakkında aynı efsanevi bilgiler verilmektedir[46]. Bu bilgileri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Ahi Evren'in, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğlu olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmelerde onun adı Nâsirü'd-Dîn Mahmud b. Abbas olarak geçmektedir. Asıl adı Mahmud iken Bedir Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıktan dolayı bizzat Hz. Peygamber tarafından -Ejder (Evren) gibi düşmana saldırdığı için- kendisine Ahi Evren adı verilmiştir. Hz. Peygamberin bütün ashabı bu yoksul yiğide birer hediye sunmuşlardır. Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali'ye: *"Sen amcam oğlu Ahi Evren'e ne vereceksin?"* deyince Hz. Ali de kızı Rukiye'yi verdiğini belirtir. Bu-

---

45 Krş. İlhan Şâhin, Ahi Evren Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İst. 1985, sayı. 1, s.325-341.

46 Kırşehir Turizm Derneği'nde 8 adet Şecere-nâme bulunmaktadır. Dernek başkanı (1976) Haşmet Uzbilek'e, küçük farklılıklar gösteren bu Şecere-nâmeleri incelememize imkân verdiği, fotokopilerini almamıza müsaade ettiği için teşekkür etmeyi borç sayıyorum.

nun üzerine Hz. Peygamber Rukiye ile Ahi Evren'in nikâhlarını kıyar ve üç gün üç gece düğün yapılır. Düğünde 33 koyun, 33 keçi, 33 sığır kesilir. Ahi Evren bir günde bu hayvanların derilerini dabbağlayıp, türlü renklere boyayarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirir. Hz. Peygamber bu derileri bir bir kendi eliyle açar, görenler şaşkınlık içinde kalırlar. Bundan son derece memnun olan Hz. Peygamber, Ahi Evren'in beline "Şed" kuşak bağlayıp onu bütün esnâf ve san'atkârların sultanı yapar.

Bundan sonra diyar diyar gezen ve bir yede karar kılamayan Şeyh Mahmud Ahi Evren 830 Hicri yılında [47] Diyar-ı Rum'a (Anadolu'ya) geldi ve Kırşehir'de karar eyledi[48].Orada kâr-hâne (iş yeri) bina etti. Kırşehir'in ayan ve ekâbiri gelip kendisine: *"Ya devletlü bizim havfımız (korkumuz) var. Bir ejderha peyda oldu. Onun şerrinden bizleri halas eyle."* diye kendisine başvurduklarında o da ejderhayı yakalar yüzünü onun yüzüne sürer ve onu kendisine muti kılar. Ejderha da *"Gerçek Evren(Ejder) sensin"* diyerek ona boyun eğer ve onun hizmetine girer. Ahi Evren o ejderin boynuna zincir takar ve onu işyerinin zeminine bağlar. Bunu gören insanların hepsi o ejder gibi Ahi Evren'e itaat edip onun tarikatına girerler. *"Ömr-i şerifleri 93 yıldır"* diye şecere-nâmelerde bir kayıt da bulunmaktadır[49].

i. Arşiv Belgeleri

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud hayatta iken birtakım mülkleri, iş yerleri ve hanikahları bulunuyordu. Yukarıda da işaret olunduğu gibi Moğol yanlısı iktidarlar Ahilerin vakıflarını iş yerleri ve eserlerini müsadere etmişlerdir. Fakat Osmanlı Şer'iye sicillerinden ve kadıların vilâyet meclislerinin zaptettiği Vakıf-nâme metinlerinden anlaşılmaktadır ki, Ahi Evren Hace Nasırü'd-din Mahmud'un bir süre ikamet ettiği Kayseri, Konya, Kırşehir, Denizli ve Akşehir gibi şehirlerde mülkleri ve gayrı menkulleri vardı. Onun mülklerine sınırdaş olan başka vakıf-namelerde Ahi Evren'in mülklerine göndermelere rastlanmaktadır. Hatta onun adına kurulmuş bazı iş yerleri (Derici atölyeleri) ve hanikahların da müsadere edilmediği ve bir şekilde yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili çok sayıda kayıtlara rastlan-

---

47 11 Nolu Şecere-nâmede bu tarih 803 H. dir.

48 Bazı Şecere-nâmelerde Hz. Peygamber onu fütuhat için Anadolu'ya (Diyar-i Rum'a) göndermiştir.

49 Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmelerdeki bilgiler için ayrıca bkz. Kırşehir Tarihi, s.78-81.

maktadır. Elimde bunlarla ilgili onlarca belge vardır. Bu belgeler, Ahi Evren'in hayatını aydınlatmaya hemen hiç katkı sağlamamaktadır. Fakat bazı ciddi tarihî gerçeklerin unutulmadan kayda geçtiğini göstermeleri bakımından bu belgeler önem taşımaktadır. Yeri geldikçe bu bilgilere atıflarda bulunulacaktır.

j. Diğer Eserler

Beyşehirli Muhyi'd-Din'in *"Hızır-nâme"*si, Üsküdarlı Haşim Mustafa'nın *"Anka-i maşrik"*i gibi bazı muahhar eserlerde de Ahi Evren'in adı geçmektedir. Ancak bu eserlerde Ahi Evren hakkında kayda değer bir bilgi bulunmadığı için, bu eserleri tek tek anmaya gerek görmüyoruz.

k. Halk Rivâyetleri

Özellikle Kırşehir yöresinde, halk arasında Ahi Evren ile ilgili çeşitli söylentiler ve rivayetler bulunmaktadır. Ahi Evren üzerine araştırma yapanlardan Franz Taeschner, Walter Ruben ve C. Hakkı Tarım bu halk rivayetlerini de derleyerek ve bu söylentileri de değerlendirerek Ahi Evren'in hayatını aydınlatmaya çalışmışlardır. Evliya Çelebi de Ahi Evren hakkında İstanbul'daki Ahilerden duyduklarını tesbit etmiştir.

Ahi Evren'den bazı hatıraların ve başından geçen bazı olayların bu halk rivayetlerinde bir takım değişme ve efsaneye dönüşmüş olarak günümüze kadar yaşadığı görülmektedir. İleride bazı tarihî gerçeklerin bu halk rivâyetlerinde nasıl ifade edildiği belirtilecektir.

Burada ta'dad ettiğim kaynaklar ve bu kaynaklara dayanılarak yapılmış çalışmaların, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in (Nasreddin Hoca) hayat hikâyesini, tarihî şahsiyetini, yaşadığı dönemin sosyal, siyasî kültürel ortamdaki pozisyonunu ve ilmî kişiliğini aydınlatmaktan uzak olduğu gayet açıktır. Türkiye Selçukluları zamanında yaşamış bir kişi olması dolayısıyla onun izlerini, faaliyetlerini, tercüme-i halini aydınlatmak için Türkiye Selçukluları dönemine yönelmek ve o devrin kaynak ve arşivlerinde onu aramak gerekmektedir. İşte bu çalışma bunu gerçekleştirme iddiasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HACE NASİRÜ'D-DİN (AHİ EVREN)
HAYATI VE ESERLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

HACE NASİRÜ'D-DİN'İN (AHİ EVREN) HAYATI VE ESERLERİ

Türkiye Selçukluları devrinin iki ünlü şahsiyeti, Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud(Ahi Evren) ile onun muasırı ünlü şair ve Mutasavvıf Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî arasındaki fikrî, siyasî ve sosyal ilişkiler, bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Mevlânâ'nın muhtelif eserlerinde baş düşmanı olarak nitelediği ve feylesof bir kişi olarak tanıttığı Hace Nasîrü'd-din Mahmud hakkındaki anlattıklarını ve iddialarını sunmaya geçmeden önce onu yeterince tanıtmamız gerekmektedir. Çünkü Mevlânâ çok iyi bilinen ve tanınan bir şahsiyet olmasına rağmen Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud siyasîlerin yani Moğolların ve Moğol yanlısı yöneticilerin ve fikren kendisine muhalif olan çevrelerin gadrine uğrayarak plânlı bir şekilde tarihin karanlıklarında unutulmaya mahkum edilmiş, eserleri plânlı bir şekilde başkalarına nisbet edilerek adı ve sanı unuttturulmaya ve izleri yok edilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı tanınmamış ve hakkında çok az şey bilinen bir şahsiyet olarak kalmıştır. Bu bakımdan onun hayat hikâyesini ana hatlarıyla sunmamız ve eserlerine nasıl ulaştığımızı ve ne gibi eserleri bulunduğunu göstermemiz gerekmektedir. Onu, tesbit edilen eserleriyle ve bu değerli eserlerdeki düşünce dünyasıyla tanıdıktan sonra Mevlânâ'nın onun hakkında anlattıklarını gözden geçirmek, değerlendirmek ve o devirde yaşanan siyasî entrikaların boyutlarını anlamak mümkün olacaktır. Mevlânâ Celâlü'd-din bu muarızı hakkında o kadar çok şeyler anlatmıştır ki, bu anlatılanlar vasıtasıyla onun hayat hikâyesi, düşünce dünyası büyük ölçüde aydınlanmaktadır. Bu bakımdan burada Mevlânâ

Celâlü'd-din-i Rumî ve çevresindekilerin eserlerinde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din (Nasıru'd-din Hoca) hakkında verilen bilgilere dayanılarak onun etrafında cereyan eden sosyal ve siyasî olaylara açıklık getirilecektir.

I. HACE NASÎRU'D-DİN MAHMUD'UN (AHİ EVREN) ADININ TESBİTİ

Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un yakınlarından ve onu çok iyi tanıyan Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus adında muallim olan bir zat tarafından, ölümünden bir yıl sonra yani 1262 (660) da onun üç eserini ihtiva eden mecmuanın ilk sahifesine tam adı Şeyh Nasîrü'd-din Ebü'l-Hakâyık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî olarak kaydedilmiştir[50]. Bu kayıttaki nisbet adından onun aslen Azerbaycan'ın Hoy kasabasından[51] olduğunu öğreniyoruz. Hoy ve çevresi, Sultan Tuğrul zamanından beri Türkmen yerleşim bölgesidir. Anadolu fethedilmeden önce bu bölge Selçukluların askeri yığınak merkezi idi. Bu bakımdan yukarıdaki kayda dayanarak Ahi Evren'in İranlı olduğunu savunmak yanlış olur. Nitekim Mustafa Âli Efendi "Acem olmak gerek ol mefhar-i Rum" diyerek[52] onun İranlı olabileceğini ileri sürmüştür. Anadolu Selçukluları zamanında Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelip yerleşen pek çok Türkmen derviş ve bilim adamı vardır. Ahi Türk ve Ahi Başara kardeşler (Urmiyeli), Fakih Ahmed (Esbustlu), Abdal Musa (Hoylu), Geyüklü Baba (Hoylu) vs. bunlardan birkaçıdır. Hoy ve çervresinde Baba ve Ata diye anılan (Sarı Baba gibi) yatırlar da o dönemde Türkmen dervişlerin o bölgede faal olduklarını gösterir. Gene bu kayıttan Ahi Evren'in lakabının Nasîrü'd-din, künyesinin Ebü'l-Hakayık, öz adı Mahmud babasının adının da Ahmed olduğu öğrenilmektedir.

Bir başka müstensih de 1275 (673) yılında onun üç eserini ihtiva eden mecmuanın ilk sahifesine adını Seyyidü'l-Muhakkikin Nasîrü'd-din olarak kaydetmiştir[53] Görüldüğü üzere bu kayıtta sadece lakabı ve künyesi bu-

---

50 Bkz. Burada Levha, II.

51 Hoy, İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nde 80 bin nüfuslu bir kasaba olup Türkiye'nin doğu sınırına 60 km. mesafededir. Bu belde hakkında geniş bilgi için bk. *Mu'cemü'l-Buldan*, II, 408-409; *Asarü'l-bilâd*, s.527. Yakın zamanda Mehdi Akasi, *"Tarih-i Hoy"* (Tebriz1350) adlı bir eser yayınlamıştır.

52 *Künhü'l-ahbar*, V, 64,

53 Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866, yp. 1a; Ayrıca bkz. Levha, I.

lunmaktadır. Bu iki kayıtta yer alan ve künye ad olan Ebü'l-Hakayık (Hakikatlar sahibi) ve Seyyidü'l-Muhakkikin (Hakikatçıların önderi), Hoca Nasırü'd-din'in *"Latifeler"*le hakkı ve hakikatı çarpıcı ve güldürücü bir üslupla ifade etme yönüyle ve bilge kişiliği ile ilgilidir.

Yukarıda sunduğumuz kayıtta Ahi Evren'in tam adını bulmaktayız. Bu kayda göre öz adı Mahmud, lakabı Nasîrü'd-din, künyesi Ebü'l-Hakâyık, Babasının adı Ahmed, nisbet adı da Hoyî'dir. Bu kaydın tam doğru ve itimada şayan olduğu izahtan varestedir. Bunun dışında onun tam adına hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Bununla beraber Mevlânâ ve çevresindekilerin eserlerinde ve diğer kaynaklarda onun adının ne şekilde geçtiğini görelim.

Mevlânâ'nın *"Divan-i kebir"*inde[54] ve *"Makâlât-i Şems"* de[55] yukarıdaki kayda uygun olarak lakabı olan "Nasîrü'd-din" şeklinde anılmıştır. Bununla beraber lakabının "Nâsırü'd-din" ve "Nasru'd-din" olarak da tesbit edildiğini görmekteyiz[56]. Nasr, Nâsır ve Nasîr aynı anlamda oldukları için yazarlar ve kâtipler bu kelimelerden birini tercih etmekteler. Fakat Mevlânâ, eserlerinde çeşitli vesilelerle adını vermeden pek çok defalar ondan bahsetmektedir. Eserlerinden alıntılar yapmaktadır. *"Mesnevî"*sinde birçok hikâye ve meselde onu kötülemeğe ve yermeğe çalışmakta, eserlerine referanslarda bulunarak hicvetmektedir. *"Divan-i kebir"*inde de onlarca şiirleriyle onu hicvetmekte ve birtakım kötü sıfatlarla anmaktadır. Burada (II.Bölümde) Mevlânâ'nın ondan ne suretle bahsettiği örnekler verilerek gösterilecektir. Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî de *"Menakibü'l-arifin"*inde onu beş defa lakabı ile, iki defa da bazı sıfatlarla anarken Mevlânâ'nın *"Mesnevî"* ve *"Divan-ı kebir"* inde tahkir ettiği ve kötülediği şahsın kimliğini deşifre etmekte ve Mevlânâ ile bu kişi arasındaki siyasî ve fikrî görüş ayrılığı bulunduğunu dile getirmektedir.

Ahi Evren, bugüne kadar ortaya çıkardığımız eserlerinin hiçbirinde adını sarih olarak anmadığı gibi "bu fakir", "bu zaif" ve benzeri tevazu ifade eden tabirlerle veya "Hakim" ve "Danişmend" (feylesof) gibi mesleğini bildiren sözlerle kendisini ifade etmiş ve fakat adını anmamak için özel bir

---

54 *Divan-ı kebir*, II, 91.

55 A.g.e. (Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 2144), yp. 22a, 72b.

56 Msl. Ahi Evren Vakfiyesinde Nasrü'd-din, "Metâli'ül-imân" adlı eserinin Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866'daki nüshasının la sahifesinde Şeyh Nâsirü'd-din olarak kayıtlıdır.

gayret sarfetmiştir. Ancak birkaç eserinde Kelâm ilminden bahsederken, kendisinin kelâmcı olduğuna da işarette bulunarak *"Her ne kadar bu yol da Mahmud (meşru, kabul görmüş) bir yoldur"* veya *"Mahmud'un yoludur"* diyerek adının Mahmud olduğunu örtülü bir biçimde belirtmiştir[57]. Zaten Kelâm'a dair eserlerinin bulunması, bazı eserlerinde zaman zaman kelâmî konulara dalması onun aynı zamanda kelâmcı olduğunu göstermektedir. Bazı eserlerinde başından geçen olaylara değinmektedir. Meselâ: *"Medh-i fakr u zemm-i dünya"* adlı eserinde beş sene müddetle tutuklandığına ve işkenceye maruz kaldığına değindiği gibi[58], *"Menâhic-i Seyfi"*de de bu olaya işarette bulunmuştur[59]. Keza *"Tabsira"* adlı eserinde zehirli yılanları avlama ve bu yılandan panzehir (serum) imal etme ile ilgili bir konu anlattığı gibi *"Goşayiş-nâme"* adlı eserinde[60] de yılan avlama ve yılanın rengine aldanma ile ilgili bir konu anlatmakta ve yılanla ilgisi bulunduğunu ifade etmektedir. Bazı eserlerini Sultan I. Alâü'd-din Keykubad, II. İzzü'd-din Keykavus, Celâlü'd-din Karatay Seyfü'd-din Tuğrul gibi devrinin devlet adamlarına sunmuştur. Bu durum da onun eserlerini teşhis etmemize ve çevresini tanımamıza vesile olmaktadır. İleride geniş olarak anlatılacağı üzere Mevlânâ da *"Mesnevî"*sinde onun bir dönemde zindana atıldığını, işkenceye maruz kaldığını ve yılan avlamakta mahir olduğunu anlatmaktadır.

Türkiye Selçukluları döneminin bu çok değerli ve velut ilim ve fikir adamı genel olarak eserlerinde adını anmamayı tercih etmiştir. Bu tutum ve uygulaması onun melâmet anlayışından kaynaklanmış görünüyor. Bilindiği gibi Melâmilikte kişinin başarılarını, iyiliklerini gizli tutması ve teveccüh-i nâsdan kaçınması esastır. Ahi Evren de Melâmet felsefesine gönül vermiş biri olarak kendini eserlerinin yazarı olarak görmemektedir. Nitekim *"Tabsira"* adlı eserinin girişinde bu anlayışını açık olarak ifade etmiştir[61].

Bütün Ahi Şecere-nâmelerinde ve Ahi Füruvvet-nâmelerinde, Ahi Evren'in dabbağ (derici) olduğu ve derici esnaf ve sanatkârların piri, Ahi Teş-

---

57 Menahiç-i seyfi, Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. 92, yp. nr 4a;Tabsira, Nuruosmaniye Ktp. nr. 2286, yp. ila. Başka eserlerinde de buna benzer tevriyeli ifadeler vardır.

58 A.g.e., Bursa Hüseyin Çelebi Ktp. nr. 1184, yp. 180b.

59 A.g.e., Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp. 30b.

60 Bu eserin bir nüshası Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 4819. yp. 103a-115b arasında bulunuyor. Burada bu eser Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye nisbet edilmiştir. Halbuki, dinî anlayışı bakımından Tusî'nin bu eseri yazmış olması mümkün değildir.

61 A.g.e., Nuruosmaniye Ktp., nr. 2286, yp. 2a.

kilâtı'nın başı olarak kabul edildiği tesbit edilmektedir. Kutlu bir kişiliğe sahip bulunduğuna inanılmakta ve esas adının Nasîrü'd-din Mahmud olduğu belirtilmektedir. II. İzzü'd-din Keykavus'a sunduğu ve bir siyaset-nâme olan *"Letaif-i hikmet"* adlı eserinde: *"Deri, padişaha lâyık bir kemer oluncaya kadar nice zor amelyelerden geçtiği gibi, padişah da bir ülkeye sahip oluncaya kadar çok zorluklara katlanmak zorundadır."* derken mesleği olan dericiliğe işarette bulunmuştur[62].

Mevlânâ, *"Mesnevi"* sindeki *"Kötü huylu debbağ"* hikâyesinde ona çatmış ve hatta "Huy" (ahlâk) kelimesi ile Ahi Evren'in nisbet adı olan "Hoy" kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır[63]. Böylece Mevlânâ, onun Hoylu olduğuna işaret etmiş ve nisbet adını kullanmış olmaktadır. 876 (1472) da düzenlenen, gördüğümüz şecere-nâmelerin en eskisi olan Ankaralı Göncü (Derici) Ahi Sinan b. Ahi Meş'ud adına düzenlenen Şecere-nâme'de (Şecere-nâme-i Debbağan) adı hem Ahi Mahmud, hem Nâsirü'd-din olarak geçmekte[64], bazılarında ise Ahi Evren Şeyh Mahmud diye anılmaktadır[65]. Gelibolulu Mustafa Âli ve Kâtip Çelebi ve bazı müstensihler onun adını sadece Şeyh Nâsirü'd-din olarak kaydetmişlerdir. Bunlardan başka birçok Osmanlı tarihçisi ve Menakib-nâme yazarları onu sadece mekabevi adı olan Ahi Evren diye anmışlardır[66]

a. Menkabevî adı olan "Evren" Üzerine

"Evren", Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un menkabevî adı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda da görüldüğü üzere ölümünden sonraki ilk iki asırda bu ada rastlanmamakta ve XV. asrın ortalarından itibaren görülmektedir. O bu adıyla maruf olduğu için Osmanlılar döneminde ondan bahseden tarihî eserlerde, menakıb-nâmelerde ve Ahi Şecere-nâmelerinde hep Ahi Evren Nasîrü'd-din veya sadece Ahi Evren olarak anılmıştır. Zaten menakîb-nâme ve Ahi fütuvvet-nâme ve şecere-nâmeleri ona Evren adının verilişini birkaç farklı rivayete (menkabe) dayandırmaktalar. Fakat hepsinde

---

62 *Letaif-i hikmet*, s.265.
63 A.g.e., IV, 12-13.
64 Kırşehir Turizm Derneği'nde 3 nolu Şecere-nâme.
65 Kırşehir Turizm Derneği'nde 4, 7, 10, 11, 16 no'lu Şecere-nâmeler.
66 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s.33-44.

ortak olan taraf "Evren"in yılan (Ejdar) anlamına geldiğidir[67]. Bu rivayetler şunlardır:

1. Ahi Evren katıldığı savaşta (Bedir Savaşı)düşmana yılan gibi saldırdığı için bizzat Hz. Peygamber kendisine "Evren" (yılan) demiştir. Sonrada ona Ahi üniforması giydirerek Diyar-ı Rum'a (Anadolu'ya) göndermiş ve böylece kendisine Ahi Evren denir olmuştur.

2. Kayseri'de kurduğu debbağ atölyesinin mahzeninde yılan beslediği için kendisine Evren denmiştir.

3. Bir rivayette de Ahi Nâsirü'd-din, Kırşehir'e gelince halk bir yılanın kendilerine musallat olduğunu, onun korkusundan işlerine gidemediklerini bildirmişler, o da bu yılanı kendisine muti kılmış ve bu yüzden ona Evren denmiştir.

4. Bir inanışa göre de Ahi Evren'in ölümü bir yılan donuna girip, bir kayanın dibine girmek şeklinde olmuş, türbesi de bu kayanın üzerine inşa edilmiştir. Menakib-nâmelerde de onun ejder donuna girdiği sık sık söz konusu edilmiştir.

Bu rivayetlerin 1. ve 4. sünde çok eski bir Türk efsanesi olan bir hayvan donuna girme motifinin ona da uygulandığı görülmektedir.

Diğer iki rivayet Ahi Evren'in *"Tabsira"* adlı eserinde yılan ile ilgili bir açıklamayı hatırlatıyor. Burada cahil ile hakîm (bilge kişi, feylesof) arasındaki fark belirtilirken şöyle bir açıklamada bulunuyor: *"Bilge ve âlim kişi yılanın zehrini defetmek için gene yılandan istifade eder. ilmin gerektirdiği ölçü ve usulle yılanı avlar, baş ve kuyruk tarafından belli bir miktarını kesip atar, kalan kısmını belli maddelerle birlikte kaynatır, tıb ilminin kurallarına uygun bir tiryak (panzehir) imal eder ve bununla yılan zehrinin zararlarını defedebilir. Kaba cahil biri bu hâkimin yaptığını görse, yılanın nasıl avlanacağını detaylı olarak bilmediği, bilge kişinin maksadını da kavrayamadığı için yılanın güzel cildine ve renklerine kanar, cahilce elini yılana uzatır, bir anda ısırması ile elini çeker ama hayatını kaybeder."*[68]

Evvela burada hakîm diye kendini kastetmektedir. Zâten eserleri onun büyük bir filozof olduğunu göstermektedir. "Büyük bir bilgin diyar-ı

---

67 *Tarama Sözlüğü*, 1, 285-286.

68 *Menâhic-i seyfî, Halet Ef. İlâvesi* (Süleymaniye) *Ktp.* nr. 92, yp. 30b.

Rum'da tutuklanmıştı"[69] derken gene kendini kastetmektedir. Ahi Evren'in doktor olduğunu da bilmekteyiz. *"Lataif-i giyassiye"* de tıbbî konulara geniş yer vermiş ve burada *"Ilmü't-teşrih"* (Anotomi ilmi) adında bir eserinden bahsederek bu eserine göndermelerde bulunmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere devrinde iki ünlü doktor -muhtemelen talebeleri- ondan övgü ile bahsetmişlerdir. Bütün bunlar onun doktor olduğunu göstermektedir.

Yukarıda değindiğimiz yılanla (Evren) ilgili efsanelerin ortaya çıkışının, doktor olan Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un yılan üzerindeki ihtisasının sonucu olarak, gerek ilaç yapımında gerek yılan derisini debbağlamadaki mahareti ile ilgili olduğu anlaşılıyor. *"Kitabu'l-efaî"* (Yılanlar kitabı) adında bir eseri bulunduğunu da bu eserine atıflarda bulunmasından öğreniyoruz. Ancak bu eseri bu güne kadar bulunamamıştır. Onun debbağhanesinin mahzeninde yılan beslemesi ve yılanı ilaç yapımında kullanması san'atı, halk efkârında efsaneye dönüşmüş görünüyor. Bu yüzden de ona Ahi Evren denilir olmuştur. Ahi Evren ve Hacı Bektaş'ın yılanı kırbaç olarak kullanmalarına dair menkabeler de o dönemde yılan derisinin debbağlandığını düşündürmektedir. Muhtemelen bu işin ustası da Debbağların piri olarak bilinen Ahi Evren idi ki, onun bu adla anılmasına vesile olmuştur. İleride ifade edileceği gibi Mevlânâ da *"Mesnevî"*sinde onu Yılan Avcısı diyerek alaya almakta ve onun yılan avlamadaki maharetini hikâye etmektedir[70]

b. Evren mi, Evran mı?

Gerçi bu kelime metinlerde çoğunlukla "اوران" şeklindedir. Fakat kelimenin bu şekilde elif ile yazılması "Evrân" olarak telaffuz etmeği gerektirmez. Çünkü eskiler ince sesli kelimelerin son hecelerindeki "e" seslerini elif ile yazarlar. Bu tarz imlâ, çok yaygındır ve uzun süre devam etmiştir. Meselâ: "Giden" "گیدان" , "gelen" "گلان", "gider" "گیدار" şeklinde imlâ edildiği gibi, "Evren'in" de "اوران" olarak imlâ edilmesi tabiidir. Sir Gerard Clauson da lügatında[71] "Evren" kelimesinin "evirmek" fi'linin ism-i faili olan "eviren"den "Evren" e dönüştüğünü yazmaktadır. Yılan da evrildiği için Türkçe'de yılana da eviren (Evren) dendiği gibi, döndüğü ve evrildiği için kâina-

---

[69] *Tabsira, Nuruosmaniye Ktp.* nr. 2286, yp. 72a-72b.
[70] Age. III, 384-387.
[71] *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* s.13-14.

ta da Türkçe'de evren dendiğini ifade etmektedir. Buna göre bu kelimeyi "Evran" değil, "Evren" şeklinde telaffuz etmek gerekir.

Bu kelime, halk ağzında da yörelere göre "Evren", "Evran", "Oran" şekillerinde telaffuz edilmektedir. Nitekim "Şükür-nâme" adlı anonim bir eserdeki "اوران اولدی اخی اوران" mısraında "Evren" kelimesi geçmiş ve burada kelimenin harekelenerek "Oran" yahut "Uran" şeklinde telaffuz edildiği belirtilmiştir[72].

Türkçe'deki ses uyumuna uygunluğu bakımından da bu kelimenin Evren şeklinin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Eskilerden Ahi Evren üzerinde özel bir araştırma yapan tek yazar, Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'dir. Âli Efendi vukufla bu kelimeyi elifsiz imlâ ederek "Evren" "اوران" şeklinde kullanmaktadır[73]. Keza tarihçi Âşık Paşa-zâde'nin eserinde de Dede Korkut'un Hikâyelerinde de bu kelime "Evren" şeklinde, yani elifsiz olarak tesbit edilmiştir[74].

Diğer taraftan Fuad Köprülü bu kelimeyi *"Divanu Lugati't-Türk"* de geçen ve yıkık, viran anlamına gelen "Ören" kelimesiyle ilgili görmekte, "Evren" ve "Evran" şekillerini doğru bulmamaktadır[75]. Fakat bütün Menakibnâmelerde bu kelimenin yılan, ejder anlamında kullanıldığı ve bu anlamına binaen Ahi Nasîrü'd-din Mahmud'a Ahi Evren dendiği kaydı bulunmaktadır. Ancak bu kelimenin, Âşık Paşazade ile Âli Efendi'nin tesbit ettikleri şeklinin daha doğru ve uygun olacağını kabul ediyoruz.

Gene eski metinlerde Ahi Evren, "Pir-i pirân", "Ahi-i devrân" "Sultân" gibi birtakım sıfatlarla anılmaktadır. Eskilerin seci'li söz söyleme zevkinin "Evren" kelimesinin "Evran" "اوران" şeklinde imlâ edilmesine sebep olduğu da düşünülebilir.

---

72 Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 11955, yp. 3b. Bu eser Kütüphane kayıtlarında, yukarıda kaydedilen ve "Ahi Evren yılan oldu, anlamında kullanılan mısrada Ahi Evren'in adı geçiyor diye Ahi Evren'e nisbet edilmiştir. Fakat eser 100 beyitlik bir manzume olup, 1266 (1850) istinsah tarihlidir. Muhtemelen bu tarihe yakın bir zamanda bir Ahi tarafından kaleme alınmıştır.

73 *Künhü'l-ahbar*, V, 64.

74 *Tevarih-i Al-i Osman*, s.200; *Dede Korkut Hikâyeleri*, s.161-162.

75 *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.183.

II. HAYATI

Aslında eserlerinde hayat hikâyesi ile ilgili pek çok notlar bulunmaktadır. Bu notlar derlenmek suretiyle onun hayatı detaylı olarak ele alınabilir. Mevlâna ve çevresindekiler de onu kötülemek ve hicvetmek amacıyla onun hakkında çok bilgi vermişlerdir. Bu bilgiler değerlendirildiği takdirde özellikle fikir hayatının önemli kesitleri aydınlanmaktadır. Burada maksat Ahi Evren'in hayatı ile ilgili ana çizgileri vermek olduğu için bu detaylara girmekten sarf-ı nazar ediyoruz. Zaten ileride gelecek olan konularda zaman zaman bu detay bilgilerle karşılaşılacaktır.

a. Tahsil Devresi

"Keramat-i Ahi Evren" adlı eserde ve bazı *"Ahi Şecere-nâmeleri"*nde Ahi Evren'in 93 yıl yaşadığı belirtilmektedir. Eğer bu haber doğru ise 659 (1261) de öldürüldüğü göz önünde bulundurulursa onun 566 (1171) yılında doğduğu neticesi çıkar. Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde 596 (1199) yılında Herat'da Fahru'd-din Râzî'nin hizmetinde olduğunu belirtmiştir[76]. Râzî gibi devrinin en ünlü bir ilim adamının hizmetine girmesi normalde delikanlılık çağının üstünde bir yaşta olması gerektiği düşünülürse, doğum tarihi için belirlenen tarihin doğruluğuna hükm olunabilir.

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in çocukluğu ve ilk tahsil devresi, memleketi olan Azerbaycan'da geçse bile gençliğinde Horasan ve Maveraünnehir'e giderek o yöredeki büyük üstadlardan ders aldığı muhakkaktır. En çok da ünlü Eş'arî kelâmcı, Herat Kadısı Fahru'd-din-i Râzî'den (606/1209) yararlanmıştır. 20-30 yaşları arasında Herat'da Fahru'd-din-i Razî'nin hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 601 (1204) yılında veya bir, iki yıl öncesinde onun Bağdat'a gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. *"Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmani"* de Râzî'nin talebelerinden Tâcü'd-din Muhammed el-Urmevî'nin delaletiyle Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî ile tanıştırıldığı belirtilen Anadolulu bilginin (Danişmend-i Rumi) de Ahi Evren olduğunu tahmin ediyoruz[77].Çünkü burada meziyetleri anlatılan bu feylesof kişinin evsafı

---

[76] *Mükâtebât*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412, yp. 95b. Ayrıca Krş. Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaş ması, S. Ü. Fen-Ed. Fak. Dergisi, Sayı. 2, s.65.

[77] *Menakib-i Şeyh Evhadü'd-din*, s.132-135.

Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'e uymaktadır. Evhadü'd-din ile tanıştıktan sonra ona bağlılığı ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Bu üstadının delaletiyle 34. Abbasî Halifesi en-Nâsır li-Dinillâh'ın kurduğu Fütuvvet Teşkilâtı'na girdiği muhakkaktır.

Ahi Evren, Bağdat'ta iken Fütuvvet Teşkilâtı'nın ileri gelen şeyhleriyle münasebette bulunduğu gibi, başta Kirmânî olmak üzere birçok üstadlardan yararlanmıştır. Bağdat'ın İslâm dünyasının en büyük ilim, san'at ve irfan merkezi olması, Ahi Evren'in çok yönlü bir ilim ve fikir adamı olmasında etkili olmuştur. Devrin mütedavil olan bütün ilimlerini tahsil ettiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Özellikle Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh ve Tasavvuf gibi dinî ilimler yanında Felsefe ve Tıb sahasında da sivrilmiş ve bu konularda eserler vermiştir. İbn Sina, Sühreverdî el-Maktul ve Râzî'nin eserlerini çok iyi okumuş ve bu bilginlerin bazı eserlerini Farsça'ya tercüme etmiştir. İhvanü's-Safâ Risalelerinden de geniş ölçüde yararlandığı gene eserlerinden anlaşılmaktadır.

b. Anadolu'ya Gelişi

601 (1204) yılında Anadolu Selçukluları Sultanı I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ikinci defa tahta geçince, cülusunu Abbasî Halifesi en-Nâsır li-Dinillâh'a bildirmek için hocası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ı (Sadru'd-din Konevî'nin babası) diplomat olarak Bağdad'a göndermişti. Mecdü'd-din İshak o yıl içinde hacca da gitmiş dönüşte gene Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelirken beraberinde Muhyi'd-din İbnü'l-Arabi, Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzaî, Evhadü'd-din-i Kirmânî, gibi birçok meşayih ve bilginleri Anadolu'ya celbetmiştir[78] Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un da bu kafile ile Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır[79]. Bu sultanın islâm dünyasındaki fütuvvet hareketini yeniden organize eden Halife en-Nâsır li Dinillah ile siyasî ve kültürel münasebetler içine girdiği görülmektedir.

---

[78] Daniş-peju, *Du rnenba' berayi fütuvvet, Rah-Numa-yi kitab*, Tehran 1352, Şumare:7-9, s.413; N. Keklik, Muhyi'd-din İbnü'l-Arabi, s.152; Muhyi'd-din, İ. A. V., 538-540.

[79] 613 (1216) yılında Kayserili Ahi Eminü'd-din adlı bir zâtın, bir vakfiyeye imza koymuş olması (bak. Sur les Traces des Premlers Akhis, Köprülü Armağanı, s.83), Ahiliğin bu tarihten önce Kayseri'de kurulmuş olduğunu göstermektedir.

c. Kayseri'ye Yerleşmesi

Ahi Evren 602 (1205) yılında Anadolu'ya geldikten kısa bir süre sonra Kayseri'ye yerleştiği ve burada bir debbağ atölyesi kurduğu, zamanla bu debbağ atölyesinin büyümesi, işçi ve ustalarının çoğalması sonucu buranın Debbağlar Mahallesi diye bir mahalle meydana gelecek kadar geliştiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektaş *"Velayet-nâme"* sinde Ahi Evren'in Kayseri'de bir debbağ atölyesi kurduğu bildirilmektedir[80] Fakat *"Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmani"* de bu debbağlar mahallesinde bir zaviye ve mescid bulunduğu, gene burada Külah-duzlar mahallesi diye bir mahalle ve bu mahalledeki mescide bitişik, bir kapısı mescide, biri dışarıya açılan bir ev bulunduğu Evhadü'd-din'in de bu evde ikâmet ettiği belirtilmektedir[81]. Ayrıca bu evde Evhadü'd-din'in ehli haremi bulunduğu da bildirilmektedir ki, bu ehl-i haremi kızı Fatma Hatundur. Bu Fatma Hatun ise Ahi Evren'in eşi ve *"Baciyân-i Rum"* (Anadolu Bacıları) örgütünün lideridir.

Hocası Evhadü'd-din ile birlikte Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren, ilk olarak burada Ahi Teşkilatı'nı kurdu. Bu konuda devletin himaye ve desteği ile san'atkârların san'atlarını icra etmeleri için bir sanayi sitesi inşa edilmişti[82]. Debbağ (derici)olan Ahi Evren, bütün san'atkârların lideri olarak bu sanayi sitesinde hizmet vermekteydi. Bu yüzden tarih boyunca debbağların piri ve 32 çeşit san'atkârlar zümresinin lideri olarak kabul edilmiştir. Bu sanayi sitesinde Debbağlar Çarşısı'nın orta yerinde bulunan cami ve hankâhında[83] kurduğu teşkilâtın mensuplarının dinî ve fikrî talim ve terbiyeleri ile de uğraşıyordu. Mevlânâ'nın babası Bahau'd-din Veled, Kayseri'de "Kadı Nasîr" adında bir zatın aleyhinde bulunmaktadır. Bu kişi bahsimize konu olan Nasîru'd-din Mahmud (Ahi Evren) ise[84] bu sırada onun Kayseri Kadısı olarak da önemli bir mevkide bulunduğu dikkati çekmektedir.

---

80 *Velâyet-nâme*, s.50.

81 *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.158.

82 *Letâif-i hikmet*, s.145; *Menakib-i Evhadü'd-din Kirmânî*, s.158, ayrıca Krş. *Baciyân-i Rum*, s.37-38.

83 *Menakib-i Evhadü'd-din Kirmânî*, s.158.

84 *Maarif-i Baha Veled*, II, 319. Bu eseri yayınlayan B. Furuzanfer, bu Kadı Nasîr'in kim olduğunu tesbit edemediği gibi, Baha Veled'in adı geçen eserinin bu faslını nerede yazdığını da tesbit edememiştir. Baha Veled, Kayseri'de de bir süre ikamet ettiğine göre, eserinin Kadı Nasîr'den bahseden faslını Kayseri'de kaleme almış, olmalıdır.

I. İzzu'd-din Keykavus zamanında (1211-1220) Kayseri'deki yöneticilerle Türkmen ve Ahiler arasında mahiyetini tam olarak bilemediğimiz bir sürtüşme yaşanmaktaydı. Fakat gelişen olaylardan bu yöneticilerin I. Alâü'd-din Keykubâd'a da muhalif olan bir kısım devlet ileri gelenleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Alâü'd-din Keykubad tahta geçtikten bir süre sonra Ahiler üzerindeki baskılarını artırdılar. Ahilerin mallarını müsadereye koyuldular. Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin Kayseri'den yazdığı mektup ile bu uygulamadan haberdar olan Sultan Alâü'd-din Kayseri'ye giderek Türkmen ve Ahiler lehine köklü bir tasfiyeyi gerçekleştirdi[85]. Sultan I. Alâu'd-din Keykubad'ın Ahi Teşkilâtını himaye etmesi sonucu Ahilik bütün Anadolu'ya yayıldı. Ahi Evren'in ünü teşkilâtla birlikte Anadolu'da yayılmaktaydı. Bu sırada Ahi Evren, Kirmanî'nin kızı Fatma Hatun ile evli bulunuyordu'[86]. Fatma Hatun, Bektaşîler arasında "Kadın Ana", "Kadıncık Ana", diye tanınmıştır'[87]. Ahi Evren, Kayseri'de bulunduğu sırada eşi Fatma Hatun vasıtası ile "Baciyân-ı Rum" (Anadolu Bacıları) teşkilâtını kurdu.

d. Konya'da

625 (1227-28) yılından sonra muhtemelen Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd"ın isteği ile Konya'ya yerleşen Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, burada da hem san'atını icra ediyor, hem de Hanikâh-ı Ziya ile Hanikâh-ı Lâlâ'nın müderrisliğini yürütüyordu. Etrafında çok sayıda mu'teber talebeleri vardı[88]. Sultan Alâü'd-din'den azami destek ve himaye gören Ahi Evren, bu sultan adına bazı eserler de kaleme almıştır[89].Onun hizmetine tahsis edilen Hanıkâh-i Lâlâ'da Selçuklu Sarayı'na mensup çocuklara ve şeh-zadelere muallimlik yapıyordu. Bu yüzden ona Lâlâ deniliyordu.

Ahilerin en büyük hamisi olan Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd, oğlu II. Giyasü'd-din Keyhüsrev'in düzenlediği suikast sonucu öldürüldü (634/1237). Bu sultan ve veziri Sa'dü'd-din Köpek, Ahi ve Türkmen çevrelere cephe aldılar. Ancak bir süre sonra bu Sa'dü'd-din Köpek'in, sultana suikast plânladığı

---

85 *Ananom Târih-i Âl-i Selçuk*, s.139.
86 *Baciyan-i Rum*, s.18-24.
87 *Velâyet-nâme*, (İndex kısmı Kadıncık Md.)
88 *Menakibü'l-arifin*, 1,188-190.
89 *Murşidü'l-kifaye*, Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426, yp. 130b; Yezdan-şinaht, Ayasofya Ktp. nr. 4819, yp. 118b, 138b.

ortaya çıktı. Sultan, kendisine suikast plânlayan Sa'dü'd-din Köpek'i öldürttükten sonra (637/1240) Ahi ve Türkmenleri de -iktidarına karşı oldukları gerekçesiyle- cezalandırmaya kalktı. Ahi Evren ile birlikte pekçok Ahi ileri gelenleri tutuklandılar. Baba İlyas-ı Horasanî'nin de bu sırada tutuklandığını, bazı müritlerinin öldürüldüğünü Elvan Çelebi'nin (760/1359) *"Menakibü'l-kudsiyye"*sinden öğrenmekteyiz[90]. Bu olaylar Ahi ve Türkmen çevrelerin devlete karşı ayaklanmalarına (Babailer isyanı) yol açtı'[91]. Tam bu sırada Baycu komutasındaki Moğol Ordusu, Anadolu'ya girdi. Sultan II. Gıyasü'd-din'in topladığı 80 bin kişilik bir ordu. Kösedağ mevkiinde Moğol ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı(1243). Anadolu'da ilerlemeye devam eden Moğol Ordusu, Tokat ve Sivas'ı savaş yapmadan teslim aldı ve bu iki mamur şehri yağmaladı. Fakat Kayseri'de karşılarında Ahileri buldular. Ahiler 15 gün şehri kahramanca savundular. Burada Ahiler Kayseri Subaşısı Ermeni asıllı (Muhtedi) Hacok oğlu Hüsamü'd-din'in ihanetine uğradılar. Onun rehberliğinde şehre girmeyi başaran Moğollar, büyük bir tahribat ve katliam gerçekleştirdiler. Pek çok Ahi'yi katlettiler ve Ahiler'e ait ev ve iş yerlerini yakıp, yıkıp yağmaladılar. On binlerce Ahi ve Bacı'yı esir edip götürdüler. Bu hazin olayın vuku bulduğu tarihte (1243) Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Konya'da tutuklu bulunuyordu. Fakat eşi Fatma Bacı Moğollar'a esir düştü'[92].Bu olaydan sonra merkezi Kayseri olan Ahi ve Bacı Teşkilâtı dağıldı. II. Giyasü'd-din Keyhüsrev'in ölümünden sonra (642/1245) saltanat naibliğine getirilen Celâlü'd-din Karatay, bir genel af kanunu çıkararak II. Giyasü'd-din zamanında tutuklanmış olan Ahi ve Türkmen ileri gelenlerini serbest bıraktı[93]. Bu af yasası ile beş seneden beri tutuklu bulunan Ahi Evren de serbest bırakıldı.

e. Denizli'ye Göçüş

Hapisten çıktıktan hemen sonra kırgınlığının ifadesi olarak Ahi Evren'in Denizli'ye gittiği anlaşılmaktadır. *Velâyet-nâme*'de bu haber yer almaktadır. Nitekim Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'un, Denizli'ye gitmiş olan

---

[90] A.g.e., s.36-44. Ayrıca bkz. Babailer İsyanı ve Ahi Evren ile İlgisi, *Diyanet Dergisi*, XVII, 70-78.

[91] *Menakibü'l-kudsiyye*, s.48-60; Babaîler İsyanı ve Ahi Evren ile ilgisi, *Diyanet Dergisi*, XVII, 70-78.

[92] *Menakib-i Evhadü'd-din*, s.71.

[93] *Menakibü'l-kudsiyeye*, s.56-58; *Medh-i fakru zemm-idünya*, Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426, yp. 229b.

Ahi Evren'i Konya'ya getirmesi için Sadru'd-din Konevî'yi Denizli'ye gönderdiği ve Konevî ile Ahi Evren'in birlikte Denizli'den Konya'ya döndüklerine dair menkabevî haber[94] galiba doğrudur. Ahi Evren'in burada Denizlili Uç Beğlerbeği Mehmed Beğ'in hizmetinde bulunduğunu görüyoruz. Bu sayede Uç bölgesinde bir çevre edindiği de fark edilmektedir. Denizli'de Ahi Mehmed-i Beg-i Uç ve Ahi Sinan, Antalya'da Ahi Yusuf onun talebeleri olmalıdır.

f. Ali Evren'in Vezirliği ve Atabekliği

Ahi Evren Denizli'de bir buçuk yıldan fazla ikamet etmiş olamaz. Çünkü Denizli'den döndükten hemen sonra II. İzzü'd-din Keykavus tarafından vezirliğe getirilmiştir. Bir buçuk sene kadar bu makamda bulunmuştur. Vezir olduğu dönemde Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî öldürüldü (645/1247). İleride izah edildiği üzere Şems'in öldürülmesi olayında aktif rol alan Ahi Evren Hace Nasir ile Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin gerçekleştirdiği bir siyasî olay daha meydana geldi. II. İzzü'd-din Keykavus Selçuklu tahtında bulunuyorken bazı emirler ikinci şehzade IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan'ı tahta geçirmeyi plânlıyorlardı. İzzü'd-din Keykavus bu planı haber alınca veziri bulunan Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ile istişare ederek bir plân kurdu. Kendisini devirmeyi plânlayan emirleri huzuruna kabul etti. Bu sırada sarayının belli yerlerine silahlı Ahileri (Runud) yerleştirdi. Esedü'd-din Ruzbeh ve Şemsu'd-din Has Oğuz gibi emirler saraya alınınca hepsi öldürüldüler[95]. 1248'de vuku bulan bu olayın baş sorumlusu Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din kabul edilmiştir. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden bir sene sonra vukua gelen bu olay Ahi Evren'e karşı muhalefeti şiddetlendirmiştir. Vezirliği bırakmak ve Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kırşehir'e göçmüştür. Bu olayda Emir-i dad (Adliye nazırı) Nusratü'd-din Ahmed'in önemli rol oynadığı görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Şems-i Tebrizî'nin Ahi Evren ve çevresindekiler tarafından öldürülmesi çok ciddi ve önemli sebeplere dayanmaktadır. Şüphesiz Şems'in Ahiler tarafından öldürülmesi Mev-

---

94 *Velâyet-nâme*, s.50-51.

95 *Tarih-i Ali Selçuk*, Nşr. Nadire Celâlî, Tehran 1999, s.94-95; İbn Bibî, *el-Evamirü'l-alaiyye*, s.553-555.

lânâ ve çevresi ile Ahiler arasındaki gerginliği had safhaya ulaştırmıştır. Bu durumda devlet adamları asayiş ve emniyeti sağlamak için Ahi Evren'i Konya'dan uzaklaştırarak olayların büyümesini önlemeyi düşünmüş olmalılar. Dolayısıyla Ahi Evren'in Kırşehir'e gitmesi ve orada emir bulunan Seyfü'd-din Tuğrul tarafından himaye edilmesi devlet ileri gelenlerinin tedbirlerinin sonucu olmalıdır. Şems'in öldürülmesi olayına karışan Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin de Ahi Evren ile Kırşehir'de öldürülmeleri ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

g. Kırşehir'e Yerleşmesi

Bütün Ahi Şecere-nâme ve fütuvvet-nâmeleri Ahi Evren'in Ahi Teşkilatını Kırşehir'de kurduğunu bildirmekteler. Oysa Ahi Teşkilâtının ilk olarak Kayseri'de kurulduğunu yukarıda etraflı bir şekilde açıklamış bulunuyoruz. Gene yukarıda Moğolların Kayseri'yi muhasarası sırasında Ahiler ve Bacılar, şehri müdafaa ettikleri için şehri almayı başaran Moğollar'ın Ahileri kılıçtan geçirdikleri ve pek çok Ahi ve Bacıyı da esir olarak götürdüklerini Ahi iş yerlerini yakıp, yağma ettiklerini belirttik. Bu olaydan sonra Kayseri'de Ahi ve Bacı Teşkilâtı'nın büyük bir za'fa uğradığı muhakkaktır. Fakat bir süre sonra Ahi Evren'in bu defa Kırşehir'de himaye edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu himayenin çok sınırlı olacağını, yurt çapında bir himayenin söz konusu olamayacağını sanıyoruz. Belirtilen olumsuz siyasî şartlara rağmen ileride de göreceğimiz gibi Ahilerin Kırşehir'de güçlendiklerini görmekteyiz. Ahi Evren'in Kırşehir'deki örgüt faaliyetleri hakkında fazla bir şey de bilmiyoruz. Ancak Kayseri'dekinden farklı bir yapıya sahip olmadığı gibi güçlü ve çok yönlü olmadığı söylenebilir. Ahi Evren, Şems"in öldürülmesi tarihini (645/1247) takib eden ömrünün son 13 yılını Kırşehir'de geçmiştir.

II. Gıyasu'd-din ölünce yaşları küçük olan üç oğlu adına devlet ileri gelenleri idareyi ellerinde bulunduruyorlardı. "Naibu's-saltana" makamında da Celâlü'd-din Karatay vardı. Daha sonra kardeşlerden II. Alâü'd-din Keykubad Moğollarla resmî görüşme için giderken yolda öldürülünce II. İzzü'd-din Keykavus ile IV. Rüknü'd-din Kılıçaslan'ın müşterek saltanatları Celalü'd-din Karatay'ın ölümüne kadar sürdü. Celâlü'd-din Karatay 652

(1254) de ölünce kardeşlerden IV. Rüknü'd-din Kılıçaslan kendisine bağlı olan devlet adamları ile birlikte Kayseri'ye gitti ve kardeşi II. İzzü'd-din ile saltanat mücadelesine başladı[96].

İzzü'd-din 652 (1254) de yalnız başına iktidarı ele alıp Moğollar'a ve Moğollar tarafından destek gören kardeşiyle mücadeleye başladı. İki kardeş arasındaki taht mücadelesinde Ahiler, II. İzzü'd-din Keykavus'u, Mevlâna ve çevresi de Moğollara sırtını dayayan IV. Rüknü'd-din Kılıçaslan'ı destekliyorlardı. Keykavus'un veziri olan Kadı İzzü'd-din Muhammed, Moğolları Anadolu'dan söküp atmaya kararlıydı[97]. Moğollara karşı savaş hazırlığı için 653 (1255) de Kırşehir'e gittiğini Ibn Bibi'den öğreniyoruz[98]. Vezir Kadı İzzu'd-din'in yapacağı savaşta Ahilerin gücünden yararlanmayı plânladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahilerin de Kırşehir'de güçlenmiş olduklarını öğrenmiş oluyoruz. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din, tam bu sırada yani 25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) de dostu Sadru'd-Din Konevî'ye yazdığı bir mektupta[99] Kadı Mecdü'd-din-i Merendi (Kırşehir Kadısı), Mahmud Beg, Atabeg (Fahru'd-din Arslan-doğmuş), Hazret-i Vezir (Kadı İzzü'd-din) ve Emirü'l-ümera Bedru'd-din Yalmanî ile bir toplantı yaptıklarını yazmaktadır. Bu durum Ahimizin ve dostu Sadru'd-din Konevî'nin Vezir Kadı İzzü'd-din'in başlattığı mücadeleyi desteklediklerini göstermektedir. Aynı yıl içinde Sadru'd-din Konevî'nin de Kırşehir'e gittiğini gene İbn Bibi'den öğrenmekteyiz[100]. Vezir Kadı İzzü'd-din'in Moğol aleyhdarı bu faaliyetleri üzerine Baycu Noyan ikinci defa Anadolu'ya girdi. Vezir Kadı İzzü'd-din ve beraberindekiler Konya yakınlarındaki Sultan Hanı mevkiinde, Baycu

---

96 Ibn Bibi, s.622-627; *Müsameretü'l-ahbar*, 60-66. Eflâkî, Sultan II. İzzu'd-din Keykavus'un vezir, emir ve nâibleriyle birlikte Mevlânâ'yı ziyarete geldiklerini, Mevlânâ'nın bu sırada bir hücrede saklandığını ve böylece sultanı huzuruna kabul etmediğini, (*Menakibu'l-arifin*, I, 254) Bir başka zaman Mevlânâ'nın huzuruna gelerek kendisine öğütte bulunmasını istediğini, Mevlâna da sultana: *"Sana ne öğüt vereyim, sana çobanlık vermişler, sen kurtluk yapıyorsun, sana bekçilik vermişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Tanrı seni sultan yaptı, sen Şeytan'ın sözüyle hareket ediyorsun"* dediğini, (Aynı eser, I, 443-444) bildirmektedir. Gene Eflâkî, Sultan İzzü'd-din'in önceleri Mevlânâ'nın yüceliğine inanmadığını, veziri Şemsu'd-din-i İsfehani'ye Mevlâna ile ilgisini kesmesini söylediğini, yazmakta (II, 707) ancak Mevlânâ'nın bir kerametine şahid olduktan sonra ona inandığını ileri sürmektedir. Bu ve benzeri haberler Mevlâna ve çevresinin II. İzzü'd-din Keykavus'a muhalif olduklarını açık olarak göstermektedir.

97 Aynı eser, s.601-608.

98 *İbn Bibi*, 613.

99 "Sadru'd-din Konevî ile Tusî'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine", *Tarih Dergisi*, XXXII, 18-20.

100 *İbn Bibi*, s.613.

Noyan karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Vezir Kadı İzzü'd-din ve 14 Selçuklu Emiri, Baycu Noyan tarafından idam edildiler.

Bütün bu çalışmalar, Sultanhanı yenilgisiyle (654/1256) akamete uğradı. Böylece Ahiler ve Türkmenler ikinci defa Moğollardan ağır bir darbe yemiş oldular. Hulagu Han'ın amucasının oğlu olan Baycu Noyan daha sonra Konya'ya gitti. Orada Mevlânâ ile görüştü. Mevlevî kaynaklara göre, Mevlânâ'nın himmetiyle Konya Moğollar tarafından yağma edilmekten, Konya halkı Moğol katliamından kurtuldu[101]. Fakat bu sırada Hülagu Han, Bağdat seferi hazırlıkları içinde olduğu için Baycu Noyan'ı emrindeki ordu ile Bağdad seferine katılmak üzere çağırtmıştı. Bu yüzden Baycu Noyan Sultanhanı savaşından sonra Konya'da fazla duramayıp Anadolu'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen II. İzzü'd-din Keykavus Moğolların önünden Batı Anadolu'ya (Denizli'ye) kaçmışken tekrar orta Anadolu'ya döndü ve Anadolu'nun kurtuluş savaşını sürdürmeye başladı. II. İzzü'd-din Keykavus ile baş edemeyeceklerini anlayan IV. Kılıç Arslan'a bağlı ümera, Hulagu Han'dan yardım almak amacıyla onun yanına gittiler. Bu ümera Muinü'd-din Süleyman, Fahru'd-din Ali, Tacü'd-din Mu'tez ve Hatiroğlu Şerefü'd-din idi. Bunlar Hülagu Han'a Anadolu'nun siyasî durumu hakkında bilgi de sunmuş olmalılar.

Tam bu sırada yani Zi'l-hicce 655 (1257) de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in II. İzzü'd-din Keykavus'un yanında olduğunu ve bu sultana *"Letaif-i hikmet"* adlı eserini sunduğunu ve bir süre Akşehir'de ikamet etmekte olduğunu görüyoruz. Zira tam bu tarihte Seyyid Mahmud Hayranî'ın Vakfiyesine imza koymuştur[102]. Ahi Evren bu eserinde sultanı savaşa teşvik etmekte ve onu Anadolu Selçukluları'nın son ümidi olarak görmektedir[103]. Ahimiz aynı eserinde Eyyubi Hanedanı'nın son şehzadesi olup, Adıyaman havalisinde hüküm süren Melik Adil'in oğlu Melik Kâmil'i (658/1260) de övmekte[104] ve zimnen Keykavus'a onunla ittifak etmesini öğütlemektedir[105].

---

[101] *Menakibu'l-arifin* Terc. I, 283-284.

[102] F. Köprülü, *Nasreddin Hoca (Başlangıç)*, İstanbul 1918, s.8.

[103] *Letâif-i hikmet*, yp. 168b.

[104] Aynı eser, yp. 182a.

[105] Aynı eser, yp. 182a-182b. İzzü'd-din Keykavus Deşt-i Kıpçak'ta öldükten sonra Anadolu'ya gelerek Selçuklu tahtına oturan oğlu Giyasu'd-din Mes'ud'dan gelen habere göre; İzzü'd-din Keykavus, Ahi ve Türkmenleri kasdederek evbaş, oğulan, erazil ve esafil (ayak takımı, uşak, rezil ve sefiller) güruhuna uyduğu için hata ettiğini, aşırı zaruretlerden dolayı bu hataya düştüğünü itiraf ederek pişmanlık duyduğunu, oğluna da Anadolu'ya geçerek tahtını kurtarmasını ve fa-

Fakat II. İzzü'd-din'in bu gayretleri de boşa çıktı ve Anadolu'yu terketmek zorunda kaldı. Çünkü Hulagu Han IV. Ruknü'd-din Kılıçaslan'ı Anadolu'nun sultanı olarak tanıyan bir menşuru Alıncak Noyan komutasında büyük bir ordu ile Anadolu'ya gönderdi. Alıncak Noyan beraberinde Hulagu Han'dan yardım talep etmeye giden Selçuklu ümerası olduğu halde Anadolu'ya geldi. İzzü'd-din Keykavus, Alıncak Noyan ve kardeşi Kılıçarslan ve ümerası ile mücadele edemeyeceğini anlayınca önce Denizli'ye çekildi. Fakat orada da tutunamayınca Antalya'ya oradan da deniz yoluyla Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Böylece IV. Kılıçaslan 658 (1260) de Hulagu Han'ın menşuru ile tek başına Konya'da tahta geçti. Hülagu Han, Muinü'd-din Süleyman'ı "Pervane", Tacü'd-din Mu'tez'i "Vezir", Fahru'd-din Ali'yi "Sahib" ve Hatiroğlu Şerefü'din'i "Emirü'l-ümera" olarak Anadolu'ya göndermiştir. Bu ümeranın 15 seneden beri Moğollar elinde esir bulunan Ahi Evren'in eşi Fatma Hatun'u da esaretten kurtarıp Anadolu'ya getirmişler ve onu Kırşehir'de bulunan ve orada bir kulübede yaşayan kocasının yani Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in yanına göndermiştir[106]. Kendilerine muhalif olan Ahileri kazanmak düşüncesiyle Ahi Evren'e bu iyiliği yaptıklarını düşünüyorum.

b. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un Öldürülmesi

II.İzzü'd-din Keykavus'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra IV.Ruknü'd-din Kılıçarslan ve ümerası Alıncak Noyan'ın emrinde ülkeyi yönetmeye koyuldular. Moğolların, Mevlânâ'ya da "Şeyhü'r-Rum" ünvanı verdikleri görülmektedir. II. İzzü'd-din Keykavus'un Anadolu'yu terk ermesinden sonra o sırada doksan yaşında bulunan Ahi. Evren Hace Nasîrü'd-din'in de Kırşehir'e döndüğü görülmektedir. Bundan sonra Moğol yanlısı olan bu yeni iktidar'ın Ahi Evren'e ve Ahilere rahat vermeyeceği belli idi. Hemen

---

kat bu hataya düşmemesini öğütlemiştir. (*İbn Bibi*, s.736-738). Nitekim bu rivayeti nakleden İbn Bibi'nin bildirdiğine göre, (s.741) Giyasu'd-din Mes'ud Anadolu'ya ayak basar bazmaz gene bu zümreler onu Sinop'ta karşılamışlar, gelişini büyük bir saadet ve ikbal saymışlar ve hemen devlete karşı isyana hazırlanmışlar. Fakat Giyasu'd-din Mes'ud, akıl ve deha sahibi olduğu için onlara iltifat etmiyerek Kastamonu Emiri Yavlak Arslan'ın yanına gitti. Yavlak Arslan da onu Moğolların Anadolu hâkimi Samagar Noyan'a götürdü. Noyan'ın delaletiyle Abaka Han'a giden Giyasu'd-din Mes'ud, Moğolların tasvip ve desteğini aldıktan sonra 682 (1284) de Konya'ya gelerek Selçuklu tahtına oturdu.

106 Menakib-i Evhadü'd-din-i Kirmanî, s.70-71.

ardından bu yeni iktidar kendisine karşı olan güçlerle ve bu arada Ahilerle ve Türkmen çevrelerle mücadeleye koyuldular. Bu iktidar, yeni sultandan ferman alarak Anadolu'daki bütün şeyhler ve müritlerin Mevlânâ'ya bağlanmaları mecburiyeti getirdiler[107]. Mevlânâ'ya bağlanmayı kabul etmeyenlerin iş yerleri, tekke, zaviye, medrese ve kurdukları vakıflar müsadere edildi. Bu uygulamaya karşı direnenler ya öldürüldüler veya göçe zorlandılar.

Anadolu'nun birçok yörelerinde Ahi ve Türkmenler, bu yeni yönetime karşı ayaklandılar. Denizli, Karaman, Çankırı, Ankara, Kırşehir, Aksaray ve Uçlarda bu tür ayaklanmalar baş gösterdi. Yeni Sultan IV. Kılıç Arslan'ın görevlendirdiği ümera bu isyanları bastırmaya çalıştılar. Devrin tarihçisi Aksaraylı Kerimü'd-din Mahmud bu isyanların bastırılışını *"Mum rüzgâr karşısında sönmeye mahkûmdur."*[108] diyerek memnuniyetini ifade etmektedir.

İşte bu isyanların en şiddetlisi Kırşehir'de oldu ki bu isyanın Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-din Mahmud ve çevresindekiler tarafından yönetildiği muhakkaktır. Burada isyancıların isyanı bastırmaya memur edilen Emir Nuru'd-din Caca'yı şehre sokmadıkları bunun üzerine asker sevk edilerek şehrin muhasara edildiği, şehir zapt edilince de isyancıların kâmilen kılıçtan geçirildiği anlaşılmaktadır. Gene tarihçi Kerimü'd-din Mahmud bu konuda aynen şunları söylemektedir: *"Kırşehir emirliği Nuru'd-din Caca'ya verildi. Orduyla onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) -ki ona uymuşlardı- kâmilen öldürüldüler. "*[109] Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi (761-1360)'de Hacı Bektaş ile Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'nın Sultanla savaşmayı göze almadıklarını söylerken[110] Kırşehir'de Ahi Evren ve arkadaşlarının katliama tabi tutuldukları olayı kastetmiş olmalıdır. Bu olayın tarihi 1 Nisan 1261 (27, Revvel, 659)'dir. Bu olay ileride detaylı olarak verilecektir.

---

[107] Ahmed Eflâkî, Vezir Tacü'd-din Mu'tez'in Sultan IV. Kılıçarslan'dan böyle bir ferman almaya çalıştığını, sonunda bunu başardığını yazmaktadır. Ancak Eflâkî, bu fermanın Ahilere ait olan Konya'daki Hanikah-i Ziya ile Hanikah-i Lâlâ'nın sahiplerinden alınıp Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesine dair olduğunu bildirmektedir. Bkz. Menakibü'l-arifin, II, 754-758. Fakat uygulamalardan bu fermanın bütün Anadolu'ya şamil olduğunu göstermektedir. Mevlânâ da Tacü'd-din Mu'tez'e yazdığı bir mektupta adı geçen iki hanikahın sahiplerinden alınıp dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesini istemiştir. Bkz. Mektubat-i Mevlânâ Celâlü'd-din, s.128-129.

[108] *Müsameretü'l-Ahbâr*, s.73-74

[109] Aynı eser, s.75.

[110] *Menakıbü'l-Kudsiyye*, s, 168.

III. AHİ EVREN ŞEYH NASİRÜ'D-DİN'İN ESERLERİNİN TESPİTİ

Bugün Konya Yusufağa Kütüphanesi'nde *"Metali'ül-İman"* adlı Farsça bir eser bulunuyor. (nr: 4866 da kayıtlı). Bu eserin kapak sahifesinde (1a) şöyle bir kayıt bulunmaktadır[111]:

كتاب مطالع الايمان از تصنيف سيد المحققين شيخ ناصر الملة و الدين از مريدان شيخ المشايخ قطب الاوتاد اوحد الملة و الدين رضى الله عنهما كتب فى التاريخ الاول شهر المبارک رمضان سنة ثلث و سبعين و ستماية

Bu kayıttan *"Metali'ül-İman"* adlı eserin yazarının Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani'nin müridlerinden olduğu belirtilen Seyyidü'l-Muhakkıkin Şeyh Nasirü'd- din olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kaydın düşüldüğü Ramazan'ın birinci günü 673 (28 şubat 1275) tarihinde bu zatın hayatta olmadığı da öğrenilmektedir. Çünkü, Şeyh Evhadü'd-din ile birlikte bu Şeyh Nasîrü'd-din de ölmüş kişiler için kullanılan " رضى الله عنهما " duası ile anılmıştır.

Bu kayıtta adı geçen Şeyh Evhadü'd-din bilinen bir kişidir. Fakat Şeyh Nasîrü'd-din bilinen bir şahsiyet olmadığı için araştırmamıza konu oldu. Bu araştırmamızın ilk merhalesinde bu yazarın *"Metali'ül-İman"* adlı eserinin başka nüshaları araştırıldı. Türkiye kütüphanelerinde beş nüshası bulunduğu tesbit edildi[112]. Bu beş nüshanın son üç tanesinde eser metninin dışına müstensihler tarafından yazılan kayıtlarda eserin yazarı belirtilmiş ve her birinde bir başka yazara mal edilmiştir. Bu durum haliyle bizi bu eserin az ilerde adları geçen yazarlardan hangisine ait veya gerçek yazarının kim olduğunu araştırmaya mecbur bıraktı. Eserin en eski iki nüshası uzun adı *"Tabsiretü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l- Müntehi"* olup, daha çok kısa adı olan *"Tabsira"* diye tanınan eser ile bir cilt içinde ve bir arada bulunmaktadır. Bu iki eseri karşılaştırmak için mütalaa ettiğimiz zaman birçok yönden birbirlerine benzediklerini ve her iki eserin de yazarının Evhadü'd-din-i Kirma-

---

111 Bkz. Burada levha I.

112 Bu nüshalar eskilik sırasına göre şunlardır: Halet Efendi ilavesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92 (660/1262 istinsah tarihli), Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866 (673/1275 istinsah tarihli), Reşit Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 333 (916/1510-11 istinsah tarihli), Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi Kısmı Nr. 1772 (961/1553 istinsah tarihli), Pertev Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 606 (1063/1653 istinsah Tarihli) ayrıca bu eser Yusuf Hakîkî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olup bu tecümenin de bilinen tek nüshası Mahmud Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 2974 'te kayıtlı ve 913 (1508) istinsah tarihli gene bu eserin iki nüshası da İran'da bulunuyor. Bkz. *Fihrist-i Nüshaha-yi Hattî-i Farisi*, II, 1391.

ni'nin müridi olduğuna dair kayıtlar bulunduğunu gördük. Her iki eserin, bir müellife ait olduğu hakkında kesin bir kanaat hâsıl olmaktadır. Bu defa *"Tabsira"* adlı eserin yazma nüshalarını tetkike yöneldik. Bu eserin de 24 ü Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere 32 nüshasını tesbit ve tetkik ettik[113]. Bu eserin de aynı şekilde muhtelif yazarlara nisbet edildiği görülmektedir.

Bütün nüshalarda bu iki eser sırasıyla Fahru'd-din-i Razi (606/1209), Necmü'd-din-i Daye (654/1256), Sadru'd-din-i Konevî (673/1275) ve Şeyh Nasîrü'd-din (veya Nâsirü'd-din) adlı bilginlerden birine mal edilmektedir. Fazla olarak *Tabsira*'nın bir nüshasında müfessir Kazi Nâsirü'd-din el-Beyzavî'ye (684/1285) nisbet edilmiştir.

Bu bilginlerden ilk üçü ve sonuncusu bilinen şahıslardır. Fakat Şeyh Nasîrü'd-din veya Nasîrü'd-din'in kim olduğunu araştırmak gerekiyordu. Bu araştırmanın ilk merhalesinde Kâtip Çelebi'nin -yazma nüshalarının çoğunda olduğu gibi- *"Tabsiretü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi"* adlı eseri Şeyh Sadru'd-din-i Konevî'ye nisbet ettikten sonra, "Bu eserin bazı nüshalarının sırtında Şeyh Nasîrü'd-din Muhaddis'e ait olduğu yazılıdır"[114]. Kaydını koyduğu görülüyordu. Bu kayıt Şeyh Nasîrü'd-din'in kim olduğunu tesbite ışık tutmamaktaydı. Ama *"Tabsira"*nın Şeyh Sadru'd-din-i Konevî'ye ait olmayıp Şeyh Nasîrü'd-din'in eseri olduğu görüşünü kuvvetlendirmekteydi.

"Metali'ül-İman" ve *"Tabsira"*nın en eski nüshaları, 10 Recep 660 (31 Mayıs 1262) da Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus tarafından Ladik'te (Denizli) istinsah edilmiş olup *"Menahic-i Seyfi"* adlı bir eserle aynı cilt içinde bulunuyor[115]. Bu cildin ilk sahifesinde (1a) şu kayıt bulunmaktadır[116].

كتاب المناهج السيفيه تاليف الشيخ الامام العالم المحقق المتورع سيد المشايخ و الابدال نصير الملة و الدين ابو الحقايق محمود بن احمد الخويى قدس الله روحه و جعل فى اعلى عليين درجته بفضله و كرمه و وسع جوده

Görüldüğü üzere bu kayıtta *"Menahic-i seyfi"* adlı eserin Şeyh Nasîrü'd-din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî'ye ait olduğu tesbit edilmiş bulunuyor. Bu eseri de *"Tabsira" ve "Metali'ül-iman"* ile karşılaştır-

---

[113] Bu nüshalar hakkında geniş bilgi için Bkz. Ahi Evren, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Neşr. Mikail Bayram, Ankara 1995 s.102 -111

[114] Keşfü'z-Zünun, I, 337,338.

[115] Halet Ef. İlavesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92; yp. 32 a. Bkz Levha II.

[116] Bkz. Burada Levha II.

dığımızda üslup, ifade tertip ve konuların anlatım tarzı gibi birçok bakımlardan biri birine benzedikleri ve bu üç eserin aynı yazarın kaleminden çıkmış olduğu açık bir şekilde fark edilmektedir. Bu üç eserde de Şeyh Evhadü'd-din el-Kirmanî'nin pek çok rubaîsi şahid olarak kullanılmıştır. Ayrıca *"Menahic-i seyfî"*de Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin "Şeyh-i vahid" ve "Şeyh-i yegâne" şeklinde anılması, bu eserin de diğer iki eser gibi Evadü'd-din-i Kirmanî'nin müridi olan bir zat tarafından kaleme alınmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu belge ile yukarıda adı anılan ve Evhadü'd-din'in müridi ve bağlısı olduğu belirlenen Şeyh Nasîr veya Nasîrü'd-din'in tam adı (ad, lakab, künye, nisbet ve baba adı olarak) tesbit edilmiş olmaktadır. Bu kaydı düşen Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus'in, Şeyh Nasîrü'd-din'in tam adını kaydetmiş olması ve görüldüğü üzere onu uzun ve coşkulu dua ile yad etmesi, bu zatı çok iyi tanıdığını ve hatta bağlılarından ve yakınlarından olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sunduğumuz iki kayıt *"Metali'ül-İman"* ile *"Tabsira"*nın isabetsiz tahminlerin, eksik araştırmaların ve müstensihlerin mahsülü olarak Fahrü'd-din-i Razi, Necmü'd-din-i Daye, Sadru'd-din-i Konevî ve Kâzi Beyzâvi'ye nisbet edildiklerini ortaya koymaktadır. Nüshaların durumları da bu iki eserin IX (XV). Asrın ortalarından itibaren başkalarına mal edildiğini göstermektedir. Vakıa bu eserlerden *"Tabsira"*nın Sadru'd-din-i Konevî'ye mal edilişi, ilk olarak 830(1427) istinsah tarihli Şehid Ali Paşa (Süleymaniye) Kütüphanesi nr. 1394'daki nüshasında görülmektedir. Bu eserlerin diğer yazarlara nisbeti ise bundan sonraki asırlarda meydana getirilen nüshalarda görülmektedir. Hiç şüphesiz müstensihlerin bu yanılgıları, 1335 yılına kadar devam eden Moğol iktidarının Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i unutturmuş olmalarının sonucudur.

Burada Levha II de görüldüğü üzere bu belgenin bulunduğu sahifenin sol kenarında, Denizli'de kopya edilmiş olan bu mecmua içersinde bulunan üç eserin sahibi olarak "Muhammed-i Ser-hazın"in imzası bulunmaktadır. Sahifenin altında da melik (hükümdar) olduğu belirtilen Muhammed el-Mavrazemi'nin emri ile bu nüshanın meydana getirildiği kaydı bulunmaktadır. Burada adı tesbit edilmiş bulunan Muhammed'in, Hülagu Han'ın emri ile öldürülen Selçukluların Uç Beği olan Denizlili Mehmed Beğ olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu Mehmed Bey ise I. Giyasü'd-din Keyhüsrev'in

kayın biraderi olup bu sultan tarafından merkezi Denizli olan Uç vilâyetlere Melik olarak tayin edilen Komnen ailesinden Manuel Mavrazemos'un torunudur. Onun hakkında müstakil bir makale yayınlamış bulunuyoruz[117] Bu makalede tesbit edildiği üzere bu Mehmed Beğ'in, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in talebesi olduğu anlaşılmaktadır.

a. Ahmed Eflaki'nin Tesbitleri

Tam adı Şeyh Nasîrü'd-din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyi olduğu ortaya çıkan bu yazarın tesbit edilen her üç eserinde de Türkmen sofi Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani'nin müridlerinden olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır[118]. Evhadü'd-din'in çoğunlukla Anadolu'da faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulunca, bu zatın da Anadolu'da yaşamış olacağı düşüncesinden hareket ederek Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da telif edilen eserlerde onun izlerini aramaya koyulduk.

Ünlü Mevlevî yazar Ahmed Eflaki (761/1360) *"Menakıbü'l-arifin"* adlı eserinde Mevlânâ ve etrafındakilerden hatıralar ve hikâyeler naklederken Mevlânâ'ya muarız olanların başında gelen Şeyh Nâsirü'd-din adlı bir bilginden bahsetmektedir. Mevlânâ'ya ve etrafındakilere muarız olduğu için Ahmed Eflaki'nin ağır hakaretlerine maruz kalan bu bilginin adı *Menakıbü'l-arifin*'de üç defa Şeyh Nasîrü'd-din[119] bir defa da Şeyh Nasîrü'd-din[120] şeklinde anılmakta, iki hikâyede de adı anılmaksızın (Mevlânâ ve etrafındakilere düşman ve Hanikah-i Lâlâ'nın sahibi ve Hanikah-i Ziya'nın şeyhi) aynı kişiden söz edilmektedir[121]. Mevlânâ da "Divan-ı kebir"inde bir defa bu şeyhi Nasîrü'd-din diye ismen[122] ve pek çok şiirde de ismini vermeksizin kendisine muarız olan bu kişiyi hicv ve tahkir etmektedir. Mesnevi'sinde de gene bu zatı konu alan onlarca hikâye ve mesel nakletmiştir. Mektubat'ında ise isim zikretmeden (Hanikah-ı Ziya'nın Şeyhi) hakaret ederek onu anmış-

---

[117] Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s.132-140.

[118] *Metali'ül-İman*, Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866, yp. 1a.; *Menahic-i Seyfi*, Bursa Eski Eserler Ktp. Hüseyin Çelebi Kısmı, nr. 1184, yp. 64b.; *Tabsira*, Nurosmaniye Ktp. nr. 2286, yp. 72 a.

[119] Age. I, 119,188-190; II. ,669.

[120] Age. I, 360.

[121] Age. I, 558; II, 754-758.

[122] *Divan-ı kebir*, s.318.

tır[123]. Şems-i Tebrizî'nin *"Makalat"*ında iki yerde gene ismen Nasir olarak ondan söz edilmektedir[124].

Ahmed Eflaki'nin adı geçen eserinin bir yerinde bu Şeyh Nâsirü'd-din'den *"Tabsira"*nın sahibiydi şeklinde bahsetmesi[125] yukarıdan beri söz konusu ettiğimiz *"Metali'ül-İman"*, *"Menahic-i Seyfiye"* ve *"Tabsira"* adlarındaki üç eserin sahibi olduğunu tesbit ettiğimiz Şeyh Nâsirü'd-din Mahmud b. Ahmed el-Hoyi'nin, *Menakıbü'l-Arifin*'de adı geçen Şeyh Nasîrü'd-din ile aynı kişi olduğunu ortaya koymaktadır. Mevlânâ da bu zatı çeşitli vesilelerle hicvederken onun muhtelif eserlerinden nakiller yapmakta ve bu eserlere göndermelerde bulunmaktadır. İleride bu konuya temas olunacaktır. Kâtip Çelebi *"Tabsira"* adlı eserden bahsederken eseri Sadru'd-din Konevî'ye nisbet etmekte ve fakat bazı nüshalarında bu eserin Şeyh Nâsirü'd-din el- Muhaddis'e ait olduğu yazılıdır şeklindeki haberin doğru ve isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ahmed Eflaki'nin onun hakkında anlattığı bir hikâyeden bu Şeyh Nasîrü'd-din'in Ahilerin şeyhi olduğu da anlaşılmaktadır[126]. Çünkü hikâyede bu şeyhin tasarrufunda bulunan Hanikah-i Ziya ile Hanikah-i Lâlâ'nın sultan fermanı ile sahibinden alınıp Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesine karşı çıkanlar Ahi Ahmed, Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Muhammed gibi Konya'nın ileri gelen Ahileridir. Diğer taraftan Mevlânâ'nın Baba Merendi, Evhadü'd-din-i Kirmani, Hacı Bektaş gibi Türkmen şeyhlere karşı düşmanca tutumu, bu Şeyh Nasîrü'd-din'in de Türkmen şeyhlerden biri olduğunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

b. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Sadru'd-din Konevî ile Mektuplaşması

Eflaki, bu Şeyh Nasîrü'd-din'i Sadru'd-din-i Konevî'nin yakın dostu olarak tanıttığı için Konevî de eserlerinde bu zattan bahsetmiş olabilir düşüncesiyle eserlerini gözden geçirmeye başladım. Bu arada Konevî'nin ya-

---

123 *Mektubat-i Mevlânâ Celalü'd-din*, s.129; A. Gölpınarlı tarafından yapılan tercümesinde s.115.

124 *Makalat-i Şems*, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 2144, yp. 22a, 72b.

125 *Menakıbü'l-arifin*, I, 188. *Tabsira* yukarıda adı geçen *"Tabsiratü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi"* adlı eserin kısa adıdır. Nitekim eserin 660 (1262) tarihinde Denizli'de istinsah edilen nüshasının serlevhasına yaldızla ve iri harflerle *"Tabsira"* yazılarak eserin kısa adı kaydedilmiştir.

126 *Menakıbü'l-arifin*, II, 754-758.

kınlarına, yakınlarının da ona yazdıkları mektupları incelerken Konevî'nin Şeyh Nasîrü'd-din'e, Şeyh Nasîrü'd-din'in de Konevî'ye yazdığı mektuplarla karşılaştım. Ancak bu Şeyh Nasîrü'd-din'in yukarıda ifade edildiği üzere eserleri sonraki asırlarda başkalarına mal edildiği gibi Konevî'ye yazdığı mektupları da çağdaşı ve adaşı olan İranlı meşhur matematikçi ve filozof Hace Nasîrü'd-din-i Tusi'ye (672/1274) mal edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır[127]. Nitekim Ahmed Eflaki bu zat hakkında "her türlü ilimde Sadru'd-din-i Konevî ile at başı giderdi" derken[128] Konevî ile birbirlerine yazdıkları mektuplardaki fikrî ve ilmî tartışmalarını kastetmektedir. Mevlânâ da Konevî'nin bu Şeyh Nasîrü'd-din'e verdiği cevabı kastederek: "Nasîrü'd-din'e cevap vermek bir fazilet arslanıdır" derken[129] bu mektuplaşma olayına işaret ettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu iki bilginin birbirlerine yazdıkları mektuplar incelendiği zaman bazı önemli gerçekler ortaya çıkmaktadır. Bu cümleden olarak Şeyh Nasîrü'd-din'in Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde Kırşehir'de müderris olan Necmü'd-din-i Kırşehri 'den, Kırşehir kadısı Mecdü'd-din-i Merendi'den, emirü'l-ümera Bedrü'd-din-i Yalmani (Aksaraylı), Mahmud Beg gibi Anadolulu zevattan bahsettiği görülmektedir[130]. Bir başka mektupta Konya'da medfun bulunan Fakih Ahmed'den bahsedilmiştir[131]. Keza Konevî'nin ona yazdığı mektuplardan birinde el-Hac Tacü'd-din-i Kaşi'den bahsedilmiştir[132]. Tacir olduğu anlaşılan bu zatın bu iki bilgin arasında mektup götürüp getirdiği anlaşılmaktadır. Bu el-Hac Tacü'd-din, Mevlânâ'nın bir mektubu-

---

[127] Bu mektupların ilk olarak Yar Ali Şirazi (814/1411) tarafından Sadru'd-din-i Konevî'nin Konya'da yaptırdığı kütüphanede çalıştığı sırada Konevî'nin özel defterlerinden derleyip yayınladığı ve İranlı feylesof Hace Nasîrü'd-din'e nisbet ettiği tesbit olunmaktadır. Bkz. "Sadru'd-din-i Konevî ile Hace Nasîrü'd-din-i Tusi'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine", *Tarih Dergisi (Uzunçarşılı'ya Armağan Sayısı)*, s.14-17.

[128] *Menakıbü'l-arifin*, I, 188.

[129] *Divan-ı kebir*, s.318. Merhum A. Gölpınarlı, bu mısrai *"Nasîrü'd-din'e cevap vermek bir üstünlük değildir"* şeklinde tercüme etmiştir. (Bkz. Mevlânâ *Divan*, s.518.) A. Gölpınarlı'nın tercümeye esas aldığı nüshada "Arslan" (leys) kelimesi yerinde "değil" anlamındaki "leyse" kelimesi bulunuyorduysa Mevlânâ'nın Konevî'nin Şeyh Nasîrü'd-din'e verdiği cevabı hafife aldığı anlamı çıkar. Mevlânâ'nın Konevî'ye karşı menfi tutumunda tekfir edecek kadar ileri gitmesi (Bkz. *Fihi Ma Fih*'in A. Gölpınarlı tercümesi, s.106.) göz önünde bulundurulursa yukarıda geçen mısraın A. Gölpınarlı'nın tercüme ettiği şekildeki anlamının daha isabetli olacağı açıktır.

[130] "Sadru'd-din-i Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması" *S. Ü. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*, II, 58-60

[131] "Sadru'd-din-i Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması" *S. Ü. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*, II, 61-62. ayrıca Bkz. Burada Levha, IV.

[132] "Sadru'd-din-i Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması" *S. Ü. Fen Edebiyat Fak. Dergisi*, II, 64.

nu da Kırşehir'e götürmüştür[133]. Eflaki'nin eserinde de adı el-Hac Kaşi olarak geçmiştir[134].

Moğollar Anadolu'da hükümran oldukları süre içinde plânlı bir şekilde Ahi Evren'in adını unutturmaya çalışmışlar ve bu maksatla onun eserlerini, onun lakapdaşı ve Moğolların bir numaralı adamı olan ünlü Matematikçi ve Astronom Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye mal etmeye çalışmışlardır. Bu uygulamanın sonucu olarak onun Sadru'd-din-i Konevî'ye yazdığı mektupları da Hace Nasîr'e mal edilmeye çalışılmıştır. Mektuplar mütalaa edilince bu mektupların Hace Nasîr-i Tusî tarafından yazılmış olamayacağı rahatlıkla anlaşılabilmektedir.

c. Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud Kırşehirli Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud'tur

Şeyh Nasîrü'd-din'in Sadru'd-din-i Konevî ile mektuplaştığı tesbit olunduktan sonra bu mektupların tetkiki sonunda ise bu zatın Kırşehir'de bulunduğu ve Kırşehir'den dostu Konevî'ye mektuplar yazdığı anlaşıldı. Tesbit ettiğimiz eserleri ve mektuplarının tetkiki başka eserlerini ortaya çıkarmamıza imkân verdiği gibi kendisiyle ilgili bazı önemli bilgiler elde etmemize de vesile oldu. Bu bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda, I. Alâü'd-din Keykubâd'ın saltanatı döneminde (1221-1237) Konya'da bulunduğu, gayet müreffeh ve itibarlı olduğu ve bu sultana ithafen *"Yezdan-Şinaht"* ve *"Mürşidü'l-Kifaye"* adlarında iki eseri belirlendi[135]. Ahilerin ve Türkmenlerin en büyük hamisi olan I. Alâü'd-din Keykubâd, oğlu II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev tarafından zehirletilerek öldürüldü. Bu yolla iktidara gelen II. Keyhüsrev Türkmenlerden tasvip görmedi. Bu yüzden Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un bu sultanın saltanatı zamanında (1237-1245) Sadü'd-din Köpek olayı ile ilgisi olduğu öne sürülerek beş sene müddetle zindana atıldı. Bu durumu ünlü devlet adamı Celalü'd-din Karatay'a sunduğu *"Medh-i Fakr u Zemm-i Dünya"* adlı eserinin önsözünde anlatmaktadır[136]. Kırşehir emiri,

---

133 *Mektuplar*, s.185.

134 *Menakıbü'l-arifin*, I, 278-279

135 *"Yezdan-Şinaht"*ın bir nüshası Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 4819 da, bir nüshası da Şehit Ali Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 2841 dedir. *"Mürşidü'l-Kifaye"*nin ise bilinen tek nüshası Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426 daki mecmuanın içindedir.

136 Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426 yp. 229b-236b.

Seyfü'd-din Tuğrul için kaleme aldığı *"Menahic-i Seyfi"* adlı eserinde de bu tutuklanma olayına değinmiştir[137]. Bazı Ahi ileri gelenlerinin de gene aynı gerekçe ile bu sultan tarafından tutuklandıkları anlaşılmaktadır[138]. Keza Baba İlyas-i Horasani'nin de bu olaylar sırasında tutuklandığını torunu Elvan Çelebi'nin *"Menakıbü'l-Kudsiyye"* adlı eserinden öğreniyoruz[139].

Eflaki'nin beyanlarından da anlaşıldığı üzere bu Şeyh Nasîrü'd-din önceleri Konya'da bulunuyor ve Hanikah-i Ziya ve Hanikah-i Lala'nın şeyhliğini yürütüyordu. Yukarıda kısaca değindiğimiz olaylardan sonra, yerleştiği yerden Sadru'd-din Konevî'ye mektuplar yazdığı anlaşılmaktadır. Hapisten çıktıktan sonra, kaleme aldığı *"Menahic-i Seyfi"* adlı eserini Emir Seyfü'd-din Tuğrul'a sunmuştur. Bu Emir Seyfü'd-din Tuğrul'un kim olduğu araştırılırken bazı önemli ipuçları daha ele geçti. Hülasası şudur:

Mevlânâ'nın Hocası Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayına adı karışan Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi, Şems'in öldürülmesi olayından sonra, Kırşehir'e yerleşmiştir[140]. Mevlânâ'nın oğlunun aile ocağına dönmesini sağlamak için ona mektuplar yazdığı görülmekte ve bu mektuplardan birinde Emir Seyfü'd-din'den de bahsetmektedir[141]. Gene bu mektuplardan birinde Mevlânâ, tacir olduğunu belirttiği Tacü'd-din adlı birinin bu mektubu getirdiğini oğluna bildirmektedir[142]. Bu tacirin Sadru'd-din-i Konevî'nin yakınlarından olduğu ve Konevî'nin mektuplarını Şeyh Nasîrü'd-din'e götürdüğü belirlenmektedir. Nitekim, Şeyh Nasîrü'd-din de Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde Tacir (Hace) Tâcü'd-din-i Kaşî'den söz etmekte ve *"Tuhfetü'ş-Şekur"* adlı eserini bu Tâcü'd-din için kaleme aldığını Konevî'ye bildirmektedir[143].

İşte bu durum, üzerinde çalıştığımız ve eserlerini tesbit ettiğimiz Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un Kırşehir'de bulunduğunu ve buradan Sadru'd-

---

137 Halet Ef. İlavesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92,yp. 30b.

138 *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, s.140.

139 Age. s.35-39.

140 Eflaki, eserinde A. Çelebi'yi Kırşehri (Kırşehirli) diye anmaktadır. A. Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını gene Eflaki'den öğreniyoruz.

141 *Mektuplar*, s.40-41. A. Gölpınarlı (*Mektuplar*, Açıklamalar Kısmı, s.221) ve F. Nafiz Uzluk'un (*Mektubat-i Mevlânâ Celalü'd-din-i Rumi, İndeks Kısmı*, s.169) kimliğini tesbit edemedikleri bu Emir Seyfü'd-din, Kırşehir emiridir. İleride bu emir hakkında bilgi verilecektir.

142 *Mektuplar*, s.185. Bu mektupta Mevlânâ, torunlarını özlediğini de belirtmektedir.

143 Ayasofya (Süleymaniye) *Ktp.* nr. 2412, yp. 54a.

din-i Konevî'ye mektuplar yazdığını belirlememize vesile oldu. Daha sonra bu zatın Konevî'ye yazdığı bazı siyasî ve aktüel konulu mektuplarda adları geçen kişilerin de Kırşehirli ve Kırşehir'de görevli bulunmaları vardığımız sonuç üzerindeki tereddütlerimizi giderdi. Meselâ: 653 (1255) yılı Şevval ayında Konevî'ye yazdığı bir mektupta Kırşehir kadısı olan, Mecdü'd-din-i Merendi'den (Baba Merendi) ve Kırşehirli Necmü'd-din'den (Müderris ve Konevî'nin talebesi) bahsetmektedir. Keza, aynı yılda Moğollara karşı savaş hazırlığı için Kırşehir'e gittiğini bildiğimiz II. İzzü'd-din Keykavus'un veziri olan Kadı İzzü'd-din'den, Atabeg Fahrü'd-din Arslan Doğmuş'tan (isim zikretmeksizin vezir ve Atabeg diyerek) ve ordu komutanı (Emirü'l-Ümera) Bedrü'd-din Abdü's-Samed el- Yalmanî'den bahsetmektedir[144].

Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un Ahilerin Şeyhi olduğuna dair kayıtların bulunduğu yukarıda belirtildi. Kırşehir'de kendi adıyla anılan camiye bitişik türbede medfun olan Anadolu Ahi Teşkilatı'nın kurucusu olarak bilinen ve daha çok Ahi Evren diye tanınan zatın adı, yukarıda belirtilen hemen bütün kaynaklarda Nasîrü'd-din Mahmud olarak geçmektedir. Fakat o zamana kadar ben Ahi Evren'in adının Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu bilmiyordum. Oysa bütün Ahi şecere-nâmeleri ve Ahi Fütuvvet- Nâmelerinde adı bu şekilde tesbit olunmaktadır. Bazen ona Ahi Mahmud dendiği de görülmektedir. İşte bu durum bu güne kadar yirmiye yakın eserini bulduğumuz zatın, Kırşehirli Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu belirlememize vesile oldu. Daha sonraki çalışma ve araştırmalarımda Menkabevî adı olduğu anlaşılan Ahi Evren diye tanınan zatın Moğollara ve Moğol yanlısı yönetime karşı isyan ettiği, bu isyanı bastırmaya memur edilen Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın müridi Nurü'd-din Caca tarafından isyancıların kılıçtan geçirildiği, Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud ve beraberindekilerin de bu sırada katledildikleri, Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin de burada öldürüldüğü ortaya çıktı. Bu olayın tarihi 1 Nisan 1261 (27 R. Ahir 659) dir.

144 IX. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1988, II, 623-641.

IV. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN VE ESERLERİ ÜZERİNDEKİ ŞİDDETLİ BASKILAR

Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un(Ahi Evren) bilge kişiliği yanında Ahi Teşkilâtı gibi güçlü bir kuruluşun lideri olması ve bu Teşkilâtın mensupları ve Anadolu'daki Türkmen halk arasındaki saygınlığı ve teşkilâtçılığı sebebiyle o dönemde Anadolu'da Moğol iktidarına karşı baş gösteren isyanların bayrak kişisi olmasına yol açmıştır. Bu yüzden Moğol iktidarı ve Moğollardan yana olan Türkiye Selçukluları devlet adamları, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve çevresi üzerinde ağır bir siyasî ve fikrî baskı yaratmışlardır. Bu çevreler Moğollar tarafından sıkı bir takip altına alınmışlar ve örgütleri dağıtılmaya çalışılmıştır. Bu sıkı takiplerin Orta-Anadolu'da daha etkili olduğu görülmektedir. Orta Anadolu'nun pek çok vilâyetlerinde ardı ardına katliamlar gerçekleşmiştir. Bu konu ileride ayrı bir bölümde ele alınacaktır. Burada sözünü ettiğimiz bu şiddetli siyasî ve fikrî baskıların Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in şahsiyetine ve eserlerine yönelik olduğu da görülmektedir. Çünkü Ahi ve Türkmen çevreler onun yarattığı fikir pınarından beslenmekteydiler.

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve eserleri üzerinde yaratılan bu baskılar Anadolu'da bir asırdan fazla devam etmiştir. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in ve onlarca eserlerinin mechul kalmasına sebep olmuştur. Gene bu baskılar yüzünden bazı eserlerinin de başka yazarlara özellikle de çağdaşı ve lakapdaşı olan Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye mal edilmesine çalışılmıştır. Moğol iktidarı, bunu yapmaya özel bir itina ve gayret sarfetmiştir. Eserlerinin el yazması nüshalarının durumu öyle gösteriyor ki, ölümünden 80 yıl kadar sonra Ahi Evren büyük ölçüde unutulmuştur. Nitekim içinde Ahi Evren'e ait 4 eser bulunan, 727(1327) istinsah tarihli bir mecmuanın müstensihi Ankaralı Ali b. Dost-i Huda er-Rufaî mecmuada bulunan 30'dan fazla risalenin yazarlarını kaydettiği halde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e ait eserlerin adlarını kaydetmeyip yazar adının yerlerini boş bırakmıştır[145]. Bu demektir ki, daha o tarihte Hace Nasîrü'd-din, büyük ölçüde unutulmuş durumdaydı.

---

[145] *Fatih (Süleymaniye) Ktp.* nr. 5426, yp. 2a-2b.

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in böylesine unutulmaya mahkûm edilmesinin bir önemli sebebi de hiç şüphesiz Moğol ve Moğol yanlısı iktidarların himaye ve desteğinde Anadolu'da fikrî üstünlük kuran Mevlânâ Celâlü'd-din'in ve Mevlevîlerin onun aleyhinde sürdürdükleri menfi propagandalardır. Mavlânâ'nın ve Ahmed Eflâkî'nin eserlerinde onun aleyhindeki söylemlerin ne kadar çirkin boyutlarda olduğu bundan sonraki bölümde gösterilecektir.

Ahi Evren Hace Nasirü'din Mahmud ve eserlerine karşı siyasîler tarafından sürdürülen bu mücadeleden ve onun izlerini silmeye matuf çalışmalardan ötürü Türkiye Selçukluları döneminin birçok tarihçi ve yazarları onun adını anmaktan çekinmişler veya onu ismen anma cesareti gösterememişlerdir. Bazıları da onu ancak bir şahıs zamiri ile yâd etmişlerdir. Şimdi bu yazarların kimler olduğunu ve eserlerinde onu ne şekilde andıklarını göstermeye çalışalım.

a. "Ravzatü'l-küttâb" Sahibi Ebu Bekr b. Ez-Zeki el-Konevî

Büyük bir şair, edip ve doktor olan Konyalı Ebu Bekr b. Zeki'nin eserinde Emir Seyfü'd-din'e yazılmış iki mektup bulunmaktadır. Bu mektupların birinde[146] insan oğlunun birbirinden farklı mizaçta yaratıldığını, bu yüzden hiçbir zaman suç işlemekten kendini alamayacağı, bazı dış olayların etkisiyle bir an itidal yolundan çıkarak cürüm işleme durumuna düşebileceği, böyle bir kimsenin işlemiş olduğu suçun insaf sahibi ve ileri görüşlü kimselerce büyütülmemesi gerektiği hatırlatılarak bir cinayet işlemiş ve suçunu itiraf eden "Fulan"ın bu Emir Seyfü'd-din tarafından affedilerek himaye edilmesi istirham edilmektedir. Diğer mektup ise, Emir Seyfü'd-din'in diliyle kaleme alınmış olup, yukarıdaki mektupta cürüm işlediği belirtilen zatın -ki adı verilmeyip Fulan diye anılmıştır- işlediği cürümden duyulan üzüntü dile getirilmektedir. Ayrıca bu cürüm işleyen zatın da başka biri tarafından öldürüldüğü de mektupta ifade edilmektedir.

Diğer taraftan gene doktor olan Sa'dü'd-din Mes'ud adındaki bir zat, İmadu'd-din adında birine yazdığı mektupta bilginlerin hamisi Emir Seyfü'd-

146 *Ravzatü'l-küttâb*, s.99-100.

din'e iştiyakını, Ahi Mahmud'a hasretini bildirmektedir[147].Bu iki mektupta adı geçen Emir Seyfü'd-din, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un *"Menahic-i Seyfî"* adlı eserini sunduğu Kırşehir Emiri Seyfü'd-din Tuğrul'dur. İkinci mektupta adı geçen Ahi Mahmud ise bu mektubun yazıldığı tarihte Kırşehir'e yerleşmiş olan Ahi Evren'den başkası değildir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Ahi Evren'in esas adı Mahmud'dur. Ahi Şecerenameleri'nde kendisine bazen Ahi Nasîrü'd-din, bazen de Ahi Mahmud denmektedir. Böylece birinci mektupta cürüm işleyip Emir Seyfü'd-din'e sığındığı belirtilen ve "Fulan" denilerek adı verilmeyen zatın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olduğu ortaya çıkmaktadır. Şems-i Tebrizî de *"Makalat"*ında,[148] *"İmad, Nasîrü'd-din'den mektup almış, onu okuyup ağlıyordu."* demektedir. Onun bu ifadesinden Ahi Evren'in de birinci mektupta adı geçen İmadü'd-din'e mektup yazdığı anlaşılmaktadır. Ancak bu mektubu nerede ve ne zaman yazdığını bilemiyoruz.

Burada dördüncü bölümde açıklandığı üzere Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi, Konya'da Şems-i Tebrizî'yi öldürttükten sonra Kırşehir'e gidip yerleşmişler ve Kırşehir Emiri Seyfü'd-din Tuğrul onları himayesine almıştır. Mevlânâ Şems'in öldürülmesinden bir süre sonra oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin aile ocağına dönmesini sağlaması için Emir Seyfü'd-din'e bir mektup yazmıştır[149]. İşte Mevlânâ'nın bu mektubunda adı geçen emir, gene Kırşehir Emiri Seyfü'd-din Tuğrul'dur.

b. "Müsameretü'l-abbar" Sahibi Kerimü'd-din Mahmud el-Aksarayî

Yukarıda Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ile Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin Kırşehir'e gidip yerleştiklerini ve bu iki şahsın 1261(659) yılında Kırşehir'de IV. Kılıç Arslan'ın iktidarına ve uygulamalarına karşı isyan ettiklerini ve bu isyanın bastırılışı sırasında öldürüldüklerini ifade ettik. Kırşehir'de meydana gelen bu olaya devrin tarihçilerinden yalnız Aksaraylı Kerimü'd-din Mahmud değinmekte ve bu olayı ve bu olayda Ahi Evren'in öldürülüşünü aynen şöyle

---

147 *Ravzatü'l-küttâb*, s.101-102.
148 *Makalât-i Şems-i Tebrizî*, I, 138.
149 *Mektuplar*, s.41.

anlatmaktadır: "Kırşehir Emirliği Nuru'd-din Caca'ya verildi. Orduyla onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı, kâmilen öldürüldüler"[150]. Baba İlyas-i Horasani'nin torunu Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi (761/1360) de bu olay sırasında orada bulunan Hacı Bektaş ile Osman Gazi'nin kayın pederi Edebalı'nın sultana karşı savaşmayı göze alamadıklarını söylerken Kırşehir'de Ahi Evren ve beraberindeki Ahilerin katliama tabi tutuldukları olaya işaret etmiştir[151]. İşte Kerimü'd-din el-Aksarayî'nin yukarıda sunduğumuz sözlerinde bir "o" zamiri ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e işaret etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı tarihçi eserinin bir başka yerinde Sadru'd-din-i Konevî'den bahsederken Türkmen şeyhleri kasd ederek *"Şu riyakârlar taifesi de bu zamanda o tarikat önderi karşısında tasavvuftan dem vurmaktaydılar,"* demek suretiyle[152], Türkmen şeyhlere karşı menfi tutumunu ortaya koymaktadır. Muhtemeldir ki burada Ahi Evren Nasîrü'd-din ile Konevî arasında teati edildiğini tesbit ettiğimiz mektuplarda bu iki bilgin arasında geçen münakaşaları kasdetmiştir. Görülüyor ki, bu tarihçi de Konyalı Ebu Bekr b. ez-Zeki gibi isim zikretmeksizin Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'den bahsetmiştir.

c. *"Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî"nin Yazarı Muhammed es-Sivasî*

Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin müritlerinden olan bu yazar, eserini XIII. Asrın son çeyreğinde yazmıştır. Bu zatın, eserinde Evhadü'd-din'in damadı ve kızı Fatıma Hatun'un kocası olduğunu tesbit ettiğimiz Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'den bahsetmesi gerekirdi. Fakat öyle görünüyor ki, Ahi Evren üzerindeki şiddetli siyasî ve fikrî baskıdan dolayı onu ismen anamamıştır. Ancak birkaç defa isim vermeksizin ona işaret etmiş olduğunu görüyoruz.

Bu eserde Bağdad'da Evhadü'd-din ile tanıştırıldığı bildirilen ve "Danişmend-i Rumî" diye anılan[153] zatın filozof Hace Nazirü'd-din Mahmud olduğunu isbat edecek deliller bulunmaktadır. Aynı yazar Hace Nasîrü'd-

---

150 *Müsameretü'l-ahbar* s.75.
151 *Menakibü'l-kudsiyye*, s 169.
152 *Müsameretü'l-ahbar*, s.91.
153 *Menakib-i Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.158.

din'nin eşi olan Fatma Hatun'dan bahsederken: bir Moğol'un elinde esir bulunan Fatma Hatun'un Selçuklu Ümerası tarafından esaretten kurtarılıp Kayseri'ye getirildiğini (658/1260), kendisine nerede ikamet etmek istediği sorulunca o da "Babamın arkadaşlarının yaşadıkları kulübede yaşamak isterim" demiş ve oraya gönderildiğini ve o kulübede yaşamaya başladığını bildirmektedir. Bu yazar Muhammed es-Sivasî olayı çok iyi bildiği halde Fatma Hatun'un Kırşehir'de bulunan kocası Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in yanına gittiğini ifade etmekten çekinmiştir[154]. Üstelik bu eser te'lif edildiği sırada Fatma Hatun hayatta idi. Ancak *"Velâyet-nâme"*den ve Âşık Paşa-zade'nin *"Tevarih-i Al-i Osman"*ından Fatma Hatun'un Kırşehir'e gitmiş olduğunu öğreniyoruz.

Gene aynı yazar Kayseri'de Dabbağlar(Dericiler) Mahallesi'ndeki mescide bitişik olan bir ev ve hanikah bulunduğunu, bu evde Şeyh Evhadü'd-din'in ehl-i haremi (Yani kızı Fatma Hatun) bulunduğu için o evde ikamet ettiğini bildirdiği halde bu ev ve hanikahın kime ait olduğunu kaydetmemiştir[155]. Ahi Evren tarih boyunca debbağların piri olarak bilindiğine ve bütün Fütuvvet-nâme ve Ahi Şecere-namelerinde onun debbağların piri olduğu kayıtlı olduğuna göre bu ev ve zaviyenin Ahi Evren'e ait olduğuna hükmetmemek mümkün değildir. Görüldüğü üzere bu yazar da sözünü ettiğimiz baskılardan ötürü Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in adını anamamıştır.

d. el-Evamirü'l-Alâiyye (İbn Bibi)

Türkiye Selçukluları devrinin en tanınmış tarihçisi olan İbn Bibi de eserinde I. Alâü'd-din Keykubad'a eser ithaf eden ilim adamlarından bahsederken isim zikretmekten kaçınmıştır[156]. Hatta İbn Bibi'yi böyle ketum davranmaya iten amil, Hace Nasîrü'd-din'den bahsetmeyi sakıncalı gömüş olmasıdır. Hace Nasîrü'd-din'in, Sultan Alâü'd-din'e dört eser ithaf ettiğini tesbit etmekteyiz. Durum böyle olunca İbn Bibi bir çoğul zamiri ile isimlerini vermediği yazarlardan birinin de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din olduğunda şüpheye mahal kalmamaktadır.

---

[154] *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kimani*, s.71.
[155] *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kimani*, s.70.
[156] *el-Evamirü'l-alâiyye* s.307.

e. Fütuvvet-nâme-i Nâsırî

Bütün Ahi Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmeler'inde ve hatta bazı tarihlerde ve Menakıb-namelerde Ahi Evren, "Ahilerin sultanı" diye anılmaktadır. Bu bakımdan VII (XIII). Asrın sonlarında Tokatlı Nâsıru'd-din Vâiz *"Fütuvvet-nâme"*sinde isim vermeksizin "Ahilerin sultanı" dediği, medhedip rahmet dilediği, kendisiyle görüşüp intisab ettiğini bildirdiği kişinin de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din olduğuna inanıyoruz[157]. O dönemde yaşayan bazı yazarların Ahi Evren'e muhalif oldukları bilinmektedir. Fakat Tokatlı Nâsırî ona muhalif biri değildir. Buna rağmen gene de açık olarak onu anmaktan çekindiği görülmektedir.

f. Anonim selçuk-name

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din uzun süre saray mektebi olan Konya'daki "Gulam-hane"de muallimlik yaptığı için ona "Lala" deniliyordu. Bu yüzden onun muallimlik yaptığı Gulam-hane "Hanikah-Lala" olarak anılmıştır[158]. Mevlânâ da onu *Mesnevî*'sinde birkaç defa Lala diye anmıştır[159]. Bu mukaddeme bilgilerle Anonim *Selçuk-name*'ye baktığımızda II. İzzü'd-din Keykavus'a suikast planlayan Emir Has Oğuz ile Esedü'd-din Ruzbeh'in öldürülmelerinde önemli bir rolü bulunan "Lala"nın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din olduğu anlaşılmaktadır[160]. Çünkü bu tarihte (646/1248) Ahi Evren II. İzzü'd-din Keykavus'un veziri idi. Vezir olarak Ahilerle birlikte bu çok önemli işi planlamıştır. Anonim Selçuk-name'nin yazarı burada onun adını anmamış II. İzzü'd-din ile istişare eden Lala diye zikretmektedir.

V. AHİ EVREN'İN ÜÇ ESERİNİN EL YAZMASI NÜSHALARININ DURUMU

Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud, hiçbir eserinde adını anmadığı gibi mensup olduğu Melâmet meşrebindeki iyiliklerini gizli tutma anlayışı veya tevazuundan ötürü adının gizli kalmasına özel bir itina göstermiştir. Bu velud

---

157 *Fütuvvet-nâme-i Nâsirî*, s.56-57.

158 Bu dönemde Selçuklu Gulam-hanelerine Hanikah-ı Sultanî deniliyordu. Konya Hanıkah-ı Sultanî'si Merkez Bankası'nın batısına düşüyordu. Bkz. *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 188-190.

159 *Mesnevî*, II, 310.

160 *Târih-i Âl-i Selçuk*, Nşr. Nadire Celâlî, Tehran 1999, s.94-95.

ve çok yönlü yazarın uslub ve anlatım tarzı, eserlerindeki konu benzerliği, işlediği konuları açıklayış metodu, bu eserlerin yazma nüshâlârının durumu, müstensihler tarafından eserlerin başına yazılan kayıtlar, gerek kendi eserlerinden ve gerek başkalarının şiir ve sözlerinden şâhid göstermesi, başından geçen bazı olaylara örtülü olarak değinmesi ve eserlerini bazı devlet adamlarına ithaf etmesi gibi hususlar, başka eserlerini tesbit etmemize vesile olmuştur. Bu eserlerden bazılarının başka yazarlara mal edilmeğe çalışıldığı, bazılarının da anonim bir eser olarak bir veya iki nüsha halinde el-yazması eser ihtiva eden kütüphanelerin izbe köşelerinde günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır.

Ancak burada sadece yukarıda sözünü ettiğimiz üç eserin el yazması nüshalarının durumunu ve muhteviyatını sunarak hem bu üç eserin bir şahsa ait oldukları gösterilecek, hem de Şeyh Nasiru'd-din Mahmud el-Hoyî'nin eserleri oldukları teyid edilecektir. Böylece Ahi Evren Nasiru'd-din Mahmud'un eserlerine nasıl ulaştığımızı da göstermiş olacağız.

1. Menahic-i Seyfî (el-Menahicü's-Seyfiyye)

İman ve İslâm dini esaslarını, itikadda Eş'arî, amelde Şafiî Mezhebine göre anlatan bu eseri, daha önce Ahmed Ateş "Konya Kütüphanelerinde Bazı Mühim Yazmalar" adlı makalesinde[161] H. Ritter ise, "Filologika"da[162] yazarı bilinmeyen (anonim) bir eser olarak tanıtmışlardı. Eser üzerinde yaptığımız inceleme ve araştırmalar neticesinde Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din Mahmud'un eserlerinden olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Şimdi bu eseri nasıl Ahi Evren'e nisbet ettiğimizi belirtelim.

Evvela bugüne kadar el-yazması eser ihtiva eden kütüphane ve kütüphane kataloglarını taramalarım sonunda, ikisi H. Ritter ve Ahmed Ateş'in gördükleri ve tavsif ettikleri nüshalar olmak üzere sadece üç nüshası bulunabilmiştir. Üçüncü nüshası ise, Halet Efendi ilâvesi (Süleymaniye) Kütüphanesi nr. 92'deki mecmuanın 1b-32a yaprakları arasındadır. Sadece üç risaleyi ihtiva eden bu mecmuanın tamamı bir elden çıkmış olup, kendisinin

---

[161] *Belleten*, Ankara 1952, XVI, 121-122. Burada eserin içinde bulunduğu mecmua da tavsif edilmiştir.

[162] Filologika IX, *Der islam*, 1938, XXV, 50-56. Burada da eserin içinde bulunduğu mecmua tavsif edilmiştir.

muallim olduğunu da belirten Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus tarafından 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) yılında Lâdik'te (Denizli) istinsah edilmiştir.

Her şeyden önce bu mecmuada yer alan bu üç eser rast gele bir araya getirilmiş değildir. Üçü de aynı yazara ait olduğu için müstensih bunları bir araya getirmiştir. Zaten bu üç eser okununca da bir yazarın kaleminden çıktıkları rahatlıkla fark edilmektedir. Bununla beraber her üç eserde yukarıda da belirtildiği gibi yazarının Şeyh Evhadü'd-din el-Kirmanî'nin müridi olduğuna dair kaydın bulunuşu[163] bu gerçeği açık olarak ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan müstensihin, eserin (la) sahifesine eserin adını ve yazarını kaydettikten sonra yazarı[164]

قدس الله روحه و جعل فی اعلی علیین درجته بفضله و کرمه و وسع جوده

coşkun dua ile yad etmesi onun yazarı tanıyor olduğunu göstermektedir[165] Bu durumda müstensihin, eserin yazarını tesbitte hata etmiş olacağına ihtimal vermek mümkün değildir. Kaldı ki nüshanın çok eski olması da bu tesbitin doğruluğunu ortaya koyduğu gibi yazar da eserin birkaç yerinde adının Mahmud olduğunu imâ etmiştir.

*"Menahic-i Seyfî"*nin diğer iki nüshasından biri Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426'da kayıtlı bulunan mecmuanın 298a-318a yaprakları arasındadır. 717 (1327) yılında Ankaralı Ali b. Dost-i Huda er-Rufai tarafından istinsah edilmiş olup[166], aynı mecmuada Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'a (Ahi Evren) ait birkaç risale daha var. Müstensih, mecmuada bulunan bütün risalelerin (31 Risale) ve yazarlarının adlarını kaydettiği halde Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'a ait olan eserlerin yazarlarını tesbit edemediği için bu risalelerin yazar adlarının yerlerini (Belki bilahare tesbit ederim düşüncesi ile) boş bırakmıştır[167].

---

163 *Metali'ül-iman*'ın Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866'daki 673 (1275) tarihli nüshasının müstensihi, nüshanın la sahifesine eserin yazarı Nasîrü'd-din'in Evhadü'd-din'in müridlerinden olduğunu kaydetmiştir. *Menahic-i Seyfî*'de yp. 7a ve 8b (burada geçen nüsha), *"Tabsira"*da (*Nuruosmaniye Ktp.* nr. 2286, yp. 22b) Evhadu d-din-i Kirmanî eşsiz Şeyhi, "Yegâne Şeyh" gibi sözlerle yad edilmektedir

164 bkz. Burada levha: II.

165 Ahi Evren'in bir süre Denizli'de bulunduğuna dair rivayetlerin kaynaklarda yer alması (*Künhü'l-Ahbar*, V, 63;*Velâyet-nâme*, s.50) da bunu teyid etmektedir.

166 Krş. Konya Kütüphanelerinde Bazı Mühim Yazmalar, *Belleten*, XVI, 122.

167 *Fatih (Süleymaniye) Ktp.* nr. 5426, yp. 2a-2b.

*"Menahic-i Seyfî"*nin diğer bir nüshası da Bursa Eski Eserler (H. Çelebi Kısmı) Ktp. nr. 1184'de kayıtlı olup 756 (1355) tarihinde Kayseri'de istinsah edilmiş olan mecmuanın 45a-67b sahifelerinde yer almaktadır. İçerisinde üçü Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'a ait olan 17 risale bulunan mecmuadaki hemen bütün risalelerin yazarının adı kaydedildiği halde (Serlevhada) bu üç risalenin yazarları için yine bir kayıt konmamıştır.

Bu iki müstensihin de o dönemde yukarıda belirtildiği üzere Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din aleyhinde sürdürülen şiddetli fikrî, siyasî baskılardan dolayı onun adını kaydetmemiş olduklarına inanıyoruz. Çünkü bu iki müstensih de zaman bakımından Ahi Evren'e yakın bir dönemde yaşamışlardır. Bu bakımdan bu iki şahsın Ahi Evren'i tanımamış olmalarına ihtimal vermek zordur.

Şimdi *"Menahic-i Seyfî"*nin yazarı olduğu kesinlik kazanan Şeyh Nasîrü'd-din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî'nin Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen Kırşehirli Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud olduğunun belirlenmesi gerekiyor.

Yazar önsözde eserini Emir Seyfü'd-din Tuğrul'a sunmaktadır. Bu Emir Seyfü'd-din Tuğrul, Kırşehir Emiridir. Bu emir, I. Alâü'd-din Keykubâd'ın haslarından idi. Harput Kal'ası'nın fethi sırasında I. Alâü'd-din Keykubâd'ın emri ile burçlara bayrağı diken oydu[168]. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra onun öldürülmesine adı karışan ve bu işte önemli bir rol üstlenen Mevlâna'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin Kırşehir'e yerleştiğini Eflâki'den öğrenmekteyiz[169]. Yine Eflâki'nin eserinden, Alâü'd-din Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikâmet etmekte oldukları anlaşılmaktadır[170]. Yukarıda da işaret edildiği üzere Mevlâna'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin aile ocağına dönmesini sağlaması hususunda mektup yazarak tavassutta bulunmasını dilediği Emir Seyfü'd-din[171], Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un eserini sunduğu Emir Seyfü'd-din Tuğrul'dur[172]. Şeyh Nasîrü'd-din

---

[168] *el-Evamirü'l-Alâiyye*, s.440. Burada adı Emir Tuğrul olarak geçmektedir.

[169] *Menakıbü'l-Arifin*, 3/412. Hikâye.

[170] Aynı eser, 8/58, Hikâye.

[171] *Mektuplar*, s.40-41.

[172] 34. Abbasi Halifesi en-Nasır li Dinillah'a karşı ayaklanmaları bastırmak için Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd tarafından Bağdat'a gönderilen ordunun komutanı bu Emir Seyfü'd-din Tuğrul idi. Bkz. *el-Câmiü'l-muhtasar*, s.148. Harput Kal'ası'nın fethi sırasında Sultan Alâü'd-din Keyku-

Mahmud'un Alâü'd-din Çelebi ile birlikte Şems-i Tebrizî'nin katledilmesinden sonra Kırşehir'e gittiklerini yukarıda belirtmiştik. Sa'dü'd-din Mes'ud adında bir doktor Canik'ten İmadü'd-din adlı şahsa bir mektup yazmakta ve bu mektupta Ahi Mahmud'u himaye ettiği için Emir Seyfü'd-din'i saygı ile yad etmekte ve Ahi Mahmud'a iştiyak duyduğunu ifade etmektedir[173], işte bu mektupta da adı geçen emir Seyfü'd-din, Kırşehir Emiri Seyfü'd-din Tuğrul'dur. Yine bu mektupta adı geçen Ahi Mahmud da hiç şüphe yok ki, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud el- Hoyî'dir.

2. Metâlîü'l-îmân

İman esaslarının ilmihali mahiyetinde olan bu eser Somuncu Baba diye tanınan Hamîd al-dîn al-Aksarâyî'nin (815/1412) oğlu şair Yûsuf Hakîkî[174] tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercümede mütercim eseri Farsça'dan tercüme ettiğini belirttiği halde eserin kime ait olduğunu belirtmemiştir[175]. Öyle görünüyor ki, yazarın eserlerinde adını zikretmemesi, Moğolların da plânlı bir şekilde onun adını, sanını unutturmaya çalışmaları sonucu kendisinden hemen bir asır kadar sonra eserlerinin yazarı bilinmez olmuş, bu yüzden de ilerde göreceğimiz gibi her müstensih bir takım zan ve ihtimallerle, belki de kendi mahsulleri olarak eseri çeşitli şahıslara mal etmişlerdir. Yûsuf Hakîkî'nin de tercüme ettiği *"Matâli'ül-îmân"*ın kime ait olduğunu belirtmeyişi daha o zamandan beri eserin yazarının bilinmiyor olduğunu akla getirmektedir. Bu eser tarafımdan Türkçeye tercüme edilerek geniş bir araştırma ve tanıtma ile (Konya 1996) yayınlanmıştır.

Matâli'ül-îmân'ın şimdiye kadar çeşitli kütüphanelerde 6 ayrı nüshasını bulabildik. Her nüshada eserin metninin dışına (serlevhaya) konulan kayıtlardan müstensihler tarafından ayrı ayrı şahıslara mal edildiği görülmektedir.

Bu nüshalardan biri Reşid Ef. Ktp. nr. 333'te kayıtlı ve 916 (1510-11) istinsah tarihli olup, serlevhasına (49[a])

---

bâd'ın emri ile sultanın sancağını Harput Kal'ası burcuna diken kahramanın gene bu Emir Seyfü'd-din Tuğrul olduğunu İbn Bibi haber vermektedir. Bkz. el-Evamirü'l-Alâiyye. s.440.

173 *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.162-163.

174 *Osmanlı Müellifleri*, I, 196; *Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları Kataloğu*, II, 345-351.

175 Henüz yazma halinde bulunan bu tercümenin bilinen tek nüshası Hacı Mahmud Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 2974'te kayıtlı olup, 913 (1507-8) istinsah tarihlidir.

" كتاب مطالع الايمان لفخر الدين الرازى "

cümlesi yazılarak Fahru'd-din er-Râzî'ye (606-1209) ait olduğu belirtiliyor.

Evvelâ bu nüsha çok eski bir nüshadan, çok sıhhatli bir şekilde kopya edildiği bütün " كه " lerin " كى " şeklinde ve makabli müteharrik bütün "د" ların da "ذ" olarak Hicrî VII. asır ve öncesi imlâsının aynen ve dikkatli bir şekilde muhafaza edilişinden anlaşılmaktadır. İkinci olarak da bu nüshanın içinde bulunduğu mecmua içerisinde Şeyh Nasîrü'd-din'in *"Tabsira"* nam eseri de Fahru'd-dîn-i Râzî'ye mal edilmiş olup, başında da Şeyh Nasîrü'd-din tarafından tercüme edildiğine kani olduğumuz Fahru'd-din-i Râzî'nin *"Kitâbü'l-Hamsîn fî usûli'd-dîn"* adlı eserinin farsça tercümesi bulunmaktadır. Öyle görülüyor ki, mecmuanın başındaki eserin Fahru'd-din-i Râzî'ye ait oluşundan diğer iki eserin de ona ait olacağı zannı ile bu kayıt konmuştur. Kaldı ki, Râzî'nin bu isimde bir eseri hiç bir yerde kayıtlı değildir[176].

Öte yandan Pertev Paşa (Süleymaniye) krp. nr. 606' da kayıtlı, 1063 (1555-56) tarihinde istinsah edilmiş olan nüshasında ise, gene serlevhaya (106b)

"این رسالہ شریفه نیز که مسماست بمطالع الایمان نجم الدین دایه راست"

ibaresi yazılarak Nacmü'd-dîn-i Dâye'ye (654-1256) ait olduğu ileri sürülmüştür. Bu nüsha üzerinde yaptığımız inceleme sonunda müstensihin eseri büyük ölçüde tahrif ettiğini, uzun ilâveler ve hazifler yaptığını tesbit ettik. Bu itibarla bu nüshanın başındaki kaydın tamamen müstensihin mahsulü olduğu ve hiç bir esasa dayanmadığı sonucuna varmak güç değildir. Bununla beraber Necm-i Dâya'nin de bu isimde bir eseri hiç bir yerde kayıtlı değildir[177]

Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi kısmında, nr. 1772'de kayıtlı ve 961 (1553) istinsah tarihli nüshasında kapak sahifesine (144a)

" مطالع الايمان للشيخ المحقق صدرالدين القونوى "

---

[176] *İhbârü'l-ulama bi ahbâri'l-hukamâ*, s.190-192; *Tabakatü'l-atibba*, II, 29-30. Fahrü'd-din-i Razi ve eserleri için ayrıca bk. Brockelmann, *Gal*, 1, 506-508; *Suppl*, I, 920-928.

[177] Necm al-din-i Daya ve eserleri için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 448; *Suppl.*, I, 804, Mirsadü'l-ibâd, M. Emin Riyâhî neşrindeki Giriş (Tahran 1366), s.46-53.

şeklindeki cümle yazılarak eserin Sadru'd-dîn el-Konavî'ye ait olduğu belirtiliyor[178]. Oysa, Konevî ve eserleri üzerinde araştırma yapanlar onun bu isimde bir eserinin olduğunu tesbit etmemişlerdir[179]. Konevî'nin vakfettiği eserler arasında *"Matali'ül-îmân"*'ın bir nüshasının bulunmuş olması, bu eserin Konevî'ye ait olduğu fikrinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu düşünüyorum[180]. Rahmetli hocam H. Ziya Ülken'in mütalaa ettiği ve fakat göremediğimiz nüshada da eserin Konevî'ye isnad edildiği anlaşılmaktadır[181]. *Matâli'ül-îmân*'ı ilk defa tanıtan merhum A. Ateş, onun Nasîrü'd-dîn-i Tûsî'ye ait olduğunu belirtmiştir[182]. Fakat eserin Tûsî'ye ait olduğuna dair eserde herhangi bir kayıt bulunmadığı gibi, Tûsî'nin de bu isimde bir eseri bilinmemektedir. Tûsî ve eserleri hakkında geniş araştırmaların mahsulü olan aşağıda adları geçen her iki eserde de Tûsî'nin bu isimde bir eseri tesbit edilmiş değildir[183].

Esasen eserin konusu göz önüne alınacak olursa mezheb itibarı ile şiî olan Nasîrü'd-dîn-i Tûsî'nin bunu yazmış olamayacağı açıkça anlaşılabilir. Çünkü eser tamimiyle ehl-i sünnet anlayışına uygun bir şekilde kaleme alınmıştır[184].

Esas üzerinde duracağımız ve Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866'da kayıtlı bulunan nüshasına gelince: 21 Ramazan 673 (20 Mart 1275)'de istinsah edilmiş bulunan bu nüshanın başına (l^a) eserin müellifi için şu kayıt bulunmaktadır[185];

كتاب مطالع الايمان از تصنيف سيد المحققين شيخ ناصر الملة و الدين از مريدان شيخ المشايخ قطب الاوتاد اوحد الملة و الدين رضى الله عنهما كتب فى التاريخ الاول شهر المبارک رمضان سنه ثلث و سبعين و ستمايه

178 *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserleri Katalogu*, II, 340.

179 Sadreddin Konevî ve Eserleri, *Şarkiyat Meç.* II, 63-90; *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan*, (Önsözü), s.19-23; Brockelmann, *GAL*, I,450; *Suppl.*, I, 807-808.

180 *Konya Tarihi*, s.502; *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, s.12.

181 Türk Tefekkürü Tarihi, II, 143.

182 Konya Kütüphanelerinde Bazı Mühim Yazmalar, *Belleten*, XVI, 113.

183 Modarris Razavî, *Ahvâl u âsâr-i Haca Naşîrü'd-dîn-i Tûsî*, Tahran 1334; Tûsî'yi anma münasebetiyle Tahran'da düzenlenen ve 6-12 Hordad 1335 tarihlerinde icra edilen konferanslar serisini ihtiva eden Yâd-nâma-i Haca Naşîrü'd-dîn-i Tûsî, Tahran 1336. Ayrıca Tûsî'nin eserleri için bk. Brockelmann, *Suppl.*, I,924-933.

184 Msl. Bu eserin bir yerinde (Halef Ef. İlâvesi Ktp. nr. 92, yp. 4b) Hz. Ebu Bekr'den "Şiddîku'l-Ekber" diye söz etmiştir. Bir başka yerinde ise (yp. 15b) Kitap, Sünnet, Kıyas ve İcma-i Ümmet'e uymanın zaruri olduğuna kaildir.

185 Bk. Burada Levha, I

Bu kayıt, bu eserin Şeyhü'l-Meşâyih Kutbü'l-Evtâd Evhadü'l-mille ve'l-dîn şeklinde tesmiye edilen Evhadü'd-dîn'in -ki, Evhadü'd-dîn-i Kirmânî olduğunda şüpheye mahal yoktur- müritlerinden Seyyidü'l-Muhakkikin Şeyh Nasîrü'd-dîn'in eserlerinden olduğu belirtilmektedir. Şeyh Nâsirü'd-dîn ise bu çalışmamıza konu olan Şeyh Nasîrü'd-dîn al-Hoyî'den başkası olamayacağı bedihîdir. Bu son kayıt, diğerlerinden 250 sene kadar daha eski ve büyük bir ihtimalle Konya ve civarında[186] ve Konevî'nin daha hayatta olduğu veya henüz öldüğü bir sırada istinsah edilmiş olması bu tesbite itimadımızı arttırmakta veya en azından bu eserin Konevî'ye ait olmadığını kesinlikle ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu kayıtta *"Metali'ül-iman"* adlı eserin yazarı olarak adı geçen Seyyidü'l Muhakkikin Nasîrü'd-din'in, *"Menahic-i Seyfî"*nin yazarı olan Ebü'l-Hakayık Nasîrü'd-din Mahmud ile aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Künye ve lakabların aynı oluşu bunu göstermektedir.

3. Tabsira

Allah'ın birliği, sıfat ve fiilleri ile peygamberlik ve maâd meselelerini konu edinen bu eserin tam adı *"Tabsiratü'l-mubtedî ve tezkiretü'l-muntehî"* olup, daha çok kısa adı olan *"Tabsira"* ile tanınmıştır. Asırlar boyunca başta Sadru'd-dîn Konevî olmak üzere muhtelif kimselere isnad edilegelmiştir. Bugüne kadar yerli ve yabancı kütüphanelerde 32 nüshasını tesbit ettik[187]. Türkiye kütüphanelerinde bulunan 23 nüshayı gözden geçirdik. Bu nüshalardan en eski 5 nüsha hariç, diğer nüshâların çoğunda eser metninin dışına ya müstensih veya müstensihlerden sonra yazılmış kayıtlarda eserin Sad-

---

[186] Bu kanaatimiz, adı geçen ve eserin la sahifesinde bulunan vakıf kaydında nüshanın Konya'da uzun seneler kadılık yapmış ve çeşitli eserler vermiş olan Kâzî Serâcu'd-dîn el-Urmavî'nin (682/1283) torunlarından olduğu belirtilen Badru'd-dîn Mahmûd tarafından Konya dâhilinde bulunan "Medresetü'l-Atabakiyya"'ye vakfedilmiş olduğunu belirten kayda dayanmaktadır. Hatta bu nüshanın Kazi Seracü'd-din el-Urmevî tarafından meydana getirildiğini tahmin ediyoruz.

[187] Osman Ergin, "Sadreddin Konevî ve Eserleri" adlı makalesinde (Şarkiyat meç., II, 76) Tabsira'nın 19 nüshasının yer, (kütüphane) ve numaralarını vermektedir. Ancak onun Ayasofya Ktp. nr. 1963 ve 2349'da gösterdiği eserlerin Tabsira olmadığını tesbit ettik. Geriye kalan 17 nüshasından ayrı olarak Ayasofya Ktp. nr. 4819; Halet Ef. İlâvesi Ktp. nr. 92; Reşid Ef. Ktp. nr. 333; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 2888 5909 Ahmed Fahri Bilge Ktp. nr. 54 ve şahsî kütüphanemdeki nüsha olarak altı nüshası da tarafımızdan ortaya çıkarıldı. Böylece E. Blochet Kataloğu'nda (I, 100) tavsif edilen nüsha ve M. Mahdî es-Sayid Hasan-i Mûsavî'nin *"Zayl-i Kaşfu'z-Zunûn"* (Tahran 1967, s.27)'da haber verdiği Tebriz'deki nüsha ile Ahmed Münzevi'nin tanıttığı (*Fihrist-i Nüshaha-i Farsi*, Tahran 1349, II, 1072-1073) altı nüsha ile birlikte eserin nüsha adedi 32'ye çıkmaktadır.

ru'd-din Konevî'ye ait olduğunu belirten ifadeler bulunmaktadır. Kâtip Çelebi de eseri, yazma nüshalarına istinad ederek Sadru'd-din al-Konevî'ye mal etmekle beraber bazı nüshâlârının sonunda kitabın Şeyh Nâsiru'd-din el-Muhaddis'e ait olduğu şeklinde kayıtların bulunduğunu da tesbit etmiştir[188]. Öyle anlaşılıyor ki, Kâtip Çelebi'nin haber verdiği nüshâlâr *Tabsira*'nin en eski nüshaları idi. Fakat şimdilik o nüshalardan birine rastlayamadık. Ayrıca eseri Sadru'd-din Konevî'den başka şahıslara mal eden nüshalarına da rastlanmaktadır.

Meselâ; Sultan Muhammed Fatih'in hususi kütüphanesine ait olduğuna dair kaydı da ihtiva eden, Ayasofya Ktp. nr. 1692'de kayıtlı bulunan nüshanın 2[a] sahifesinde

این رساله تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی من مصنفات قاضی نصیر الدین البیضاوی

şeklindeki kayıt, eseri Kazi Nasîrü'd-din el-Beyzâvî'ye isnad etmektedir. İlk bakışta bu isimle, tanınmış müfessir Kazi el-Beyzâvî (685/1286) kasdedildiği bellidir. Bu kaydın, *Tabsira*'nin gerçek sahibi Şeyh Nasîrü'd-din'in kimliğini tahkik etme gayretinden doğan bir yanılmadan kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan eserin Reşid Ef. Ktp. nr. 333'te kayıtlı 916 (1510-11) istinsah tarihli nüshası, yazarın *"Matâli ül-îmân"* adlı eseriyle bir arada olup serlevhasına (79[a])

تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی لفخر الدین الرازی

kaydı konularak Fahrü'd-dîn-i Râzî'ye mal edilmektedir. *Tabsira*'nin bu nüshasının da içinde bulunduğu mecmuanın başında biraz ilerde bahsettiğimiz Şeyh Nasîrü'd-dîn tarafından tercüme edildiğine kani olduğumuz Fahru'd-dîn-i Râzî'nin *"Kitâbü'l-hamsîn fî usûli'd-dîn"* adlı eserinin tercemesi bulunmaktadır. Mecmuanın başında yer alan eserin, Râzî'ye ait olduğu düşünülerek aynı mecmuanın içerisinde bulunan ve Şeyh Nasîrü'd-Dîn Mahmud'a ait olduklarını kat'î olarak tesbit ettiğimiz *"Tabsira"* ve *"Matâli'ül-îmân"*'ın da ona ait olabileceği zannı ile bu iki eserin de başına yukarıda görüldüğü üzere Fahrü'd-dîn-i Râzî'ye ait olduklarına dair kayıtlar konulmuştur.

Tabsira'nın Şeyh Nasîrü'd-din'in eserlerinden *"Menâhic"* ve *"Matâli'ül-îmân"* ile bir arada bulunan ve 660 (1262) yılında Konyalı 'Alî b. Süleymân b.

---

188 *Kaşf ü'z-zunûn*, I, 337-338: 90

Yûnus tarafından Lâdik'de (Denizli), istinsah edilen nüshasında bu eserin de diğer iki eserle beraber Şeyh Nasîrü'd-dîn Abü'l-Hakâyik Mahmûd b. Ahmed el-Hoyî'ye nisbet edildiğini az önce belirttik[189]. Bu tesbitin doğruluğunda şüpheye mahal olmadığı açıktır. Sadru'd-dîn el-Konevî'nin ölümünden 13 yıl önce ve Konyalı birisi tarafından istinsah edilmiş olması, en azından eserin Konevî'ye ait olmadığını kat'î olarak isbat eder. Kaldı ki, Eflâkî, bu Şeyh Nasîrü'd-din'den bahsederken: *"Tabsira'nin sahibi idi"* diyor[190]. *Tabsira*'nin bu en eski nüshasının serlevhasına yaldızla ve iri harflerle تبصره (*Tabsire*) lâfzı yazıldığına göre[191] daha o zamandan beri eserin kısaca *"Tabsira"* diye meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Eflâkî *"Tabsira"* lâfzı ile *"Tabsiratü'l-mubtadî ve tezkiretü'l-muntahî"*yi kasd etmiş olup, yazarının da Şeyh Nâsîru'd-din olduğunu sarih olarak ifade etmiştir.

Bütün bunlar, *Tabsira*'nın Sadru'd-dîn-i Konevî'ye isnadının tamamen Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e muhalif çevrelerin mahsulü olup, Konevî'den 140 sene sonra ortaya atılmış ve yayılmış olduğunu göstermektedir. Buna sebep de eserin Konya ilim muhitinden çıkmış olması ve Sadru'd-dîn-i Konevî'nin fikriyatını ihtiva etmesinden ileri gelmesi olsa gerek. Bu söylediklerimize ilâveten bir hususu daha belirtmek yerinde olacaktır. *Matâli'ül-îmân* ile *Tabsira* kitapları karşılaştırılacak olursa yazımızın başından beri söylenenler bilinmese dahi bu iki eserin bir şahsın kaleminden çıktığına rahatça hükmedilebilir. Çünkü her iki eser arasında gerek mevzu ve tertip bakımından, gerek dil, üslûp ve kullanılan tabirler bakımından olsun, tam bir benzerlik vardır. Bundan başka Matâli'ül-îmân'da geçen pek çok şiir aynen Tabsira'da da geçmektedir.

Tabsire'nın Nuruosmaniye Ktp. nr. 2286'da 689 (1290) istinsah tarihli, Ayasofya Ktp. nr. 4819'daki 730 (1329) istinsah tarihli eski nüshalarında eserin yazarını belirten bir kayıt bulunmadığı halde ilk defa 830 (1427) ve daha sonra istinsah edilen nüshaların çoğunda eseri Konevî'ye nisbet edilmiş buluyoruz. Biraz önce de gördüğümüz gibi Kâtip Çelebi de bu yazma nüshalara dayanarak eseri Konevî'ye nisbet ettiği gibi[192] *Tabsira*'yı *"Tekmiletü't-*

---

[189] Bk. Burada Levha, I.
[190] *Menâkib al-ârifîn*, II, 188
[191] Bkz. Burada Levha, V.
[192] *Kaşfü'z-zunûn*, 1,338.

tarîka ve ta'rifatü'l-hakika" adı ile tercüme eden Galata Mevlevîhanesi postnişîni Ahmed Remzi de onun Konevî'ye ait olduğunu kabul etmiştir[193].Son zamanlarda gerek ülkemizde ve gerek yabancı ülkelerde yapılan ilmî araştırmalarda da gene eserin yazma nüshalarına ve Kâtip Çelebi'nin kaydına dayanılarak Konevî'ye isnad edilmiştir[194]. Bu eser tarafımdan Türkçe'ye tercüme edilerek eser ve yazarı hakkında geniş inceleme ve araştırma ile yayınlanmıştır[195].

4. Bu Üç Eserin Ortak Özellikleri

Şimdi bu üç eserin ortak özelliklerini göstererek *"Menahicü's-Seyfî"*, *"Matâli'ül-îmân"* ve *"Tabsira"*nın bir kişi tarafından, yazıldığını yani her üç eserin de Şeyh Nasîrü'd-dîn el-Hoyî'ye ait olduklarını gösterelim. Bu hususu açıklarken Fars dili ve edebiyatı mütahassısı olduğumu da hatırlatmak isterim. Çünkü bu üç eseri, edebî özellikleri bakımından karşılaştırmam gerekmektedir.

1-Bu üç eser dil, üslup, tertip ve konu bakımından birbirlerine o kadar benziyorlar ki, bir okuyuşta bu benzerliği fark etmemek imkânsızdır. Özellikle dil ve üslupları bu üç eserin bir kalemden çıktığını şüpheye mahal kalmayacak şekilde ve gayet açık olarak göstermektedir.

2- Her üç eserde düşünce yapısı aynı olduğu gibi, eserlerde birçok müşterek konular bulunmaktadır ve bu konuların izah edilişinde aynı cümle ve ifadeler ve hatta şiirler kullanılmıştır,

3-Her üç eserde de pek çok beyt ve rubailerle istişhadda bulunulmuştur. Bu şiirlerden çok azının yazarlarını tesbit edemedik. Her üç eserde de

---

193 (184) Bu tercemenin mütercimin kendi el-yazısı (eserin aslı ile bir arada) ile yazılmış iki nüshası İstanbul Belediye Ktp. (Osman Ergin bölümü) Nr. 88 ve 327'de, bir nüshası da *Konya Mevlânâ Müzesi Ktp.* Nr. 5909'dadır.

194 Msl. Bk. *Türk Tefekkürü Tarihi*, II, 142; Sadreddin Konevî ve Eserleri, Şarkiyat Mec. II, 76; *Anadolu'da Farsça Eserler*, Türkiyat mec. VII-VIII, 113; Türkiye Kütüphanelerindeki Bazı Yazmalar, *İslâm Tetkikleri Ensititüsü Dergisi*, II, 87; *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan (Giriş)*, s.21; 'Abu Sa'îd Abî'l-Hayr'in Çihil Makâm'ı, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, 84, 86; *Reyhânatü'l-edeb*, I, 466;*Târîh-i nazm u nasr*, I, 79; Brockelman, *GAL*, I, 450; *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothique Nationale*, I,100.

195 Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, (Tercüme, İnceleme ve Araştırma), Mikâil Bayram, Ankara 1995.

istişhad için kullanılan şiirlerin büyük çoğunluğunun Hakîm Sanâî ve Evhadü'd-Dîn Kirmânî'ye ait olduğunu tesbit ettik.

4- Daha önemli olan bir husus da şudur: *"Menahic-i Seyfî"*de geçen 24 parça şiirden (Beyt ve Rubai) sadece 6'sı hariç, geriye kalan 18'i diğer iki eserde de bulunmakta ve aynı fikir ve maksat için şahid gösterilmektedir.

5-Her üç eserin yazarının Evhadü'd-dîn'in müridi olduğuna dair kayıtların bulunuşu[196].

6- Nihayet bu üç eserin en eski nüshalarının bir mecmua içerisinde oluşu ki, Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866 ve Reşid Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr.333'de kayıtlı eski mecmualarda da sadece Şeyh Nasîrü'd-dîn'in üçer eseri bulunmaktadır. Bu durum da bu üç eserin aynı yazara ait olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlar bu üç eserin de Şeyh Nasîrü'd-dîn'e ait olduğunu izah ve isbat edecek mahiyettedir. Zaten bu üç eseri ihtiva eden mecmuanın müstensihi Konyalı Alî b. Süleyman, mecmuanın 1[a] sahifesine koyduğu kayıtta *Menâhici-i Seyfî*'nin Şeyh Nasîrü'd-din'e ait olduğunu yazdığı halde diğer iki eser için böyle bir kayıt koymadığına göre, mecmuanın başında bulunan kaydı diğer iki risaleye de teşmil etmiş olduğu veya böyle düşünüldüğü gayet açıktır.

VI. AHİ EVREN ŞEYH NASÎRÜ'D-DİN MAHMUD'UN DİĞER ESERLERİ

Bu güne kadar Ahi Evren üzerinde sürdüğümüz çalışmalar neticesinde onun 20'ye yakın eserini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu eserlerden üç tanesini nasıl tesbit ettiğimizi ve bu eserlerin Ahi Evren'e nisbetlerini geniş olarak sunduk. Diğer eserlerini nasıl tesbit ettiğimizi ve bu eserlerin ona nisbetini nasıl delillendirdiğimizi açıklamak, bu çalışmanın hacimce birkaç misli daha büyümesine sebep olacak kadar geniş bir konu olduğundan burada bu eserler hakkında kısa açıklamalarla yetiniyoruz.

Hace Nasîrü'd-din Mahmud, hiçbir eserinde adını anmadığı gibi mensup olduğu Melâmet meşrebindeki iyiliklerini gizli tutma anlayışı veya te-

---

[196] *Menahic-i seyfi*, Halet Ef. ilâvesi Ktp. Nr. 92, yp. 8a; *Tabsira*, Nuruosmaniye Ktp. Nr. 2286, yp. 22b; *Meta-li'ül-îmân*, Konya Yusufağa Ktp. Nr. 4866, yp, la.

vazuundan ötürü adının gizli kalmasına özel bir itina göstermiştir. Bu velud ve çok yönlü yazarın üslûb ve anlatım tarzı, eserlerindeki yazma nüshalarının durumu, müstensihler tarafından eserlerin başına yazılan kayıtlar, gerek kendi eserlerinden ve gerek başkalarının şiir ve sözlerinden şâhid göstermesi, başından geçen bazı olaylara değinmesi ve eserlerini bazı devlet adamlarına ithaf etmesi gibi hususlar, başka eserlerini tesbit etmemize vesile olmuştur. Bu eserlerden bazılarının başka yazarlara mal edilmeğe çalışıldığı, bazılarının da anonim bir eser olarak bir veya iki nüsha halinde el-yazması eser ihtiva eden kütüphanelerin izbe köşelerinde günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Kösedağ yenilgisinden (1243) sonra Türkiye Selçukluları Devleti Moğolların hâkimiyeti altına girdi. Bu tarihten sonra Anadolu'da Moğollara ve Moğol yanlısı iktidarlara karşı direnişler başladı. Ahi ve Türkmen çevrelerin başlattığı bu halk hareketinin önde gelen lideri Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud olmuştur. Ölünceye kadar bu iktidarlar ile mücadele etmiş ve siyasîlerin önde gelen hedefi olmuştur. Nihayet 1261 yılında devlet tarafından Kırşehir'de öldürülmüştür. Bundan sonra Moğollar ve Moğol yanlısı siyasîler onun adını, sanını unutturmak için eserlerini başkalarına ait göstermeye çalışmışlardır. Devrin yazarları üzerinde baskı yaratarak halk arasında yayılmış bulunan birçok eserlerini imha etmişlerdir. Bu yüzden bazı eserleri günümüze gelmemiştir. Bu baskılardan ötürü devrin yazarları eserlerinde ondan ancak örtülü ve imalı bir şekilde bahsedebilmişlerdir. *"Ahlâk-i Nasirî"*, *"Goşayiş-nâme"*, gibi bazı eserleri ve Sadru'd-din Konevî'ye yazdığı mektupları adaşı olan Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye mal edilmiştir. Bu konuyu *"Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'nin İntihalcılığı"* adlı ayrı bir makalede ele aldığımızı da burada hatırlatmak isterim. Durum öyle gösteriyor ki, siyasîler ve muarızları, Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'in eserlerine, kısa mukaddimeler veya Ser-levhalar yazarak, muasırı olan yazarlara nisbet etmeye çalışmışlardır. Bu işlem XIV. Asrın ortalarına kadar sürmüştür. Burada isimlerini sıralayacağım eserlerin el-yazması nüshaları bu gerçeği ortaya koymaktadır. Ancak burada her eserle ilgili olarak bu işlemlerin nasıl yürütüldüğünü detayları ile sunmam mümkün değildir.

1. Letâif-i Giyâsiyye

Dört cild olan bu eserin 1. cildi Felsefe, 2. cildi Ahlak ve siyaset, 3. cildi Fıkıh 4. cildi dua ve ibadet hakkındadır. Bir nüshası (1. cild) Mevlânâ Müzesi Ktp. nr 1727'dedir.Bir nüshası da Edirne Selimiye Kütüphanesindedir. Yurt dışında da iki nüshası bulunmaktadır. Ahi Evren'in hayatı ile ilgili önemli izleri bu eserinde bulabilmekteyiz.

2. Letâif-i Hikmet

Bu eser Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'a sunulmuştur. Siyaset-nâme türünde bir eser olup, baştan bir yaprak eksik bir nüshası Esad Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 2880'de kayıtlıdır. Mükemmel nüshası da Paris Bibliothique Nationale'de nr. 99'dadır. Bu nüsha 684(1285) yılında Ebü'l-Hamid Muhammed b. Mahmud b. Haci el-Buharî tarafından Konya'da istinsah edilmiştir. Bir diğer nüshası da Asıtan-i Kuds Ktp.'de olup 771 (1370) istinsah tarihlidir. Bu nüshanın zahriyesine yazılan kayıtta eserin Selçuklular zamanında uzun yıllar Konya'da kadılık yapmış olan Siracü'd-din Mahmud el-Urmevî'ye (682/1283) ait olduğu kaydedilmiştir. "Letâif-i hikmet" 655 yılı zi'l-hicce ayında te'lif edilmiş (Kasım 1257) ve II. İzzü'd-din Keykavus'a takdim edilmiştir. Keykavus bu tarihte Uç vilayeti olan Akşehir'de bulunuyordu. Ahi Evren'in de bu tarihte Akşehir'de ve II. Keykavus'un yanında olduğu anlaşılıyor. Moğol Noyan'ı Alıncak ve Muinü'd-din Süleyman II. İzzü'd-din Keykavus yanlısı olan devlet adamlarını ve ilim adamlarını öldürmüşlerdir. 682 (1284) yılında ölen ve ölünceye kadar Konya'da kadılık yapan Kadı Serâcü'd-din-i Urmevî "Letâif-i hikmet" yazmış olamaz. II. İzzü'd-din'e eser sunmuş ve ona yakın olmuş bir kişi o dönemde yaşatılmaz öldürülürdü. Oysa İzzü'd-din Keykavus Akşehir'de iken Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve daha pek çok Ahiler Keykavus'a destek vermek amacıyla Kırşehir'den Akşehir'e gelmişlerdi. II. Keykavus yurt dışına gidince Ahi Evren ve beraberindeki Ahiler Kırşehir'e döndüler.

Her şeyden önce bu eser eğer Siracü'd-din Mahmud el- Urmavî'ye ait olsaydı Siracü'd-din el-Urmevî'nin ölümünden iki yıl sonra ve Konya'da kopye edilen nüshanın (Paris Bibliothique Nationale'deki nüsha) müstensihinin bunu belirtmemesi için hiçbir sebep düşünülemez Kaldı ki Kadı Siracü'd-din el-Urmevî bütün eserlerini Arapça olarak yazmıştır. Farsça eser

yazdığı vaki değildir. Öte yandan Kadı Urmavî'nin kitapları onun ahfadından olan Kutlu Melek Hatun tarafından Konya'daki Atabekkiyye Medresesi'ne vakfedilmiştir. Bu vakıf kitaplar fakirin elinden geçti. Bu vakıf kitaplar arasında *"Letaifü'l-hikme"* bulunmadığı gibi literatürde de Urmevî'nin bu adda bir eseri bulunduğu geçmemektedir. Dolayısıyla Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un bu eserinin de Moğolların onun adını unutturma ve izini silme siyasetinin bir sonucu olarak Kadı Siracü'd-din Mahmud el-Urmevî'ye mal edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Tabii Ahi Evren ile Kadı Siracü'd-din'in adaş (Mahmud) olmaları bu sahteciliği kolaylaştırmış görünüyor. Eserin muhtevası incelendiği zaman yazarın diğer eserlerine yaptığı göndermelerden, yaptığı alıntılardan, bahsettiği kişilerden, şahid olarak kullandığı şiirlerden bu eserin Urmevî'ye ait olamiyacağı görülebilmektedir. Sonuç olarak *"Lataifü'l-hikme"*nin Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e ait olduğu tarafımdan tahkik edilmiştir. Esası itibariyle yukarıda adı geçen *"Letâif-i Giyasiyye"*nin birinci cildi ile üçüncü cildinin özeti olduğu görülmektedir. Bu eserin yakınlarda Golam Huseyn-i Yusifî tarafından Kadı Siracü'd-din el-Urmevi'ye (682-1284) nisbet edilerek (Tehran 1340) yayınlanmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

3. Âğâz u Encam (Vasiyyet)

Bir vasiyyet-nâme olup, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in en son olarak kaleme aldığı eseridir. Bir nüshası Bursa eski eserler Ktp. (Hüseyin Çelebi Kısmı) nr. 1184'deki mecmuanın 190b-198a sahifelerindedir. Diğer önemli bir nüshası da Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426'daki mecmuanın 123b-130a sahifelerinde yer almaktadır.

4. Murşidü'l-kifâye

Ruhun bekası hakkında olup I. Alâü'd-din Keykubâd'a sunulmuştur. Bilinen tek nüshası Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426'deki mecmuanın 130b-136a sahifelerindedir.

5. Tuhfetü'ş-şekur

Sadru'd-din-i Konevî'ye yazdığı bir mektupta bu eserinden bahsetmekte ve Tâcü'd-din-i Kâşî için yazdığını bildirmektedir. Fakat bugüne ka-

dar nüshasına rastlanmadı. Zehebi bu eseri Sadru'd-din-i Konevî'ye nisbet etmiştir[197].

6. Ulum-i Hakikî

Letâif-i hikmet'de bu eserinden bahsetmektedir. Henüz bir nüshasına rastlanmamıştır.

7. İlmü't-teşrîh

Tıbba dair (Anatomi) bir eser olduğu anlaşılmaktadır. *Letâif-i Giyasiyye* ve *Letaif-i hikmet*'de bu eserinden sık söz etmiş ve atıflarda bulunmuştur. *"Ahlâk-i Nâsirî"*de de bu eserden söz edilmiştir[198] Bu eserin de bugüne kadar bir nüshası bulunabilmiş değildir.

8. Kitabü'l-afaî (Yılanlar kitabı)

Yılanlardan bahsettiği anlaşılan bu eserine de atıflarda bulunmaktadır. Fakat bu eser de bugüne kadar bulunmuş değildir.

9. Yezdan-şinaht

Bu eser başta Suhreverdî el-Maktul olmak üzere çeşitli kimselere mal edilmiş, felsefî mahiyettedir. Şeyh Nasîrü'd-din'in bu eseri, Seyyid Nasrullah Takva'nın tashihi ile yapılan taş basmasında da Suhreverdî el-Maktul'e nisbet edilmiştir[199]."Yezdan-şinaht"ın Türkiye Kütüphanelerinde sadece iki nüshasına rastladık. Bu nüshalardan biri 731 (1330) istinsah tarihli olup, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 4819, yp. 118b-138b'dedir. Diğeri ise 720 (1320) istinsah tarihli olup, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 2841, yp. 31a-45b'dedir. Bu nüshanın başında (serlevhada) Suhreverdî el-Maktul'e ait olduğuna dair bir kayıt mevcuttur.

Diğer taraftan C. Rieu, eserin British Museum'daki nüshasını tavsif ederken mahiyetini bilemediğimiz bir gerekçe ile onu Aynü'1-Kuzat-el He-

---

[197] *Tarihu'l-İslâm*, Neşr. Ö. Abdü's-selâm Tedmüri, Beyrut 1423/2003, XV, 92.
[198] *Ahlâk-i Nasiri*, Neşr. M. Minuvi, Tehran 1364, s.140.
[199] *Fihrist-i Kitabha-yi çapi-i Farsi*, 1, 1680. 98.

medanî'ye (525/1130) nisbet etmiştir[200]. Üstad Said Nefisî ise, Rieu'nun tesbitine dayanarak *"Yezden-şinaht"*ın Aynü'l-Kuzat'a ait olduğunu belirtmekte[201], aynı eserinin bir başka yerinde de bu eserin Suhreverdî el-Maktul'e ait olduğunu belirtmiştir[202]. Bu eseri, Aynü'l-Kuzat[203] ile Suhreverdî'den başka şahıslara mal edenler de var[204].

Yezdan-Şinaht'ın önsözünden ve son faslından onun, adı zikr edilmeyen ve fakat "Meclis-i Alî" ve Meclis-i Sâmî" sözleriyle ta'zim edilen bir devlet büyüğüne sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu sözlerin Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd için kullanıldığı bilinmektedir[205]. Ayrıca Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud, yukarıda adı geçen *"Murşidü'l-Kifâya"* adlı eserinin önsözünde Sultan Alâü'd-din Keykubâd'ın hem adını anmış, hem de onu "Meclis-i Âlî" diye ta'zim etmiştir. Böylece *"Yezdan-şinaht"*ın, Alâü'd-din Keykubâd'a sunulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu itirbarla bu eserin 587 (1191)'de ölen Suhreverî el-Maktul'e, 525 (1130)'de ölen Aynü'l-Kuzat el-Hemedanî'ye ve ibn Sina'ya (428/1036) ait olamayacağı gayet açıktır. Diğer eserleriyle yapmış olduğumuz karşılaştırmalar neticesinde bu eserin Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'a ait olduğu anlaşılmıştır. Bu eserin yukarıda adları geçen bilginlere mal edilmesinin en önemli sebebi, bu kişilerin Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in fikir yapısı üzerindeki etkilerinin bu eserde çok açık olarak görülmesidir.

10. Goşayiş-nâme

Bu eserin bilinen bir nüshası, içinde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un birkaç eserinin bulunduğu Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. nr. 4819'daki mecmuada yp. 103a-117b'dedir. Ser-levhasında eserin Hace Nasîrü'd-din-i Tusi'ye ait olduğu kaydedilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Şiî mezhepli olan Tusî'nin bu eseri yazmış olması mümkün değildir. Çünkü eser tamamen Eş'arî Mezhebi anlayışı ile kaleme alınmıştır. Kaldı ki eserde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in hayatı ve uygulamaları ile ilgili anlatımlar bulunmaktadır.

---

200 *Catalogue of the Persian Manuscripts In the British Museum*, 1, 45.
201 Tarih-i Nazm u nasr, I,111.
202 Aynı eser, II, 722.
203 Aynı eser, 1,110
204 Reyhanetü'l-edeb, II, 380.
205 el-Evamirü'l-alâiyye, s.367, 369, 370, 412-415, 371-372.

11. Ahlâk-i Nâsirî

Bu eser eskiden beri Hace Nasîrü'd-din-i Tûsî'ye ait olduğu kabul görmüş ve böyle biline gelmiştir. Fakat Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eserleri ortaya çıktıktan sonra *"Ahlak-i Nasirî"*nin Hace Nasîr-i Tusî'ye mal ediliş macerası takip edilince gerçekten bu eserin de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eserlerinden olduğu şüpheye mahal kalmayacak şekilde anlaşılmış bulunmaktadır. Çünkü bu eserinde *"Kitabü'l-efâî"* ve *"İlmü't-teşrih"* adlı eserlerine göndermelerde bulunmakta ve *"Letaif-i Giyasiyye"* ve *"Letaif-i hikmet"* de anlattıkları konuları bu eserinde de tekrar etmektedir. Hatta bu eserlerinde "Kitabu'l-ahlak" adlı eserine göndermelerde bulunmaktadır. Bu göndermeleri de aynen *Ahlak-i Nasırî*'de mevcuttur.Ayrıca "Ahlâk-i Nasırî"nin son faslında, Anadolu Ahiliği'nin kuruluşu, örgüt yapısı ve felsefesi izah edilmektedir. Hace Nasîr-i Tusî'nin bu işlerle ilgisinin bulunmadığı da bir gerçekdir.

Bu itibarla *Ahlâk-i Nasırî'*, Hace Nasir-i Tûsî'ye ait değildir. Zaten Tusî, bu esere yazdığı önsözde bu eserin kendisine ait olmadığını ifade etmekte ve özet olarak şöyle demektedir: *"....Ben Kuhistan'da bulunduğum sırada Kuhistan'daki İsmaililer'in reisi olan Emir Nâisrü'd-din Abdurrahim el-Muhteşem adlı dostum bu eseri bana getirdi. Dostlar ve ilim taliplerinin bu esere çok rağbet gösterdiklerini, onların bundan daha iyi yararlanmaları için bu eseri gözden geçirmemi, ona bir mukaddime yazmamı ve gerekli yerlerini değiştirmemi istedi. Ben böyle işlerden hoşlanmadığım ve caiz görmediğim ve bu işi yaptığımı öğrenenlerin beni kınayıp ayıplayacaklarını bildiğim halde dostların ısrarlı taleplerine dayanamayarak bu işi yaptım"* İşte Hace Nasîr-i Tûsî'nin bu ifadeleri Ahlak-i Nasirî'nin ona ait olmadığını ve -istemiyerek-intihal yoluyla bu eseri kendisine mal etmek durumunda kaldığını bildirmektedir. Eseri Tûsî'ye götüren bu Emir Muhteşem el-Kuhistanî olduğu için bazı yazma nüshalarında eserin esas müellifinin Emir Muhteşem-i Kuhistanî olduğu gösterilmektedir[206].

Mücteba Minovi ve Ali Rıza Haydarî, *Ahlak-i Nasirî'yi* en eski beş nüshasına dayanarak, uzunca bir mukaddime yazarak nüsha karşılaştırması yapmışlar ve Tûsî'nin, eserin metni üzerinde ne gibi tasarruflarda bulunduğunu göstermişlerdir[207]. Bu naşirler Hace Nasîr'in bu eseri, 633 (1237) yılın-

---

[206] Meselâ: Bkz. Sivas Ziya Bey Ktp. Nr. 351, Katip Çelebi de Tûsî'nin bu ifadelerine binaen onun bu eseri Emir el Muhteşem için kaleme aldığını yazmaktadır. Bkz. *Keşfü'z-zünun*, I, 38.

[207] Hace Nasîrü'd-din-i Tûsî, *Ahlak-i Nasirî*, Neşr. Mücteba Minovi ve Ali Rıza Hayderî, Tahran 1364.

da te'lif ettiğini bilahare Emir Muhteşem-i Kuhistanî'nin talebi üzerine eseri ikinci defa telif ettiği kanaatini izhar etmekteler. Oysa Hace Nasîr-i Tusî *"Ahlak-i Nasirî"*nin, ünlü filozof Miskeveyh'in *"Tehzibü'l-Ahlak"* adlı eserinin düzgün bir şekilde Farsça'ya tercümesinden ibaret olup, buna bazı faydalı ilaveler yapıldığını tespit etmekte ve bu eserin kendisinden önce te'lif edilmiş olduğunu bildirmektedir. Hace Nasîr-i Tusî tarafından yapılan değişikliklere rağmen eserde halâ Sünni ve hatta Eş'arî Mezhebi anlayışı fark edilmektedir. Konusu (ahlak) itibariyle mezheb farklılığının önem taşımadığını da belirten Hace Nasîr-i Tusî buna rağmen bazı düzeltmeler yaptığını itiraf etmektedir. Bu itibarla İsmailiye mezhebinden ve hatta ileri gelenlerinden olan Emir Muhteşem-i Kuhistani'nin bu eseri yazmış olamayacağı açıktır.

Tûsî *"Ahlak-i Nasirî"*ye yazdığı önsözde önemli bir hususu daha vurgulamaktadır. Kendisine verilen bu eser üzerinde bazı düzenlemeler yaptıktan sonra: *"Eserin nüshalarının çoğaltıldığını buna rağmen ellerinde bu eserin nüshaları bulunan kimseler o nüshaların da mukaddimesini değiştirsinler ve yaptığım değişiklikleri nüshalarına kaydetsinler"* demektedir. Bu durum onun bilerek intihal yaptığını göstermektedir. Nitekim M. Minovi ve A.R. Haydari'nin gösterdikleri nüsha farklarında bu değiştirmelerin bazı nüshalarda kazıntı ve silinti yapılarak uygulandığını Mukaddimesinin tamamen değiştirildiğini ve Hatimesinin ise çıkarıldığını göstermektedirler. Buna rağmen Tûsî'nin yaptığı ve uygulanmasını istediği değişikliklerin yapılmadığı bir iki nüsha günümüze gelmiştir. Bu nüshalardan biri Pencap Üniversitesi (Lahor) Ktp. Nr. 4607'de olup Bozorcmihr b. Muhammed b. Habeşî et-Tusî tarafından 666 (1267) kopya edilen nüshadır. Bir diğeri de Afyon Karahisar Ktp. Nr. 1801'de kayıtlı olup Bağdat Nizamiye Medresesi'nde Muhammed b. Süheyl b. Ali el-Hafız et-Taberi tarafından müellif nüshasından Şaban ayı sonlarında 662 (1264) tarihinde istinsah edilmiştir. Aslında bu iki nüsha, *"Ahlak-i Nasirî"*nin nâşirlerini birçok hatadan selamete çıkarması gerekirken bir sürü gereksiz, geniş yorumlara girilmişdir. Bu husus ayrı bir makalemizin konusunu teşkil etmektedir. Burada teferruatı bir kenara alıyorum. Ancak şu hususu belirtmeyi gerekli görüyorum. Aslında *"Ahlak-i Nasırî"*nin bu iki nüshası, Hace Nasîrü'd-din-i Tûsî'nin, adaşı Hace Nasîrü'd-din Mahmud-i Hoyî'nin eserini bilerek intihal yolu ile kendisine mal ettiğini açığa çıkarmaktadır. Zaten Hace Nasîr-i Tusî, kendisi de Emir Muhteşem'in baskısıyla ve

onun emrine uymak zorunda kaldığı için bu işi yaptığını itiraf etmektedir. Bu amaçla eser üzerinde ne gibi tahrifler yaptığını da gene bu nüshalar ortaya koymaktadır.

Burada bir hususa daha işaret etmeden geçemiyorum. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din tercümecilikte çok mahirdir. Hemen aşağıda görüleceği üzere İbn Sina, Fahru'd-din-i Razî, Maktul Sühreverdî, Sadru'd-din-i Konevî'den tercümeler yapmıştır. Bu eser de ünlü Ahlâkiyyâtcı İbn Miskeveyh'in *"Tehzibü'l-ahlâk"* adlı eserinin tercümesidir. Ahi Evren bu eseri tercüme ederken esere, *"Hikmet-i ilmî"* ve *"Hihmet-i amelî"* ile ilgili birtakım ekler yapmış ve burada Anadolu Ahiliği'nin kuruluş ve felsefesi hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bu bakımdan bu eser Anadolu Ahi Teşkilâtı için ilk ve en önemli kaynak eserdir.

12. Müsari'ül-Müsari'

Ünlü kelâmcı Şehristanî'nin İbn Sina'ya reddiye olarak kaleme aldığı *"Musari"* veya *"Musaraa"* diye bilinen[208] eserine, Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud bir reddiye yazarak *"Müsari'ü'l-musari"* adı vermiştir. Arapça olan bu eserin bilinen tek nüshası, onun Konevî'ye yazdığı mektupları ihtiva eden Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2358'deki mecmuanın lb.-118a yapraklarındadır. Bu eserde Şehristanî'ye karşı İbn Sina müdafaa edilmektedir[209].

13. Medh-i fakr u zemm-i dünya

Sühreverdî el-Maktul'un "Vasiyye"sinin tercümesi olup, Celâlü'd-din Karatay'a sunulmuştur. Bu eserin de biri Bursa Eski Eserler Ktp. (H. Çelebi Kısmı) nr. 1184'deki Mecmuanın 180a-187a sahifelerinde, diğeri de Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426'daki Mecmuanın 229b-235a sahifelerinde yer almaktadır.

14. Tercüme-i en-Nefsü'n-nâtıka

Ahi Evren'in İbn Sina'dan yaptığı bu tercüme eserin bir nüshası Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 4851, yp. 31b-49a'da olup, Sultan Alâü'd-din Keykubâd'ın emriyle tercüme etmiştir.

---

[208] *Keşfu'z-zunûn*, II, 1703.

[209] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, "İbn Sina ve Ahi Evren", *İbn Sina'ya Armağan*, Ankara1984

15. Tercüme-i Kitabü'l-hamisin fi usuli'd-din

Bilinen tek nüshası Reşid Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 333'de kayıtlı olup, Ahi Evren'in Fahru'd-din-i Râzî'den yaptığı tercüme eserlerinden biridir.

16. Tercüme-i et-Teveccühü'l-etemm nahva'l-Hakk

Sadru'd-din-i Konevî'nin küçük bir risalesinin tercümesidir. Konevî'nin isteği üzerine uzunca bir önsöz ekleyerek tercüme etmiştir. Bilinen tek nüshası Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866'daki mecmua içindedir[210].

17. Tercüme-i Miftâhu'l-gayb

Bu eser de Sadru'd-din-i Konevî'den tercüme olup, sultan Fatih'in mührünü ihtiva eden bir nüshası Pertev Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 278'de kayıtlıdır[211].

18. Mi'rac-nâme

Bu eser ünlü tabib ve filozof İbn Sina'ya aittir. Fahru'd-din-i Razî bunu Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu eserin Fahru'd-din-i Razî'nin el yazısı çok değerli bir nüshası Tehran'da kitap-sever bir zat olan Mehdi-yi Beyanî'nin özel kitaplığında bulunuyor imiş. Mehdi-yi Beyanî kendisine ait olan bu nüshayı Kitap Severler Derneği'nin (Encümen-i Dust-daran-i Ketab) yayınları arasında bir mukaddeme ekleyerek tıpkı basım halinde yayınlamış bulunuyor. Bu tıpkı basımda *"Mi'rac-nâme"*nin metni yukarıda da belirtildiği gibi Fahru'd-din-i Razî'nin el yazısı olup Safer ayının ortaları 584 (1-10 Nisan 1188) tarihinde İstinsah edilmiştir[212]. Bu metnin başında Selçuklu neshi ile bir sunuş açıklaması yazılmıştır. Bu sunuşu yazan şöyle diyor: *"Dostlarımdan biri sık sık Mi'rac hakkında bana sorular soruyor ve Mirac'ın aklî bir izahını yapmamı istiyordu. Ben ise konunun ciddiyetinden dolayı bu işe yanaşmıyordum. Alâü'd-din'nin Yüce Meclisi'nin (Meclis-i Ali-yi Alâî) hizmetine girince bu ciddi konuyu onun görüşüne sunmam uygun görüldü."*[213]

---

210 Mikâil Bayram, "Sultan Fatih'de Ahi Evren ve Sadru'd-din Konevî Hayranlığı", *Hareket Dergisi*, Sayı: 7, s.13-16.

211 Bu eser hakkında fazla bilgi için bir üstteki dip notta gösterilen makalemize bakınız.

212 Bkz. Burada Levhalar kısmı.

213 Bkz. Burada Levhalar kısmı.

Yukarıda ifade edildiği üzere Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Alâü'd-din Keykubad'a dört eser ithaf etmiş ve bu dört eserde de Alâü'd-din Keykubad'ı "Meclis-i Alî" lakabı ile anmıştır. *"Murşidü'l-kifaye"* adlı eseri de İbn Sina'ya ait iken bir dostu vesilesi ile tercüme ederek Sultan Alâü'd-din'e sunmuş ve buradaki ifadelere benzer sözler kullanmıştır. Demek istiyorum ki, bu *"Mi'rac-nâme"*ye kısa bir sunuş yazarak Alâü'd-din Keykubad'a hediye eden Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'dan başkası değildir. Bu vesile ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in el yazısının örneği günümüze gelmiş bulunuyor. Öyle anlaşılıyor ki, Ahi Evren hocası İmam Fahru'd-din-i Razî'nin el yazısı ile olan bu nüshayı bizzat hocasından değerli bir hatıra olarak almış ve yanında Anadolu'ya getirmiştir. Bu değerli hatırayı Sultan Alâü'd-din Keykubad'a takdim etmeği uygun görmüştür. *Mi'rac-nâme*'nin bu değerli nüshasının Anadolu'dan nasıl ve hangi yollarla İran'a gittiğini burada açıklamayı zait görüyorum.

İKİNCİ BÖLÜM
MEVLÂNÂ VE YAKINLARININ ESERLERİNE GÖRE AHİ EVREN HACE NASİRU'D-DİN MAHMUD

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ VE YAKINLARININ ESERLERİNE GÖRE AHİ EVREN HACE NASİRU'D-DİN MAHMUD

Bu bölümde Mevlânâ ve yakınlarının anlatım ve tasvirlerinden hareket ederek Ahi Evren Hace Nasîru'd-din (veya Nâsiru'd-din) Mahmud'un gerçek kişiliği, şahsî özellik ve davranışları, ilmî ve meslekî yönü tespit edilmeye çalışılacaktır. Çünkü gerek Mevlânâ ve çevresindekiler, gerek ilk Mevlevî yazarlar onu kötülemek ve aleyhinde bulunmak kasdiyle hakkında o kadar çok şey nakletmişlerdir ki, bu anlatılanlardan onun gerçek kişiliği ile ilgili, karanlıkta kalan pek çok nokta açığa çıkmakta ve tarihin karanlıklarına terkedilmiş olan bu bilge kişiyi iyice tanıma imkânı doğmaktadır. Böylece Türk-Kültür tarihinde çok önemli yeri bulunan Ahi Teşkilâtı'nın baş mimarı, Türk mizah ve latife ustası olan Ahi Evren Hace Nasiru'd-din Mahmud'un hayat hikâyesinden önemli kesitler ortaya çıkarılmış olacaktır. Ahi Teşkilâtı'nın kurulduğu dönemde geçirdiği safahatla ilgili bazı önemli olaylar ve gelişmeler de açıklık kazanacaktır. Bu vesile ile onun felsefî ve ilmî şahsiyeti de tanıtılmış olacaktır.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nin en güçlü ve çok yönlü ilim ve fikir adamı olarak karşımıza çıkan Ahi Evren Hace Nasiru'd-din Mahmud, Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı esnaf ve sanatkârlar arasında Ahi Evren olarak ünlenmiş ve bilinmişken, tabandaki geniş Türk halklar ve Türkmen zümreler arasında ise Nasreddin Hoca olarak şöhret bulmuştur. Ancak Osmanlı ulemasının ileride açıklanacak olan çeşitli sebeplere bağlı olarak onu gerçek şahsiyetiyle ve eserleriyle tanıyamadıkları, dolayısıyla felsefî ve ilmî yönünü de algılayamadıkları görülmektedir. Onun için Osmanlılar zama-

nında bu bilge kişi hakkında tutulan kayıtlar menkabevî bilgilerden öteye geçmemekte ve onun hayat hikâyesini, ilmî şahsiyetini aydınlatmaktan çok uzaktır. Bu eserin girişinde bu kaynakların neler olduğu ve bu kaynaklardaki bilgiler ve kritikleri verilidiğinden burada bu bilgileri tekrara gerek görmüyoruz. Bu bölümde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve çevresi ile Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî ve çevresi arasında geçen sosyal, siyasî ve kültürel mücadeleler ve bu mücadelenin dinî-tasavvufî boyutu ele alınacaktır.

Geçen bölümde anlatıldığı üzere önce Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî *"Mesnevi"*, *"Divan- kebir"* ve *"Mektuplar"*ında ad vermeden onu, bir takım menfi ve kötüleyici sıfatlarla veya bir takım olaylarla ilişkilendirerek bir hikâyede ve örneklendirmede veyahut bir hicivle onu anmaktadır. *Divan-i kebir*'de onlarca hicviye yazmış olup sadece bir defa onun adını Nasîru'd-din olarak anmıştır. Mevlânâ onu baş düşmanı olarak görmekte, şairlik gücü ve yeteneği ile bu düşmanına ağır hakaretler yönelterek kötülemeğe ve yermeğe çalışmaktadır. Yer yer çok haysiyyet kırıcı söz ve sıfatlarla ona hakaret etmektedir. Tabiî bir yazarın ve şairin, muhalifi olan bir kişiye karşı bu derece acımasız olmasını anlamak da çok zordur.

Bilimsel araştırma usullerine vâkıf olanlar gayet iyi bilirler ki, herhangi bir tarihî olay veya tarihî bir şahsiyet üzerinde araştırma ve inceleme yapan bir araştırıcı o devrin olaylarını ve çevreyi ne kadar iyi ve detaylı bilirse o tarihî olayı ve şahsiyeti de o nisbette daha iyi ve daha kolay anlama ve değerlendirme imkânı bulmuş olur. Araştırmaya konu olan san'atkâr, şair, mütefekkir ve siyâsî bir şahsiyet ise, bu husus daha da bir önem kazanır. Çünkü o kişilerin devrinde yakın çevresinde cereyan eden olaylar, maddî ve manevî dinamikler onun yetişmesinde ve şahsiyetinin oluşmasında ve yaşayışında etkili olmak durumundadır. Bunlar düşünce ve ruh dünyasının şekillenmesinde birinci derecede rol oynayan amillerdir. Onun için kişileri içinde yaşadıkları toplumdan ve kendi dönemlerinin hadiselerinden, yetiştikleri ortamdan ayrı olarak incelemek, anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir.

Türkiye Selçukluları zamanında özellikle de konumuz olan Mevlanâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin yaşadığı XIII. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen sosyal, siyasî ve dinî olaylar, bu olaylarda rol alan kişiler ve dinî zümreler ve siyasî aktörler, bilim ve fikir adamları ve onların çevreleri ne kadar iyi

tanınır, birbirleriyle münasebetleri detaylı bir şekilde bilinirse o devrin meselelerine de o nisbette iyi nüfuz edilir, anlama ve bilme imkânı hasıl olur. Buna bağlı olarak o devirde yaşayan şair, edip ve fikir adamlarının yazdıkları eserleri daha iyi anlama ve kavrama mümkün olmaktadır. Bazen meçhul kişi veya kişilere işaret eden şahıs zamirleri ile kimlerin kast edildiği anlaşılabilmektedir.

İşte böyle bir bilgi birikimi ve hazırlıktan sonra Mevlânâ'nın eserleri ve özellikle de *'Mesnevî"*, *"Divan-i kebir"* ve *"Mektupları"* mütalaa edilince bir mütefekkir ve şair olarak Mevlanâ'nın devrinin siyasî, sosyal ve kültürel olaylarından kopuk olmadığı ve çevresiyle birlikte hayatın içinde olduğu ve devrinin sosyal ve siyâsî olayları ile çok yönlü ilişkileri bulunduğu görülmektedir. Bu itibarla onun eserleri Türkiye Selçukluları devrinin sosyal, siyasî ve kültürel olayları için bol bilgi ve malzeme ihtiva eden birinci elden kaynak durumundadır. Tekraren ifade edildiği üzere *"Mesnevî"*, o devrin magazin haber bülteni niteliğindeydi. Dönemin insanları *"Mesnevî"*deki hikâye ve telmihlerde, örneklendirmelerde kimleri kastettiğini, hangi mesajları verdiğini, kimleri yerdiğini, kimleri alaya aldığı ve tahkir ettiğini biliyorlardı. Başlangıçta kürraseler halinde yayınlanan *Mesnevî* cüzleri elden ele dolaşıyor, hiç şüphesiz büyük bir ilgi ve zevkle okunuyordu. Eserin manzum olarak ve çok yüksek edebi bir üslupla kaleme alınması edebî çevrelerin ilgisini daha çok çekiyordu. Bu ilgi Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*yi fasikül fasikül yayınlama şevkini arttırıyordu. Bu manada bugüne kadar *"Mesnevî"*nin yazım süreci üzerinde hiç durulmadığı görülmektedir. Bu çalışmada zaman zaman *"Mesnevî"*nin yazılış macerası da anlatılacaktır.

Bir tarihçi olarak Mevlânâ'yı çevresini ve o günkü siyasî ortamı daha iyi tanımak ve devrin fikir akımları arasındaki yerini tespit etmek ve çevresinde olan biteni daha etraflı öğrenmek maksadıyla yeniden eserlerini ve özellikle de *"Mesnevî"*yi ve *"Divan-ı kebir"*i incelemeye aldım. Gördüm ki, Mevlânâ Celalü'd-din-i Rumî *"Mesnevî"*sinde hikâye ve mesellerle bir yandan kendi dinî, tasavvufî ve felsefî görüş ve düşüncelerini tarif ve tasvir ederken, bir yandan da devrinde ve çevresinde cereyan eden sosyal, siyasî ve kültürel olaylara bakışını, görüşünü vermekte ve fikrî ve siyasî muhalifleri ile mücadele etmektedir. Bu maksatla kendisinden önceki eserlerden maksadına uygun hikâyeler seçmiş ve yüksek bir şairlik dehası ve tasvir

gücü ile bu işi çok ustaca yürütmüştür[214]. Bu anlamda *"Mesnevî"* yediyüz yıldan beri ne Mevlevî ve edebî çevrelerde ve ne tarihçiler arasında okunmamıştır. Bilimsel olarak değerlendirmeye de tabi tutulmamıştır. *Divan-kebir*'de de o günün olayları ile ilgili pek çok şiirler söylemiştir. Döneminin birçok ünlü kişilerini hicveden şiirler yazmıştır. Bu şahısların kimler oldukları da birtakım karinelerle anlaşılabilmektedir. Bu tür güncel olaylarla ilgili olan şiirleri Anadolu Selçukluları Türkiyesi'nde en az *"Mesnevî"* kadar ilgi çekiyor ve ilgililer tarafından takip ediliyordu. Bu manada *""Divan-ı kebir""* de, *Mesnevî* gibi okunmamış ve değerlendirilmemiştir.

Ahmed Eflâkî'den öğrendiğimize göre Mevlanâ'nın etrafında çok sayıda şair dostları ve hayranları vardı. Bir defasında bu dostları ile Ilgın'a bir geziye çıkmışlardı. Karşılıklı o kadar çok şiir yazdılar ki on beş günde bir divan olacak kadar çok şiir yazdılar[215]. *Divan-i kebir*'deki şiirlere gösterilen ilgi de *'Mesnevî'* ye gösterilen ilgi kadar büyük olmuş ve zevkle takip edilmiştir. Vakıa *Divan-i kebir*'de birbirine nazire olan birçok şiirlere rastlanmaktadır. İşte bu şiirlerden bir kısmının Mevlânâ'nın çevresindeki şairlere ait olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü bir şairin kendi kendisine nazire yazması olacak şey değildir. Bu itibarla *"Divan-i kebir"*deki bir kısım şiirlerin Mevlânâ'ya ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bazı çalışmalar yapılmaktadır.

I. MEVLÂNA'NIN DÜŞMANLARI KİMLERDİR?

Mevlânâ *"Mesnevi"*sinin VI. cildinin başında (İlk 275 beyt) kendisine düşman olan bir çevrenin bulunduğunu ve kendisine karşı mücadele etmekte olduklarını ve kendisinin de bu muhalifleriyle mücadele etmek amacıyla bu *"Mesnevî"*yi kaleme aldığını ve bu *Mesnevî* ile onlarla mücadele ettiğini sonunda bu düşman ve rakiplerini yendiğini, zelil olup yok olduklarını uzun uzun anlatmakta ve bu yüzden bu VI. Cild ile *"Mesnevî"*yi tamamlamış olacağını söylediği halde bugüne kadar *"Mesnevî"* üzerinde çalışanlar, onu şerh ve tercüme edenler Mevlânâ'yı eserlerini ve çevresindekile-

---

214 Bediü'z-zaman Furuzan-fer *"Meahiz-i Kasas u temsilât-i Mesnevî"* (Tehran 1362) adlı eserinde Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde kullandığı Hikâye ve temsillerin kaynağını götermektedir.

215 *Menakibü'l-arifin*, II, 759-760.

ri araştırmayı kendilerine meslek edinenler, Mevlânâ'nın sözünü ettiği düşmanlarının kimler olduğu üzerinde hemen hiç durmamış ve düşünmemişlerdir. *Divan-i kebir*'de de düşmanları aleyhine yazdığı yüzlerce şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin muhataplarının kimler olduğu araştırmalara konu olmamıştır. Vakıa *"Mesnevî"*de birilerini tezyif ve tahkir eden çok sayıda hikâye ve meseller var. Eski *"Mesnevî"* şarihlerinin de bunların kimler olduğu üzerinde durmadıkları ve hatta hiç düşünmedikleri görülüyor. Oysa Ahmed Eflâkî, meşhur eserinde Mevlânâ'nın hücumlarına maruz kalanların kimler olduğuna -az da olsa- işaretlerde bulunmaktadır. Sözünü ettiğim yazar ve araştırıcıların, Eflâkî'nin işaret ettiği bu kişi ve zümrelerin kimler olduğunu ve niçin Mevlânâ'nın şiddetli tezyif ve tahkirlerine maruz kaldıklarını araştırma ihtiyacı duymadıkları görülmektedir. Meselâ: *Mesnevî*'deki "Kıpti ile Sıpti'nin Hikâyesi" Hacı Bektaş hakkında, "Lutî ile Kundeh'in Hikâyesi" Şeyh Nasırü'd-din (Ahi Evren) hakkında olduğunu, Eflâkî bildirmektedir. Keza bu Şeyh Nasîrü'd-din'in *"Mesnevî"* de "Cuha" diye anıldığını da Eflâkî'nin göndermelerinden anlıyoruz. Cuha'nın karısı ile kadı arasında geçen aşk macerasını anlatan hikâye de Eflâkî'nin Baba Merendi diye andığı Kırşehir kadısı Mecdü'd-din-i Merendi ile Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı olduğu anlaşılıyor. "Mısır Halifesi ile Emiri'nin Hikâyesi"nde Mısır'da halife ilân edilen son Abbasî halifesinin oğlu ez-Zahir Billâh ile Memluklu Sultanı Baybars haysiyet kırıcı bir biçimde hicvedilmektedir. Bu ve buna benzer birçok hikâye ve meseller Mesnevî'de bulunmaktadır.

Demek oluyor ki, Mevlânâ birileri ile mücadele etmek ve zafere ulaşmak için *"Mesnevî"*yi kaleme almıştır. Bizzat kendisi *Mesnevî*'nin yazılış amacını böyle tespit etmektedir. Şems-i Tebrizî ile görüştüğü ve buluştuğu yıl olan Eylül 1245'den 1265 yılına kadar yani 20 sene süreyle *"Mesnevî"*yi yazmaya devam etmiştir[216]. Peki o muhalifleri kimlerdir? Bunların kimler

[216] Şüphesiz *"Mesnevî"* önceleri pasajlar ve kurraseler halinde piyasaya sürülüyor, magazin şeklinde elden ele yayılıyor, belli mahfillerde okunuyordu. 1264'den sonraki yıllarda bu kurraselerdeki *"Mesnevî"* metinleri rutüşten geçirildi, tasnif edildi ve altı defterlik bir kitap haline getirildi. Bunun safahatı hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Ama o dönemde *"Mesnevî"* üzerinde yapılan işlemler ile onu, o dönemin ve çevrenin insanlarına hitap eden bir eser olmaktan çıkarıp devirlere hitap eden kalıcı bir eser haline getirildiğini söyleyebiliriz. *Mesnevî*'nin ikinci defterinin başında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre Mevlânâ birinci defteri tamamladıktan sonra bir müddet yazmaya ara vermiştir. Bu aranın ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Burada ikinci defteri 662 (1264) yılında yazdığını bildirmektedir. Bu tarih, kurrase halindeki *"Mesnevî"*nin

olduğuna kısmen oğlu Sultan Veled *"İbtida-nâme"* ve *"Veled-nâme"* adlı eserlerinde isim vermeksizin, fakat Sipehsalar ile Ahmed Eflâkî, kısmen isim vererek ve kısmen de o kişilerin vasıflarını ve konumlarını dile getirerek, onların kimler olduklarına ışık tutmaktalar. Keza Anadolu Selçuklukarı devri tarihçilerinin eserleri de Mevlânâ ile muhalifleri arasındaki problemleri teşhis etmemize kolaylık sağlamaktadır. Bu Mevlânâ muhalifleri arasında Ahi Evren (Şeyh Nasîrü'd-din), Ahi Ahmed ve Ahiler, Hacı Bektaş, Baba İlyas ve Türkmen ileri gelenler, Seyyid Şerefü'd-din-i Herevî gibi Fahru'd-din-i Razi'nin talebeleri, Sadru'd-din-i Konevî gibi Ekberiyye'ye mensup fikir adamları ve Memluklu sultanı, Sultan Baybars ve Hulagu Han'ın önünden kaçıp Sultan Baybars'ın himayesine sığınan son Abbasî Halifesi'nin oğlu ez-Zahir Billah, Selçuklu sultanı II. İzzü'd-din Keykavus ve bazı ümerası gibi devlet adamları bulunmaktadır. Bazen de belli bir dinî ve felsefî düşünceyi açıklayarak o görüş sahiplerini yermektedir.

a. Mevlânâ'nın Baş Düşmanı

Bu güne kadar Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud hakkında yazdıklarımda, Mevlânâ ile bu bilge kişi arasında derin bir fikir ayrılığı bulunduğunu, aralarında şiddetli bir münaferet ve mücadele geçtiğini ve bu ayrılık ve münaferetin boyutlarını açıklamaya çalıştım[217]. Bu cümleden olarak, Mevlânâ'nın eserlerinde birkaç yerde Ahi Evren'i andığını yazmıştım. Meselâ: ""Divan-ı kebir"inde Sadru'd-din Konevî'nin Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'e verdiği cevabı küçümseyerek Ahi Evren'i "Nasiru'd-din" olarak andığını[218] bir mektubunda Konya'daki "Hanıkâh-ı Ziya" nın şeyhini tahkir ederken gene Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'i kastettiğini belirtmiştim[219]. Keza Şems-i Tebrizî'nin de *"Makalat"*ında iki yerde "Nasîr" veya "Hace Na-

defter haline getirildiği tarih olmalıdır. Çünkü bazı hihâyelerin bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili açıklamalar ileride söz konusu olacaktır. Demek ki, *"Mesnevî"*nin diğer defterleri bu tarihten sonra peyderpey kurraseler derlenerek meydana getirilmiş ve kitap halinde yayınlanmıştır.

217 Bkz. Mikâil Bayram, "Ahi Evren-Mevlânâ İhtilâfının Mahiyeti ve Boyutları", *Kelime Dergisi*, Sayı: 4, Konya Eylül 1986, s.26-28; Mikâil Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu, Konya 1991, s.89-96, 114-127.

218 *Külliyat-ı Şems-i Tebrizî ya Divan-ı kebir*, nşr. B. Furuzanfer, Tahran 1336-1338, I, 193.

219 Mektubat, terc., A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, s.115.

sîr" diyerek Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'i tahkir ettiğini yazmıştım[220]. Vakıa *"Mesnevî"*sinin VI. Cildinin başında bu altıncı cilt ile *"Mesnevî"*nin sona ereceğini belirttikten sonra *"Mesnevî"*sini birileri ile mücadele etmek maksadıyla kaleme aldığını bildirmektedir. Kendisini Nuh Peygambere benzetmekte ve *"Nuh dokuz yüz yıl hakka davet etti fakat gene kavmi inkâra devam etti. Ay, nur saçtı, köpekler ise, yaradılışları icabı havlayıp durdu. Ama köpeklerin havlaması kervanı yolundan alıkoyamaz."* [221] diyerek kendisinin ay olduğunu, nur saçmaya devam ettiğini söylemektedir. Muhalifleri hakkında da şöyle diyor: *"Kötüler kötülük yaparlarsa, su da onu temizlemeye yönelir. Yılanlar zehir saçar ve zehri bizi perişan eder. Arılar ise bal üretirler. Zehir işlevini yaparken panzehir de onun etkisini gidermeye koşar. Zira bu dünya savaş yeridir, zerre zerre ile iman küfür ile savaş halindedir"*[222].

Sonra âlemde genel bir uyumsuzluğun mevcut olduğunu, bundan dolayı da savaşların kaçınılmazlığını, Hz. Peygamberin de Allah için savaştığını, uzun uzun hikâye etmekte ve sonuçta mücadelede nasıl başarıya ulaştığını, düşmanlarının zelil, perişan ve helâk olduklarını anlatmakta[223], bundan dolayı da *"Mesnevî"*yi bu altıncı cilt ile tamamlayacağını dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye bildirmektedir. Bu tarihten birkaç sene önce yani 659/1261'de oğlu Alâü'd-din Çelebi, Kırşehir'de Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din ile birlikte kendi müridi olan Nuru'd-din Caca tarafından öldürülünce Alâü'd-din Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiş, ısrarlara rağmen Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamıştır[224]. Fakat 1265 yılından sonra oğlu Alâü'd-din Çelebi'ye karşı öfkesinin yatışmış ve onu bağışlamış olduğu anlatılmaktadır[225].

Sultan Veled de Mevlânâ'ya ve Şems-i Tebrizî'ye muhalif olanların bulunduğunu ve Şems'in de bunlar tarafından öldürüldüğünü uzun uzun anlatmaktadır. Şüphesiz Sultan Veled gibi Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî'nin yakınları ve onların çevreleri ve muasırları bu konularda detaylı bilgiye sahip

---

[220] *Şems-i Tebrizî, Makalat*, Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2144, yp. 22ª ve 72ᵇ.
[221] *Mesnevî*, VI, 925.
[222] *Mesnevî*, VI, 926.
[223] *Mesnevî*, VI, 927-930.
[224] Geniş bilgi için bk. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, s.56-57.
[225] Bk. Ahmed Eflâkî, *Menakıbu'l-arifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959, I, 523; trc. *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, I, 577-578; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1963, s.93-94,

idiler. Neler olup bittiğini iyi biliyor ve takip ediyorlardı. Öyle görünüyor ki, *Mesnevî*, Mevlânâ'ya muhalif olanların başında gelen Ahi Evren Hace Nasiru'd-din ile ve onun öncülüğünü yaptığı fikir hareketi ile mücadele temeli üzerine kurulmuştur. Bunu Mevlânâ kendisi ifade etmektedir. Bu yüzden de *Mesnevî*'de onlarca hikâye ve meselde ve *"Divan-ı kebir"*de gene onlarca şiirde Hace, Cuha, Muhannes, Dabbağ Mar, Ejder ve daha başka aşağılayıcı sözlerle onun ve çevresinde olanların aleyhinde bulunmuş, hicv ve tahkir etmiş, meslek ve meşreblerini ve hatta zihniyetlerini anarak kötülemeye çalışmıştır. *"Mesnevî"* kürraseler (sahifeler) halinde yayınlanırken Mevlânâ'nın hücumlarına maruz kalan zevatın -hiç değilse bazılarının- adları muhtemelen bu kurraseler halindeki *"Mesnevî"*de mevcut idi. Fakat *"Mesnevî"*nin rötuştan geçirilip defterler haline getirilişi sırasında bu isimler çıkarıldı.

Öyle anlaşılıyor ki, Mevlânâ *"Mesnevî"*nin birinci defterini tamamladıktan sonra pey der pey kürraseler halinde yayınladığı *Mesnevî*'den pasajları derleme işine bir müddet ara vermiştir. İkinci defterin ilk beytinde dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye hitaben şöyle demektedir. *"Şu Mesnevî'nin yazımı bir müddet gecikti. Çünkü kandan süt oluşması için zamana ihtiyac vardı."* Bu müddetin ne kadar zaman olduğunu bilmiyoruz. Ancak ikinci defterin başında bildirdiğine göre bu ikinci defterin, kürraseler esas alınarak kitap (defter) haline getirme işlemi 662(1264) yılında gerçekleşmiştir[226]. Bu tarihten sonra muhtemelen birkaç yıl içinde diğer defterler tekemmül etmiştir. Bu yazım işi kürraseler halindeki Mesnevî'nin derlenmesi, tasnif edilmesi ve sıralanması ve defterler halinde yazılmasıdır. Bu defterlerin her birinin başına Arapça bir mukaddeme yazılarak defterlere son şekil verilmiştir. Bu işin yapılmasında hiç şüphesiz Hüsamü'd-din Çelebi ile Sultan Veled'in büyük himmetleri dokunmuştur. Mevlânâ zamanındaki sosyal ve siyasî olaylar dikkatlice takip edildiğinde *"Mesnevî"*deki hikâye ve mesellerin büyük bir kısmının hangi tarihte yazıldığını tesbit etmek mümkün olmaktadır. Bu konu uzun tarihî yorumları gerektirdiği için burada o konuya girmiyoruz. Fakat ileride yeri geldikçe bazı hikâyelerin ne zaman kaleme alındıklarına işaret edilecektir.

---

[226] *Mesnevî*, II,181.

Bilindiği gibi "Evren" Türkçe'de yılan ve ejder demektir. Zehirli yılanları yakalayıp onlardan panzehir (serum) imal etme gibi bir mesleğinden dolayı Türkmen çevreler Hace Nasîrü'd-din'e "Ahi Evren" yani Yılan ya da Ejder Ahi diyorlardı. Ahi Evren *"Kitabü'l-efâî"* (Yılanlar kitabı) adlı bir eser de yazmıştır. Onun bu yönü ile ilgili bir makale de yayınlamış bulunuyoruz[227]. Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî de düşmanı olarak gördüğü bu Hace Nasirü'din'i sık sık Farsça'da yılan demek olan "mar" ve "ejder" diye anmaktadır. Mevlânâ'nın Mektuplarında ise bu mücadelenin daha çok siyasî boyutları yer almaktadır. *"Fihi ma fih"* de bu konulara daha az yer verilmiştir. Burada bunun sebebini tarihi yorumlara girerek izaha gerek görmüyoruz.

Şunu da unutmamak gerekir ki, şairler ve edipler çoğunlukla belli amaçlar doğrultusunda eserler üretirler, övgü ve yergilerini, mesellerini hayatın içinden seçerler. Mevlânâ da *"Mesnevî"*sindeki hikâye ve meselleri kendisinden öncekilerin eserlerinden maksadına uygun bulduklarını almakta ve tatlı bir anlatımla çevresindekilere birtakım mesajlar vermekte ve bu hikâye ve meselleri dönemindeki kişi ve olaylara uygulamaktadır. İyi bilinen bir hususdur ki, şiir ve söz san'atını, duygu ve düşüncesini anlatmada ve maksadına hizmet doğrultusunda kullanmada Mevlânâ kadar başarılı olmuş şair yoktur veya çok azdır. Bugüne kadarki çalışmalarımda Mevlânâ'nın *"Mesnevî"* sindeki on kadar hikâyede ve bu hikâyeler etrafındaki açıklamalarda Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'den bahsettiğini ve yerdiğini tesbit etmiş bulunuyorum. *Divan-i kebir*'de ise sadece bir defa (318. şiir) onun adını Nasiru'd-din olarak anmıştır. 18 şiirde de gene onun birtakım mesleki sıfatlarını ve özelliklerini anarak aleyhinde bulunmuştur. Ayrıca 5 şiirde de Ahi Evren'in talebesi olan ve onun yanında yer alan oğlu Alau'd-din Çelebi aleyhinde yazmıştır. Bu çalışmada yeri geldikçe bu şiirlere ve hikâyelere atıflarda bulunulacaktır.

Mevlânâ dönemindeki siyasî, sosyal ve kültürel olaylar ve bu olayların kahramanları olan kişiler tanınınca *"Mesnevî"* deki hikâye ve mesellerde neler anlatıldığı, kimlere ne mesaj verildiği, birtakım sözlerle kimlerin kasde-

---

[227] "Anadolu Selçukluları Dönemi Tababeti ile İlgili Bazı Notlar" ,*Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1998, IV, 149-152.

dildiği açıkça belli olmaktadır. Bu cümleden olarak *"Mesnevî"* de ve *"Divan-i kebir"*de Hace, Cuha, Ejder, Mar, Muhannes diyerek kendisine en muhalif gördüğü kişiyi ağır bir biçimde tahkir ettiği görülmektedir. Fakat o bu baş düşmanını ejder, mar (yılan), iblis, muhannes (eşcinsel), hadım, ebter (zürriyetsiz), kundeh, pelid (çirkef), mar-gir (yılan avcısı), hırsız gibi kötü sıfatlarla ve tahkir edici sözlerle onu insafsız bir biçimde kötülemektedir. Bütün bu sözlerle hep aynı kişiyi hedef aldığı açık olarak fark edilmektedir. İşte o kişi Ahi Evren diye bilinen Hace Nasiru'd-din'dir. Mevlânâ zaman zaman bu muhalifini mesleği ile de anmaktadır. Onu dabbağ (derici), Ahi, Yılancı, Danişmend (bilge) ve Hace gibi meslek bildiren sözlerle anmakta ve hicvetmektedir. İşte bu Hace Nasîrü'd-din'in (Ahi Evren) Selçuklular döneminde yaşadığı bilinen Türk Kültürü'nün ünlü mizah ustası, halk filozofu Nasreddin Hoca olduğunu tesbit etmiş bulunuyorum.

Selçuklular zamanında Anadolu'daki sosyal, siyasî ve kültürel ortam ve olaylar takip edilince Mevlanâ'nın bu hücum ve hakaretlerine, daha doğrusu iftiralarına muhatap olanları tesbit etmek kabil olmaktadır. Mevlânâ'nın birçok hiciv ve yergilerine Ahi Evren Hace Nasiru'd-din cevaplar vermektedir. Ancak bu karşılıklı sataşma ve hücumlarda Mevlânâ insaf ölçülerini aşmakta, edep çizgisini ihlâl ederek işi ağır hakaretlere vardırmakta ve hatta inanılması mümkün olmayan iftiralarda bulunmaktadır. Hace Nasiru'd-din ise ilmî ve ahlâkî ölçülere bağlı görünmekte ve edep sınırında kalmaktadır. Muhalifini techil etmekten öteye gitmemiştir. Onun şerrinden Allah'a sığınmakta, onlardan dolayı bazı şeyleri yazmaktan çekindiğini ifade etmektedir. Oysa Mevlânâ ağıza alınmayacak küfürlü sözler sarfetmekten çekinmediği gibi birtakım iftira ve isnatlarda bulunmuş çirkin sözler sarfetmiştir. Sultan Veled babasına ve Şems-i Tebrizî'ye muhalif olan bir çevreden uzun uzun bahseder fakat edep ve insaf çizgisini aşmaz. Ahmed Feridun-i Sipeh-salar da bu konuda Sultan Veled'e uymaktadır. Fakat Ahmed Eflâkî de bu isnad ve iftiraları Mevlânâ'nın beyanlarına dayanarak eserinde tekrar etmiş ve Hace Nasîrü'd-din'i ve etrafındakileri amiyane bir biçimde tahkir ve tezyif ederek kimlikleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermiştir.

b. Mesnevî ve Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mevlânâ yüksek hayal gücü ve yüksek şairlik dehası (Kuvve-i şi'riyyesi) olan bir şahsiyettir. Düşüncelerini şiir ile ifade etmede Mevlanâ kadar başarılı olmuş bir başka şair ve fikir adamı göstermek çok zordur. *Mesnevî* adlı eserinde, hikâye ve mesellerle ve tatlı mev'izelerle ve güçlü bir anlatım ile muhalifleri ile mücadeleye koyulmuş ve bu mücadele yirmi sene sürmüş ve sonunda başarıya ulaşmış ve maksadına kavuşmuştur. Onun bu başarısının arkasında Moğol iktidarının güçlü desteği bulunduğu açıktır. Fakat bu başarıda onun kullandığı üslûb ve metodun, şiirsel anlatım gücünün de büyük payı bulunmaktadır. Mevlânâ, bu başarısının farkındadır ve bunun san'atının ve edebi gücünün eseri olduğuna inanmaktadır. O bu başarısının sahip olduğu şairlik dehasından ve anlatım gücünden kaynaklandığını görmekte ve bu edebi gücüne büyük bir güven duygusu içindedir. Bu aşırı güven onu *"Mesnevî"*nin Allah tarafından kendisine vahyedildiğine inanmaya götürmüştür. Bu inancını *"Mesnevî"*nin birinci defterine yazdığı önsözde Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kitabı olan Kur'an-ı Kerim 'in vasıfları hakkında nazil olan bütün ayetleri *"Mesnevî"*ye nisbet etmektedir. Bu önsözün ilk cümlelerini şüphe ve tereddütleri gidermek için buraya dercediyoruz:

"Bu Mesnevî kitabıdır. O Allah'a kavuşma ve onun hakkında kesin bilgiye ulaşma sırlarını açan dinin aslının aslının aslıdır. O yüce Allah'a dair bilgi veren ve Allah'ın yolunu aydınlatan ve onun varlığının en açık belgesidir. Onun (Mesnevî'nin) nuru içinde kandil bulunan bir oyuktan yayılan ışığa benzer[228]*. Sabah aydınlıklarından daha aydınlatıcıdır. Bu kitap, yeşillikleri ve pınarları bulunan cennetlerin cennetidir. O cennette öğle bir göze var ki, oraya yönelenler ona selsebil derler, ermişler ve keramet sahipleri ise oraya en hayırlı ve en üstün makam derler. Mutluluğa ermişler orda yer ve içerler, hürler orada diledikleri gibi yaşarlar. Bu kitap Mısır'daki Nil nehri gibidir. Sabredenlere şarap, Fir'avn ailesine ve inançsızlara sıkıntı kaynağıdır. Cenab-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim hakkında buyurduğu gibi Mesnevî ile niceleri sapıklığa sapar, niceleri hidayete erer . Çünkü o kalplere şifa, üzüntülere cila, Kur'an'ı açıklayan, rızkı bollaştıran, ahlakı güzelleştirendir. Melekler, Ona sadece temiz olanların dokunmasını sağlarlar. Âlemlerin Rabbi'nden indiril-*

[228] Nur Suresi, 24/35.

miştir[229] *.Önünden ve arkasından batıl ona yanaşamaz. Çünkü Allah tarafından korunmaya alınmıştır. Allah en iyi koruyucudur."* [230]

Mevlânâ'nın *Mesnevî* hakkındaki bu beyanları açıkça göstermektedir ki, o *"Mesnevî"*nin Allah tarafından kendisine vahy edildiğine inanmaktadır. Bunu sofiyane veya şairane ilham olmadığını veya ilhama haml edilmemesi için Kur'an ayetleriyle ifade etmektedir. Zaten o, bu görüşünü *"Mesnevî"* hakkında söylediği bir beyitle de şöyle dile getirmektedir. *"Bu ne bir kâhin sözü, ne bir ruyadır. Allah doğruyu biliyor ki, o Allah'tan vahydir".*

Hocası Şems-i Tebrizî gibi "Hulûliyye" inancında olan Mevlânâ, Allah'ın kendisine hulûl ettiğine ve içinde bulduğu Allah'ın kendisini konuşturduğuna inanmaktadır. Kendisine gelen vahyin böyle gerçekleştiğine inanıyor olmalıdır. *Mesnevî*'nin de böyle meydana geldiğini savunmaktadır. Mecusîlikten gelen bu inancın (İran İrfancılığı) tasavvufî çevrelerde yaygın olduğu bilinmektedir. Vakıa Mevlânâ ve etrafındakiler ve hatta ilk Mevlevîler *"Mesnevî"*nin vahy mahsulü olduğuna inanıyorlardı. Nitekim o dönemlerde kopya edilen Mesnevî'nin pek çok el yazması nüshalarının cild kapaklarına ve sahife başlarına *"La yemessuhu ille'l-mutahharun"* (Ona ancak temiz olanlar, yani melekler dokunabilir) ve *"Tenzilün min Rabbi'l-alemin"* (Alemlerin rabbi tarafından indirilmiştir) yazarak[231] bu inancı ifade etmişlerdir. Sultan Veled'in anlattığına göre Dostlardan biri Hz. Mevlânâ'ya gelerek bilginlerin (Danişmend) Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*ye niçin Kur'an dediklerini, ben de Kur'an-i Kerim'in tefsiri olduğunu onlara söyledim. Dediğini, babam da biraz durakladı ve sonra o dosta hitaben: *"Ey köpek neye Kur'an olmasın? Ey eşek neye Kur'an olmasın? Ey bacısı .....neye Kur'an olmasın? Söz ve manâ olarak peygamberlerin ve evliyanın İlâhi sırlarının nurlarını ihtiva etmiyor mu?"* demiş[232]. Bu haber de Mevlânâ'nın *Mesnevî* hakkındaki inancını ortaya koymaktadır.

Meşhur Molla Abdu'r-Rahman Camî, Mevlânâ için *"Nist peyğember veli dared kitap"* (O peygamber değil, ama kitabı var) dedikten sonra şöyle demektedir:

---

229 Vakıa Suresi, 56/80.
230 Fussilet Suresi, 41/42.
231 Meselâ bkz. Konya Yusufağa Ktp, nr. 5547'deki *Mesnevî* nüshası.
232 *Menakibü'l- arifin, I,* 291

مثنوی معنوی مولوی
هست قرآن در زبان پهلوی

"Mevlânâ'nın manevî Mesnevî'si Pehlevî (Deri Farsçası) dilince Kur'an'dır".[233]

Buna mümasil yüzlerce beyan göstermektedir ki, eskiden beri Mevlevî çevreler *"Mesnevî"*yi Kur'an-ı Kerim'e eş değerde bir kitap olarak görmüşlerdir. Mevlevî olan hocamız merhum Kemal Edip Kürkçüoğlu bu düşünceyi bir beytinde şöyle ifade etmektedir.

"Mesnevî'dir kitab-i pencüm-i Hak
Hamedir Cebreil-i Mevlânâ"[234]

c. Sultan Veled Ve Hüsamü'd-din Çelebi'nin Suskunlukları

Mevlânâ ve çevresindekilerin hayat hikâyelerini ve menkıbelerini yazan, başta *"Menakıbu'l-Arifin"*in yazarı Ahmed Eflakî ve Feridûn Sipeh-salar gibi ilk Mevlevî yazarlar olmak üzere diğer Mevlevî yazarlar eserlerinde pirleri Mevlânâ'nın baş düşmanı olarak gördükleri Ahi Evren'i anmaktalar. Bu yazarlar Mevlevî çevrelerin anlatımlarına dayanarak onunla ilgili anekdotlar derlemişlerdir. Böylece Mesnevî'deki bazı hikâyelere açıklık getirmeye çalışmışlardır. Pirleri Mevlânâ'nın baş düşmanı olan bu şahsın, *Mesnevî*'de ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinde adı anılmayan kişinin kimliğini açığa vurmaktalar.

Mevlânâ'nın ölümünden sonra onun postuna oturan Hüsamü'd-din Çelebi ve oğlu Sultan Veled'in eserlerinde Mevlânâ'nın bunca hücumlarına maruz kalan kişinin ya da kişilerin isimlerini hiç anmamış olmaları dikkat çekmektedir[235]. Üstelik Sultan Veled *"İbtida-nâme"* ve *"İntiha-nâme"* adlı

---

[233] Molla Camî'nin bu sözüne cevap olarak bir şair şöyle demiştir.
"Kail-i in kavl hest ez eblehan
Nist ezin eblehteri ender cihan"
Bu sözü diyen ebleh biridir. Ondan daha ebleh biri dünyada bulunmaz

[234] Dasıtan-i Cenab-i Mevlânâ, Neşr. E. Yeniterzi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, Konya 2005.

[235] Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in birçok eserleri bilinmektedir. Fakat Hüsamü'd-din Çelebi'nin eserinin varlığı bilinmemektedir. Ancak kütüphane çalışmalarımız esnasında Hüsamü'd-din Çelebi'nin *" İlmü'l- Meşayıh"* adlı bir eserine rastladık. Bu eserin bilenen tek nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 224'dedir. Bu eser tarih boyunca meçhul kalmıştır. Muhtemelen Sultan Veled postnişin olunca kendisinden önce postnişin olan Hüsamü'd-din Çelebi'nin bu

eserlerinde Mevlânâ'ya ve Şems-i Tebrizî'ye şiddetle muhalif olan Konya'da bir çevrenin mevcut olduğunu ve hatta bunların Şems-i Tebrizî'ye suikast düzenleyerek onu öldürdüklerini anlattığı halde onların kimler olduğu hakkında ima yoluyla da olsa hiçbir açıklamada bulunmamıştır[236]. Sultan Veled'in Şems-i Tebrizî ile Mevlânâ arasında cereyan eden olayları, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi macerasını destanlaştırma gayreti içinde olduğu görülmektedir. Oysa H. Çelebi de Sultan Veled de Mevlânâ ve muhalifleri arasında geçen olayları yakinen bilmekteler ve bu olayların görgü şahitleri durumundadırlar. Mevlânâ'nın baş düşmanı Ahi Evren diye meşhur olan Hace Nasîrü'd-din'i ve çevresindekileri çok iyi tanımaktalar. Mevlânâ'nın diğer oğlu Alaeddin Çelebi bu mücadelede Ahi Evren'nin yanında yer almış ve Kimya Hatun'dan dolayı Şems-i Tebrizî ile aralarında cereyan eden muhalefeti sürdürmüştür. Bu iki post-nişînin Alaeddin Çelebi'yi bilmemeleri mümkün değildir. Bu konuda da suskun davrandıkları ve Alâü'd-din Çelebi'nin macerasına hiç değinmedikleri görülmektedir.

Bu ilk iki post-nişîn zamanında, Mevlevîlik denilen tarikat ocağı teşkilatlandırılıyordu. Ahilerin de bu tarikata girmeleri sağlanmaya çalışılıyordu. Nitekim bu iki pir zamanında bazı tanınmış ahilerin önceleri Mevlânâ'ya muhalif kişiler olmalarına rağmen Mevlânâ'yı kabul edip (baş koyup) Mevlevî oldukları görülmektedir. Ahi Ali, Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Mehmed bunlardan bir kaçıdır. Sultan Veled, Divanı'nda yakınları arasında Ahi Kayser ile Ahi Çoban'a da yer vermektedir[237]. Çünkü o dönemde Moğollar, Mevlânâ'ya "Pir-i Rûm" (Anadolu'nun Şeyhi) unvanını vermişlerdi. Bundan önce Anadolu'da Abbasî Halifeleri tarafından tayin edilen Fütuvvet Teşkilâtı'nın "Şeyhu'ş-şuyuhi'r-Rum"u (Anadolu'daki şeyhlerin şeyhi) bulunuyordu. Hulagu Han, Abbasî Halifeliğini ve Abbasî Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra bu makamı Mevlânâ'ya vermiş oldu. Bundan sonradır ki, devlet Mevlânâ'ya bağlanma ve Mevlevî tarikatına girme mecburiyeti getirmiştir. Anadolu'daki bütün tarikat şeyhleri ve müritleri, Mevlânâ'ya baş koymaya mecbur tutulmuşlardı. Eflakî bu konuda Sultandan bir ferman

---

eserinin yayılmasını engellemiştir. Sultan Veled'in H. Çelebi'ye muhalif bir tutum içinde olduğu bilinmektedir. Bu uygulaması da bunu doğrulamaktadır.

236 *Veled-nâme*, Neşr. C. Humaî, Tehran 1316 ş., s.42-52.

237 *Divan-ı Sultan Veled*, Neşr. F. N. Uzluk, Ankara 1941, s.150.

alınmış olduğunu da bildirmektedir[238]. Bu ferman gereğince de başka şeyhlere ait olan tekke ve hanikahlar müsadere yoluyla ellerinden alınıyor, Mevlânâ'ya ve yakınlarına veriliyordu. Onun için Mevlânâ'nın pek çok mektupları, birilerinin hanikah ve tekkelerinin ellerinden alınıp kendi adamlarına verilmesi hakkında devlet adamlarına yazılmıştır[239]. Sultan IV. Ruknü'd-din Kılıç Arslan, Moğolların desteği ile iktidara gelince (14 Ramazan 659) ülkede (Anadolu'da) yoğun müsadere olayları yaşandı. Özellikle Ahi ve Türkmen çevreleri ve II. İzzü'd-din Keykavus yanlısı devlet adamları takibata uğruyor, öldürülüyor ya da tehcire tabi tutuluyor, mal ve servetleri müsadere ediliyordu[240]. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve beraberindekiler de bu iktidar döneminde Kırşehir'de katliama tabi tutuldular. Bu katliam olayından önce, Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un ve yakınlarının mallarının müsadere edildiği anlaşılıyor. Zira Ahi Evren Hace Nasir *"Ağaz u encam"* adlı eserinde şöyle diyor: *"Zamanımızın kurt tiynetli padişahları, kişilerin –varisleri olsa bile- terekesine (miras) el koymaktalar. Şeriatın hükümleri bütünüyle ortadan kalktı, İslâm'dan sadece bir ad kaldı"*[241] Bu müsadere olayları Anadolu'da Ahi ve Türkmen çevrelerin birçok vilâyetlerde isyan etmelerine yol açmıştır[242].

İşte bundan dolayı H. Çelebi ve Sultan Veled, bu isyanların dışında kalan Ahileri ve Türkmenleri bu uygulamaya razı etmek ve onları incitmemek ve gücendirmemek için onların sevdikleri ve saygı duydukları insanlar aleyhinde açıktan açığa söz söylememeyi maslahat gereği görmüşlerdir. Onlar, Mevlevîler ve Ahiler arasındaki kırgınlık ve mücadeleyi unutturmak ve gidermek ve bir barış ortamı yaratmak gayreti içinde olmuşlardır. Zaten H. Çelebi Ahiler arasından gelme idi. Urmiyeli Ahi Türk'ün oğludur. Amcası Ahi Başara ünlü bir Ahi idi. Ahi Evren Hace Nasireddin'le Hanikah-ı Ziya meselesinden ötürü bozuşmuştu. O, bu hanikahın babasına (Ahi Türk'e) ait olduğunu ve babasından kendisine intikal etmesi gerektiğini savunuyordu. Ahi Türk'ün ölümünden sonra her ne şekilde olmuşsa Hanikah-ı Ziya, Şeyh Nasîrü'd-din'in (Ahi Evren) eline geçmişti. Bundan dolayı H. Çele-

---

238 *Menakibu'l- arifin*, II, 754-758.

239 *Mevlânâ, Mektuplar*, Terc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, s.28-29, 148-149.

240 F. Şamil Arık, "Selçuklu Devletinde Müsadere," *Birinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1986, I, 47-62.

241 Age. Bursa eski Eserler Ktp (H. Çelebi Kısmı), Nr. 1184, yp. 198a.

242 *Müsameretü'l-ahbar*, s.74-75.

bi, Ahi Evrenle mücadele yürütmek için Mevlânâ'nın yanında yer almıştı. Mevlânâ ile birlikte müşterek düşmanları olarak gördükleri Ahi Evren Hace Nasiru'd-din ve çevresindekilerle mücadelede birbirlerine destek vermişlerdi. Müşterek düşmanlarını hicvetmek için Mevlânâ'yı *"Mesnevî"* yi yazmaya devam etmeye teşvik eden de H. Çelebi olmuştur. Ahi Evren'in ölümünden sonra bu düşmanlığı devam ettirmek, anlamını büyük ölçüde yitirdiği için H. Çelebi ve Sultan Veled arabulucu bir yol izlemişler ve münazaayı tahrik etmemeye özen göstermişlerdir. Buna rağmen zaman zaman Ahilerle Mevlevîler arasında kavgalar olmakta idi. Eflaki bunlar hakkında geniş bilgi vermekte ve bazı ahilerin kerhen Mevlânâ'yı kabul etmek durumunda kaldıklarını bildirmektedir[243].

Toplumsal huzur ve güveni sağlamakla görevli devlet adamları da uzlaştırıcı, taraflar arasındaki gerginliği yatıştırıcı bir politika izlemişlerdir. Onun için o devrin resmî tarihçileri Mevlevî çevrelerle Ahi ve Türkmen çevreler arasındaki muhalefeti ve mücadeleyi dillendirmemeyi tercih etmişlerdir. O devrin en tanınmış resmî tarihçisi olan İbn Bibi, o geniş eserinde Mevlânâ'nın adını bile anmamıştır. Hiç şüphesiz onun bu tutumu olayların kapanmasını istemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Konyalı tabib Ebu Bekr ez-Zeki'nin, *"Ravzatü'l-kuttab"*ında[244] birileri arasındaki ihtilaf ve münazaanın kapanması gerektiğini söylerken bu olaya işaret ettiğini düşünüyorum.

Sultan Veled'in ve yakınlarının bu gayretleri ve tedbirlerine rağmen Mevlevî çevreler ile Ahi ve Türkmen çevreler arasındaki mücadele ve sürtüşmeler asırlarca devam etmiştir. Mevlevî çevreler, Ahi Teşkilâtı'nın piri ve Türkmenler arasında büyük şöhrete sahip bulunan Türkmen bilge kişi (Danişmend) Nasıreddin Hoca, nam-ı diğer Ahi Evren hakkında, gayrı ahlâkî, müstehcen, edep dışı latifeler uydurarak onu kötülemeye, yermeye çalışmışlardır. Bu tür latifeler zamanla Nasreddin Hoca'nın gerçek latifelerine karışmıştır. Birkaç asır halk muhayyilesinde yaşayan Nasreddin Hoca latifeleri, derlendiği dönemlerde bu müstehcen latifeler de derlenerek Hoca'ya mal edilmişlerdir. Oysa onun eserleri incelendiği zaman ahlâk ve edep abi-

---

243 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, s.116-127.

244 Age. Neşr. Ali Sevim, Ankara 1972, s.101-102.

desi gibi bir bilge kişi olduğu görülmektedir. Bu sahanın mütehassısları da Nasreddin Hoca'nın latifeleri arasında bulunan müstehcen ve edep dışı latifelerin ona ait olamayacağını ve bunların sonraki zamanlarda Nasreddin Hoca'ya nisbet edildiklerini ifade ve isbat etmişlerdir.

II. MEVLÂNÂ'NIN AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN HAKKINDAKİ ANLATIMLARI

Burada Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin, Ahi Evren Hace Nasiru'd-din hakkında söylediği hakaret-amiz sözleri bir kenara koyarak onun ve yakınlarının anlatımlarına dayanarak Ahi Evren Hace Nasir ile ilgili bilgiler devşirilmeye çalışılacaktır. Çünkü yukarıda da işaret olunduğu üzere Mevlânâ ve yakınları ona hakaret ederlerken az da olsa onun hayatı, kişiliği, görüş ve düşünceleri, yaptığı işler hakkında bilgiler vermekteler. Tabir caiz ise onların eserlerinin satır aralarındaki bilgiler değerlendirilecektir. Böylece kültür tarihimizin temel taşlarından olan ve tarihin karanlıklarına terk edilen bir şahsiyeti daha iyi tanıma imkânı doğmuş olacağını düşünüyorum. Bu vesile ile Mevlânâ'nın eserlerinin Türkiye Selçukluları devri sosyal ve siyasî tarihi için ne kadar büyük öneme sahip bulunduğu da görülmüş olacaktır. Bu konu bu çalışmamızla sınırlı değildir. Başka araştırıcıların da çalışma alanları ile ilgili olarak Mevlânâ'nın eserlerinden geniş ölçüde yararlanabilecekleri izahtan varestedir. Çünkü gerek *"Mesnevî"*de ve gerek diğer eserlerinde yaşadığı dönemin birçok sosyal ve siyasî olaylarını hikâye ve meseller içinde anlatarak, şiirler ve mektuplar yazarak o olaylar hakkındaki görüşlerini vermekte ve çevresindekileri yönlendirmektedir.

a. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i Yılan ve Ejder Olarak Anması

Anadolu'da kaleme alınan bütün "Ahi Şecere-nâme" ve "Ahi Futuvvet-nâme" lerinde Ahi Evren'in Nâsırü'd-din, Nasru'd-din ve Nasîrü'd-din Mahmud olduğu kaydedilmekte ve Dabbağ (derici) olduğu, atölyesinin mahzeninde yılan beslediği, yılan yakalamakta mahir olduğu, yılanların ona muti' olup boyun eğdikleri, bundan dolayı ona yılan ve ejder anlamına gelen "Evren" dendiği ifade edilmektedir. Bilindiği gibi "Evren" yılan ve ejder demektir. Klâsik kaynaklar, ba-husus Ahi Fütüvvet-nâmeleri ve Ahi

Menâkıb-nâmeleri, Ahi Nasîrü'd-din Mahmud'a niçin Ahi Evren dendiğini böyle izah etmektedirler. Ahi Evren'in kendi eserlerinden de onun zehirli yılandan panzehir (serum) imal ettiğini ve dabbağ (derici) olduğu için yılan derilerinden kemer ve kırbaç yaptığını öğreniyoruz. İşte bundan dolayı ona, "Ahi Evren" dendiği anlaşılmaktadır.

Mevlânâ *"Mesnevî"*sindeki "Yılan avcısı (Margir)" hikâyesinde yılancı olan bu muhalifini alaya almakta ve onu küçük düşürmeye çalışmaktadır. Bu hikâyeyi başkasından naklen anlattığını da ifade ederek şöyle demektedir:

"Yılancı kendi san'at ve maharetiyle bir yılan avlamak için dağlara çıkar, kar ve kış günleri yılan aramaya koyulur. Nihayet yılan ararken büyük bir ejder bulur. O yılan dostu, direk gibi olan o ejderhayı yakalayıp gösteri için Bağdad'a götürmeye kalkar. O ejder canlıydı fakat soğuktan ve kardan dolayı büzüşmüş ve sakin idi. Bu yılancı ejderhayı keçe ve kilimlere sararak bağlayarak (soğuk tutarak) Bağdad'a getirir. Bunun haberi halk arasında yayılır. Ejderi ve yılancının maharetini görmek için bu yılancı gibi cahil halk Dicle kenarında toplanır. Daha çok kazanayım diye fazla beklettiği ve Irak'ın güneşi çok ısıttığı için ejderha canlandı ve bağlarından sıyrıldı ve hareketlendi ve çak çak sesleri çıkararak sağa sola saldırdı. Seyirci halk kaçışırken kaç insan öldü. Yılancı da korkudan dondu kaldı ve o sersem herifi ejder yuttu"[245].

Mevlânâ bu hikâyeyi anlattıktan sonra şöyle diyor: *"O yılancı donmuş ejderi Bağdad'ın sıcağına getirerek fitne çıkardı. Belki yirmi defa onu ikaz ettim. Ejderi öldürmek için Musa gerekliydi. Onun ejderinden yüz binlerce insan hezimete uğrayıp öldüler"*[246].

Görüldüğü gibi burada da Mevlânâ kendisine muhalif olan bu yılancıyı yermekte ve onun san'atıyla alay etmekte ve çevresindekileri yani Ahileri cahillikle ve aldanmışlıkla itham etmektedir. Böyle bir olayın vuku bulup bulmadığını bilemeyiz. Fakat o dönemde yılancıların nasıl çalıştıklarını tasvir etmesi bakımından önemli bilgiler vermektedir.

---

[245] *Mesnevî*, III, s.384-386.
[246] *Mesnevî*, III, s.387.

Mevlânâ bir başka hikâyede de, bu yılan avcısının bir başkasının yılanını çaldığını hikâye etmektedir[247]. Ahi Evren de onun bu alaycı hicvine *"Tabsira"* adlı eserinde cevap vermekte ve şöyle demektedir:

"Bilge ve âlim kişi yılanın zehrini defetmek için gene yılandan istifade eder; ilmin gerektirdiği ölçü ve usulle yılanı avlar, baş ve kuyruk tarafından belli bir miktarını kesip atar, kalan kısmını kaynatır, tıp ilminin kurallarına uygun bir tiryak (Panzehir) imal eder ve bununla yılan zehrinin zararını defedebilir. Kaba cahil, bu hekimin yaptığını görse yılanın nasıl avlanacağını detaylı olarak bilmediği, bilge kişinin maksadını da kavrayamadığı için yılanın güzel cildine ve renklerine kanar, cahilce elini yılana uzatır, bir anda ısırması ile elini çeker ama hayatını da kaybeder."[248]

Mevlânâ'nın *"Mar-gir'in Hikâyesi"*nden ve bu Mar-gir ile ilgili anlattıklarından, Ahi Şecere-nâme ve Fütuvvet-nâmelerde Ahi Evren hakkında anlatılan şeylerin efsaneden ibaret olmadığı ve bu söylenenlerin gerçek yönü bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın bu anlattıklarından anlaşıldığı gibi, Ahi Evren kış sezonlarında kış uykusundaki yılanları avlayıp onları soğuk mahzenlerde veya başka metotlarla soğuk tutmakta ve böylece kış uykusundaki yılanları istediği gibi, maksadına uygun bir biçimde kullanmaktadır. İşte bu gerçek, menkıbelerde, onun yılanları istediği gibi yönettiği, yılanların da ona itaat halinde olup, ona karşı hareketsiz oldukları şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca başka insanların da bu işle uğraştıkları anlaşılmaktadır.

Gerçekten de Anadolu Selçukluları devrinde, tababetin ileri bir düzeyde olduğu bilinmekte ve yine o devrin tababetinde, yılandan geniş ölçüde yararlanıldığı bilinmektedir. Çankırı'da Anadolu Selçukluları devri emirlerinden, Ata Bey Cemalü'd-din Ferruh Darü'ş-Şifası'nın sembolü olarak, çifte yılanın kapı alınlığındaki taşa kazınması işte bundandır[249]. Keza Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin girişindeki duvara hayat ağacının, çifte ejderin kursağından çıkmış olarak tasvir edilmesi bu inançtandır. Esasen yılan, eski çağlardan beri doğuda hastanelerin alameti olmuştur. Hastaneye "maristan" (yılan yeri), hastaya da "bî-mar" (yılansız) denmesi bundandır. İşte Ahi

---

[247] *Mesnevî*, II, 186.
[248] Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, terc. Mikâil Bayram, Ankara 1995, s.185-186.
[249] A. Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti*, Ankara 1940, s.70-71.

Evren de kendi zamanında bir doktor olarak, yılanlar ile uğraşıyor, yılan besliyor ve dağlarda yılan toplamaya çıkıyordu. Zaten tıp alanında anatomiye dair, *"İlmü't-teşrih"*(Anotomi ilmi) ve *"Kitabü'l-efaî"*(Yılanlar kitabı) adlarında eserler yazmış olması da, onun tabip ve cerrah olduğunu göstermektedir[250]. İleride görüleceği gibi Mevlânâ bir çok defalar onu Danişmend, hakim, feylesof gibi sıfatlarla anmıştır. Ortaçağda bu sıfatlara sahip olan bir insan doktor, yani halk hekimi demektir.

İşte Mevlânâ'nın naklettiği bu hikâyeden Ahi Evren Hace Nasirû'd-din Mahmud'un kış aylarında kış uykusuna yatan yılanları yakaladığı, onları soğuk yerlerde uyuşuk bir durumda tuttuğu, bir defasında da çok iri çıngıraklı bir yılanı yakaladığı ve onu soğuk tutarak Bağdad'a kadar götürdüğü anlaşılmaktadır. Mevlânâ onun bu macerasını *Mesnevi*'de alaylı bir biçimde nakletmiştir. Bu vesileyle Ahi Evren'in bir defasında Anadolu'dan Bağdad'a gittiğini öğrenmiş oluyoruz. Bu hikâye Ahi Şecere-nâmelerindeki Ahi Evren'e izafe edilen yılanların ona muti' olduğuna dair kerametin mahiyetini de ortaya koymaktadır.

Mevlânâ *Mesnevi*'de ve *"Divan-ı kebir"*de birçok defalar bu muhalifini yani Hace Nasîrü'd-din'i yılan ve ejderle ilişkilendirerek onu kötüleyerek hicvetmektedir. Özellikle *"Divan-ı kebir"*de birçok şiirde, birçok kötü sıfatlar yanında onu yılan, ejder olarak sık sık anmaktadır. İleride anlatılacak konularda bu anlatımlar görülecektir.

b. Mevlânâ, Hace Nasir't (Ahi Evren) İblis (Şeytan) Diye de Anmaktadır

Bilindiği gibi mitolojide şeytan, yılan donuna girerek cennete girmiş ve Âdem ile Havva'yı aldatarak onların kendilerine yasak kılınan meyveyi yemelerini sağlamıştır. Mevlânâ da bu miti kullanarak yılan (mar ve ejder) dediği Hace Nasiru'd-din'e şeytan ve İblis de demektedir. Ahmet Eflaki'nin bildirdiğine göre bir defasında Sultan II. İzzü'd-din Keykavus, Mevlânâ'yı ziyaret etmiş ve ondan, kendisine öğütte bulunmasını istirham etmiştir. Mevlânâ, Sultan'a hiç iltifat etmemiştir. Sultan kendisinden öğüt talep edin-

250 Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mikâil Bayram, "Anadolu Selçukluları Dönemi Tababeti İle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, IV, İstanbul 1999, s.149-152.

ce Sultan'a: *"Ben sana ne öğüt vereyim, sana çobanlık vermişler sen kurtluk yapıyorsun. Seni bekçi yaptılar, hırsızlık yapıyorsun. Allah seni Sultan yaptı, sen şeytan'ın sözüyle hareket ediyorsun."*[251] Buyurmuştur. Mevlânâ bu olaya bir şiirinde de temas etmiştir[252]. Bu şiirin ilk iki beyti şöyledir:

"Hırsız gördüm, halkın malını ve metaını götürdü. Bu hırsızımız hırsızlığı nasıl ortadan kaldırsın?"

"Sultandan -hırsızlık artıyor diye- aman dileyecekler. Hırsız sultanın kendisi ise nasıl aman dilensin?"

Öyle anlaşılıyor ki Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Sultan II. İzzü'd-din'e *Letaifu'l-hikme"*[253] adlı siyaset-nâme türündeki eseri sunması Mevlânâ'yı rahatsız etmiş veya Sultan'ın Ahi Evren'e yakınlık duyması Mevlânâ'yı gücendirmiştir. Bu yüzden Sultan'a soğuk davranmış *"Allah sana Sultanlık verdi, sen İblis'in sözüyle hareket ediyorsun"* derken de onun Ahi Evren'den öğüt alıyor olmasını ve Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i kendisine vezir edinmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş olmaktadır[254]. Nitekim *Divan-i kebir*'de de "İblis" redifli bir gazeli bulunmaktadır ki bu gazelde bu düşmanını insafsız biçimde hiciv ve tahkir etmektedir. Bu gazeli burada vermeyi uygun buluyorum[255].

"Her kafilenin yüz karası, Şeytan'ın altı kapılı tuzağına tutulmuş her niyet ve maksadınla İblise maskara olmuşsun sen"

"Dev'e yem olarak kendini kurban etmişsin, dev'in keçisi yahut İblis'in kuzususun sen"

"Ey sahte kişi, peşiman olmuşsan boyun eğ. İblis'in ensesini tokatladığısın sen"

"Ekmek görünce hemen yumuluyorsun. Dev'in menisine ve İblis'in erkek olanına âşıksın sen."

"Oruca niyet ediyorsun. Ey eşek başını torbaya sok da yem ye. Zira İblis'in başı torbalısısın sen."

---

[251] *Menakibu'l- Arifin*, I, 443-444.

[252] *Divan-i kebir*, s.548/1810.

[253] Bu eser Gulam Hüseyin Yusufi tarafından 1340 ş. de Tahran'da basılmıştır. Bkz. Age., s.6 ve 289.

[254] Nitekim Sultan IV. Kılıç Arslan da Mevlânâ'yı kendisine baba edinmişken bir toplântıda bu sultan Baba Merendi'nin elini öpmüş ve ona Babam diye hitabetmişti bu durumu gören Mevlânâ sultana küsüp toplântıyı terk etmiş ve *"O kendisine baba edindiyse biz de başka birini oğul ediniriz"* demiştir. Bk *Menakibü'l-arifin*, I, 203-204.

[255] Bu gazelin orijinal metni için bkz. *Divan kebir* s.870-871.

"Neler olacağından haberin yok. Sen o ilmin ve san'atınla İblis'in kavsarasısın"

"İman ve küfür senin neyine, sen onları boş ver. Köpekler gibi yiyedur. Çünkü sen İblis'in mümini ve kâfirisin"

"Ölüm zamanın gelmiş, sirke gibi fokurduyorsun. Sen İblis'in fokurtulu ekşisisin"

"Sinek gibi, yuvarlak sofra etrafında kıyamete kadar İblis'in dairesinde dolaş dur."

Bir başka sefer gene Sultan II.İzzü'd-din bazı emirleriyle Mevlânâ'yı ziyarete gelmişler, Mevlânâ bir hücreye saklanmış ve gelenlere Mevlânâ'nın Hanikah'da olmadığını tenbihlemiş bunun üzerine gelenler Mevlânâ yerinde yok diye geri gitmişlerdir[256]. Bu haber de gösteriyor ki Mevlânâ bu Sultan'a karşı menfi bir tutum içindedir. Bu muhalefetin sebebi de bellidir. Bu sultan ünlü vezir Celâlü'd-din Karatay'ın 1254(652) de ölümünden hemen sonra Kadı İzzü'd-din'i kendisine vezir edindi. Bu veziriyle birlikte Moğollara ve Moğollardan destek alan saltanat rakibi kardeşi IV. Kılıç Arslan'a karşı cihad çağrısı yapmaktaydı.[257] Bu durumda Mevlânâ'nın desteğini almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu maksatla Mevlânâ ile görüşme gereği duymuş olmalı.

Mesnevi'de de onun(Ahi Evren'in) Fahru'd-din-i Razî'nin talebesi olduğu gerçeğini ifade ederek onu ve hocası Fahru'd-din-i Razi'yi İblis olarak nitelendirmekte ve şöyle demektedir[258]:

اول ابلیسی مرا استاد بود بعد از ان ابلیس پیشم باد بود

"Önceleri bir iblis benim üstadım idi. Daha sonra o İblis önümde bir hiç oldu."

Burada Mevlânâ, Ahi Evren'in akliyecilikte üstadı Fahrü'd-din-i Razi'yi geçtiğini iddia etmekte ve Fahru'd-din-i Razî de hicivden payını almaktadır. Yani Razî'yi de İblis olarak nitelemektedir. Bilindiği gibi Mevlânâ ve hocası Şems-i Tebrizî'nin en muhalif oldukları şahsiyetlerden biri de Fahru'd-din-i Razîdir. Nitekim Mesnevi'sinde Fahru'd-din-i Razi hakkında şöyle diyor[259]:

---

256 *Menakibu'l-arifin*, I, 254-255.

257 *el-Evamir'ül alaiyye*, s.635-640; *Müsameretü'l-ahbar*, s.40-42.

258 *Mesnevi. V, 831.*

259 *Mesnevî, V, 916.*

"Bu konuda eger akıl istikamet belirleyici olsaydı Fahr-i Razi, dinin sırrını bilen kişi olurdu."

"Fakat tatmayan anlayamaz kaidesi mucibince onun aklı ve hayallerinin şaşkınlığı ziyadeleşti"

"Tefekkür ile şu benlik anlaşılamaz. Bu benlik,ancak fena makamında anlaşılabilir."

Mevlânâ İblis dediği bu şahsın, yani Ahi Evren'in Şems'i öldürttüğüne de işarette bulunarak bir rubaisinde şöyle demektedir.

"O kimse ki, İblis gibi ölüp gitti. Sandı ki, Şems-i Tebrizî öldü"[260].

c. Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'in "Hadım" veya "Muhannes" (Eşcinsel) Olduğu İddiası

Ahmet Eflaki Mevlânâ'nın baş düşmanı olarak andığı Şeyh Nasîrü'd-din'in (nam-ı diğer Ahi Evren) sürekli olarak Mevlânâ'nın aleyhinde konuşuyor olduğunu anlattıktan sonra gene bir defasında talebeleriyle birlikte iken Mevlânâ'nın aleyhinde bulunmuş ve onun mavi ferecesiyle alay etmiştir. Bu durum Mevlânâ'ya malum olmuş ve celallenerek ona öyle bir beddua etmiş ki o anda feleği şaşmış ve hadım olmuştur.[261] Eflaki Mevlânâ'nın bedduası üzerine bu adamın hadım olduğunu ve hatta bu yüzden "illetü'l-meşayıh" hastalığına yakalandığını iddia etmektedir.

Öte yandan Mevlânâ, bu düşmanını köse, hadım, kadın görünümlü ve kadın tabiatlı ve muhannes olarak vasf etmekte birkaç yerde cinsi sapıklıkta meful durumunda göstermektedir.[262] Vakıa Eflaki de *"Mesnevî"*deki bu anlatımlara dayanarak bu Mevlânâ düşmanını yanı Şeyh Nasîrü'd-din'i cinsî sapıklıkta meful durumunda göstererek onun ahlakî çöküntü içinde bir adam olduğunu anlatarak Mevlânâ'ın *"Mesnevi"*sinde adını vermediği şahsın adını vererek onun kimliğini deşifre etmektedir[263]. Öte yandan *"Menakib-i Evhadü'd-din-i Kirmanî"*nin yazarı da Ahi Evren'in eşi olduğunu tespit ettiğimiz Şeyh Evhadü'd-din'in kızı Fatma Hatun'dan bahsederken onun ilk

---

[260] *Menakibü'l-arifin*, II, 687.
[261] *Menakibü'l-arifin*, I, 188-190.
[262] *Mesnevi*, II, 308-310; V, 841-842.
[263] *Menakibü'l-arifin*, I, 188-190.

kocasından yani Ahi Evren Hace Nasireddin'den çocuğu olmadığını, Ahi Evren'in ölümünden sonra Ereğlili Şeyh Eminü'd-din Yakup ile evlendiğini ve bu evlilikten çocukları olduğunu yazmaktadır[264]. Bu durum Ahi Evren Hace Nasireddin'in çocuğu olmadığını ve bu yüzden Mevlânâ ve çevresindekilerin onun bu durumuyla alay ederek ona hadım ve muhannes dedikleri kanaatını uyandırmaktadır. Bu bakımdan Mevlânâ onu bir çok defalar " Muhannes" (Eşcinsel) diye kötülemiştir[265]. Eflaki de Mevlânâ'nın muhannes dediği bu şahsın " *Tabsira*" adlı eserin sahibi Nasirüddin olduğunu bildirmekte ve bilge bir kişi olduğunu vurgulamaktadır[266].

"*Divan-ı kebir*"de de Mevlânâ ona " ebter" (zürriyetsiz) demektedir.[267] Bir şiirde de ona ağır hakaretlerde bulunmaktadır. Bu şiirden, Hace Nasir'in de Mevlânâ'nın aleyhinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu şiirin ilk iki beyti şöyledir:

ای روی ترش به پیشم بد گفته ای مرا پس　　مردار بوی دارد دائم دهان کرکس
آن گفته پلیدت در روی شد پدیدت　　پیدا بود خبیثی در روی رنگ ناکس

"Ey ekşi suratlı arkamdan aleyhimde kötü sözler demişsin. Kerkesin ağzı daima necis kokar "

"O kötü sözlerin senin yüzüne aksetmiş soysuzların kötülükleri, renk ve yüzlerinden belli olur.[268]

Mevlânâ onun aleyhinde yazdığı şiirlerde zaman zaman aralarındaki ihtilaflara da değinmektedir. Onu anlatan sözlerinde *"Teshur kunan ber âşıkan"* (aşıklarla alay eden), *"Baziçe dide işkra"* (Aşkı oyuncak olarak gören) veya *"Ey Hace ser metsek şodi ber âşikan hanbek şodi"* (Ey Hoca sen sersemsin âşıklarla alay ediyorsun) diyerek onun aşkı inkâr ettiğini, aşıkları alaya aldığını ifade etmektedir. Tabiî burada iki bilgin arasında ihtilaf konusu olan, "aşk"ın bilimsel araştırmalardaki değeri ve geçerliliği mes'elesidir. Bu konu gerçekten Mevlânâ Celâlü'd-din ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud arasında en önemli ihtilaf sebeplerinden biridir.

---

264 *Age.*, s.71.
265 *Mesnevi*, II, 310; V, 841,842; VI, 1051.
266 *Menakibü'l-arifin*, I, 188-190.
267 *Age.*, 369.
268 *Divan-i kebir*, s.369/1211.

d. Mevlânâ'nın Hace Nasîrü'd-din'i Cuha Diye Anması

Mevlânâ, "Muhannes" (Eşcinsel) olduğunu iddia ettiği Hace Nasîrü'd-din'i sık sık "Cuha" diye de anmaktadır. Mevlânâ'nın anlattığı Cuha Arap kültüründeki gülünç ve komik, herkesin kendisiyle alay ettiği tip değil, o dönemde herkesin çok iyi bildiği, tanıdığı bir kişidir. İşte bu kişi Mevlânâ'ya muhatap olmakta onu alaya almakta ve hakaret etmektedir. Onu devamlı herkesin kendisiyle alay ettiği gülünç ve rezil duruma düşen bir kişi olarak vasfetmektedir. Aslında Hace Nasîrü'd-din, güldürücü, nükteci ve şakacı bir tabiatta olmasından dolayı Mevlânâ bu baş muhalifi olan zatı Arap Kültüründeki Cuha'ya benzeterek onu alaya almakta ve ona hücum etmektedir.

Bir hikâyede eşcinsel olduğunu belirttiği Cuha'nın bir delikanlıya çirkin bir ilişkide bulunma teklifini söz konusu etmektedir.[269] Gene bir başka hikâyede bu Cuha'nın kadın elbisesi giyerek kadınlar meclisinde edep dışı bir davranışını anlatmaktadır.[270] Tabii burada Mevlânâ böyle bir tabloyu tasvir ederek Türkmen çevrelerin kadın ve erkek bir arada dini sohbet meclislerinde bulunmaları adet ve töreleri ile alay etmektedir. Bu arada Cuha'nın da Türkmen olduğunu belirtmiş olmaktadır. Bir başka hikâyede de bu muhannes (eşcinsel) kişiyi çok haysiyet kırıcı bir biçimde tasvir ederek ona ağır hakarette bulunmaktadır.[271] Bu hikâyede tasvir edilen kişinin de Cuha olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu ayrı ayrı hikâyelerde anlatılan şahsın muhannes, köse ve kadın görünümlü olduğu ifade ediliyor. Ahmed Eflaki de bu hikâyelere dayanarak Mevlânâ'nın düşmanı olan bu eşcincel şahsın Şeyh Nasîrü'd-din olduğunu tesbit etmektedir. Mevlânâ'nın anlatımından naklen bu Nasîrü'd-din'in *"İlletü'l-meşayih"* (Şeyhlerin Hastalığı) denilen bir rahatsızlığından ötürü böyle çirkin bir fiil işlediğini gene Mevlânâ'dan naklen yazmaktadır.[272]

---

[269] *Mesnevi*, II, 310.
[270] *Mesnevi*, V, 879-880.
[271] *Mesnevi*, V, 841-842.
[272] *Menakıbu'l-Arifin*, I, 188-190.

e. Cuha'nın Karısı

Mevlânâ, Hace Nasîrü'd-din'e "Cuha" diyerek onunla mücadele ederken Cuha'nın karısını da sık sık söz konusu etmekte ve onu da alaya almakta, aleyhinde bulunmaktadır. Cuha'nın karısı ise yukarıda ifade edildiği üzere Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eşi Fatma Bacı olup aynı zamanda Anadolu Bacıları (Baciyân-i Rum) Teşkilâtı'nın lideridir[273]. Mevlânâ'nın bu Fatma Hatun'a muhalefeti sadece Hace Nasîrü'd-din'in yani Cuha'nın karısı olmasından kaynaklanmamaktadır. Onun Türkmen şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin kızı olmasının da bunda rolü bulunmaktadır. Çünkü Mevlânâ'nın en şiddetli muhalif olduğu kişilerden biri de Evhadü'd-din-i Kirmânî'dir. Hacı Bektaş'a "Bacısı kahpe" derken bu Fatma Bacı'yı kasdetmektedir. Çünkü Ahi Evren'in ölümünden sonra kimsesiz kalan Fatma Hatun, Hacı Bektaş'a sığınmış, Hacı Bektaş da onu kendine bacı edinerek himayesine almıştır. *"Mesnevî"*nin VI. Cildinde Cuha'nın karısı ile bir kadı arasında geçen aşk macerasını da komik bir biçimde anlatmakta ve burada Cuha'nın karısını ahlâkî za'f içinde bir şahsiyet olarak tasvir etmektedir. İleride bu konu ile ilgili bilgiler verileceği için tekrar olmasın diye geçiyoruz.

f. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din "nin Dabbağlığı (Dericiliği)

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din debbağ esnafının piri olarak bilinmektedir. Bütün ahi şecerenâme ve menakıb-nâmelerinde onun bu meslekte çok mahir ve meşhur olduğu anlatılır. Bu itibarla Mevlânâ onu Mesnevi'sinde birçok defalar dabbağ(derici) sıfatıyla anmaktadır. Bir yerde de *"Kötü huylu debbağ ve Kardeşinin Hikâyesi"* başlığını taşıyan hikâyede onu ve kardeşi diye Sadru'd-din-i Konevî'yi hicvetmektedir. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Anadolu Selçukluları zamanında Ahi Teşkilatı'nın baş mimarı olduğu gibi o dönemde derici esnafının da piri idi. Osmanlı Tarihi boyunca bu unvanı ile bilinmiş ve saygı ile yâd edilen eren bir kişi olduğuna inanılmıştır. Şimdi Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sindeki bir hikâyede onu nasıl hicvettiğini görelim: Bu hikâye *"Attarlar pazarında ıtır ve misk kokusundan bayılıp düşen dabbağın hikâyesi ve Dabbağın kardeşinin it pisliğinin kokusu ile dabbağı tedavi etmesi"* baş-

---

[273] *Fatma Bacı ve Baciyân-i Rum*, s.11-22.

lığını taşımaktadır[274]. Burada Ahi Evren ile Sadru'd-din Konevî'ye hücum ettiği açık olarak anlaşılmaktadır. Bu hikâyenin özeti şudur:

Derici (dabbağ) bir gün Attarlar çarşısına varınca ıtır ve misk kokularından dolayı bayılıp düşmüş. Halk başına toplanmış kimisi kalbine masaj yapıyor, kimi sarhoş mudur diye ağzını kokluyor, kimisi yüzüne gül suyu sürüyor, kimi nabzını tutuyor fakat ayıltmak mümkün olmuyor. Birileri yakınlarına ve kardeşine koşup haber veriyorlar. Kardeşi avucuna bir miktar köpek pisliği alarak olay yerine gelir Hastalığın sebebi bilinirse tedavi kolay olur. Dabbağın kardeşi halkın arasından sokulup elindeki köpek pisliğini onun burnuna tutar. Bir saatten beri ölü gibiyken hareketlenir ve kendine gelir. Onun çirkef beyninin ilâcı o pislik imiş. Çünkü o daima pislik içinde yaşayan burnu pis kokulara alışık biridir[275].

Mevlânâ bu hikâyeyi naklettikten sonra şöyle diyor:

"Her kime nasihat miski etki etmiyorsa şüphesiz o kötü kokudan huy edinir"

"Kâfirler pislik içinde yaşadıklarından Cenab-ı Allah onlara necis demiştir"

"Kurt gübre içinde doğduğu için anber kokusundan huy edinemez"

"Nur serpintisi ona yağmamışsa, o ruhsuz, kabuktan ibaret bir cisimdir"

"Eğer Hak nurunun serpintisine nail olsa, Mısır'da gübre içinde doğan kuş gibi olur"

"Sen o nurdan mahruma benziyorsun ki, burnunu pislik üstüne koyuyorsun"

"Ayrılıktan yüzün ve yanağın sarardı, yaprağın sarı ve meyven olgunlaşmamış haldedir"

"Kazan ateşten simsiyah oldu, et hâlâ kart ve çiğ duruyor"

"Sekiz yıldır ayrılık kazanında seni kaynatıyorum, çiğliğin ve nifakın zerre kadar eksilmedi"[276]

"Sen hastalıklı koruk üzüm gibisin. Bütün koruklar üzüm oldu, sen hâlâ hamsın"

Ahi Evren ile Sadru'd-din Konevî birbirlerine yazdıkları mektuplarda çoğu zaman kardeş (Birader-i sadık) diye birbirlerine hitap ediyorlar ve sulbî kardeşten öte bir muhabbet duyduklarını ifade ediyorlar. Ahi Evren

---

[274] *Mesnevî*, IV, 568-570.

[275] *Mesnevî*, IV, 567-570.

[276] Mevlânâ'nın bu hikâyeyi Şems-i Tebrizî'nin öldürüldüğü tarihten sekiz yıl sonra kaleme aldığı bu beyitten anlaşılmaktadır.

Şeyh Nasîrü'd-din, Sadru'd-din Konevî'ye yazdığı 25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) tarihli mektupta ona *"senden ayrı olduğum bir gün bana bir ay ve seni görmediğim bir ay, bin ay gibidir"*[277] diyerek ona duyduğu iştiyakı belirtiyor. S. Konevî'den aldığı bir mektuptan ötürü duyduğu sevincini de şöyle ifade ediyor: *"Mektubunla dünyalar benim oldu. Lütfun bana ebedi saadet kazandırdı. Gönlüm ölmüş haldeydi. Mektubun okununca her harfinden bin can buldu gönlüm"*[278]. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinin ardından Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din, Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi ile birlikte Kırşehir'e göçmüştür ve 645/1247'den beri sadık dostu S. Konevî'den ayrı düşmüş ve mektupla bu hasreti gidermeye çalışmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mevlânâ *"Kötü huylu dabbağ"* hikâyesini Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sekiz yıl sonra yani 653/1255 yılında kaleme almıştır. *"Seni sekiz yıldır ayrılık kazanında kaynatıyorum"* diyerek Ahi Evren'e hitap etmekte ve onu dostu Konevî'den ayırdığını bildirmektedir. Nitekim Sadru'd-din Konevî'nin de tam bu yıl içinde kardeşim dediği Ahi Evren'in yanına, yani Kırşehir'e gittiğini devrin tarihçisi İbn Bibi'den öğreniyoruz[279]. Görüldüğü üzere olayların zaman bakımından da birbiriyle tetabuk halinde olması *"Mesnevî"*deki hikâyelerin o dönemin sosyal, siyasî ve kültürel olaylarıyla ne kadar bağlantılı olduğunu bize göstermekte ve *"Mesnevî"*nin yazılış macerasına açıklık getirmektedir. Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*si geçmişte de bu mantıkla okunmadığı için onun devrinin olayları ile organik bağının unutulmasına yol açmıştır.[280] Bir başka yerde gene de onu konuşturmakta ve ona kendisini şöyle vasfetmektedir.

باز رحمت پوستین دوزیم کرد توبه شیرین چوجان روزیم کرد

"Sonra ilahi rahmet beni derici yaptı. Can kadar tatlı tövbe ile beni rızıklandırdı."[281]

*"Divan-ı kebir"*de birilerini "postken" (deri üten) " postin gerdaniden" gibi ifadelerle hicv etmektedir ki, bu ifadelerle Ahi Evren'e telmihde bulunduğunu düşünüyoruz. Nitekim bir şiirinde onu deri peşinde bir adam ola-

---

277 Ahi Evren'in bu mektubu için bk. Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 1633, yp. 111b. Bu mektubun bir nüshası da Esad Efendi (Süleymaniye) Ktp., nr. 1783, yp. 87a'dadır.

278 Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 1633, yp. 114b.

279 *el-Evâmirü'l-'alâ'iyye fi'l-umûri'l-alâ'iyye*, haz. A. S. Erzi, Ankara 1956, s.613.

280 *Mesnevi*, IV, 567-570.

281 *Mesnevi*, V, 831.

rak vasfetmekte ve arpa tarlasındaki bir ayı derisine tamahlandığını hikâye ederek hicvetmektedir[282]. *Mesnevî*'sinde bir ahiye hitab ederek şöyle demektedir.[283]

"Ey ahi, inciyi sedefin içinde ara, san'atı da san'atkârdan öğren"

"Dabbağlık mesleğinde herkes deri elbise giyer,bu kıyafet ona ihtişam kazandırmaz"

"O halde üstündeki kibir libasını çıkar, tevazu elbisesi giyin"

"İlim öğrenmek sözlü olarak yapılır, san'at öğrenmek ise işle (uygulama ile) olur."

Görüldüğü üzere bu beyitlerde de gene Ahi Evren Hace Nasir kınanmaktadır. Mevlânâ ilim ile san'atı şahsında birleştiren Ahi Evren'i bu yönüyle de burada kınamakta ve onu kibirlilikle itham etmektedir.

III. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN'E "NASUH" DENMESİ

Mevlânâ Celalü'd-din *"Mesnevi"*sinde yukarıda da görüldüğü üzere birçok defalar "Cuha" diye andığı kadın görünümlü, köse, kadın sesli olduğunu iddia ettiği şahsı *"Nasuh'un Tövbesi Hakkında Hikâye"* başlığı altında gene ağır bir şekilde hicvetmekte ve alaya almaktadır. Aslında Mevlânâ bu hikâyeyi üstadı Şems-i Tebrizî'nin *"Makalat"*ından almıştır[284]. Şems-i Tebrizî burada *"Bir adam vardı. O kadın yüzlü idi. Fakat erkek idi ve alet-i cinsiyesi de tamdı, kadınlar hamamında tellaklık yapardı"* diyerek söze başlamakta ve aşağıda sunacağımız *"Kaybolan İnci"* hikâyesini anlatarak bu Nasuh'u alaya almaktadır. Mevlânâ, Şems'in *"Makalat"*ından aldığı bu hikâyeyi maksadına uygun bir şekilde detaylandırmış ve manzum olarak daha etkili bir anlatımla kendi zamanındaki bir siyasî olayla bağlantı kurarak güncelleştirmiştir.

Mevlânâ, Burada Nasuh'u tasvir ederken her defasında Cuha'ya izafe ettiği sıfatlarla onu tanıtmaktadır. Yani Nasuh dediği bu adam muhannestir (eşcinsel), dabbağdır (derici), kadın görünümlüdür, yüzü ve sesi kadına benzemekte, kadın elbisesi giyerek kadınlar arasına girmektedir. Fakat o, erkek idi ve kuvve-i şeheviyyesi ve aleti kusursuzdu. Mevlânâ bu hikâyede

---

[282] *Divan-i kebir*, 390/1288.
[283] *Mesnevî*, V, 773.
[284] *Makalât-i Şems-i Tebrizî*, M. Ali Muvahhid, Tehran-1369, I, 358-359.

de gene bir numaralı düşmanı olarak gördüğü Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i kötülemeye çalışmakta ve üstadı Şems-i Tebrizî gibi onunla alay etmektedir. Fakat burada Mevlânâ'nın o alaylı cümleleri arasında Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din hakkında çok önemli tarihî bilgiler de vermekte, onun hayatı ve gerçek kişiliği ile ilgili bilmediğimiz şeyler söylemektedir. Burada bu hikâyenin detaylarına girerek bu bilgilere ulaşmaya çalışılacaktır: Ancak bundan önce ona niçin "Nasuh" dediğini kısaca izah edelim:

Mevlânâ'nın da bu hikâyede işaret ettiği üzere Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, Sultan Alâü'd-din Keykubad zamanında saray muallimi, yani *"Lâlâ"* idi. Saraya mensup çocuklara ders veriyordu. Bu yüzden onun eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüttüğü medreseye "Hanikah-i Lâlâ" deniyordu. Onun için Eflâkî, onu Hanikah-i Lâlâ'nın şeyhi olarak tanıtmaktadır. Hace Nasîrü'd-din'in *"Nasuh"*, yani eğitimcilik olan mesleğinden ötürü ona Nasuh dendiğini düşünüyorum. Fakat Mevlânâ bunu devrin bir önemli siyasî olayı ile de irtibatlandırarak onunla alay vesilesi yaratmaktadır. Olay şudur:

Ünlü devlet adamı Celâlü'd-din Karatay, 1254(652 Ramazan)'de vefat edince Sultan II. İzzü'd-din Keykavus, kardeşi IV. Kılıç Arslan ile müşterek saltanat sürdürürken tek taraflı olarak kendisini sultan ilan etti, Kadı İzzü'd-din'i de vezirlik makamına getirdi. Devletin diğer yüksek makamlarına da tek taraflı tayinler yaptı[285]. Bunun üzerine kardeşi IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan, maiyeti ile birlikte Kayseri'ye gitti ve kendisini orada sultan ilan etti. Bu durum ülkenin ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. Vezir Kadı İzzü'd-din, ülkeyi bu zor durumdan kurtarmak için bir "Hey'et-i Nasıha" kurarak Rüknü'd-din Kılıç Arslan ve yandaşlarını ikna etmeye çalıştı. Bu Hey'et-i Nasıha'nın Kırşehir'de toplandıkları ve buradan Kılıç Arslan'ın adamları ile temas kurmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Tam bu tarihte (653/1255) bu hey'etin başkanı olan Sadru'din-i Konevî'nin de Kırşehir'e yani Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in yanına gittiğini devrin tarihçisi İbn Bibi bildirmektedir[286]. Bu hey'et görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlandığını da burada hatırlatalım. İşte Ahi Evren Hace Nasiru'd-din Mahmud da bu "Nasuh" gurubu içinde bulunduğu için Mevlânâ onu "Nasuh" diye anmış

---

285 *Müsameretü'l- ahbar, s.40-42.*

286 *el-Evamiru'l alâiyye, s.613.*

ve alaya almıştır. Nitekim Hace Nasîrü'd-din, tam bu tarihte (25 Şevval 653/27 Kasım 1255) Sadru'd-din-i Konevî'ye bir mektup yazarak bu hey'etin çalışmaları ile ilgili bilgi vermiştir[287]. Bu tarihî olay *"Mesnevî"*deki *"Nasuh'un tövbesi"* başlığını taşıyan uzunca hikâyenin belirtilen tarihten kısa bir zaman sonra yani 1253-1254 yılında veya bir yıl sonrasında kaleme alındığını da ortaya koymaktadır.

a. Kaybolan İncinin Hikâyesi

Bundan önce kendisine " Nasuh" denilen bir adam vardı. Kadın dellaklığı yapardı. Kadın yüzlü idi. Erkekliğini gizlerdi. Yıllarca kadınlar hamamında dellaklık yaptığı halde hiç kimse onun erkek olduğunu bilmedi ve araştırmadı. Çünkü yüzü ve sesi, kadın yüzü ve sesi gibiydi. Ama kuvve-i şeheviyyesi yerindeydi. Hilesi çoktu, azgındı. Padişah kızlarını birçok defalar yıkamıştı. Tövbe eder, fakat tövbesinde durmazdı. Gene bu işi yapardı.

Bir gün hamamda padişahın kızının çok değerli bir incisi kayboldu. Hamamdaki bütün kadınlar o inciyi aramaya koyuldular. Her taraflar arandı. Fakat bulunamadı. Nihayet hamamın kapısı kapatıldı ve hamamdakilerin üstlerinin aranmasına karar verildi. Herkes soyundurulup ağzı, kulağı alttaki üstteki delikler ve yarıklar aranıyordu. Nasuh ise bir köşeye çekilmiş korkudan tir tir titriyordu. *"Vay benim başıma gelenler. Şimdi sıra bana gelecek. Beni de soyunduracaklar. Foyam açığa çıkacak, rezil olacağım. Beni celladlara teslim edecekler"* diyordu. Ölüm korkusu onu sarmıştı. Tam ona sıra gelecekti ki, incinin bulunduğu haberi geldi. Fakat bu korkuyu çektikten sonra bir daha bu işi yapmamaya karar verdi. Tövbe-i nasuh etti." Mevlânâ bu hikâyeyi ve bu hikâyenin sonucunu anlatırken Hace Nasîrü'd-din ile ilgili bazı tarihî gerçekleri de anlatmaktadır.

Bu Nasuh'un hikâyesinde Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in hayatından bazı izlere de yer verilmiş ve onun saray çevresindekilerle ilişkisini dillendirmiştir. Bunları görmek için bu Nasuh'un hikâyesinin son kısmından bazı beyitlerin tercümesini sunuyoruz.

"Hepsini aradık şimdi sen gel ey Nâsuh . Denilince o anda aklı gitti öle yazdı."

---

[287] Sadru'd-din Konevî İle Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması, *S. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Edebiyat Dergisi*, Yıl:1983, Sayı: 2, s.57-559.

" Yıkıntı duvar gibi yere yazıldı. Aklı fikri gitti toprak oldu"...

" Aklı gidince dizinin bağı çözüldü, o şahin Keykubâd'a[288] doğru uçtu."

" Ölüm korkuları çekerken kaybolan inci bulundu müjdesi geldi".

"Bu müjde ile korkusu gitti. Çünkü o seçkin inci bulundu."

"Kendinden geçen Nâsuh gözlerini açtı nihayet."

"Herkes ondan özür diliyordu ve elini öpüyorlardı."

"Senin gıybetini yaptık. Hakkında suizanda bulunduk. Bizi bağışla diyorlardı."

"İnciyi ancak Nâsuh çalmış olabilir. Zira Hatuna yakın olan odur diyorduk."

"Hakkımda söylediklerinizden daha kötü biriyim diyordu Nâsuh."

" Niye benden özür diliyorsunuz? Ben zamanın en kötüsüyüm."

"Hakkımda söylenenler yüzde bir değil. Binlerce cürmümden birini insanlar biliyor."

"Önceleri bir iblis benim üstadım idi. Sonra İblis yanımda hiç kalır oldu.[289]"

"Sonraları ilahi rahmet beni derici yaptı. Tövbeyi can gibi bana azık kıldı."

"Adım iyiler listesine yazıldı. Cehenemlik idim. Bana cenneti bağışladı."

"Bir zamanlar zindanda idim.[290] Şimdi yere göğe sığmıyorum."

"O kadar ah ile dua ettim ki ahım ip gibi uzadı. O dualarım ip gibi kuyuya sarktı."

"O dua ipine tutundum. Kuyudan çıktım. Şimdi mutluyum. Zift yürekli kaba biriyim."

" Bundan sonra biri geldi. Sultanımızın kızı seni çağırıyor dedi."

"Onu kille ovalayıp yuyasın diye senden başka tellak beğenmiyor."

"Git senin Nâsuh'un hastadır de. Bir başkasını bulsun."

" Artık gerçekten tövbe ettim. Ölünceye kadar tövbemi bozmam."

Bu hikâyede Mevlânâ, Ahi Evren hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Önce bu Nasuh dediği sahşın köse olduğunu, zaman zaman kadın elbisesi giyerek kadınların arasına girdiğini söyleyerek bu adamın

---

288 Keykubâd'dan maksat I. Alaeddin Keykubâddır. Çünkü biz biliyoruz ki Ahi Evren bazı önemli eserlerini bu sultana sunmuş ve onun himayesinde müreffeh bir hayat sürmüştür.

289 Fahrü'd-din-i Razi'yi kast etmektedir. Çünkü Ahi Evren bir Razi'ye talebe olmuştur.

290 Ahi evren II. G. Keyhusrev zamanında 5 yıl süreyle zindana atılmış işkence görmüştür. Burada onun zindan hayatına işarette bulunulmuştur. Keza *Divan- Kebir*'de de (s.391) onun bir dönem zindana düştüğünü ifade etmektedir.

"Cuha" olduğunu anlamamıza imkân vermektedir. Çünkü başka bir yerde de *"Cuha"*nın köse ve hadım (ebter) olduğunu kadın kılığına girerek kadınlar meclisine girdiğini yazmaktadır. Böylece Mevlânâ, Türkmen meşayıh'ın kadınlı erkekli sohbet meclislerinde bulunmalarına muhalefet ettiği ve bu adetlerini hicvettiğini görüyoruz. Burada Mevlânâ, Nasuh'un yakarışlarını naklederken de onun Melami meşrep biri olduğunu belirtmiş olmaktadır. Çünkü burada olduğu gibi kişinin benliğini hakir görmesi, nefsini kınaması, içindeki kötü duygularını açığa vurmasını, iyi ve güzel hallerini, başarılarını örtmesi ve böylece teveccüh-i nasdan (insanların beğenisini kazanmaktan) sakınması, Melâmet felsefesi'nin esasını teşkil eder. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve onun hocası Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani, Melâmet felsefesinin önde gelenlerindendir.[291]

Bu Nasuh'un bir dönemde saray muallimi (Hâce) olduğunu ve bunun Keykubâd zamanı olduğunu da ima etmektedir. *"O şahin Keykubad'a doğru uçtu"* derken Keykubad zamanındaki günlerini hatırladı demek istemektedir. Ahi Evren Hace Nasîr, Gulam-hâne muallimi idi. Muhtemelen Mevlânâ onun Saraydaki kız ve kadınlarla bir arada bulunmasını ve onlarla ihtilatını bu hikâyede alay konusu yapmaktadır.

b. Hace Nasîrü'd-din Bir Dönem Saray Muallimi miydi?

Mevlânâ burada özet olarak sunduğumuz hikâyede bir gerçeği ifade etmektedir. Mevlânâ " bundan önce Nasuh adında biri vardı" derken bir dönemde hicvettiği bu zatın muallim, eğitimci (Lâlâ) olduğunu ifade etmektedir. Mevlânâ'nın bu beyanından Ahi Evren'in I.Alaeddin Keykubâd zamanında böyle bir hizmet ifa ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Sultanların çocuklarına ve saray çevresindeki çocuklara muallimlik yapıyordu. Nitekim gene *Mesnevi*'nin bir başka yerinde muhannes (eşcinsel) olan Cuha'nın bir delikanlıya çirkin bir ilişkide bulunma teklifini anlatırken

تا ز لالا می گریزی وصل نیست زانک لالا را ز شاهد فصل نیست

"Lâlâ'dan kaçarsan ona vuslat bulamazsın Çünkü Lâlâ delikanlıdan ayrı duramaz."[292] diyerek cuha'nın Lâlâ (Şehzade muallimi) olduğunu belirtmekte-

---

[291] *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, s.145-147.

[292] *Mesnevi*, II, 310.

dir. Böylece Nasuh dediği kişinin Cuha olduğu ortaya çıkıyor. Keza Nasuh'un da muhannes olarak tanıtılması Cuha'nın da muhannes olarak vasf edilmesi de bunu teyit etmektedir. Ahmed Eflâkî de Mevlânâ'nın bu açıklamalarını izah sadedinde Nasiru'd-din dediği Cuha'yı çirkin ilişkiler içinde bir kişi olarak anlatıyor. Eflaki de ondan bahsederken bir dönemde Konya'daki "Hanikah-i Ziya" ve " Hanikah-i Lâlâ"nın şeyhi olduğunu ve etrafında çok sayıda muteber talebeleri bulunduğu nu anlatmaktadır[293]. Burada Hanikah-i Lâlâ'dan maksat da bu hanikahın, Lâlâ olan Hace Nasîrü'd-din'e ait olmasındandır. Dolayısıyla bu hanikah uzun süre onun adıyla anıla gelmiştir. Saray Muallimi (Lâlâ) olduğu dönemlerde 1237(633) yılında *"Ahlâk-i Nasırî"* adlı eserini kaleme almış ve bu eseri Sultan Alâu'd-din Keykubad'a sunmuştur. Nasreddin Hoca Latifelerinde de onun yani Hace Nasiru'd-din'in Alaeddin Keykubâd'a yakın olduğunu, Sultan'ın gezilerine katıldığını, diplomat olarak devlet hizmetlerinde bulunduğunu anlatan latifeler bulunmaktadır[294].

c. Hace Nasirü'd-Din'in Bir Dönemde Tutuklandığı İle İlgili Beyanlar

Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un Sultan II. Giyasü'd-din Keyhusrev zamanında beş sene süreyle tutuklandığını biliyoruz. Mevlânâ çeşitli vesilelerle onun bir dönemde tutuklu bulunduğunu ve böylece suçlu ve cürüm işlemiş bir insan olduğunu beyan etmektedir. Bu Nasuh'un tövbesi hikâyesinde Nasuh'u kendi diliyle tarif ederken Ahi Evren Hace Nasir'in hayat hikâyesinden bir dönemi anlatmakta ve önemli tarihi bilgiler vermektedir. Vakıa Ahi Evren bir dönemde Herat'ta bulunmuş ünlü Eş'ari kelamcı Fahruddin-i Razi'ye talebe olmuştur.[295] Hatta kendi ifadesine göre Fahruddin-i Razi'nin *"Tefsir-i Kebir"* adlı eserinin yazım işinde görev almıştır.[296] Alâü'd-din Keykubâd zamanında etrafında çok sayıda muteber talebeleri vardı.[297] Celaleddin Karatay'a sunduğu *"Medh-i Fakr u Zemm-i Dünya"* adlı eserinin

---

293 *Menakıbu'l- arifin*, I, 188-190.

294 *Nasreddin Hoca*, s.129-130; s.103,132-133.

295 Sadru'd-din Konevî İle Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması, *S. Ü. Fen-Ed. Fak. Edebiyat Dergisi*, Sayı: 2, s.65.

296 *Letaif-i giyasiyye*, Edirne Selimiye ktp. Nr. 1259.

297 *Menakibu'l-arifin*, I, 188-190.

mukaddemesinde[298] beş sene süreyle zindana atıldığını, işkenceye maruz kaldığını, umutsuzluğa düştüğünü, Allah'a çok yalvardığını, bu yakarışların sonunda "Tevfik-i ilahi" nin imdadına yetiştiğini ve onun ipine tutunarak bu badireden kurtulduğunu yazmaktadır. Mevlânâ bir gazelinde ekşi suratlı Hace'nin tutukluluğundan bahsetmekte ve şöyle demektedir[299].

آمد آن خواجه سیما ترش وان شکر گشته چو سرکا ترش
این ترشی درجه و زندان بود دید کسی باغ و تماشا ترش

"O ekşi suratlı Hace geldi, o şeker sirke gibi ekşi oluvermiş"

"Bu ekşi adam kuyu ve zindandaydı, biri bağı ve temaşayı ekşi gördü"

Bu tutuklanmanın II. G. Keyhusrev iktidarına muhalif bir politik faaliyet sonucu vuku bulduğunu tespit etmiş bulunuyoruz, Bu olayın Sultanın atabeği olan Sa'dü'd-din Köpek olayı (1240) ile II. G. Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 1245 yılları arasında vukua geldiği anlaşılmaktadır[300]. Bu Sultanın ölümünden sonra çıkarılan genel af kanunu ile Ahi Evren de tutukluluktan kurtulmuştur. Bu olaydan kısa bir süre sonra II. İzzü'd-din Keykavus onu vezirliğe getirmiştir ki, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi onun vezirliği döneminde yani 1247 yılında vuku bulmuştur. Ahi Evren *"Menahic-i Seyfî"* adlı eserinde de bu hapis olayını dile getirmekte, zindanda iken okuduğu duayı (Akkuş duası) tespit etmekte, bu duanın bereketiyle kurtulduğunu yazmaktadır.[301] Malatya şihnası Ahi Ahmed'in de aynı suçtan tutuklandığını ve işkenceye tabii tutulduğunu *"Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmani"*nin yazarı Muhammed-i Sivasî yazmaktadır.[302] Mevlevî yazar Ahmed Eflaki de bu Ahi Ahmed'in bir dönemde tutuklandığına *"Ser-defter-i rindan-i zindan bud"* diyerek işaret etmiştir.[303] Mevlânâ bir başka hikâyede gene Ahi Evren'i kastederek onun bir dönemde zindana atıldığını anlatmaktadır. Biraz ileride bu hikâye verilecektir.

Mevlânâ Celâlü'd-din, Nasuh dediği bu şahsın kendisini*"Önce bir iblis üstadım idi. Şimdi ben iblise üstadım, dedi"* şeklinde tarif ettiğini ifade ederek onun önceleri Fahru'd-din-i Razi'nin talebesi olduğunu, şimdi ise akliyeci-

---

298 Bu eserin bir nüshası, Bursa Eski Eserler (H. Çelebi kısmı), nr 1184, yp 180a-187a'dadır.
299 *Divan-i kebir*, 391/1292.
300 *Medh-i fakr u zemm-i dunya*, Fatih (Süleymaniye) Ktp. Nr. 5426, yp. 229b.
301 age. Halet Ef. İlavesi(Süleymaniye), Ktp. Nr. 92, yp. 30a.
302 *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmani*, s.140-142.
303 *Menakıbü'l-arıfin*, II, 755-758.

likte onu geçtiğini söylüyor. Sonra bir zaman kuyuya yani zindana atıldığını ve burada zebûn olduğunu, Allah'a çok yalvardığını, dualarının kabul edildiğini, bu dua ipine tutunarak o zindandan çıktığını, şimdi ise ünü cihana sığmayan biri olduğunu söylüyor. Bu sözlerle de Mevlânâ, cürüm işlemiş bir adamın vezirlik makamına getirildiğini ifade etmiş bulunuyor. Allah'ın ona iyilikleri sayılırken de ilahi rahmetin, onu "postin-dûz" (derici) yaptığı ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere Ahi Evren'in mesleğini de bildirmektedir. Böylece bu Nasuh denilen zatın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din olduğu tekrar taayyün etmektedir.

d. Zindandaki O Müflisin Hikâyesi

Ahi Evren II. Giyasü'd-din Keyhüsrev'in iktidarı döneminde (1237-1245) Babaîler Harekâtıyla ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle beş yıl süre ile tutuklanmıştır. Mevlânâ *"Mesnevî"*sinde onun bu tutukluluğunu ve çektiği sıkıntıları da dile getirdiği bir başka hikâyede gene Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i hicvetmektedir.

بود شخصی مفلسی بی خان ومان
مانده در زندان و بند بی أمان

"Evsiz, barksız bir müflis kişi vardı. Amansız bir halde tuzakta ve zindandaydı."

diye başlayan bu hikâyede[304] Mevlânâ müflis dediği bu zatın pek çok özelliklerini ve sıfatlarını sıralamakta ve tamamen Ah Evren'i yukarıda açıkladığımız tabirlerle anlatmaktadır. Meselâ: yılan ve ejderlerin ona munis olduklarını söyleyerek onun yılancı olduğunu bildirmektedir. Burada da onun bir dönemde hapsedildiğini hikâye etmektedir. Müflis dediği bu şahsın daha birçok özelliklerini ve ona duyduğu düşmanlık duygularını bu uzun hikâyede telmih ve teşbihlerle ifade etmektedir. Dolayısıyla burada da anlatılan şahsın Hace Nasîrü'd-din olduğunundan şüpheye mahal kalmamaktadır.

Mevlânâ bu hikâyede özet olarak bu müflis şahsın zindan arkadaşlarının ondan bizar olduklarını ve bu yüzden onu kadıya şikâyet ettiklerini, kadının da bu şikâyetleri dinledikten sonra onun gerçekten maddeten ve manen müflis olduğuna hükmederek onu şehir içinde dolaştırarak, dellallar

304 *Mesnevî*, II, 204-210.

da yüksek sesle (Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe olarak) bağırarak bu adamın müflis, kötü huylu, hileci olduğunu ve herkesin ondan uzak durması gerektiğini ilân etmiştir.

IV. HACE NASİRÜ'D-DİN'İN ŞAHSİ ÖZELLİKLERİ

Mevlânâ, *"Divan-ı kebir"*de ve *"Mesnevî"*de birçok defalar çeşitli vesilelerle bu düşmanı hakkında şiddetli hicivlerde bulunmuş ve bu hicivlerde de onun hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun şahsi özellikleri hakkında beyanlarda bulunmuştur. İşte bu hicviyelerden birinin bazı önemli beyitlerinin tercümesi şudur:

"Ey ekşi suratlı, aleyhimde kötü sözler demişsin. Kerkesin ağzı daima necaset kokar."

"O kötü sözlerin senin yüzüne aksetmiş, kötülerin kötülükleri yüzlerine akseder."

Aynı şiirde oğlu A.Çelebi'ye de bir gönderme yaparak şöyle demektedir:

"Senin gönlünü çalan yılandır(evren),ölümü ve belayı tat,bil ki her köpekle deniz necis olmaz."

"Soysuz olunca düşman, o makamı(vezirliği) kalmaz,soysuz gözden düşünce değeri kalır mı hiç?"

a. Ahi Evren'in Fizikî Özellikleri

Çok ilginçtir ki Mevlânâ çeşitli vesilelerle ondan söz ederken yer yer onun fizik özelliklerinden de bahsetmektedir. Mevlânâ'nın tasvirlerine göre bu Hace Nasîrü'd-din, iri cüsselidir. Bundan dolayı da onu Ayıya benzetmektedir.[305] Yüzü ve sesi kadın yüzü ve sesine benzemektedir.[306] *Divan- kebir*de de cüssesini وجودش گرچه يكپارست چون كوه (vücudu dağ gibi yekparedir) diyerek onu dağa benzetmekte ve aynı şiirde kaşı açık olduğunu bildirmektedir.[307] Birçok şiirlerde de onu ekşi suratlı ve ekşi diye vasfetmektedir.[308] Gene *Mesnevi*'deki bir hikâyede onu iri vucüdlu köse diye vasfetmekte ve bir delikanlıya sarkıntılık yaptığını, delikanlı bu iri adamdan uzaklaşmak

---

[305] *Mesnevi*, II, 310.
[306] *Mesnevi*, V, 828.
[307] *Age.*, s.109.
[308] *Divan-ı kebir*, s.368, 391, 871 vd.

isterken *"Benden korkma ey delikanlı. Ben muhannes (eşçinsel!) biriyim. Bu ilişkide sen üstte olacaksın bana deveye biner gibi bineceksin dilediğin gibi süreceksin"* dediğini naklederek onun homoseksüel ilişkide pasiv konumda olduğunu yazarak çok haysiyyet kırıcı bir biçimde ona iftira etmektedir.[309] diyorum. Gene *"Mesnevi"* deki *"Luti'nin hikâyesi"*nde, *"Kadınlar meclisine giren Cuha'nın hikâyesi"*nde ve *"Nasuh'un hikâyesi"*nde ve daha başka yerlerde hep bu muhalifini böyle eşcinsel, iri cüsseli, ekşi, ekşi suratlı çirkef gibi sıfatlarla anmaktadır.

b. Danişmend Ahi Evren

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eserleri, onun devrinin en güçlü ve çok yönlü bir ilim fikir ve aksiyon eri olduğunu göstermektedir. Burada maksat onun eserlerindeki ilmî, gücünü açıklamak değildir. Burada maksat, Mevlânâ Celâlü'd-din ve yakınlarının hücum ve tahkir, tezyif ve her türlü karalama ve hicivlerine hedef olan bu zatın ilmî ve fikrî yönüne ve menakıb-nâme ve fütuvvet-nâmelerinde söz konusu edilen üstün meziyetlerine nasıl baktıkları ve nasıl değerlendirdikleridir.

Eflaki Dede, Şeyh Nasırü'd-din dediği bu şahsın kendi dönemindeki ilim adamları arasında mümtaz bir mevki'de bulunduğunu itiraf eder. Bir yerde Sadru'd-din Konevî ile onu kıyaslayarak *"Her türlü fende Sardru'd-din Konevî ile at başı giderdi."*[310] Mevlânâ da *"Divan-ı kebir"*de onlarca defa onu " Hace" diye onun ilmi konumunu ve özelliğini dile getirmektedir. *"Danişmendi"* (Danişmendsin) redifli bir gazelde de muhtemelen onu anlatmakta.[311] Ve bu yönüne dikkat çekmektedir. Bir şiirde de kendisiyle onu kıyaslayarak

کر تو افلاطون و لقمانی به علم من به یک دیدار نادانت کنم

"Sen her ne kadar (felsefe ve tıpta) *Eflatun ve Lokmansın ama ben bir bakışla seni cahilleştiririm"*[312]. Bir yerde de Fahrü'd-din-i Razi'yi kasdederek *"Önceleri bir iblis ona hoca iken şimdi İblis onun yanında bir hiçdir"*[313] diyerek onun ilmî yönünü ifade etmektedir. Vakıa latifelerinde Nasreddin Hoca, her fen-

309 *Mesnevi*, II, 310.
310 *Menakibu'l-arifin*, I, s.188-190.
311 *Divan-i kebir*, s.867.
312 *Divan-i kebir*, s.507.
313 *Menakibu'l-arifin*, II, 647-648.

de devrinin en bilge kişisi olduğu belirtilerek bu anlatılanlarla paralellik arz etmektedir. Mevlânâ onun bir dönemde vezir (Sahib-i sadr) olduğuna da işaret ederek çok bilgili ve âkil biri olduğunu itiraf etmektedir[314]

Mevlânâ bir Arapça şiirde Hace Nasîrü'd-din ile Sadru'd-din Konevî'nin biri birlerine mektuplar yazarak ilmî ve felsefî konulardaki tartışmalarına işarette bulunmuştur. Burada şöyle demektedir: *"Nasîrü'd-din'e cevap vermek üstünlük değildir. Nice sevgi gördüm ki, tavşanlar üstüne işiyorlar"*. Burada Nasîrü'd-din'den çok ona cevap veren Sadru'd-din-i Konevî hicvedilmektedir.

Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'in bir de hadisçilik yönü vardır ki, Konevî ile atbaşı gittiği bir alan olmalı. Eflâkî onun bu yönünü kastederek bir defasında çevresindekilerle nakil ilimleri üzerinde sohbet ederken Şems-i Tebrizî de orada bulunmuş ve *"Daha ne kadar onun, bunun sözlerini nakledip duracaksınız içinizde kalbim bana Rabbinden şöyle bir haber veriyor diyebilecek bir er yok mu?"* demiş ve Nasiru'd-din ve talebelerinin protestoları ile karşılaşmıştır.[315]

c. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Gururlu ve Kibirli miydi?

Mevlânâ bu muhalifini birçok defalar çok kibirli bir insan olarak vasfetmektedir. Bu kibirliliğinden dolayı benliğinin esiri olduğunu, gurura kapıldığını, rahmanî yoldan çıkıp şeytanî yola saptığını iddia etmektedir. Ona yönelttiği tenkidlerin başında da bu husus gelmektedir. Mevlânâ'ya göre başına gelen felâketler de bu gurur ve kibrinden kaynaklanmıştır. Doğrusu Mevlânâ'nın bu iddiasında bir gerçek payı bulunduğunu düşünüyorum. Eserlerinden onda ilmî bir gurur bulunduğunu görüyorum. Gerçekten Hace Nasîrü'd-din, bir bilim ve fikir adamı olarak, bir bilge kişi olarak kendisine özgüveni çok fazladır. Muhtelif eserlerinde belli bir konuyu açıklarken bunu kendisinden başka kimsenin bilmediği, bunu ilk defa kendisinin keşfettiği gibi ifadeler kullanır. Meselâ: *"Letaif-i giyasiyye"*de eşyanın ezelî olmadığına dair delilleri sıralarken birinci delil için şöyle demektedir: *"Eski ilim adamlarından hiç kimse bu delile muttali olamamışlardır. Cenab-ı Allah fazl ve ke-*

---

[314] *Divan-i kebir*, s.390/1288.
[315] *Menakibu'l-arifin*, II, 647-648.

remiyle bana bu açılımı bağışladı" demektedir[316]. Alâü'd-din Keykubâd'a ithaf ettiği *"Yezdan-şinaht"* adlı eserinin son faslında da şöyle bir yorumda bulunmaktadır: *"İlâhî ve tabiî ilimlerin meselelerinden hikmet sırlarını bu eserde derc ettim. Yunanlılardan bugüne dek muhakkik hükema ve ilimde rasih olanlardan hiç kimse bu sırları böylesine ifşa etmeği reva görmemişler ve bunu tehlikeli bulmuşlardır. Aristatalis bu yüksek sırların ancak isti'dad sahibi olanlara açılabileceğini söylemiştir. Cahillere, kabiliyetsizlere, fitnecilere ve ehil olmayanlara açmak caiz değildir. Fakat ben zaif va hadim o Yüce Meclis'te (Sultan Alâü'd-din'de) isti'dad gördüğümden bu özlü risaleyi tasnif edip bu yüksek hediyeyi ve bu ebedî saadeti tahsil vesilesini huzura göndermeyi vacip gördüm. Bu eser o Yüce Meclise yadigârdır. Bunun değerini ondan başkası takdir edemez. Vasiyyetim şudur ki, bu eserin nüshasını kabiliyetsizlere ve fitnecilere vermesin... bu hususa riayet edip va'de muhalefet buyurmasın"*[317]. Eserin muhtevasına baktığımızda öyle sır olarak saklanması, başkalarının bilmemesi gereken hususların bulunmadığı, emsali eserlerde anlatılan şeyler olduğu görülmektedir. Müellifin eserine böyle bir üstün vasıf vermeğe çalıştığını düşünüyorum. Muhtemelen Ahi Evren Hace Nasir'in bu tarz ifadeleri ve bu özgüveni ona muhalif çevrelerde özellikle de Mevlânâ ve çevresindekiler arasında kendini beğenmişlik ve tekebbür olarak algılanmıştır. Mevlânâ da bu tavrından dolayı ona İblis demekte ve İblis kadar gurura kapılmış biri olarak onu vasfetmektedir. Ahi Evren'in bu ifadelerinden Sultan Alâü'd-din Keykubâd zamanında yani Mevlânâ'nın henüz bir şair ve fikir adamı olarak temayüz etmediği dönemde de onun birtakım muhaliflerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

d. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Vezirliği Meselesi

Ahmed Eflâki, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayında baş sorumlu olarak gördüğü zatı iki defa Vezir Nasiru'd-din diye anmaktadır[318]. Fakat bu Vezir Nasiru'd-din'in *"İllet-i meşayih"* ile muallel olduğunu iddia ettiği Şeyh Nasiru'd-din[319] ile aynı adam olduğu anlaşılmaktadır. Eflâkî bu zatı ayrıca kıskanç, kötü huylu, düşük ahlaklı bir kişi olarak vasfettiği için önce-

316 Age. Mevlânâ Müzesi Ktp. Nr. 1727, yp. 47a-47b.
317 Ayasofya(süleymaniye) Ktp. Nr. 4819, yp. 138b.
318 *Menakibu'l-arifin*, II, 648, 694.
319 *Aynı eser*, I, 188-190.

leri onun isminin başındaki "Vezir" kelimesinin "Vizr" kökünden, günahkâr anlamına gelen "Vezir" olduğunu düşünmüş ve böyle bir mütalaa sergilemiştim. Fakat daha sonra gene Eflakî'nin naklettiği Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'un Mevlânâ ile görüşmesi sırasında Mevlânâ'dan kendisine nasihat talebinde bulunması üzerine, Mevlânâ sultana: *"Sen Şeytan'ın sözüyle hareket ediyorsun, ben sana ne öğüt vereyim"* haberinde[320] Mevlânâ'nın "Şeytan" sözü ile bu düşmanını kasdettiği bilahere anlaşıldı. Yukarıda naklettiğimiz şiirlerinde de Mevlânâ'nın bu muhalifini "İblis" ve "Şeytan" diye andığı görülmektedir. İblis redifli bir şiirde de onu tahkir etmektedir[321]. Bu durum sultana yakınlığı bulunan bu şahsın bir dönemde gerçekten vezirlik yapmış olabileceğini düşündürüyordu. Fakat daha sonra rastladığım Mevlânâ'nın iki şiirinde bu muhalifi hakkında söylediği sözler bu tahminimde yanılmadığını ortaya koydu. Bu şiirlerden birinde Mevlânâ onun "Sahib-i sadr" (yani vezir), çok bilge ve akıllı olduğunu ve dericilikle iştigal ettiğine işaret etmektedir[322]. Bir başka şiirde de "Zürriyetsiz" olduğunu da belirttiği bu adamın "Makam ve Mansıbını" kaybettiğini söylemektedir[323]. Bütün bunlar Hace Nasîrü'd-din'in bir dönemde vezirlik makamında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zaten Hoca Nasreddin Latifelerinde Hoca'nın bir zaman vezir olduğu bildirilmektedir. Böylece Hoca Nasreddin Latifelerindeki birtakım sözlü anlatımların, rivayetlerin gerçek oldukları ortaya çıkmaktadır.

V. "MESNEVİ"DE AHİ EVREN NASİREDDİN'LE İLGİLİ DİĞER HİKÂYELER

Yukarıdaki iki örnekte Mevlânâ'nın Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'e karşı yürüttüğü mücadeleyi ayrıntısıyla gösterdik. *"Mesnevî"*nin daha birçok yerinde münasebet düşürerek Yılan, Ejder, Ahi, Cuha diyerek bu muhalifini yermektedir. Bir yerde akıl ve istişare hakkındaki görüşünü açıklarken dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye seslenerek *"Yol üstüne atılmış bir kurt olan siyah yılan ejderha olmuş. Oysa ejder ve yılan senin elinde Musa'nın asasıdır"*[324] di-

[320] *Aynı eser*, I, 443-444.
[321] *Divan-i kebir*, s.870-871/2879.
[322] *Divan-i kebir*, 2390/1288.
[323] *Divan-i kebir*, s.369/1211.
[324] *Mesnevî*, II, 273.

yerek onu bu düşmana karşı yeni bir savaşa hazırlamaktadır. Bir başka yerde Cuha'nın kadınlar meclisine kadın kılığında girişini ve orada edep dışı davranışlarda bulunuşunu karikatürize ederek onu alaya almaktadır[325]. Yukarıda başka bir münasebetle sunduğumuz şu aşağıdaki beyitler de tamamen Ahilere ve Ahi Evren'e dairdir:

"Ey Ahi! İnciyi sedefin içinde ara, san'atı san'atkârdan öğren"

"Dabbağlık yaparken halkça giyinmek Hoca'nın hocalığına zarar vermez"

"Demirci de iş zamanı eski-püskü giyerse, bu onun şanını azaltmaz"

"Öyle ise kibir libasını çıkar, tevazu libasına bürün"

"İlim öğrenmenin yolu sözlü, San'at öğrenmenin yolu uygulamayladır"[326]

"Kaç zaman söylemeyi deneyip sonra bir müddet sabretmeyi ve susmayı denememizin açıklanması" başlığını taşıyan hikâyenin[327], Ahmed Eflâkî'nin bahsettiği Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'ya yazdığı ve Baba İshak'ın Konya'da Mevlânâ'ya sunduğu mektup[328] ile ilgili olabileceğini düşünüyorum. Fakat Muhannes ile Lûti arasında geçen çok haysiyet kırıcı hikâye[329] Eflâkî'nin de tesbit ettiği gibi *"Tabsira"* adlı eserin sahibi Şeyh Nasiru'd-din ile ilgilidir[330]. Bu hikâyede Mevlânâ "Muhannes" diye nitelendirdiği bu Şeyh Nasîrü'd-din'i sapık ilişkide mef'ul konumunda tasvir etmektedir. Zaten bu mef'ul durumundaki şahsı belinde hançeri olan bir Ahi olarak nitelemektedir ki, belinde hançer bulundurmak o dönemde Ahilerin üniforması idi. Keza *"Teşbih-i nass bâ kıyas"* hikâyesinde "Mar" (Yılan) diyerek Eş'arî mezhepli biri hicvedilmektedir[331]. Bütün bu sıfatlar, Ahi Evren'e uygun düşmektedir. Gene ikinci cildin sonlarında Ahi Evren 'e çatarak şöyle demektedir:

"Koruk üzüm taş kesildi ve ham kaldı, ta ezelden hak ona kâfir dedi"

"O ne ahi olur, ne birlikçi olur. O azgın, inatçı ve inkârcı biridir"

"Onun içindeki kötülükleri söylersem zihinler karışır, fitne çıkar"[332]

---

325 *Mesnevî*, V, 879-880.
326 *Mesnevî*, V, 773
327 *Mesnevî*, V, 824-825.
328 *Menakıbu'l-arifin*, I, 381-383.
329 *Mesnevî*, V, 841-842.
330 *Menakıbu'l-arifin*, I, 188-190.
331 *Mesnevî*, V, 497-498.
332 *Mesnevî*, III, 334.

Mevlânâ'nın bu sözlerine Ahi Evren'in cevabı da vardır.[333]. *"Mesnevî"*nin daha birçok yerinde buna benzer hicivler bulunmaktadır. Yukarıda da ifada edildiği üzere Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din 1245-1247 yıllarında Sultan II. İzzü'd-din Keykâvus'un veziri idi. Vezir olduğu dönemde yani 1247'de Şems-i Tebrizî'ye suikast düzenleyerek onu öldürttüğünü tesbit etmekteyiz[334]. II. İzzü'd-din Keykâvus ile IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan arasındaki taht mücadelesi sırasında Ahi Evren II. İzzü'd-din Keykâvus'u destekliyordu. 1257'nin son ayında kaleme aldığı *"Letâif-i hikmet"* adlı eserini II. İzzü'd-din'e ithaf etmiştir. Burada Ahi Evren bu sultana açıkça destek vermekte ve bu mücadelede ona öğütler ve taktikler vermektedir. İşte tam bu sırada II. İzzü'd-din, Mevlânâ'nın da desteğini alma ihtiyacını duymuş -bu amaçla olmalı- Mevlânâ'yı ziyarete gitmiş ve kendisine öğüt vermesini talep etmiştir. Mevlânâ da ona: *"Sana ne öğüt vereyim? Sana çobanlık vermişler, sen kurtluk yapıyorsun. Allah seni sultan yaptı. Sen şeytanın sözü ile hareket ediyorsun"* demiştir[335].

Burada görüldüğü üzere Mevlânâ sultana "Sen şeytanın sözü ile hareket ediyorsun" derken onun Ahi Evren'e yakın oluşundan ve Ahi Evren'in bir siyaset-nâme olan *"Letâif-i hikmet"* adlı eserini bu sultana sunuşundan ve ondan öğütler almış olmasından rahatsızlık duyduğunu, bu yüzden ona destek vermekten imtina ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim gene Ahmed Eflâkî'nin bildirdiğine göre sultan II. İzzü'd-din bir defa daha ümerası ile birlikte Mevlânâ'yı ziyarete gelmiş, Mevlânâ ise bir hücreye saklanarak, yakınlarına, gelenlere evde olmadığını bildirmelerini söylemiş ve böylece sultan ile görüşmek istememiştir[336]. Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî'nin bu tesbitlerinden de Mevlânâ ile Ahi Evren Hace Nasiru'd-din arasındaki mücadelenin ne ölçüde olduğu açıkça görülmektedir.

---

[333] Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, terc. Mikâil Bayram, Ankara 1995, s.134 ve 150-151. Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî Hululiye mezhebinden idiler. Bk. Muhammed İkbal, *Seyr-i Felsefe der İran*, terc. A. H. Aryanpur, Tahran, 1354, s.78-82. Mevlânâ *"Mesnevî"*sindeki (II, 270-272) Bayezid-i Bestamî ile ilgili hikâyede Hululî görüşünü açıklar. İşte bu yüzden Ahi Evren yukarıda belirtilen eserinde (aynı yerde) Hululiyecilerin şerrinden Allah'a sığınırken Şems'i ve Mevlânâ'yı hatırlatmaktadır.

[334] *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, s.56-59.

[335] *Menakıbu'l-ârifîn*, I, s.443-444.

[336] *Menakıbu'l-ârifîn*, I, s.254.

Netice olarak; şunu söylemek istiyorum: Mevlânâ'nın "Mesnevî"sindeki hikâyelerin bir çoğu o devrin sosyal, siyasî ve kültürel hadiseleriyle ilgilidir. Mevlânâ bu hikâyeleri çok ustaca seçmiş ve bu hikâyelerde, hem kendi dönemindeki aktüel olaylar hakkındaki görüşlerini, şairlik dehası ile anlatmış, hem de muhaliflerini hicvetmiş, yermiştir. Meselâ; Yalancı Peygamberle ilgili hikâyede Baba İlyas'ı hicvetmekte[337], Mısır Halifesi ile ilgili hikâyede de, Mısır'a sığınan ve orada halifeliğini ilân eden son Abbbasî halifesi Musta'sım'ın oğlu ez-Zahir billah ve onu destekleyen Sultan Baybars'ı ağır biçimde hicvetmektedir[338]. "Kel Papağan hikâyesi"nde akliyeci bir düşünür olan Fahrü'd-din-i Razî ve onun yolunda giden akılcılarla alay etmektedir[339].Akliyecilere niçin muhalif olduğunu da şu aşağıdaki beytlerle ifade etmektedir:

"Bu konuda eğer akıl yol gösterici olsaydı Fahr-i Razi, din sırrını bilen olurdu"

"Fakat tatmayan anlayamaz kaidesi uyarınca onun aklı, şaşkınlığını arttırdı"

"Onun için tefekkür ile benlik keşf olunmaz. Bu benlik fenaya erince anlaşılır"[340]

Bu bölümde buraya kadar sunduğumuz belge ve bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*si Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud ve çevresindekilerle ve bu çevrenin sahip olduğu dinî-tasavvufî ve siyasî zihniyetle mücadele üzerine kurulmuştur. Kendisi de *"Mesnevî"*nin VI. Cildinin ilk 273 beytinde bunu ifade etmektedir.

VI. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN "LATİFELER"İN SAHİBİ NASREDDİN HOCA'DIR

Şimdiye kadar sunduğumuz bu uzun açıklamalarda açıkça görüldüğü üzere Mevlânâ Celâlü'd-din *"Mesnevî"*sinde kendisinin baş düşmanı olarak gördüğü kişiyi birçok defalar "Cuha" diye anmakta ve "Cuha" ile ilgili muhtelif hikâyeler anlatmakta ve bu hikâyelerde Cuha'yı alaya almaktadır. Bu hikâyelerden bazılarında, Cuha ile birlikte Cuha'nın karısı ile de alay

337 *Mesnevî*, V, 776-777.
338 *Mesnevî*, V, 902-909.
339 *Mesnevî*, I, 15-18.
340 *Mesnevi*,V, 916. 4144-4146 beytler.

etmektedir[341]. Cuha aslında Arap kültüründe, halk arasında maskara olan, güldüren bir kahramandır. Selçuklular zamanında da Anadolu insanını güldürerek düşündüren ve düşünmeyi öğreten hakkı, hakikati çarpıcı bir biçimde ifade eden kahraman halk filozofu Nasreddin Hoca'dır. Bu bilge kişinin bu özelliğinden olmalı ki, yaşadığı dönemde onun adını kaydedenler onu *"Ebü'l-Hakayık"*[342] (Hakikatler savunucusu) veya *"Seyyidü'l-Muhakikin"* [343] (Hakikatçıların önderi) diye anmışlardır. Ancak Mevlânâ anlattığı Cuha hikâyelerinde, Cuha'nın halen yaşayan ve kendisine muhalif biri olarak onu yermektedir. Hatta bu hikâyelerden birkaçında Cuha'nın hanımların sohbet meclisine girişini hikâye etmektedir[344] ki, Türkmenlerin kadın, erkek birlikte sohbet ve zikir meclislerine katılmalarını yermektedir. O dönemde Türkmenlerin kadın-erkek bir arada zikir ve sohbet meclisleri düzenlemeleri şeklindeki uygulamaları aleyhinde fetvalar da yayınlanmıştır. Bu fetvalardan biri Şihabü'd-din Ahmed el-Gazzi'ye[345] diğeri Alâü'd-din Muhammed ed-Dimaşkî'ye aittir[346]. Mevlânâ ve etrafındakiler hakkında anekdotlar derleyen Ahmet Eflâkî, Cuha hikâyelerinden birini yorumlarken, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'den naklen, bu hikâyenin kahramanı olan zatın *"Tabsira"* adlı eserin yazarı ve Konya'daki Hanikâh-ı Ziya ile Hanikâh-ı Lâla'nın sahibi Şeyh Nasîrü'd-din olduğunu bildirmektedir[347] ki, zaten bu iki hanikâhın Ahi Evren diye tanınan Şeyh Nasîrü'd-din'e ait olduğunu belirlemiş bulunuyoruz[348].

a. Mesnevî'de Bahsi Geçen Cuha Kimdir?

Yukarıdaki anlatımlardan sonra tekrar Cuha konusuna dönmek icabetti. Çünkü meselenin daha çok vuzuha kavuşmasına ihtiyac duyanlar olabilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin "Mesnevî"sinde anlattığı Cuha, Arap Kültüründeki gülünç ve komik, herkesin

---

341 *Mesnevî*, V, 841-842; VI, 1115-1121.
342 Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. Nr. 92, yp. 1a.
343 Konya Yusufağa Ktp. Nr. 4866. yp. 1a.
344 *Mesnevî*, V, 879-880.
345 Bu fetvanın bir nüshası Konya Yusufağa Ktp., nr. 5471, yp. 74ᵇ-83ᵇ'de bulunuyor.
346 Bu fetvanın el-yazması nüshası özel arşivimdedir.
347 *Menakıbu'l-arifin*, I, 188-190.
348 *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, s.98-106.

kendisiyle alay ettiği Cuha değil, o dönemde herkesin çok iyi bildiği, tanıdığı bir kişidir. İşte bu kişi Mevlânâ'ya muhatap olmakta ve Mevlânâ onu hedef alarak alaya almaktadır. Ahi Evren diye bilinen Hace Nasîrü'd-din, güldürücü, nükteci ve şakacı bir tabiatta olmasından dolayı Mevlânâ onu Arap Kültüründeki Cuha'ya benzeterek bu muhalifi ile mücadele etmekte ve onu Cuha diye anmaktadır. Kısacası bu Cuha Anadolu'nun Cuhası olan Nasreddin Hocadır. Şimdi bunlardan birkaç örnek sunalım:

Anadolu'da Nasreddin Hoca latifesi olarak da bilinen Mevlânâ Mesnevi'sindeki bu Cuha Hikâyelerinden biri, *"Babasının cenazesi önünde ağlayan çocuk ve Cuha'nın hikâyesi"* başlığını taşımaktadır[349]. Bu hikâyenin hülasası şudur:

Babasının cenazesi önünde dövünerek ağlayan çocuk: *"Ey baba seni nereye götürüyorlar. Seni toprağın altına koyacaklar. Seni içinde kilim ve hasır olmayan dar bir eve götürüyorlar. Orada gece lambası yok, gündüz ise aş ve ekmek yok. Orada ne dam var, ne eşik var, ne komşu. Herkesin öptüğü gözün mezara girecek"* Bu sözleri dinleyen Cuha: *"Hey muhterem baba, vallahi onu bizim eve götürüyorlar"* der. Baba Cuha'ya: *"Aptal olma"* deyince Cuha da ona: *"Baksana tarifler aynen bizim eve uyuyor. Çünkü bizim evde de ne lamba var, ne kilim var, ne hasır var, ne yiyecek. Ne damı var, ne kapısı var, ne eşiği"* diyor. Bilindiği gibi bu bir Nasruddin Hoca latifesidir. Mevlânâ bu latifeyi anlattıktan sonra gene ona hakaret etmeye başlıyor ve onun hakkında şunları söylüyor

"O kendisini böyle yüzlerce sıfatla tarif ediyor, ama sapıklar (Ahiler) bunu göremiyorlar. Cenab-ı Allah'ın nurundan mahrum olan o gönül evi Yahudi'nin ruhu kadar dar ve karanlıktır. O gönülde ne bir güneş parıltısı ve ne bir açılım olamaz". Bundan sonra bir takım öğütler sıraladıktan sonra yerdiği hasmı için şöyle diyor: *"İnsanın yeme, dinleme ve görme zevki olur. Ama Muhannes'in zevki sırf şehvettir. Adi şehvetten başka onun ne dini, ne zikri var. Bozuk düşüncesi onu esfele aldı götürdü"* İşte burada Muhannes diye vasfettiği Cuha Ahmed Eflâkî'nin de tesbit ettiği üzere Şeyh Nasîrü'd-din 'dir.

Bu hikâyenin hemen ardından, babası ölen çocukla iri cüsseli bu adamın hikâyesini anlatmakta ve gene "Muhannes" (eşcinsel) tanımlaması ile

---

349 *Mesnevî*, II, 308-310. Eflâkî'nin *"Menakibü'l-arifin"*inde anlattığı (I, 188-190) o çok çirkin edep dışı hikâyenin kaynağı Mesnevî'deki bu anlatıma dayanmaktadır.

Ahi Evren Hace Nasiru'd-din Mahmud'u tezyif ve tahkir etmektedir[350]. Burada iri cüsseli adam (muhannes) babası ölen genci yalnız bulunca gence yaklaşıyor, gencin ondan çekinmesi üzerine gence şöyle dediğini ifade ediyor:

"Benden emin ol. Çünkü, sen benim üstümde olacaksın"

"Ben eşcinsel (muhannes) olduğumdan deveye bindiğin gibi bana bin dilediğin gibi beni sür"

Mevlânâ burada da Cuha ile bu Muhannesi özdeşleştiriyor ve onu cinsî sapıklıkta meful durumunda tasvir ediyor.

Görüldüğü gibi Mevlânâ bu hikâyede, Cuha'nın dilinden onun bir kulübe olan evini tasvir etmektedir. Tasvir edilen bu kulübe Ahi Evren Hace Nasru'd-din Mahmud'un eşi Fatma Hatun ile yaşadığı Kırşehir'deki evidir. *"Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî"* de bildirildiğine göre Selçuklu ümerası Pervane Muinü'd-din Süleyman, Hatıroğlu Şerefü'd-din ve Sahip Fahrü'd-din Ali askerî yardım ve siyasî destek sağlamak için Hülagü Hanın yanına gittikleri zaman, Moğolların Kayseri'yi zapt ettikleri 1243 tarihinde Kayseri'de Moğollar'ın eline esir düşen Şeyh Evhadü'd-din'in kızı Fatma Hatun'un serbest bırakılmasını sağlamışlar ve onu beraberlerinde Kayseri'ye geri getirmişler, Fatma Hatun'a nerede ikamet etmek istediğini sonmuşlar o da: *"Babamın arkadaşlarının yaşamakta oldukları kulübe de yaşamak isterim"* demiş ve kendisini oraya götürmüşlerdir[351]. Bilahare gelişen olaylardan Fatma Hatun'un Kırşehir'de bulunan eşi Ahi Evren Hace Nasiru'd-din'in yanına gitmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu Fatma Hatun'un Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin (635-1237) kızı, Ahi Evren'nin eşi olup Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) örgütünün lideri olan Fatma Bacı olduğunu tespit etmekteyiz[352].

İşte Mevlânâ yukarda hulasa ettiğimiz Cuha hikâyesinde bu kulübeyi tasvir etmektedir. Nitekim Mesnevi'nin VI. Cildinde de Cuha ve karısı ile ilgili naklettiği uzunca hikâyede Cuha ile karısınının çok fakir, günlük yiyecekleri bile bulunmayan bir kulübe olan evde yaşadıklarını anlatmaktadır[353].

---

[350] *Mesnevi*, II, 310.

[351] Age., s.70, 71. Burada anlatılan olayın tarihi IV. Kılıç Arslan'ın tahta geçtiği yıl olan 658(1260) den bir buçuk- iki yıl kadar öncedir. Bkz. *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, s.635-640; Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbar*, Neşr. O. Turan, Ankara 1944, s.66-72.

[352] *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum*,, s.11-32.

[353] *Mesnevi*, VI, s.115-1120.

Bu hikâyede Cuha'nın karısı ile gizli aşk ilişkisi içinde olduğu belirtilen Kadı da o tarihte Kırşehir Kadısı olan Kadı Mecdü'd-din-i Merendî'dir[354]. Burada Mevlânâ bu kadıyı alaya almakta ve onu ağır bir dille hicv etmektedir[355]. Mevlânâ ile bu Kadı Mecdü'd-din-i Merendi arasındaki zıddiyet ve düşmanlığın derin boyutları bulunmaktadır. 659(1261) yılında Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ile Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd-din Çelebi, Kırşehir Emiri Nuru'd-din Caca tarafından öldürüldüler[356]. Bu olaydan sonra Alau'd-din Çelebi'nın mirası ve A. Çelebi'nin Kırşehir'deki oğulları ile ilgili birtakım meseleler ortaya çıkmıştır. Bu konuya ileride değinileceği için burada kısa kesiyoruz.

Bu duruma göre Anadolu'da fıkraları ile meşhur olan ve şöhreti Anadolu dışına taşan halk filozofu Nasre'd-din Hoca, Ahi Nasîrü'd-din Mahmud olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Sadrü'd-din-i Konevî, Ahi Evren'e yazdığı mektuplarında, onu hep Hace Nasîrü'd-din olarak anmaktadır. O halde Mevlânâ "Cuha" ve "Cuha'nın karısı" ile ilgili hikâyelerde, Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud ile karısı Fatma Bacı'yı anlatmaktadır. Mevlânâ'nın baş düşmanlarından biri de Fatma Bacı'nın babası ve Ahi Evren'in hocası ve kayınpederi Türkmen Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmanî'dir.

Bütün burada anlattıklarımızı çok iyi bilen Rahmetli Abdulbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'nın muhalifleri arasında Nasîrü'd-din adında bir zatın bulunduğunu, bu zatın Mevlânâ'nın çağdaşı İranlı filosof Hace Nasîrü'd-din-i Tusî olamayacağını belirttikten sonra onun kimliği hakkında bir şey söylemekten sarfı nazar etmiştir[357]. Aynı eserinin bir başka yerinde Mevlânâ'nın muhalifi Nasîrü'd-din ile Cuha arasında ilgi kurmaktan çekinmektedir. Sadru'd-din Konevî ile mektuplaşan zatın Nasîrü'd-din-i Tusî olduğunu düşündüğü için tereddütten kurtulamadığı farkedilmektedir.[358] Demek istiyorum ki A. Gölpınarlı, *Divan-ı kebir*'de ve Eflâkî'nin *Menakibü'l-ârifin*'inde adı ge-

---

354 Ahi Evren, Sadreddin Konevî'ye yazdığı bir mektupta bu Kadı Mecdü'd-din'den övgü ile bahsetmektedir. Bkz. M. Bayram, " Sadruddin Konevî İle Ahi Evren Şeyh Nasırü'd-din Mahmud'un Mektuplaşması, *S. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Konya 1973, Sa. 2, s.58. Bu Kadı Mecdü'd-din-i Merendi'nin Kırşehirdeki mülkleri için bkz. *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nureddin Vakfiyesi*, Ankara 1959, s.28, 34. XIII. Asrın sonlarında bu zatın torunu Aksaray'da nüfuzlu bir kişi idi. Bkz. *Müsameretü'l-ahbar*, s.306.

355 *Mesnevi*, VI, 1115-1120.

356 Bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s.102-108. Bu olay *Müsameretü"l-ahbar"*da bir biçimde anlatılmaktadır.

357 Mevlânâ Celaleddin, *Divan*, Terc. A. Gölpınarlı, s.698.

358 Aynı eser, s.683.

çen Nasirü'din ile Cuha'nın aynı kişiler olduğunu görmüş gibidir. Ancak bazı tereddütlerini gideremediği için bu konuda bir yorumda bulunmaktan çekinmiştir.

b. "Mesnevî"den Bir Nasreddin Hoca Fıkrası

Bu konuya bir Nasreddin Hoca fıkrası ile devam edelim. Bu fıkrayı da Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî *"Mesnevî"*sinde anlatıyor[359]. Herkes bu hikâyenin Nasreddin Hoca ile karısı arasında geçtiğini bilir. Hikâye özet olarak şöyledir: Adamın biri evine yarım okka et getirir ve karısına bu eti pişirmesini söyler. Adam akşam eve gelir; hanımı sofrayı kurar. Adam sofrada et görmeyince hanımına niçin eti pişirmediğini sorar. Hanımı: *"Eti kedi yedi"* deyince adam evin kedisini tartar. Kedi de yarım okka gelir. Hanımına sorar: *"Eğer bu et ise kedi nerede, yok eğer kedi ise et nerede."* Bu hikâyede bir halk filozofu olan hocanın bir mantık kaidesini işletişini görüyoruz. Mevlânâ bu hikâyeyi anlatırken de, gene o baş düşmanı ile alay ederek onu küçük düşürmeye çalışmaktadır. Mevlânâ *"Mesnevî"*de zaman zaman akılcılara da çatar. O dönemde akliyecilerin yolunda gittiği, mürşid edindiği kişi Fahru'd-din-i Razî (606/1209) idi. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din de uzun bir zaman ona talebe olmuştur. Mevlânâ isim vererek Fahru'd-din-i Razî'yi hicvederken[360] onun zihniyetinde olanlara çatmaktadır. Keza "Kel Papağan" hikâyesinde[361] de gene akıl yürütme ve kıyas metodu uygulayıcılarını yermektedir. İşte bunun için bu hikâyede adını anmadan alaya aldığı kişi ve hanımı Ahi Nasîrü'd-din Mahmud ile eşi Fatma Hatun'dan başkası değildir.

c. Bir Fıkra da Ahmed Eflâkî'den

Ahmed Eflâkî de bu Cuha hakkında bir fıkra anlatmaktadır. Bu fıkra Hace Nasıru'd-din'in çok iyi bilinen ve yaygın olarak anlatılan bir fıkradır. Birgün birileri Cuha'ya: *"Bak bir tepsi baklava götürüyorlar."* Hoca onlara: "Bana ne?" der. Hoca baksana baklavayı size götürüyorlar deyince de *"O zaman size ne?"* diyor[362].

---

[359] *Mesnevî*, V, 883-884.
[360] *Mesnevî*,
[361] *Mesnevî*, I, 15-18.
[362] *Menakibü'l-arifin*, I, 316.

d. Halk Rivayetlerinden Bir Örnek

Selçuklular zamanında (XIII. yy.) Konya'da Pir Ebi adında Türkmen bir şeyh vardı. "Menakıb-ı Hacı Bektaş"da Pir Ebi'nin Hacı Bektaş'ın halifelerinden olduğu ve Hacı Bektaş tarafından Konya'ya gönderildiği ifade edilmektedir[363]. Mezarı ve adını taşıyan cami Konya'da bilinen ve tanınan bir yerdir. Halk, Pir Ebi Türbesi'nin sınanmış bir ziyaretgâh olduğuna inanmaktadır. Bu zatın Türkmen ve Hacı Bektaş'ın yakını olması sebebiyle Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'in Konya'da bulunduğu dönemlerde Ahi Evren'le ve gene Türkmen çevrelerde büyük şöhrete sahip Fakih Ahmed'le ve diğer Türkmen çevrelerle ilgisi ve yakınlığının bulunacağı muhakkaktır. Nitekim merhum İbrahim Hakkı Konyalı'nın derlediği ve yorumlayamadığı bir halk rivayetinde[364] Fakih Ahmed[365], Pir Ebi, Nasreddin Hoca ve Hoca Cihan[366] arasında ilgi ve yakınlık bulunduğu kabul edilmektedir. Bu halk söyleminde Nasreddin Hoca'dan maksadın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din olduğuna inanıyorum. Bu halk söylemi şöyledir:

Pir Ebi, Hoca Nasreddin ve Hoca Cihan samimi arkadaş imişler. Bir gün hocalarının kuzusunu kesip yemişler. Hocaları da onlara inkisar etmiş. Hoca Nasreddin'e: *"Sen dünya durdukça aleme gülünç ol"*, Pir Ebi'ye: *"Senin de daima kemiklerin kaynasın"*, Hoca Cihan'a da: *"Çocuklar seni mezarda rahatsız etsinler"* demiş.

Bu ağızdan ağza, nesilden nesile gelen haberden bu üç kişinin aynı hocanın talebeleri oldukları ifade ediliyor. Ben bu hocanın o dönemde Ahi ve Türkmen çevrelerin şeyhi olan Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmanî (635/1237) olduğunu tahmin ediyorum. Burada önemli olan Pir Ebi ile latifeleri ile ünlü olan Nasreddin Hoca'nın arkadaş olduklarının vurgulanmış olmasıdır. Bu halk söyleminde Nasreddin Hoca ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in kastedilmiş olduğunu düşünüyorum. Çünkü burada adları ge-

---

363 Hacı Bektaş İlçe Kütüphanesi, nr. 200, yp. 202ª.

364 *Konya Tarihi*, Konya 1964, s.701.

365 Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, Sadru'd-din Konevî'ye yazdığı mektupta Fakih Ahmed'den bahsetmektedir. bk. Mikâil Bayram, "Sadru'd-din Konevî İle Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, s.18-22.

366 Hace Cihan Konya'da kendi adıyla bilinen Hoca Cihan mahallesindeki türbesinde medfun olup, 616 (1219) yılında *"Şerhu't-taarruf li mezhebi ehli Tasavvuf"* adlı eserin çok değerli bir nüshasını vakfetmiştir. bk. Konya Yusufağa Kütüphanesi, nr. 5467, yp. 1ª.

çen kişiler, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in dostları ve yakınlarıdırlar. Bu halk söyleminin buradaki iddiamı te'yit ettiğini sanıyorum.

Bu halk rivayetinin bazı doğru bilgileri ve tarihi gerçekleri ihtiva ettiği görülmektedir. Böyle halk rivayetlerinden birini de Şemseddin Sami Bey *"Kamusu'l-alam"* adlı eserinde vermektedir. Bu rivayette şöyle deniliyor: *"Nasreddin Hace zürefâdan ve mazannadan bir zat olup Hacı Bektaş-ı Veli ile muasır bulunmuş olduğu mervi ise de daha eski olup, Selçukîler zamanında yaşamış olması muhtemeldir. Herhalde tafsil-i ahvali meçhul olup letaife olan meyl-i tabiisinden dolayı birçok letaif ve nevadir kendisine isnat olunarak ismi bu hususta mesel hükmüne geçmiştir"*[367]. Şemseddin Sami Bey kaynak göstermeden verdiği bu bilgiler halk muhayyilesinde bulunan bilgilerdir. Tarihî bilgilerimizle tam uyum halindedir. Zira Ahi Evren Hace Nasıreddin Mahmud, Hacı Bektaş'dan en az otuz yaş daha büyüktür. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve onun oğulları ve torunları zamanını idrak etmiş ve Hacı Bektaş'dan on sene önce ölmüştür. Bununla beraber ömrünün son on üç yılını Hacı Bektaşla birlikte Kırşehir'de geçirmiştir. Bu itibarla *Kamusu'l-alam*'da verilen bu halk rivayeti tarihî bilgilerimizle tam örtüşmektedir.

Netice olarak; bu çalışma ile, bugüne kadar tarihî kişiliği tesbit olunamayan ve ünü bütün Türk illerine yayılan, Osmanlı coğrafyasını taşan Nasreddin Hoca'nın gerçek kişiliği tesbit olunmakta ve tarihin karanlıklarında unutulmuş olan bu eren kişinin hayat hikâyesi ile birlikte, fikir dünyası, düşünceleri ve mesajları, halk söylemlerinden arınmış olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Yeni bir çalışma alanı da ortaya çıkmış bulunuyor. Bu alanda yapılacak çok yönlü araştırmalar ile bu konu vuzuha kavuşacak ve Türk kültür Tarihi'nde önemli bir sahife açılmış olacaktır.

---

[367] Ş. Sami, *Kamusu'l-alam*, İstanbul 1316, VI, 4577.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

Şems-i Tebrizî, Anadolu Selçukluları devrinin en güçlü şair, mutasavvıf ve fikir adamı olan Mevlânâ Celalü'd-din Muhammed er-Rumi'nin hocalarından biridir. Mevlânâ üzerinde derin bir etki bırakarak ona üstün bir şöhret kazandırdığı gibi kendisi de Mevlânâ'ya hoca olma vasfı ile üne kavuşmuştur. Denilebilir ki, Şems-i Tebrizî Mevlânâ ile, Mevlânâ da onunla şöhretin doruğuna yükselmiştir. Mevlânâ, engin bir aşk ile ona bağlanmış, ölünceye kadar onu unutmamıştır. Bu iki mutasavvıf arasındaki bu aşk ve muhabbet yedi yüz yıldır Anadolu da ve Anadolu dışında bir aşk destanı gibi yazılı ve sözlü olarak anlatıla gelmiş ve hâlâ anlatılmaktadır. Şems-i Tebrizî'nin 1247(645) yılında Konya'da birileri tarafından (ileride bu birilerinin kimlikleri açıklanacaktır) öldürülmesi olayı Mevlânâ'yı yıllarca süren üzüntülere gark etmiş, ölünceye kadar bu üstadını unutamamış ve onun hasreti ile şiirler söylemiş ve bu hasreti terennüm etmiştir. Bu yüzden Şems'in öldürülmesi hadisesi Türkiye Selçukluları döneminde insanların en çok ilgilendiği ve sorguladığı sosyal olaylarından biri olmuştur. Fakat son bir yüzyıldır bu olayı çeşitli yönleriyle aydınlatmak amacıyla sürdürülen muhtelif çalışmalara rağmen yeterince aydınlatılamamış üzerindeki esrar perdesi hâlâ aralanabilmiş değildir. Burada Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayı ile ilgili olup bugüne kadar menkabelere dürülmüş olarak kalan, bilinmeyen ve anlaşılamayan meseleler açıklanacaktır. Bu vesile ile Türkiye Selçukluları döneminin birtakım sosyal, siyasî ve tasavvufî-dinî olaylarına da açıklık getirilmiş olacaktır.

Şems, aslen Tebrizlidir. Babasının adı Ali, dedesinin adı Melikdad'dır. Tahsil hayatı hakkındaki bilgiler karışıktır ve güvenilir de değil. Bir kısım

kaynaklar onu Ebu Bekr-i Sele-baf'ın talebesi olarak gösteriyorlar, bazıları Baba Kemal-i Hocendi'nin halifesi olduğunu söylüyorlar. Bazı yazarlar onun Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin şeyhi Rüknü'd-din- Sücasi'nin halifesi olduğunu yazmışlardır. Bunun doğru olmasına ihtimal vermek zordur. Çünkü tasavvufî meşrep bakımından Rüknü'd-din-i Sücasi'den ve onun mensup olduğu silsiledeki şeyhlerden[368] çok farklı ve hatta onlara muhalif bir yoldadır. Rüknü'd-din-i Sücasî'nin damadı ve halifesi olan Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî ile aralarındaki uyuşmazlık da buraya dayanmaktadır[369]. Şems'in *"Makalat"* adlı bir eseri de var. Bu eserinde Evhadü'd-din-i Kirmanî'den bahsetmekte ve onunla anlaşamadığını kendisi de ifade etmektedir[370]. Makalat'daki ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, Horasan ve Mavaraünnehr'de bulunmuştur. Anadolu'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Fakat 627(1230) tarihinde Kayseri'de olduğu bilinmektedir. Çünkü bu tarihte yapılan Hacılar su yolu vakfiyesine Şems-i Tebrizî Şemsü'd-din Muhammed b. Ali et-Tebrizî adıyla imza atmıştır[371]. Ahmed Eflâkî ona Kâmil-i Tebrizî dendiğini yazmaktadır[372]. Bu bakımdan Evhadü'd-din-i Kirmanî ile Kayseri'deki Battal Mescidi'nde görüşen ve sonra şehre gidip onun aleyhinde bulunan Kâmil-i Tebrizî, Şems-i Tebrizî olmalıdır[373].

Onun Şam'da bulunan Şeyh Cemalü'd-din-i Savî(632/1234) ve arkadaşları ile ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu Cemalü'd-din-i Savî, Kalenderîliği "Cavlakiye" adıyla yeniden organize eden ve çok etkili olan bir kişidir. Şam'da ünlü sahabi Bilâl el-Habeşî'nin mezarında ikamet ediyordu. Anadolu'da pek çok halifeleri ve müritleri bulunuyordu. Şems-i Tebrizî onlardan biridir. Onun için Şems-i Tebrizî Anadolu'da bulunduğu dönemlerde bir ayağı devamlı Şam'da olmuş, Cemâlü'd-din-i Savi ve adamları ile temas halinde bulunmuştur. Cavlakîlerin Anadolu'daki şeyhi konumunda

---

368 Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî ve Evhadiyye Hareketi*, Konya 1993, s.59-62.

369 Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001, s.47-51.

370 Şems-iTebrizî, *Makalat*, Neşr. M. Ali Muvahhid, Tehran 1369, I, 72, 218

371 Bu vakfiyenin orijinal metni Rahmetli İbrahim Hakkı Konyalı'daydı. 1984 Karaman dil bayramında vaki olan görüşmemizde bu vakfiyenin bir suretini bana göndermeyi va'detti. Fakat bundan iki ay sonra vefat edince bahsi geçen vakfiye metni elime geçmedi.

372 *Menakibü'l-arifin*, II, 615,634-635.

373 *Menakib-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*, Neşr B. Furuzan-fer, Tehran 1347, s.265-266. O dönemde Kayseri'de bir başka Kamul-i Tebrizî vardı ki, Türkmen idi. Sultan Alâü'd-din Keykubâd'ın iltifatına mahzar olan Kamul-i Tebrizî bu zattır. Bu konuda mufassal bilgi için bkz. *Evhadiyye Hareketi*, s.33-34.

olmuştur. 1243 yılından itibaren Konya'da Celâlü'd-din Muhammed el-Belhî (Rumî) ile temasa geçmiş ve onu derinden etkilemiştir.

Şems-i Tebrizî'nin 1247 (645) yılında Konya'da birileri tarafından öldürülmesi Mevlânâ Celalü'd-din'i derinden incitmiştir. Yıllarca onun hasretiyle yanmış ve ondan ayrı kalmanın ızdırabını terennüm eden şiirler söylemiştir. Esasen, Mevlânâ'nın, Şems'le tanıştıktan sonra şiir dünyasına girdiği kabul edilmektedir. Şems'le tanışmadan önce o bir müderris ve ilk hocası olan babası Baha Veled tarzında bir mutasavvıf idi. Şems'in etkisi altına girdikten sonra, onu tanıdığımız, biçimlendirdiğimiz tarzdaki mutasavvıf ve şair vasfını kazanmıştır. Mevlânâ ile Şems arasındaki bu ilgi ve Şems'in öldürülmesi olayı, Anadolu insanının muhayyilesinde derin bir iz bırakmıştır. Bu iki tarihi şahsiyet hakkında, hiçbir araştırması olmayan, okuma ve yazma bilmeyen kişiler bile bazı şeyler duymuş ve bazı destani (menkabevî) bilgiler edinmiştir.

I. OLAY HAKKINDAKİ KAYNAKLARIN DURUMU VE TENKİDİ

Şems'in öldürülmesi meselesi Mevlânâ zamanından beri pek çok yazarların üzerinde durdukları bir konudur. Mevlânâ ve etrafındakiler hakkında eserler yazan ve onların faaliyetleri ve başlarından geçen olayları anlatan, başta Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled olmak üzere, Ahmed Feridun Sipehsalar ve Ahmed Eflaki gibi ilk Mevlevî yazarlar, Mevlânâ ve Şems arasındaki macerayı ve özellikle Şems'in öldürülmesi olayını yazmışlardır. Bu eserlerde konu ile ilgili olarak verilen bilgiler hem dağınık halde bulunuyor hem de konu etrafında üretilen birtakım menkabelere dürülmüş olarak sunulmuştur. Sonraki asırlarda yaşayan Mevlevî veya Mevlevî olmayan yazarlar da ilk Mevlevî yazarların anlatımlarına bağlı kaldıklarından eserlerinde Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi meselesi. kat'iyen açık ve net değildir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in, bu olayı bir takım menkabelere dürerek ve gayr-i tabii unsurlar katarak anlatması olayın mahiyetini teşhis etmeyi zorlaştırmış, araştırıcılarda tereddüt yaratmıştır. Bu yüzden bu konuda araştırmaları ile tanınan F. Nafiz Uzluk, B. Furuzanfer, Celâl Humaî ve A. Gölpınarlı gibi son devir araştırıcıları da bu olayı ve oluş şeklini aydınlatmak için büyük gayretler gösterdikleri halde yeterince aydınlatabilmiş değillerdir. Dört yıl önce hocam olan Muhammed Emin Riyahi Bey, yayınla-

dığı uzunca bir makalede[374] Türkiye Selçukluları zamanındaki siyasî ve sosyal şartları ve Şems-i Tebrizî'nin bu şartlar içindeki konumunu, siyasîlerle ilişkisini göremediği ve tasavvufî yolunu ve yordamını teşhis edemediği için olayı kurguya dayanan bir ortama çekmiştir.

Aslında Ahmed Eflâkî Şems'in öldürülmesi olayı ile ilgili olarak bir çok anekdotlar nakletmiştir. Olayın üzerinden daha yüz yıl geçmeden toplumda ve Mevlevî çevrelerde bu konu etrafında anlatılan haberleri derlemiştir. Eflâkî'nin eserinde dağınık halde bulunan bu anekdotlar ve haberler dikkatlice takib edildiği zaman olayın -siyasî arka plânı da dahil- vuku buluş tarzı anlaşılabilmektedir. Ancak yukarıda adları anılan araştırıcılar, Eflâkî'nin naklettiği ayrı ayrı rivayetleri bir araya getiremedikleri ve Eflâkî'nin bu olayın baş sorumlusu olarak gördüğü Vezir Nasırü'd-din'in kimliğini tesbit edemedikleri için araştırmalarında bu nakilleri değerlendirmeye değer görmedikleri anlaşılmaktadır. Ahmed Eflâkî'nin bu Vezir Nasırü'd-din'in adını iki farklı biçimde kaydetmesi de araştırıcıları bu konuda başarısızlığa sevketmiş görünüyor. Bu olayın meydana geldiği sosyal, siyasî ve kültürel çevrenin yeterince algılanamamış olması da bu başarısızlığın bir başka sebebidir. İleride Ahmed Eflâkî'nin bu konu ile ilgili nakillerinin neler olduğu gösterilecektir. Fakat bundan önce Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayının bir muammaya dönüşmesinin sebebini açıklamak yararlı olacaktır.

Her şeyden önce Şems-i Tebrizî'nin öldürülüş sebebi yeterince anlaşılmış değildir. Şems'in öldürülüş sebebi olarak Sultan Veled'in bu olayı destanlaştırdığı biçimde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden araştırıcılar, olayın sosyal ve siyasî boyutunu görebilmiş değillerdir. Öyle görünüyor ki, bu konunun aydınlığa kavuşturulamamasının ve bir muamma halinde kalmasının birkaç önemli sebebi vardır:

I- Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled bu olayın içinde yaşayan biri ve görgü şahididir. Olayı ayrıntıları ile en iyi bilen oydu. Bu olayın üstünden elli yıl geçtikten sonra kaleme aldığı eserlerinde, belli bir maksada binaen olaya destanî bir mahiyet vermeye çalışmıştır. "İptida-nâme" ve *"Veled-nâme"* adlı eserlerinde onun bu olaya nasıl destanî bir boyut vermeye çalıştığı açık olarak görülmektedir. Onun böyle bir yola baş vurmasının başlıca sebebi şu-

[374] *İttilaât Gazetesi*, Salı, 9 İsfend 1379/2001, sayı: 22144.

dur: Herkesçe bilinen bir hususdur ki, Mevlânâ usul ve erkânı belirlenmiş bir tarikat kurmamıştır. Onun adına izafeten, "Mevlevîlik" adıyla bilinen tarikatı kuran, usul ve erkânını belirleyen Sultan Veled'tir. Sultan Veled ve daha sonra da oğlu Ulu Arif Çelebi, bu tarikatın geniş halk tabakaları arasında yayılmasını ve kabul görmesini sağlamak ve Mevlânâ ve çevresine muhalif olan Türkmen ve Ahiler arasında da kabul görmesini sağlamak ve bu tarikatın yayılmasını gerçekleştirmek için Şems'in macerasını, halkın hoşuna gidecek menkabelere dürerek anlatma ihtiyacı duymuştur. Böylece Şems ve Mevlânâ ile Ahiler ve Türkmen çevreler arasındaki ihtilafın unutulmasını ve bir kenara bırakılmasını sağlamaya çalışmıştır. Böylelikle Mevlânâ ve hocalarının başlattığı fikrî ve tasavvufî hareket, usul ve esasları ve yapısı yeni oluşturulmaya çalışılan "Mevlevîyye" veya "Celâliyye" diye anılan bir tarikat haline getirilerek geniş çevrelerde de kabul görmesi amaçlanmıştır. Hele Şems'in öldürülmesi ve akıbetinin ne olduğu bir süre (bir iki ay) saklandığı için Mevlânâ'nın da onu aramaya ve arattırmaya çalışması, Şems'in ölmeyip, Konya'dan ayrılıp başka bir yere gittiği zannını uyandırmıştır. Bu yüzden Şems'in, Konya dışında bir yerde vefat ettiğine inananlar olmuştur veya öyle lanse edilmeye çalışılmıştır. Sultan Veled'in bu uzlaşmacı ve birleştirici tutumunun sonucu olarak başlangıçta Mevlânâ'ya muhalif olan Ahi Çoban, Ahi Kayser Ahi Muhammad-i Sebzvari ve Ahi Ahmad'in oğlu Ahi Ali gibi bir çok ünlü ahiler, Eflâkî'nin tabiriyle Sultan Veled'e baş koydular ve kulluğa kabul edildiler ve Mevlevîler arasında yer aldılar[375].

Aslında 1261 yılında IV. Kılıç Arslan'ı ve onun yanında yer alan ümerayı iktidara getiren Moğollar Mevlânâ'ya "Şeyhu'r-Rum"(Bütün Anadolu'nun şeyhi) unvanı vererek Anadolu'daki bütün şeyh ve müridlerin Mevlânâ'ya bağlanmaları mecburiyetini getirmişlerdi[376]. Bundan ötürü bir çok

---

[375] *Divan-i Sultan Veled*, Neşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s.150. Burada Sultan Veled Ahi Çoban ile Ahi Kayseri Övmektedir. Menakibü'l-arifin'de (II, 754-757) bu ahilerin Mevlânâ ve Çevresindekilere muhalif olanların elebaşıları olarak gosterilmektedir. Fakat Sultan Veled'in post-nişinliği zamanında baş koyduklarını gene Eflâkî yazmaktadır. Bkz. *Menakibü'l-arifin*, I, 556 ve II, 758.

[376] Abbasi Halifeleri en-Nasır li Dinillah'dan itibaren Anadolu'ya "Şeyhu'ş-şüyuhi'r-Rum" (Anadolu'daki şeyhlerin şeyhi) tayin ediyorlardı. Bu şeyhler, merkezi Bağdad'da bulunan Fütuvvet Teşkilâtı'nın "Şeyhu'ş-şüyuhi'l-fütuvva"sına bağlı oluyorlardı. Bağdad'da bu makamın en tanınmış şeyhi, "Avarifü'l-maarif"in sahibi Şeyh Şihabü'd-din es-Suhreverdî (632/1234)'dir. On-

Ahilerin bi'l-mecburiye Mevlânâ'ya veya Sultan Veled'e bağlandıkları görülmektedir. Eflâkî bu yöndeki uygulamalarla ilgili olarak pek çok anekdotlar nakletmiştir. Bir çok ünlü kişiler hakkında "Önceleri Mevlânâ'ya muhalif iken sonradan Mevlânâ'nın kerametlerini, görmüş baş koyup mürit olmuştur" derken bu gerçeği ifade etmektedir.

II- Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayı, Mevlânâ ve çevresi ile muhalifleri arasında büyük bir gerginliğin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu yüzden -ileride tafsilatı verileceği üzere- toplumda huzur ve sükûnu sağlamakla görevli olan devrin yöneticileri bu olayı unutturmak ve taraflar arasındaki gerginliği yatıştırmak gayreti ile olayı örtmeye ve dedikoduları önlemeye çalışmışlardır. Böylece olayın oluş biçimi belirsiz bir şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır. Şems'in öldürülmesinin, bir müddet Mevlânâ'dan gizli tutulması da yöneticilerin bu tedbirlerinin sonucudur. Özellikle sultanlar adına devleti yöneten Atabek Celâlü'd-din Karatay'ın bu konuyla ilgili olarak titiz davrandığı gözlenmektedir.

III- Bir önemli husus da şudur: İleride açıklanacağı üzere Şems-i Tebrizî, Ahi Teşkilâtı'nın piri olup Ahi Evren diye bilinen Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud ve yakınları tarafından öldürülmüştür. İşte bu zatı Ahmed Eflâkî, Vezir Nasîrü'd-din diye anmaktadır. Çünkü o tarihlerde bu zat vezir konumundaydı. Bu Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud ise fıkra ve latifeleri ile ünlü Nasreddin Hoca'dan başkası değildir. Burada bilinmesi gereken şudur: O dönemde Anadolu'da Ahiler ve Ahi Teşkilâtı çok güçlü idi. Teşkilât'ın lideri olan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din vezirlik makamında bulunuyordu. Şehirlerde beledi ve güvenlik hizmetleri bu kuruluşun üyeleri olan Ahiler tarafından yürütülmekteydi. Bu yüzden birtakım gerekçelere binaen Ahi Evren diye ünlenen Vezir Nasîrü'd-din Mahmud, Şems-i Tebrizî'yi öldürtünce

---

dan sonra Evhadü'd-din el-Kirmanî (635/1237) bu makama getirilmiştir. Daha sonra Sühreverdi'nin oğlu İmadü'd-din Suhreverdî bu posta oturmuştur. İlk Şeyhu'ş-şüyuhi'r-Rum ise Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'dır. Ondan sonra sıra ile Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî, Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud (Ahi Evren) ve Şeyh Zeynü'd-din-i Sadaka bu makama tayin edilmişlerdir. Hulagu Han 1258'de Bağdad'ı fethedip Abbasî Halifeliğini ortadan kaldırınca Abbasî Halifeliği'ne bağlı bir kuruluş olan Fütuvvet Teşkilatı'nı da dağıtmış oluyordu. Hülagu Han Anadolu'daki Fütuvvet Teşkilâtı (Ahi Teşkilâtı) şeyhliği yerine Mevlânâ'yı "Şeyhu'r-Rum" olarak tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra Anadolu'daki bütün şeyhler ve müritlerin Mevlânâ'ya bağlanmaları mecburiyeti getirilmiştir. Bundan ötürü Moğol yöneticiler Mevlânâ'ya tahsisat da veriyorlardı. Bu tarihî gerçek araştırıcıların dikkatlerinden uzak kalmıştır. Bu konu ile ilgili Ahmed Eflâkî'nin eserinde pek çok haberler bulunmaktadır. Yeri geldikçe bu haberler verilecektir.

devlet ileri gelenleri bu olay karşısında suskun kalmak zorunda bulunmuşlar. Olayın kapanmasını sağlamaya çalışmışlardır. Tarafları sükûnete davet etmişlerdir. Bu devrin olaylarını en detaylı biçimde kaydeden *"el-Evamirü'l-alâiyye"* adlı eserin sahibi resmi tarihçi İbn Bibi'nin eserinde Mevlânâ ve Şems'in adlarının bile geçmemesi bundan kaynaklandığı gibi Anadolu Selçukluları devrinin yerli tarihçilerinin eserlerinde bu olaya yer vermemelerinin sebebi, de devletin toplumsal barışı, huzur ve güveni sağlamak adına bu olayı kapatma gayretinin sonucudur. Buna rağmen Mevlânâ susmamış olayın peşini bırakmamış, maksadı hâsıl oluncaya kadar Şems-i Tebrizî'nin katilleri olan muhalifleri ile mücadelesini yürütmüştür. *"Mesnevî"*sinin VI. Cildinin başında(ilk 273 beyt) bunu açıkça bildirmektedir.

Vakıa Şems'in öldürülmesi o zaman için önemli bir toplumsal olay olarak görülmüştür. Bu yüzden o dönemle ilgili birinci elden kaynak durumunda olan bazı eserler -Mevlânâ'nın kendi eserleri de buna dâhildir-. Dikkatlice incelendiği zaman birtakım imalı sözler, dolaylı anlatımlar ve medlulu belirtilmeyen şahıs zamirleriyle işaret olunan olaylara nüfuz edilebilmekte ve kahramanlarının kimlikleri belirlenebilmektedir. Bu çalışmanın esas amacı da bunu yapmak olacaktır.

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar sonunda onun Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayının baş sorumlusu olduğu belirlenmiştir. Özellikle Mevlânâ ve çevresindekiler hakkında anekdotlar derleyen Ahmed Eflaki, Şems'in öldürülmesinde baş sorumlu olarak Vezir Nasîrü'd-din'i (Ahi Evren) göstermektedir. B. Furuzanfer, F. Nafiz Uzluk ve A. Gölpınarlı gibi araştırıcılar bu Vezir Nasırü'd-din'in kimliğini tesbit edemedikleri için Eflâkî'nin bu tesbitini araştırmaya ve üzerinde durmaya değer bulmadıkları anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin de Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi hadisesinde önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir. Ancak A. Çelebi ile Vezir Nasîrü'd-din arasındaki ilgi de bu güne kadar mechul kalmıştır. İşte bu mechullerden dolayı Şems'in öldürülmesi meselesine bir açıklık getirilememiştir. Eflâkî'nin adını verdiği bu Vezir Nasîrü'd-din'in Ahi Teşkilatı'nın kurucusu olan Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu tespit etmemiz ve bu zatın birtakım eserlerini ortaya çıkarmamız bu meselenin aydınlanmasına vesile olmuştur. Özellikle de bu Hace Nasîrü'd-din'in hayat hikâyesi etra-

fındaki çalışmalar ve Mevlânâ'nın onun hakkındaki beyanlarının mütalaası sonunda gerçekten de Ahmed Eflaki'nin tespit ettiği gibi bu zatın, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayının baş sorumlusu ve plânlayıcısı olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Zaten Eflâkî de bu gerçeği Mevlevî çevrelerden gelen anlatımlardan çok Mevlânâ'nın bu konu ile ilgili beyanlarına dayanarak nakletmektedir.

Esasen Ahmed Eflâkî, Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde ve *"Divan-i kebir"*inde bu zat aleyhinde bulunduğu onlarca hikâye ve şiire dayanarak onun hakkında sağlıklı bilgilere ulaşmıştır. Bu durum olay etrafındaki tereddütlerin zail olmasına vesile olmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu olayı en iyi bilen Sultan Veled idi. Ancak Sultan Veled bazı gaye ve mülahazalara binaen Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî etrafında cereyan eden hadiselerin etrafına bir menkabe halesi örerek destanî bir boyut vermeğe çalışmıştır. Aslında Mevlânâ ile Şems arasında cereyan eden olayları ve ilişkileri bir aşk macerası şekline sokan da Sultan Veled'dir. Bu alanda araştırmaları ile tanınanlar Sultan Veled'in anlatımlarına itimad etme gayretine düştüklerinden bu olaya açıklık getiremedikler müşahede olunmaktadır. Merhum A. Gölpınarlı bu olayı anlatırken sık sık Sultan Veled'in olaya nasıl destanî bir boyut vermeğe çalıştığına işaretlerde bulunmaktadır. Buna rağmen "Mevlânâ Celâleddin" adlı eserinde Şems'in macerasını, özellikle de öldürülmesi olayını yazarken ağırlıklı olarak Sultan Veled'in naklettiği destanî bilgilere dayanmaktan kendisini alamamıştır. Bu yüzden de olayı bu destanî bilgilerden soyutlayarak netleştiremediği görülmektedir.

Bu olaya açıklık getiren bir kaynak da Konyalı tabib Ebu Bekr b. ez-Zeki'nin *"Ravzatü'l-Küttâb"* adlı eserine derlediği iki mektuptur. Bu iki mektupta imalı olarak Şems-i Tebrizî'nin ve Ahi Evren Nasîrü'd-din'in öldürülmeleri olaylarına değinilmektedir. Burada Şems'i öldürten zatın (Ahi Mahmud) Kırşehir'e geldikleri ve Kırşehir emiri Seyfü'd-din Tuğrul'un himayesine girdikleri de belirtilmiştir. Bu güne kadar konu üzerinde araştırma yapanlar bu mektuplara bir anlam verememişlerdir. Tabii Ahi Evren ve Alâü'd-din Çelebi'nin öldürülmeleri ve bunun etrafında cereyan eden siyasî olayların dikkatli bir şekilde takip edilmesi de hem Şems'in öldürülmesi olayına hem de bu olayın siyasî boyutlarını tespite vesile olmaktadır. Biraz ileride bu kaynaktaki bilgiler üzerinde durulacaktır.

Genel olarak Anadolu Selçukluları devri resmi tarihçileri bu ve benzeri olaylar hakkında ya ketum davranmışlar veya Türkmen ve Ahi çevrelere karşı menfi bir tavır içinde bulunmuşlar ve taraflı bilgiler vermişlerdir. Buna rağmen bu devrin siyasî ve sosyal olayları hakkında devrin tarihçilerinin verdikleri taraflı bilgiler bile araştırmacılar için önem arz etmektedir.

II. TASAVVUFÎ İHTİLAFLAR ARASINDA ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN YERİ

Mevlânâ Celalü'd-din-i Rumî ile Hâce Nasîrü'd-din Mahmud (Ahi Evren) arasındaki muhalefet ve düşmanlık sadece bu iki şahsın siyasî görüş farklılığından ve buna bağlı olarak Ahi Evren Hâce Nasîru'd-din'in, Şems-i Tebrizî'yi öldürtmesi (645/1247) olayından kaynaklanmamaktadır. Tasavvufî ve Ahlâkî duyuş ve düşünüş bakımından da aralarında derin bir fikir ayrılığı bulunmaktadır. Bu ayrılık ve farklılığın bir yönü de Mevlânâ'nın babası Baha Veled ile Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din'in hocası Fahrü'd-din-i Râzî arasında Horasan'da cereyan eden mücadelenin Anadolu'daki uzantısıdır. Aslında Sezgici bir filozof olan İmam Gazzalî'nin felsefecilere daha doğrusu Akliyecilere (Rasyonalistlere) karşı başlattığı mücadelenin devamıdır.

Bu mücadelenin bir diğer yönü de Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî ile Ahi Evren'in hocası ve kayın pederi Türkmen şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî arasındaki tasavvufî meşrep farklılığından doğan ihtilafa dayanmaktadır. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinde bu iki şeyh arasındaki dinî-tasavvufî ve felsefî görüş ayrılığının önemli bir payı bulunmaktadır. Biz bu dinî-tasavvufî ve fikrî muhalefetin geçmişteki derinliklerinden ve boyutlarından sarfı nazar ederek, Mevlânâ ve Ahi Evren mücadelesinin bu yönüne bir açıklık getirmeye çalışacağız. Çünkü konunun bu yönü halk efkârında daha çok işlenmiş ve halka mal olmuştur.

Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'in ile Mevlânâ arasındaki mücadelenin bu yönü de *Mesnevî*'de yer almış ve Mevlânâ tasavvufî duyuş ve düşünüşünü açıklarken bu konulardaki muhâliflerini şiddetli bir şekilde hicv etmekte ve bazen onları tahkir ve techil etmektedir. Bu konularda birinci derecede muhâtabı gene Ahi Evren Hâce Nasırü'd-din Mahmud'dur. Zaman zaman Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eserlerinden alıntılar yaparak onun fikirlerine eleştiriler yöneltmektedir. Burada fikrî alandaki mücadelenin na-

sıl cereyan ettiğini göstermeye çalışacağız. Aslında bu alandaki ayrılık ve farklılık Anadolu Selçukluları devrinin en önemli sosyal ve kültürel problemidir. Bir yönü ile de Türkmen mutasavvıfların tasavvufî duyuş ve düşünüşü ile İran kültür muhitinden neşet eden tasavvufî duyuş ve düşünüş arasındaki mücadelenin uzantısıdır. Bu ayrılığın siyasî boyutu ayrı bir makalemizin konusu olmuştur[377].

Nasreddin Hoca'nın *"Letaif"*i dikkatlice incelendiğinde onun tasavvufî duyuş ve düşünüş bakımından Selçuklular döneminde Anadolu'daki Türkmen meşayihin yolunda olduğu görülmektedir. Tasavvufî eğitim ve öğretimde Türkmen şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin öncülüğünü yaptığı "Seyr-i suluk-i âfâki"metodunu uygulayan bir eğitimci olduğu anlaşılmaktadır. Bu cihetten bakıldığında da Nasreddin Hoca'nın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'den başkası olmadığı sonucuna varılmaktadır. Burada Anadolu Selçukluları dönemindeki tasavvufî duyuş ve düşünüş ortamı tasvir edildikten sonra Nasreddin Hoca'nın bu ortamdaki konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

a. Âfakilik ve Enfüsîlik Mücadelesi

Bilindiği gibi tasavvuf yolunda ilerlemek için belli ma'nevi makamlardan (Tevbe, rıza, havf, reca gibi) geçmek şarttır. Mutasavvıflar bu yolda ilerlemek, bir ma'nevi makamdan diğerine geçmek suretiyle ruhî olgunluğa ermek, gerçek bilgiye ulaşmak için "Seyr-i Sulûk" (Ruhanî yolculuk) denilen, ma'nevî yükselişe götüren yolculuğa çıkmak gerektiğine inanmışlar ve bunun uygulamasını yapmışlardır.

Mutasavvıflar, bu "Seyr-i sulûk" un uygulanışında iki metod belirlemişlerdir. Bunlardan biri "Seyr-i sulûk-i enfüsî" diye adlandırılır ki; kişiyi (müridi) benliğe yöneltmek ve benliğindeki şeytanî duygulardan, düşüncelerden arındırmak hedef alınır. Bu metodla nefisteki kötü duygu ve düşüncelerle, şeytanî vesveselerle mücadele edilir. Nefsin kötü istekleri kontrol altına alınır ve bu suretle esas maksat olan üstün insan (İnsan-ı Kâmil) yaratmaya çalışılır. Bunun için müride belli virdler verilir ve zikirler yaptırılır. Yoğun ve şiddetli egzersizler ve riyâzetler uygulanır.

---

377 M. Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yöreler Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s.1-21.

Bu eğitim metodu içe ve benliğe dönüklük (subjektif) yoludur. Mürid bu yolda egzersizler yaparak ma'nevî makamları geçer, kemâle erer ve benliğini tanıma imkânı bulur ve gerçek bilgiyi elde eder. Neticede yaradanını içinde bulur ve *"Men arefe nefsehu fe kad arefe rabbeh."* (Nefsini bilen Rabbini da bilir.) gerçeğine erişir.

Diğer yol ise, "Seyr-i sulûk-i âfâkî" diye adlandırılır. Bu eğitim metodunun esası da şudur: Kişinin, başka bir ifade ile müridin Yaradanının eserleri olan eşya ile meşguliyet içinde bulunması sağlanır. Eşyânın esrarını ve güzelliklerini temaşa ederek Yaradanın (Sâni') celâl ve cemâline vasıl olmasına gayret edilir. Müride, eşyanın esrarını anlamaya ve idrake sevk edici virdler verilir, zikirler ve riyâzetler yaptırılır. Kişi kendisini de eşyadan bir parça olarak görür. Bu durumda mürid hem süje, hem obje olmaktadır. Eşyânın muhabbeti gönüle nakş edilmeye ve bu muhabbet vasıta kılınarak Allah'a bir yol bulunmaya çalışılır.

Bu yol da, dışa dönüklük (objektif) yoludur. Bu yolda eserden, eserin sahibini, yani Sâni'i, Cenab-ı Allah'ı bulmaya çalışılır. Cenab-ı Allah'ın sıfat ve fiilleri eşyada tecelli ettiğinden, eşyanın tezekkür ve tefekkürü, insanı Allah'a vuslata götüreceğine inanılır.

Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî ve hocaları birinci yolun, yani "Enfusî" yolun saliklerindendir. O dönemde "Âfâkî" yolun salikleri de Anadolu'da yaygın idiler. Bu yolun da en tanınmış mürşidi, "Evhadiye" tarikatının kurucusu Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî idi. Onun bu meşrebini Anadolu'daki halifeleri devam ettiriyorlardı. Bunların başlarında da Ahi Evren Hace Nasıre'd-din, Zeynü'd-din Sadaka, Sivaslı Hace Şemsü'd-din Ahmed, Taptuk Emre gibi tanımış şeyhler bulunuyordu. Bu iki yolun mensupları birbirleriyle mücadele ve rekabet halinde bulunuyorlardır.

Mevlânâ ve onun gibi Seyr-i sulûk-i enfüsî metodu benimseyen mutasavvıfların, eserlerinde insan ruhunun derinliklerine nüfuz etmeye çalışmaları ve insan benliğindeki eğilim ve istekleri keşfetmeye yönelmeleri ve bu gayret içinde bulunmaları, meşreplerinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Evhadü'd-din-i Kirmanî gibi Seyr-i sulûk-i âfâkî metodu uygulayan mutasavvıfların da eserlerinde daha çok dış dünya ve eşya ile ilgi kurmaya çalışmaları ve müridi tabiattan ibret almaya yönlendirmeleri de meşreplerinin temel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre:

و فی کل شئ له آیة تدل علی انه واحد

"Her şeyde O'na (Allah'a) bir işaret bulunmakta ve her işaret O'nun birliğine delâlet etmektedir." İşte bu yolla Allah'ı bulmaya çalışırlar.

Mevlânâ, Mesnevisi'nin birçok yerinde "seyr-i sulûk-i âfâkî" metodunu uygulayan sofileri hicv ve tahkir etmekte ve bu yolun sapık bir yol olduğunu iddia etmektedir. Mesnevî'nin dördüncü cildindeki bir hikâyede bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

"Sofi'nin biri manevî açılım amacıyla başını sofi adetince dizine koyup murakabeye dalmıştı'

"Kendi anlayışında istiğraka dalmış iken bir münasebetsiz onu kendi halinden ayırdı"

"Ne uyuyorsun, uyanda şu çevreye bak. Ağaçları, çiçekleri ilâhî eserleri gör"

"Allah'ın emri olan- Allah'ın rahmetinin eserlerinden ibret alınız-ayetini dinle"

"Sofi ona dedi ki, Allah'ın eserleri gönüldür, dışarıdakiler eserin eserleridir. Ey heva ve hevese kendini kaptıran"

"Bahçeler ve yeşillikler can pınarından akan suya düşen akislerdir"

"Suda görünen bağ, bahçe hayali, suyun lutfu(ilâhî rahmet) ile görünmektedir"

"Bağlar ve meyveler gönüldedir. Onun lutfunun yansımaları su ve topraklarda görünmektedir"

"Eğer bu eşya (görünenler) görünümden ibaret olmasaydı, Cenab-ı Hak ona daru'l'gurur demezdi"

"Şu daru'l-gurur hayalden ibaret olup, Allah erlerinin ruhundan ve gönlünden yansımalardır"

"Bütün gurura kapılan aldanmışlar bu yansımaları cennet sanmaktadır"

" Bağlar arasında koşuyorlar ve bir hayale kanarak küstahlık yapıyorlar"[378].

Hiç şüphesiz bu sözlerin en başta gelen muhatabı Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmânî ve Ahi Hace Nasıre'd-din Mahmud ve onun etrafındakiler yani Ahilerdir.

---

378 *Mesnevi*, IV, 615-616 (beyt 1358-1370)

b. Cemal-perestlik (suretcilik)

Evhadü'd-din'in meşrebinin en önemli ve ilgi uyandıran yanı cemal-perestliğidir. Bu meşrebin özelliği ise eşyadaki güzelliklere ilgi duymak ve Allah'ın celâl ve cemâlini eşyada temaşa etmek ve meclup olmaktır. Bu meşrep mensupları, meşreplerini şu beyt ile ta'rif ederek özetlemişler:

نظر بر منظر خوبان حلالست تفکر کردن صنع جلالست

"Allah'ın san'atını tefekkür etmek olduğundan güzellerin güzelliğine bakmak sevaptır." Bizim Yunus Emre'miz bunu daha güzel ifade etmiştir. *"Yaradılmışı severiz Yaradandan ötürü."*

Yazarını bilmediğim bir şarkı sözünde ise bu anlayış ve düşünüş tarzı şöyle ifade edilmiştir.

"Severim her güzeli senden eserdir diyerek

Koklarım goncaları sen gibi terdir diyerek."

Bu tasavvufî meşreb, anlayış ve yaşayış biçimi, tasavvufun doğuşundan beri mevcud idi. III. Hicrî asırda yaşayan Ebu Hulman es-Sufî bu meşrebin ilk mümessillerindendir[379]. Onun yolundan gidenler (müridleri) mahalle ve sokaklarda dolaşır, güzel gençleri camilere götürürlerdi. Bu şekilde gençlere ilgi duyan mutasavvıflara "Şâhid bâz", bu meşrebe de "Şâhid bâzî" denir. Bazı mutasavvıflar bu yola "Suret-peresti" (suretcilik) demişlerdir.

Meşhur İmâm Gazzali'nin kardeşi ve *"Risale-i sevâhih"* in sahibi Ahmed-i Gazzalî (520/1126), Aynü'l-Kuzât-i Hemedânî (525/1130) ve *"Lamaat"* in sahibi Fahru'd-din-i Irakî (688/1289) gibi tanınmış mutasavvıflar bu meşrebin temsilcileridir.

Bu meşreb ve temsilcileri, başlangıçtan itibaren çeşitli çevrelerin, bazı tasavvufî meşreb mensuplarının tenkid ve hücumlarına ma'ruz kalmışlardır. Evhadü'd-din-i Kirmanî de Anadolu'da bazı çevrelerin şiddetli hücumlarına ma'ruz kalmıştır.

Tabii olarak eğitimde farklı metotların uygulanması, farklı düşünen ve farklı yaşayan insanların ve müritlerin yetişmesine neden olmaktaydı. Evhadü'd-din-i Kirmanî ile Şems-i Tebrizî arasında geçen, Ahmed Efflâkî'nin

---

[379] *Kitabü'l-luma'fi't-tasavvuf*, s.278; *Keşfu'l-mahcub*, s.334-336, vd.

naklettiği bir konuşma, bu iki ayrı meşrepteki şeyhler arasındaki ayrılığı ifade etmek bakımından önemlidir[380].

Evhadü'd-din-i Kirmanî birgün tekkesinde murakabe halindeyken Şems-i Tebrizî içeriye girer ve Evhadü'd-din'e: "Ne işle meşgulsun ?" diye sorar. Evhadü'd-din de, Cenab-ı Allah'ı eşyadaki tecellisinde, yani san'atında temaşa etmeye çalıştığını kastederek "Ayı leğendeki suda seyrediyorum" der. Şems-i Tebrizî de O'na: "Ensende çıban yoksa başını göğe kaldırıp, onu gökyüzünde niye seyretmiyorsun?" diyerek Cenab-ı Allah'ı kendi içinde ve benliğinde bulması gerektiğini ona hatırlatmaya çalışır. Molla Abdu'r-rahman Camî de, Evhadü'd-din'in tasavvufî meşrebini "Nefahatü'l-üns" adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: "Evhadü'd-din, şuhud-i hakikate, mezâhir-i surî ile tevessül ederdi ve cemâl-i mutlakı, suver-i mukayyedâtda müşâhede eyler idi".[381] Mevlânâ da hocalarının yolunda giden bir mutasavvıf olarak "Mesnevi" sindeki birçok hikâyede bu temayı işlemiştir. Evhadü'd-din-i Kirmanî ve onun yolunda gidenlerin meşrebine tenkitler yöneltmişlerdir.

Bilindiği gibi Melâmet felsefesinde kişinin iyiliklerini gizli tutması, kötü ve çirkin yönlerini açığa vurması esastır. Evhadü'd-din de Melâmet felsefesine gönül vermiş bir fikir adamı olarak meşrebinden dolayı kendisine yöneltilen tenkid ve saldırılara karşı gayet aldırışsızdır. Bazen kendisini kınayanlara teşekkür ekmekte, bazen itibar etmemekte ve bazen yolunun ve anlayışının hakkaniyetini savunmaktadır. Menakıb-nâmesinde ona yöneltilen saldırılar ve onun bu saldırılara karşı tavrı hakkında pek çok anektotlar bulunmaktadır[382].

Bu hücumlara rağmen Evhadü'd-din pervasızca meslek ve meşrebini yaşamaktaydı. Mutlak güzelliği eşyanın suretinde müşahede eder ve suretin görünüşleriyle mutlak hakikate nüfuz etmeye çalışırdı.[383] O, bu görüş ve yaşayışını şu meşhur rubaisinde şöyle ifade eder:

چشم سر من چون که درین معنی دید — صورت دیدم و لیک جان معنی دید
زان می نگرم بچشمسر در صورت — جز در صورت نمی توان معنی دید

380 *Menabikü'l-ârifin*, I, 439-440.
381 A.g.e., s.662.
382 A.g.e., s.33-37, 42, 92, 156, 212, 263-264.
383 *Nefahatü'l*-üns terc., s.660-663; *Tarih-i Güzide*, I, 788; *A. History of Persian Literature*, III, 139-140.

"Maddî gözüm manayı eşyada gördü. Ben eşyayı gördüm, fakat ruh manayı gördü. İşte bu yüzden maddî gözümle eşyanın güzelliklerine bakıyorum. Zira mana ancak surette görülebilir."[384]Yunus Emre de bu manayı şu beyitleriyle ifade etmiştir:

Hergiz gitmez gönülden hiç eksik olmaz dilden
Çalab kendi nurını gözüme tüş eyledi
Can gözü anı gördı dil andan haber virdi
Can içinde oturdı gönlümi arş eyledi[385]

Evhadü'd-din, bu anlayışının icabı olarak genç delikanlılara karşı aşırı ilgi duyar, onlarla sema' etmekten büyük zevk ve heyacan duymaktaydı. Hanım müridlerle bir arada bulunmaktan da çekinmezdi. Sadru'd-din Konevî'nin talebelerinden ve ilk *"Fususu'l-hikem"* şârihi, Müyyedü'd-din-i Cendî, 683 (1285) yılında Tokat'ta kaleme aldığı *"Nafhatü'r-ruh* ve *Tuhfetü'l-futûh"* adlı eserinde anlattığına göre, büyük bir zat Evhadü'd-din'e kadınlarla bir arada bulunmanın ve sema'ın kendisine zarar vereceğini ve namahreme bakmanın caiz olmadığını söyleyerek meslek ve meşrebine itiraz eder. Kirmânî'de ona: *"Ben haktan başka hiçbir şeye bakmam. Neye bakarsam sırf iman ve islâm nokta-i nazarından bakarım' diyerek cevab vermiştir*[386]. Bu meşrepteki tasavvufların anlayışlarını

ما رأيت شيئا إلاّ ورأيت الله فيه

"İçinde Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmedim" diyerek ifade etmişlerdir. Yunus Emre'de bu hususu şöyle ifade etmektedir.

"Her kancaru bakar-ısam oldur gözüme tuş olan
Önüm, ardım, sağım, solum ger yaz oldu, ger kış oldu"[387]

Bu anlayış ve uygulamasından dolayı bazı mutasavvıflar Evhadü'd-din-i Kirmanî'ye mübahî veya ibaheci (her kötülüğü mübah sayan) demişlerdir[388].

---

[384] *Fevaid-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. Nr. 2910. Yp. 93b.

[385] *Yunus Emre Divanı*, s.148.

[386] Bursa Eski Eserler Ktp. (H. Çelebi Kısmı), nr. 1183, yp. 122b. İbnü'l Cevzî, *Telbisü İblis*'inde s.369-370'de, mutasavvıfların bu âdet ve uygulamalarını kınamaktadır. X. asır mutasavvıflarından Nasrâbâdî'ye de aynı tarzda bir itirazda bulunmuş, o da Evhadü'd-din'nin verdiği cevaba benzer bir cevap vermiştir.

[387] *Yunus Emre Divanı*, s.146.

قومی که اباحتی بمن می بندند برریش و سبال خویشتن می خندند
معروف و جنید و شبلی ارزنده شوند والله که اباحت مرا بپسندند

"Bana ibaheci diyenler kendi bıyık ve sakallarıyla alay etmiş oluyorlar. Eğer Cüneyd-i Bağdadî, Şiblî ve Ma'ruf-i Kerhî hayata dönseler vallahi benim ibaheciliğimi överlerdi".

Anadolu Selçukluları zamanında Evhadü'd-din'e muarız olanların başında Mevlânâ Celalü'd-din-i Rumî ile hocası Şems-i Tebrizî gelmektedir. Bu yüzden Evhadü'd-din-i Kirmanî ile Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ arasındaki mücadele çok şiddetli olmuş ve muhtelif boyutlar kazanmıştır. Burada sadece Mevlânâ'nın Cemal-Perestî ve Şâhid-bâzî ile ilgili olarak Kirmanî'ye yönelttiği bir itirazı ifade etmekte yarar görüyoruz. Eflâki'nin bildirdiğine göre birileri Mevlânâ'nın huzurunda Evhadü'd-din'den bahsederken: *"Güzelleri severdi, fakat iffet ve ismet sahibi idi. Onlara bir şey yapmazdı."* dediklerinde Mevlânâ'da *"Keşke yapsaydı ve geçseydi."* buyurdu[389]. Yani bu meslek ve meşreb sona ermiş olsaydı. Gene bir gün Mevlânâ, etrafındakilere: *"Evhadü'd-din dünyada kötü bir miras bıraktı. Bu kötü mirasın ve bu kötü miras ile amel edenlerin günahı onun boynuna"* demiştir[390]. Mevlânâ genel olarak Şahid-bâzî ve Cemal-perestlik mesleğinin suistimale yol açacağı ve şeriatın zarar göreceği endişeşiyle bu meslek ve meşrebe hücüm etmektedir. Nitekim *"Mesnevî"*sinde şahid-bazlığı kınamaktadır[391].

Mevlânâ ve yandaşları genel olarak Evhadü'd-din ve müritlerini cinsî sapıklıkla ithâm ediyorlardı[392]. Ahmed Eflakî, Evhadü'd-din'in damadı ve önde gelen talebelerinden olan Şeyh Nasırü'd-din (Ahi Evren) hakkında ileri sürdüğü çirkin iddia ise, Mevlânâ ve taraftarlarının, Evhadü'd-din ve taraftarlarına karşı düşmanlıklarının ifadesi olmalı[393]. Molla Abdu'r-rahman el-Camî, *"Nafahatü'l-Üns"* ünde, Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin tasavvufî meslek ve meşrebini, *"Evhadü'd-din, şuhud-i hakikat'a mezahir-i suri ile tevessül*

---

388 *el-Veledü'ş-şefik*'in yazarı Niğdeli Kadı Ahmed de (Fatih Ktp. Nr. 4518, yp. 21b) Tabduk Emre'ye ve Tabduklu Dervişlere mübahî demektedir.

389 *Menakibü'l-ârifin*, I, s.439.

390 *Menakibü'l-ârifin*, I, 440.

391 *Mesnevi*, (neşr. R. A. Nicholson), Leiden 1933, VI, 372, 443.

392 *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.169; A. B. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâle'd-din*, s.208-210.

393 *Menakibü'l-arifin*, I, 440.

eder idi. Ve cemâl-i mutlakı suver-i mukayyedatta müşahede eyler idi"[394] diyerek belirlemeye çalışmaktadır.

Molla Cami, bu konuda te'lifci bir yol izleyerek, Kirmanî ve onun meşrebinde olan diğer mutasavvıflar ile onlara muhalif olanların arasını bulmaya çalışmakta ve şöyle demektedir: *"Pes anın surete taalluk ve meyli feth-i babdan hirmanına ve fitne ve afet u hizlana sebep olur. Vesairü's-salihin min şerr-i zalik ekâbirden bazı cemaata Şeyh Ahmed-i Gazzali ve Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî ve Şeyh Fahrü'd-din-i Irakî gibi ki, cemal-i mutlakı mezahir-i surî ve hissî mütalaasına iştigal göstermişlerdir. Hüsn-i zan belki sıdk-i itikad oldur ki, onlar ol mezâhirde Hak Subhanehu ve Tealâ'nın cemâl-i mutlakını müşahede etmişlerdir. Suver-i hissi ile mukayyed olmamışlardır. Ve eğer bazı küberadan anlara nisbet inkâr vaki olduysa andan maksut oldur ki, mahcuplar anı düstur bilmeyeler ve hallerini anların hallerine kıyas etmeyeler"*[395].

Gerçekten de Kirmanî ve meşrebinin geniş kitleler arasında revaç bulması ve yerine pek çok halifeler bırakmış olması, devlet adamlarının da ona değer vermiş olmaları, ciddiyet ve samimiyeti onun kötü yolda olmadığını ve endişe duyulan kötülükleri tasvib etmiş olmayacağını göstermektedir. İşte, Evhadü'd-din'in bu duyuş ve düşüncesini, Ahi Nasıre'd-din gibi halifeleri devam ettiriyorlardı. Bu yüzden Mevlânâ ile aralarında çok yönlü bir mücadele devam etmiştir.

III. ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİNİN SOSYAL VE SİYASÎ BOYUTU

Mevlânâ ve çevresindekilerle Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve çevresindekiler arasındaki fikrî ve dinî farklılıktan doğan mücadele ve muhaseme, Moğolların Anadolu'yu işgal etmelerinden sonra siyasî bir mahiyet kazandı. Bu bakımdan Şems-i Tebrizî'nin katledilmesi hadisesinin açıklanabilmesi için Şems'in siyasî konumunun tesbit edilmesi gerekmektedir. Çünkü toplumlarda cereyan eden kültürel ve sosyal olayları siyasî olaylardan ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Aksi halde doğru bir sonuca varılamaz.

---

[394] A.g.e, s.409.

[395] *Nefahatü'l-üns*, s.662; Ayrıca krş. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.172.

Moğollar fethettikleri ülkelerde farklı etnik veya dinî zümreleri birbirleriyle vuruşturmak suretiyle kolayca o bölgelere hâkim olmayı plânlıyorlardı. Hatta bu vuruşturmada zayıf olan tarafa destek vererek kuvvetliyi yıpratmak ve gücünü za'fa uğratmak gibi bir siyaset izlerlerdi. İlhanlılar da Sünni, Şiî çatışması yaratmaya çalışıyorlardı. Bu çatışmada kendileri de Şiîleri destekliyorlardı. Hülagu Han ve oğullarının Şiî olan Hace Nasîrü'd-din-i Tusi'yi baş müşavir olarak hizmetlerinde bulundurmaları bu uygulamalarının sonucudur. O dönemde Abbasî Halifeliği Sünni İslâm'ı temsil ettiği için Hülagu Han Sünnî Müslümanların merkezini dağıtmak için Bağdad'ı hedef almıştı. Gazan Mahmud Han da Suriye'de bu siyaseti uygulamaya çalışıyordu.

Moğollar Anadolu'da da farklı dinî-tasavvufî ve etnik zümreleri birbirleriyle vuruşturmaya çalışıyorlardı. Anadolu'da Türkmenleri ve Ahileri kendileri için tehlikeli buluyorlardı. Çünkü Ahilerin Türkmen halka dayanan insan güçleri yanında ekonomik güçleri de vardı. Ahilerin "Seyfî" olanları da savaşcı ve silahlıydılar. Bu bakımdan Türkmenlerin ve Ahilerin gücünü kırmak için bazı dinî gurupları meselâ Kalenderleri (Cavlakileri) destekleyerek onları Ahilerle vuruşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Kendilerine tabi olan veya kendileri tarafından iş başına getirilen ümeraya destek vererek onlar vasıtası ile Türkmenlerin gücünü kırmaya çalışıyorlardı. Öyle görünüyor ki, Şems'in öldürülmesi olayı Moğolların yarattığı siyasî ortamın sonucudur. Bugüne kadar Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ üzerinde çalışanlar Şems'in öldürülmesi ile bu siyasî ortam arasındaki ilişkiyi görememişlerdir.

a. Şems-i Tebrizî ve Moğollar

Burada Şems-i Tebrizî'nin hayat hikâyesini vermeği zait buluyoruz. Çünkü başta rahmetli Abdulbaki Gölpınarlı olmak üzere Mevlânâ'nın hayatını yazanlar Şems'ten de yeterince bahsetmişlerdir. Bu çalışmalarda belirtildiği üzere Şems bir Kalenderî şeyhidir. Anadolu'da ki Kalenderi dervişlere "Cavlakî" denir. Bunlar Kalenderliği yeniden organize eden ve bu harekete yeni bir soluk veren Şam'da sahabi Bilâl-i Habeşi'nin mezarında ikamet eden Şeyh Cemâlü'd-din-i Savî'ye mensup idiler. O dönemde Anadolu'da çok yaygındılar. *"Menakıb-i Cemâlü'd-din-i Savî"*nin yazarı Hatib-i Farisî bu

Şeyh Cemâlü'd-din hakkında geniş bilgi vermiştir[396]., Kastamonulu Muhammed el-Hatib *"Fustatü'l-adale"* adlı eserinde Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'daki Cavlakîler hakkında geniş bilgi verirken onlar arasında yaygın olan gayr-ı ahlâkî davranış ve uygulamalarından da söz etmektedir[397]. Konya'da medfun olan Şeyh Osman-i Rumî bir Cavlakî şeyhi olduğu gibi Şems-i Tebrizî'nin halifesi olan ve Niksar'a yerleşen Ebu Bekr-i Niksarî de bir Cavlakîdir. İşte Şems-i Tebrizî bu taifenin şeyhi konumunda idi Mevlânâ da bir şiirinde Şems'in Kalenderi olduğunu söylemektedir[398]. Keza Sultan Veled ve Ahmed Eflâkî de onu bir Kalenderi şeyhi olarak tarif ederler. A. Gölpınarlı da onun Kalenderî olduğunu tesbit etmekte ve fakat haklı olarak çalak ve atak bir Kalenderî olduğunu söyler[399].

Moğollar daha Anadolu'ya gelmeden önce yani daha Horasan, İran, Azerbaycan'da iken bu Kalenderî dervişlerle aralarında bir yakınlaşma ve hoş ilişkiler kurulmuştur. *"Tuffahu'l-ervah"* adlı eserin sahibi Kahta Kadısı Muhammed b. Ali İbni's-Serrac Moğolların hizmetine giren bir çok Kalenderî kişilerden bahseder. Bunlardan Şeyh Yusuf b. Nebhan el-Eyluhi adlı Kalenderî şeyhin faaliyetlerinden söz ederken onun bir çok defalar Hülagu Hanla görüşmeleri olduğunu anlatır[400]. Gene bir Kalenderî olan Şeyh Şerefü'd-din el-Mavsılî, Anadolu'da Moğollar'ın Hazinedarı idi[401] Moğolların Kalenderî dervişlere böylesine yakınlık duymalarının sebebi de şudur: Şamanist olan Moğollar, kültürel anlayış ve inançları icabı hariku'l-adeliklere çok inanıyor ve hariku'l-adelikler sergileyen, sihir oyunları yapanları kutsal kişiler olarak görüyor ve onlara itibar ediyor ve çok değer veriyorlardı. Hatta onlardan korkuyor ve çekiniyorlardı. Bahşı ve Şamanların Moğollar nezdinde yüksek mevkileri vardı. Bahşıların üstün güçleri bulunduğuna ve onların bu gücünden yararlanmak gerektiğine inanıyorlardı. İslâm memleketlerine geldikleri zaman Kalenderi dervişleri Bahşı ve Şamanlar olarak görüyorlardı. O dönemde İslâm aleminin hipileri olan ve bahşılara benzeyen Ka-

---

396 Bu eser Tahsin Yazıcı tarafından Neşre hazırlanmış olup Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

397 Bk. Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak*, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.553-561.

398 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mevlânâ Celâleddin, s.59-66.

399 Mevlânâ Celâleddin, s.59-66.

400 *Tuffahü'l-ervah*, yp. 130a-131a, 216a-217b.

401 *Menakibü'l-arifin*, I, 375.

lenderler köy köy, kasaba kasaba dolaşıyor, kendilerine şiş batırma, ateşle oynama gibi oyunlar sergileyerek halkın ilgisini çekiyorlardı. Bu uygulamaları ile Moğolların da ilgisini çekmişlerdir. Anadolu'daki Bu Cavlakîler kaşlarını, saçlarını, bıyık ve sakallarını ustura ile tıraş eder, ellerinde keşkül, bellerinde zenbil köy ve kasabalarda gezer hariku'l-ade oyunlar sergileyerek halkın ilgisini çeker, dilencilikle geçinirlerdi. Böyle bir yaşayışta olmalarından dolayı Ahiler onlarla ve bu uygulamalarıyla mücadele ediyorlardı. Çünkü Ahilere göre tufeyli (Asalak) yaşamak haramdır.

Moğol istilasının başladığı zamanlarda İslâm âleminde gayet yaygın olan bu Kalenderi dervişler, bu uygulama ve yaşayış biçimleri ile Moğolların ilgisini çekmişlerdir. Onların tabiatüstü olduğuna inandıkları güçlerinden yararlanmak duygu ve düşüncesi ile onlara yakın olmak istemişlerdir. Onları hoş tutmaya çalışmışlardır. Moğollarla bu Cavlakiler arasında siyasî bir ittifak meydana geldiği de görülmektedir. Baycu Noyan komutasındaki Moğol öncü birlikleri Anadolu'ya girdikleri zaman Cavlakî dervişlerin de Moğol Ordusunda yer aldıkları ve Moğollarla birlikte savaşlara katıldıkları görülmektedir. Kösedağ'da Moğol Ordusu'nun ön saflarında bu Cavlakî dervişler bulunuyordu. Keza Kösedağ yenilgisinden sonra Moğollar Kayseri'yi muhasara ettikleri zaman Cavlaki dervişler şehrin surlarından gedik açmaya çalışıyorlar ve mancınıkları kullanıyorlardı[402]. Bu savaş sonunda Moğollar şehre girmeyi başardılar. Şehri ateşe verdiler. Moğollara karşı şehri savunan Ahi Teşkilatı üyeleri ve Bacı Teşkilatı'nın üyeleri olan genç kızlardan on binlerce insanı katlettiler veya esir alıp götürdüler[403]. Tabii Moğollar bu dehşet verici katliamı yaparlarken, Moğollarla birlikte şehri döven ve surlarda gedik açmaya çalışan Cavlakiler, onları seyretmiyorlardı. Hiç şüphesiz onlar da Moğollarla birlikte bu katliamı gerçekleştirmişlerdir.

Kayseri'de cereyan eden bu olay sırasında bir Kalenderi şeyhi olan, Şems-i Tebrizî de buradaydı ve müridleri ile birlikte Moğolların yanında bulunuyordu. Çünkü o Konya'ya gelmeden önce Kayseri'de bulunuyordu. 1234 yılından birkaç yıl öncesinde Kayseri'deki Battal Mescidi'nde itikâfa çekilen Evhadü'd-din-i Kirmanî ile takışmaları olmuştu[404]. 627(1230) yılında

---

402 *el-Evamirü'l-Alâiyye*, s.528.
403 *Ebü'l-Ferec Tarihi*, II, 542.
404 Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s.75-76.

da Hacılar Nahiyesi yolu üzerindeki çeşmenin vakfiyesine Şemsü'd-din Muhammed b. Ali et-Tebrizî adıyla şâhit olarak imza koymuştur. Keza, Şems'in halifesi olan Cavlaki Ebu Bekr-i Niksari'nin de burada olduğunu düşünüyorum. Mevlânâ'nın hocası olan Seyyid Burhanü'd-din-i Muhakkik de buradaydı. Nitekim Mevlevî yazar Eflakî, Moğolların Kayseri'de gerçekleştirdikleri bu dehşetli katliamdan sonra Seyyid Burhanü'd-din'e saygı gösterip para verdiklerini yazar. Moğolların, Seyyid Burhanü'd-din'e iltifat edip, onu ödüllendirmeleri, onun da bu savaşta müritleriyle birlikte Moğolların yanında yer almış olmasıyla ilgilidir. Kayseri'deki türbesini de Moğollar inşa etmişlerdir. Bu savaşta öldürülen ve esir edilen on binlerce Ahi ve Bacılar, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in talebeleri ve dostlarıydılar. Eşi Fatma Hatun da bu savaşta Moğollara esir düştü ve on üç sene Moğolların elinde esir kaldı[405]. Bu olayın vuku bulduğu sırada Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, Konya'da tutuklu bulunuyordu.

Öyle görünüyor ki, bu olaydan birkaç ay sonra Şems-i Tebrizî Konya'ya geldi (23 Ekim 1244). Hiç şüphesiz Şems de müritleriyle birlikte Seyyid Burhanü'd-din-i Muhakkik gibi, bu olayda aktif rol oynamıştır. Bundan dolayı, Ahiler, ona karşı düşmanca bir duygu içindeydiler. Mevlânâ ile Moğollar arasındaki diyalogu kuran da Şems olmuştur. Şems-i Tebrizî'nin *"Makalat"* adında bir eseri bulunmaktadır. Bu eserindeki açıklamalarında açıkça görülmektedir ki, o Anadolu'da Moğol aleyhtarlığına karşı mücadele yürütmeye çalışmaktadır. İşte onun, bu faaliyetlerinden ötürü, başta Ahi Evren olmak üzere Ahi ileri gelenleri, ona karşı mücadele yürütmekteydiler. Şems'in öldürülmesi olayında birçok sebepler yanında bu hususun en önemli bir sebep olduğunu düşünüyorum.

b. Kimya Hatun Meselesi

Şems-i Tebrizî 1244(642) yılında Konya'ya gelince Mevlânâ henüz 15 yaşında bulunan Kimya Hatun adındaki çok güzel olduğu rivayet edilen cariyesini Şems-i Tebrizî'ye nikâhladı. Bu sırada Şems en az 60-65 yaşlarındaydı. Oysa Kimya Hatun Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'yi seviyordu. Alâü'd-din Çelebi de ona âşıktı. Onlar evlenmeyi düşünüyorlardı. Kim-

[405] *Fatma Bacı ve Baciyan-i Rum*, s.12-16.

ya Hatun Şemsle nikâhlandıktan sonra Mevlânâ'nın ders verdiği medresenin bir hücresinde ikamet ediyorlardı. Alâü'd-din Çelebi zaman zaman Babasının yanına gitme bahanesi ile Şemsle Kimya Hatun'un oturdukları hücrenin önünden geçiyor ve Kimya Hatun'a görünüyordu. Şems bundan rahatsız oluyordu. Bir defasında Alâü'd-din Çelebi'nin önünü kesmiş ve *"Hey delikanlı bir daha buradan geçersen ayağını kırarım"* diyerek tehdit etmişti[406]. Kimya Hatun Şemsle olmak istemiyordu. Şems ise ona çok düşkündü ve onsuz olamıyordu. Bu uyumsuzluğun sonucu olarak Kimya Hatun zaman zaman Şems'i terk ediyor, bir yerlere gidiyordu. Mevlânâ ve yakınları Kimya Hatun'u aramaya çıkıyorlar, onu bir yerlerden bulup Şems'e getiriyorlardı[407]. Muhtemelen Kimya Hatun'un bu davranışından Alâü'd-din Çelebi sorumlu tutuluyordu. Nihayet bir defasında gene Kimya Hatun, Şems'den izinsiz bir yerlere gitmişti. Şems bunu duyunca canı çok sıkıldı, öfkelendi. Şems'in bu halini gören Mevlânâ, yakınındaki hanımlara acele Kimya Hatun'u bulup getirmelerini emretti. Bir süre sonra onu bulup getirdiler. Ahmed Eflâkî'nin anlattığına göre Kimya Hatun eve gelince bir anda boyun ağrısına yakalandı. Boynu sağa sola dönmüyor, müthiş ızdırap çekiyordu. Bu ızdırabın şiddeti ile üç gün içinde öldü[408].

Acaba Şems-i Tebrizî onu döverek ölmesine mi sebep oldu? Doğrusu burada şüphe yeri var. Bu olayı kendileriyle görüştüğüm tabip doktorlar da onbeş yaşında bir genç hatunun bir öfkeli bakış ile ölmüş olamayacağını bunun bir darb sonucu vuku bulma ihtimali bulunduğunu söylediler. Eflâkî, bu olayı menkabe havası içinde vermektedir. Fakat bu genç hanımın öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Şems bu olaydan hemen sonra (5 Şaban 644/ 16 Aralık 1246) Konya'yı terk ederek izini kaybettirdi[409]. Onun bu şekilde Konya'yı terk etmesi de Kimya Hatun'u döverek öldürmüş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eflâkî bu olayı naklederken Kimya Hatun'un iffetli bir hanım olduğunu da söyleme ihtiyacını duymaktadır. Demek ki, Şems, Kimya Hatun'dan kuşku duyuyordu. Hatta

---

406 Sipeh-salar, *Menakıb-i Hz. Hudavendigar*, Terc. Mithat Bahari, İstanbul 1331, s.176; Sultan *Veled, İbtida-nâme Tercümesi*, Terc. A. Gölpınarlı, Ankara 1976, s.61-64. Ayrıca Karş. *Mevlânâ Celâleddin*, s.56-58.

407 *Menakibü'l-arifin*, II, 637-638.

408 *Menakibü'l-arifin*, II, 642.

409 *Veled-name*, s.52-53.

onun ortadan kaybolup bir yerlere giderek Alâü'd-din Çelebi ile buluştukları endişesini taşıyordu. Alâü'd-din Çelebi ile sürtüşmelerinin sebebi de buydu.

Kimya Hatun'un bu şekilde ölümünün de Şems'in öldürülmesinde etkili olduğu muhakkaktır. Eğer Şems, Kimya Hatun'u döverek öldürmüş ise, bu takdirde Şems'in öldürülmesi olayını, adlî bir vakanın bir parçası olarak düşünmek gerekir. Devlet adamları Kmya Hatun'u öldürdüğü için ona ölüm cezası vermiş olmalılar. Şems'in izini kaybettirmesi de bundan olmalıdır. Fakat aynı yıl içinde tekrar Konya'ya gelmiştir. Mevlânâ, onun Şam'a gittiğini öğrenince oğlu Sultan Veled'i Şems'i geri getirmek üzere Şam'a göndermiştir. Sultan Veled Şam'a gidişini ve Şemsle buluşmasını, birlikte dönüşünü, uzun süren yolculuklarını destanî bir hava içinde uzun uzun anlatmaktadır[410]. Mevlânâ Şems-i Tebrizî'nin tekrar Konya'ya gelişinden dolayı duyduğu sevincini ifade eden "Amed" (Geldi) redifli birkaç tane şiir yazmıştır. Bu şiirlerden birisinin birkaç beytinin tercümesi şöyledir[411]:

"Ayım, güneşim geldi. Gözüm kulağım geldi. O saf gümüşüm geldi. Altın yatağım geldi."

Beni serhoş edenim geldi. Gözümün nuru geldi. Başka neler istersem. O başka şeyim geldi."

"Ölümden niye korkayım ki, hayat-suyu kaynağım geldi. Kınayıcılardan korkmam artık. Çünkü siperim geldi."

Şems Tebrizî, Konya'ya bu ikinci gelişinden bir yıl kadar sonra öldürüldü. Kimya Hatun'dan dolayı Şems-i Tebrizî ile Alâü'd-din Çelebi arasında meydana gelen sürtüşmeden dolayı Alâü'd-din Çelebi, Eflâkî'nin ifadesine göre bazı kötü kişilere uyarak ve onlarla işbirliği yaparak Şems'i katletmişlerdi. Bu suçu işlediği için babasına asi olmuş ve aile ocağından tardedilmiş ve evlatlıktan atılmıştır[412]. Ahmed Eflâkî eserinin bir başka yerinde de Emir-i Dad (Adliye nazırı) olduğunu tesbit ettiğimiz emir Nüsretü'd-din'in adamları tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır[413].

---

410 *Veled-nâme*, s.46-49.
411 *Divan-i kebir*, s.191/633.
412 *Menakibü'l-arifin*, II, 765-766; II, 994-995.
413 *Menakibü'l-arifin*, II, 694.

c. Şems Aleyhindeki Dedikodular

Şems'in Kimya Hatun ile macerası yanında diğer bazı davranışları ve Tasavvufî duyuş ve düşüncesi de onun hakkında dedikoduların Konya'da yayılmasına ve bu dedikoduların da onun öldürülmesine sebep olduğu bildirilmektedir[414].İlk Mevlevî yazarlar Sems-i Tebrizî'nin öldürülmesine sebep teşkil eden olaylardan biri olarak bu Kimya Hatun meselesini kaydetmekteler. Şems ile nikâhlanan Kimya Hatun onunla olmak istemiyor ve sık sık onu terk ediyor izini kaybettiriyordu. Şems bundan büyük rahatsızlık duyuyordu. Mevlânâ ve çevresindekiler Kimya Hatun'u aramaya çıkıyor, onu bulup Şems'e getiriyorlardı[415]. Şems-i Tebrizî de kendisini Kimya Hatun'a kaptırmıştı, onsuz olamıyordu. Eflâkî'nin anlattığına göre: Bir gün gene Kimya Hatun Şems'i terk etmişti. Şems'in canı sıkkındı. Mevlânâ Şems'i teselli etmek, can sıkıntısını gidermek amacıyla onun hücresine gider. Kapıyı aralayınca Şems ile Kimya Hatun'un sevişmekte olduğunu görür ve hemen kapıyı çeker, geri döner. Bir zaman geçdikten sonra tekrar Şems'in hücresine gider, içeri girince Şems'in yalnız oturduğunu görür ve Şems'e sorar: *"Üstad az önce geldim, Kimya Hatun ile aşk-bazi (Aşk oyunu) halindeydiniz. Kimya Hatun nerede?"* Diye sorar. Şems de ona: *"O senin gördüğün Cenab-ı Allah idi. Cenab-ı Allah'ın ne kadar sevgili bir kuluyum ki, Kimya Hatun suretinde bana geldi. Onunla aşk-bâzî halindeydik"* der[416]. Şems, Allah'ın Kimya Hatun suretinde kendisine geldiğini söylemekle Kimya Hatun'u onore etmeğe çalıştığını düşünüyorum. Şems-i Tebrizî'nin bu sözleri onun Mecusî inanıştan kaynaklanan Hulûliye akidesine sahip bulunduğunu göstermektedir. O bu açıklaması ile Allah'ın Kimya Hatun'a hulûl etmiş olduğunu ifade etmiştir. Onun bu Hulûliye akidesinin de Konya'da ona karşı bir tepki uyandırdığı muhakkaktır. O bu inancıyla Mevlânâ üzerinde derin bir etki yaratmıştır ve Mevlânâ'yı şiir dünyasına çekmiştir. Bilindiği gibi Hulûlî düşünceler kişinin hayal ve his dünyasını zenginleştirir ve renklendirir. Bu duygu ve düşünceye sahip olan âşık sevgilisinin değişik görünümleri ile tanışır. İşte Şems, Mevlânâ'yı böylesine renkli ve cazibeli bir dünya ile tanıştırmıştır.

---

414 *Menakib-i Hz. Hudavendigâr*, s.177-179; *İbtida-nâme Tercümesi*, s.61-64.
415 *Menakibü'l-arifin*, II, 636-637.
416 *Menakibü'l-arifin*, 636-637.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Mevlânâ Şems ile tanışmadan önce hiç şiir söylemediği halde Şemsle tanıştıktan sonra fıtratındaki şairlik kabiliyeti ortaya çıkmış ve bu vasfı ile büyük bir üne kavuşmuştur. Şems-i Tebrizî'nin, kendisi gibi bir kalenderî şeyhi olan Şam'daki Ali Hariri gibi livata fi'lini işlemesi de ona karşı muhalefetin ve dedikoduların şiddetlenmesine sebep olmaktaydı. Eflâkî anlatıyor: Bir defasında Mevlânâ -eğitim ve öğretimi için- oğlu Sultan Veled'i Şems'in hizmetine teslim ederken Şems'e: *"Sultan Veled çok temizdir. Bugüne kadar hiç kimse ona livata fi'linde bulunmadı."* demiştir. Livata fiilini işlemesi ile tanınan Şam'daki Şeyh Ali Hariri'nin de Mevlevî çevrelerde ulu bir kişi olarak vasfedilmesi bu ahlâkî çöküntünün bu çevrelerde kabul gördüğünü göstermektedir.

Bu uygulamanın Selçuklular devri Konya'sında büyük bir rahatsızlığa sebep olduğunu düşündürmektedir. Bu kötü fi'lin uygulayıcıları da Cavlakîler idi. O günün yöneticileri de bu uygulamayı toplumsal bir problem olarak görmüşlerdir. Şems'in bu uygulamayı Konya'ya getirmiş olmasının yanında Moğol iktidarı savunuculuğu yapmasının da ona karşı şiddetli bir muhalefetin meydana gelmesine yol açtığı muhakkaktır[417]. Şems ise Moğollar'a çok güvendiği için olacak ki, gayet pervasızca hareket ediyor ve bir yerde kendisine karşı tepkilere aldırış etmiyordu. Toplumun inançlarını cılklaştırmaya çalışıyordu. Bu bakımdan onun sözlerine ve davranışlarına tahammül etmek kolay değildi.

d. Şems-i Tebrîzî'nin Konuşmaları (Makalât'ı)

Şems-i Tebrizî'nin *"Makalat"* adlı bir eseri bilinmektedir[418]. Ölümünden sonra çeşitli mahfillerde yaptığı konuşma ve sohbetleri derlenerek *"Makalât-i Şems-i Tebrizî"* adı altında bir kitap haline getirilmiştir. Makalat türündeki eserler, genel olarak bu şekilde meydana gelmektedir. Mevlânâ'nın *"Fihi Ma Fih"i, "Mecalis-i seb'a"*sı, Baha Veled'in *"Maarif"*i, Hacı Bektaş'ın *"Makalat"*ı v.s. böyle meydana gelmişlerdir. Fakat Şems'in *"Makalat"*ının derlenmesi sırasında Mevlânâ'nın esere bazı katkıları ve düzenlemeleri olduğu fark edilmektedir. Bu husus başlı başına geniş bir konu olduğu için bunu geçiyorum.

---

[417] *Veled-name*, s.42-45.

[418] Bu eser son olarak M. Ali-i Muvahhid tarafından altı nüshasına dayanılarak Tahran'da (1369 ş.) basılmıştır.

Şems-i Tebrizî'nin konuşmaları mutalaa edilince açıkca görülmektedir ki, o Konya fikir muhitinde birileriyle ve özellikle Ahi ve Türkmen çevrelerle şiddetli bir mücadele içine girmiştir. Ahiler tasavvufî intisap bakımından Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'ye bağlıydılar. Kirmanî'nin ölümünden sonra da onun Anadolu'daki en büyük temsilcisi Konya'da Sadırlar Mahallesindeki hanikahında ikamet eden Şeyh Zeynü'd-din Sadaka idi. Şems, *"Makalat"*ında onlarca defa Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî ve onun halifesi şeyh Zeynü'd-din Sadaka aleyhinde bulunmaktadır. Bu Şeyh Zeynü'd-din Sadaka'nın Hanikahı'nda "Fakiregan" denilen Anadolu Bacıları örgütünün mensupları genç kızlar (Hatun dervişler) bulunuyordu[419]. Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun da bir dönemde bu Türkmen genç kızlar cemaatına katılmıştı. Eflâkî'nin bildirdiğine göre bir defasında Şems-i Tebrizî uzaktan bu kızlar cemaatını görmüş, *"Onların arasında bir tek nur var, o da Mevlânâ'dan kaynaklanıyor"* demiş. Araştırmışlar gerçekten de Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un onların arasına katıldığını görmüşler. Onu hemen o cemaatın arasından alıp getirmişler[420]. Şems'in Konya'ya gelmesinden sonra Melike Hatun'un bir daha o cemaata katılmasına müsaade edilmemiştir. Vakıa Kimya Hatun da kocası Şems'ten izinsiz olarak bu cemaatın arasına katıldığı için yukarıda bahsettiğim müessif hadise vuku bulmuştur.

Öte yandan Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din de Fahru'd-din-i Razî'nin "Akliyeci"liğini Anadolu'da en yüksek seviyede temsil etmekteydi. Şems, *Makalât*'da bazen isim de vererek Fahru'd-din-i Razî ve onun yolunda olanlara da tenkidler yöneltmektedir. Bu durum Ahi çevrelerinin ve özellikle de Ahi Evren'in ona suikast düzenlemesinin sebeplerinden biri olduğunu göstermektedir. Şems-i Tebrizî'nin Konya'daki sohbet meclislerinde sürekli olarak muhalifleriyle sürtüşme halinde olduğu görülmektedir. Rahmetli A. Gölpınarlı hocamızın da belirttiği gibi gerçekten Şems'in atak ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şems, *"Makalât"*ında "Tövbe-i Nasûh"(Nasuh'un tövbesi) adlı bir hikâye anlatmakta ve bu hikâyede "Nasuh" dediği şahsı ağır bir şekilde hicvetmektedir. Mevlânâ da aynı hikâyeyi daha detaylı bir biçime sokarak ve

---

419 *Menakib-i Evhedü'd-din-i Kirmanî*, s.184-185.

420 *Menakibü'l-arifin*, II, 873-874.

manzumlaştırarak *"Mesnevî"*de tekrarlamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şems ve Mevlânâ Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e "Nasuh" demekteler ve ona hakaret etmekteler. Demek oluyor ki, Şems sohbetleri esnasında Hace Nasîrü'd-din aleyhinde konuşmalar yapmaktaydı ve bu konuşmalar bir şekilde ve birileri tarafından o tarihte Vezir olan Hace Nasîrü'd-din'e ulaştırılmaktaydı.

Ahiler ve Türkmen çevreler Sultan I. Alâü'd-din Keykubad'a büyük bir hayranlık duymaktaydılar. Ona iman derecesinde bir bağlılıkları vardı. Bu sultanın iktidar dönemi, Türkiye Selçukluları Devleti'nin her bakımdan en parlak ve en güçlü olduğu dönemdir. O, iktidarı döneminde Ahileri ve Türkmenleri himaye ediyordu. Fütuvvet erbabı olan kişileri Yüksek devlet memurluklarına getirmekteydi. Bu yüzden olmalı Şems-i Tebrizî, Türkmenlerin uluğ sultan dedikleri I. Alâü'd-din Keykubad'ın aleyhinde bulunmakta ve şöyle demektedir: *"O hiçbir işe yaramaz, cimrinin biriydi. İki hüneri vardı. İyi ok atar ve satranç oynardı"*[421]. Bu durum da gösteriyor ki, Şems, siyasî anlayışı bakımından da Ahilere ve Türkmen çevrelere muhalif bir tutum içindeydi.

IV. ŞEMS'İN ÖLDÜRÜLMESİ OLAYININ OLUŞ ŞEKLİ

Şems-i Tebrizî'nin muhalifleri karşısındaki pervasız tutumu ile ilgili olarak Ahmed Eflâkî önemli bir olay anlatmaktadır ki, Eflâkî bu olayı Şems'in katli hadisesinde bardağı taşıran son damla olarak görmektedir. Olay şöyledir: Konya'da Vezir Nasıru'd-din Hanıkahı'nda bir tören münasebetiyle birçok ileri gelenler, şeyhler, âlimler ve filozoflar bir araya gelmişlerdi. Kendi aralarında çeşitli ilimlerden, fenlerden eski bilginlerin sözlerini nakletmekteydiler. Şems de orada bulunuyormuş. Bir ara topluluğa hitaben: *"Ne zamana kadar onun bunun sözlerini nakledip duracak ve bununla övünüp duracak, atsız eyere binip er meydanında dolaşacaksınız. İçinizde kalbim bana Rabbim'den bu haberi veriyor diyecek biri yok mu?"* demiştir[422]. Hiç şüphesiz onun bu sözleri ve devamındaki açıklamaları büyük bir infial uyandırmış olmalıdır. Çünkü o, bu sözleriyle kendisini vahye mazhar görmekte ve hulûl inan-

---

[421] *Makalat-ı Şems-i Tebrizî*, I, 332; Konuşmalar, I, 38.
[422] *Menakibü'l-arifin*, II, 647-648.

cını dile getirmektedir[423]. Bir başka ifade ile Allah'in kendisine hulûl etmekte olduğunu ve ondan mesaj alabildiğini ve böylece tasavvufî meşrebini dillendirmiştir.

İşte bu olayın geçtiği sırada burada bulunan Vezir Nasîrü'd-din, Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud'dur. Bu sırada Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'un veziri konumundaydı. Eflâkî'nin eserinde birçok defalar Nâsıru'd-din ve Nasîrü'd-din olarak adı geçmekte ve her defasında tahkir ve tezyif edilmekte, aleyhinde bulunulmaktadır.

Eflâkî, bir başka yerde de Şems'in öldürülmesi ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: Vezir Nusretü'd-din'in hanikahında bir toplântı vardı. Şems de oradaydı. Bu Vezir Nusretü'd-din orada Şems'e karşı saygısız davranışlarda bulunmuş, bunun üzerine Mevlânâ Şems'in elinden tutup onu oradan uzaklaştırmış[424]. Bu olaydan sonra Sultanın adamları varıp onu hile ile götürüp, şehid etmişler. Şems'in ölümü olayı ile ilgilenenleri yanıltan en önemli mesele Eflâkî'nin verdiği bu haberdir. Bu olayı araştıranlar, bu haberi tamamen görmezlikten gelmişlerdir. Çünkü, burada bahsi geçen Nusretü'd-din, Emir-i Dad (Adalet bakanı) olan Nusratü'd-din Ahmed'dir[425]. Bu Nusretü'd-din Ahmed'in Sahib Ata Fahru'd-din Ali'nin oğlu olması mümkün olamaz. Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin oğlunun adı da Nusratü'd-din Hasan'dır. Cimri olayı diye bilinen vakıada Karaman Oğlu Mehmed Bey ile Akşehir yakınlarında vuku bulan savaşta 1277'de ölmüştür. Bu zat Şems'in öldürüldüğü tarih olan 1247'de (otuz yıl önce) vezir olması bir yana doğmuş olsa bile çok küçük olmalı. Bu Emir Nusretü'd-din ve babası Fahrü'd-din Ali, Türkmenlere muhalif kişilerdir. Dolayısıyla Ahilere de düşman idiler. Mevlânâ'ya ve Şems'e de saygılı oldukları Mevlânâ'nın onlara yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Başta A. Gölpınarlı olmak üzere, Şems'in

---

423 Mevlânâ'nın da aynı şekilde kendisini vahye mazhar gördüğü bilinen bir hususdur. *"Mesnevî"*'nin birinci cildinin başındaki mukaddimede bunu açıkca ifade ettiği gibi, bir beyitte de *"Mesnevî"* için şöyle demektedir: *"Şu Mesnevî ne faldır, ne remildir ne ruya. Doğrusunu Allah da biliyor ki, o Allah'dan vahyedilmiştir"*

424 *Menakibü'l-arifin*, II, 694.

425 Emir-i Dad Nusrat, II. İzzü'd-din Keykavus'un emirlerinden olup Sahib Şemsü'd-din-i İsfehanî ile birlikte Emirü'l- ümera Hasoğuz ile Atabeg Esedü'd-din Ruzbeh'e suikasd düzenleyen kişidir. Bkz. *El-Evamirü'l-Alâiyye*. s.549-557. Bilahere Emir Şemsü'd-din Yavtaş'in düzenlediği suikasd ile bu Emir Nüsretü'din de öldürüldü. Bkz. *El-Evamirü'l-alâiyye* s.563-565.

katli meselesi üzerinde duranların, ya bu habere hiç rastlamadıkları, ya da itibar etmedikleri anlaşılmaktadır.

Bu itibarla Eflaki'nin adamlarını göndererek Şems'i öldürttüğünü söylediği şahsın Emir-i Dad Nusretü'd-din olduğunda şüpheye mahal bulunmamaktadır. Bu Emir Nusret'in adalet işlerinden sorumlu emir olarak Şems'i öldürtmesi, Şems'in öldürülmesinin adli bir vak'a olduğunu ortaya koymaktadır. Yani Kimya Hatun'u öldürmüş olmasından dolayı işlediği suçun usulüne uygun olmayan bir infazı olmalıdır. Bu sırada Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din de vezir olduğu için Şems'in öldürülmesi olayından birinci derecede sorumlu tutulmuştur. Bu Emir-i dâd (Adliye nazırı) Nusratü'd-din Ahmed, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden bir sene kadar sonra öldürüldüğü için Mevlânâ'nın hucum ve hicivlerine hedef olmamıştır. Ahmed Eflâkî, Alâü'd-din Çelebi'nin Mevlânâ ve çevresindekilere muhalif olan kötü kişilere uyarak, Şems'in katledilmesi hadisesinde rol almıştır derken[426], Mevlânâ ve çevresindekilerin bir numaralı muhalifi olan Vezir Nasîrü'd-din'i ve çevresindekileri yani Ahileri kastetmektedir.

Sonuç itibariyle Eflaki'nin derlediği haberlerden Şems-i Tebrizî'yi 1247 yılında vezirlik makamında bulunan Hace Nasîrü'd-din'in (Ahi Evren) ve Emir-i Dad Nusretü'd-din öldürtmüş oldukları anlaşılmaktadır. Hace Nasîrü'd-din bu sırada vezir idi. Bu yüzden Eflâkî, Şems'i öldürenlerin sultanın adamları olduğunu bildirmektedir. Çünkü Vezir Nasîrü'd-din, Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'un veziri, Nüsretü'd-din ise, onun adliye nazırıydı. Dolayısıyla -burada birkaç defa ifade edildiği üzere-Mevlânâ'nın Sultan II. Keykavus'a muhalefet etmesi buradan kaynaklanmaktadır. Yukarıda Mevlânâ'nın bu Hace Nasîrü'd-din'i birçok defalar İblis diye andığını belirmiştik. Eflâkî'ye göre şu aşağıdaki beyti Şems'in ölümü üzerine söylemiştir:

"O kimse ki İblis gibi bir anda öldü. Fakat o zannediyor ki, Şems-i Tebrizî öldü."[427]

Görüldüğü üzere Mevlânâ burada Şems'in ölümsüzleştiğini aslında İblis'in öldüğünü ifade etmekte ve bu işte onu sorumlu görmektedir.

---

[426] *Menakıbü'l -arifin*, II, 766, 994.
[427] *Menakibü'l-arifin*, II, 687.

Olayın oluş şekli hakkında Eflâki şu bilgiyi de vermektedir: Bir gece Eflâkî'nin tabiriyle yedi hayırsız kişi aralarında Alâü'd-din Çelebi olduğu halde Mevlânâ ile Şems'in birlikte oldukları ve sohbet ettikleri bir sırada medresenin dış kapısına gelirler. Bunlardan biri içeriye girip Şems'e dışarıda kendisini bekleyenlerin bulunduğunu bildirir. Bu içeriye giren muhtemelen Alâü'd-din Çelebi'dir. Çünkü o, zaman zaman babasının yanına uğramaktadır. Bunun üzerine Şems-i Tebrizî dışarı çıkar. Tam dış kapının eşiğine gelince suikastçılar (sultanın adamları) Şems'i hançerleyerek öldürmüşler, cesedini de Ahi Bedrü'd-din Gühertaş'ın bahçesindeki kuyuya atmışlardır. Şems dışarı çıkınca, bir "ah!" feryadı duyulmuş ama geri dönmemiştir. Ertesi gün sabah eşikte birkaç damla kan izi görülmüş, fakat Şems'in akıbeti nice oldu, nereye gitti, bir süre meçhul kalmıştır. O sabah Mevlânâ oğlu Sultan Veled'e ve yakınlarına Şems'i aramalarını emretmiş ve hasretle haber beklemiştir. A. Gölpınarlı'nın da tespit ettiği gibi Sultan Veled ve hanımı Fatıma Hatun durumu öğrenmiş oldukları halde bunu Mevlânâ'dan bir süre gizlemişlerdir. Muhtemelen şu aşağıda birkaç beytinin tercümesini sunduğum şiiri tam bu sırada söylemiştir[428]:

"O güzel dilber acaba nereye gitti. O servi boylum acaba nereye gitti."
"Gönlüm yaprak gibi titriyor bugün. Dilberim gece yarısı nereye gitti."
"Yola çık yolculara sor. O can yoldaşı nereye gitti."
"Bağa git bağbandan sor. O gül dalı nereye gitti."

Ancak bir müddet sonra (bir ay kadar) Mevlânâ da durumu öğrenmiştir. Nitekim bir şiirinde[429] *"Ey Şems, sen Yusuf gibi kuyudasın"* demekte ve olayın mahiyetini öğrendiğini belli etmektedir. Mevlânâ'nın bu sözünden Şems'in cesedinin bir süre kuyuda kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Eflâkî, Şems'in katli hadisesinin 645(1247) yılında bir Perşembe günü vuku bulduğunu kaydetmekte ve fakat hangi ayda olduğunu bildirmemektedir. Rahmetli A. Gölpınarlı 5 Şaban olarak tesbit etmektedir.[430] Bu takdirde Şems'in ölümü Kimya Hatun'un ölümünden bir sene sonradır.

Dönemin veziri olan Hace Nasîrü'd-din (Ahi Evren) bu olay üzerine görevinden ayrılmak durumunda kaldı. Bu olaydan dolayı muhalifleri ile

---

428 *Divan-i kebir*, s.203-204/677.
429 *Divan-ı kebir*, s.847/2795.
430 *Mevlâna Celâleddin*, s.85-86.

arası iyice gerginleşince de Konya'dan Kırşehir'e göçtüğü anlaşılmaktadır. Alâü'd-din Çelebi'nin de onunla birlikte Kırşehir'e gittiği, Mevlânâ'nın da, oğlunun onunla gitmesini engellemeye çalıştığı fakat başaramadığı görülmektedir. O sırada Kırşehir emiri olan Seyfü'd-din Tuğrul'un onları himayesine aldığı, ileride anlatılacaktır. Bu olaylarda o sırada "Naibü's-saltana" olan ünlü devlet adamı Celâlü'd-din Karatay'ın önemli bir rol üstlendiğini düşünüyorum. Burada şu kadarını zikredeyim: Mevlânâ'nın, oğlunun aile ocağına dönmesini sağlaması için bu Emir Seyfü'd-din'e istirhamda bulunduğu bir mektubu bulunmaktadır. Ayrıca oğlunun Hace Nasîrü'd-din ile gidişine dair iki şiir yazmıştır ki, Bu şiirlerden biri şöyledir:

"Ey sevgili, hata ettin bir başka sevgiliye koşulup gittin. İşini bıraktın, bir başka iş tutuverdin"

"Yüz defa seni bağışladım, seni sana gösterdim Ey kendini beğenmiş, bir başka yöne gittin."

"Sana yüz defa öğüt verdim, sana batan dikeni çıkardım. Gül bahçesinin kıymetini bilmedin, yine dikenlerin içine girdin."

"Dedim sen bir balıksın, yılanla niye arkadaşsın? Ey yanlış iş yapan yine o yılanla gittin."

"Eğri mekik gibi örgücünün elinde yüz argacı kopardın, başka bir argaca girdin."

"Diyordun ki, seni dostluk mağarasında görmüyorum. O dost mağaradadır fakat sen başka mağaraya girdin."

"Ayarın değişmedikçe, rengin bozulmadıkça benim pazarımı gördüğün halde başka bir pazara gittin."[431]

Bir diğer şiirinde de oğlunun bu gidişinden duyduğu üzüntüsünü ifade etmekte ve dönmeye gönlünü razı etmek için şöyle demektedir:

"Ey unutamadığım! Sen nereye gittin. Evde mi kayboldun, yoksa heva ve hevesine mi uydun?"

"Ruha nazar ettin, ruh gibi sefere çıktın. Halktan yüz çevirdin ve halktan ayrı düştün."

"Saba yeli miydin o kadar çabuk gidiverdin, gül kokusu gibi saba yeliyle gittin"

---

[431] *Divan-ı kebir*, 2588/4.

"Saba yeli değildin, gökte uçan kuş da değildin. Allah'ın nurundandın o nura mı gittin?"

"Ey bu evin efendisi ve bu evi aydınlatan kandil, Böyle bir evde kalmak sana ağır mı geldi de göğün tavanına çıktın?"[432]

Şems-i Tebrizî'nin katlediliş macerasını ve Alâü'd-din Çelebi'nin Kırşehir'de öldürülüşünü burada kaydedildiği şekliyle rahmetli Abdulbaki Gölpınarlı'ya anlattığım zaman kendine has bir tavır ve eda ile *"Yahu, sen beni hayzettin"* diyerek şaşkınlığını ifade ettiğine o sırada yanımızda bulunan Konya İl Kültür Müdürü Güner Özkan Bey de şahit olmuştur. Bu sohbetimiz esnasında bir ilim adamı tavrı sergilediğini de burada ifade etmek isterim. Onun eserlerini evire çevire kullanarak, Mevlânâ kitapları yazıp para kazananlar onun gösterdiği alicenaplığın zerresini gösteremediler. O rahmetli şöyle diyordu: *"Ben Mevlânâ Celâleddin kitabını yazdım. Bir defa para kazandım. Birileri onu elli kılığa soktular. Elli defa para kazandılar."*

V. MEVLÂNÂ'NIN ŞEMS'İ ARAMAYA ÇIKMASI MESELESİ

Sultan Veled, Şems'in ölümünden sonra babasının Şems'i bulmak amacıyla iki defa Şam'a gittiğini bildirmektedir[433]. Başta Abdulbaki Gölpınarlı olmak üzere araştırıcıların bu habere bir anlam veremedikleri görülmektedir. Bazı amatör araştırıcılar da bu habere dayanarak Şems'in Konya'da öldürülmediğini savunmuşlardır. Halbuki, O Şam'da Şems-i Tebrizî'yi fizik olarak değil, Şems'in ona gösterdiği mistik havayı arıyordu. Şems'in sahip olduğu Mecusî orijinli olan Hulûliyye Felsefesi'nin derinliklerini arıyordu. Şam'daki Hulûliyeci çevrede Şems'in ona açtığı ufku bulmaya çalışıyordu. Çünkü bu duyuş ve düşünüş Mevlânâ'ya ilham ve heyecan kaynağı olmaktaydı.

Mevlânâ'nın kendisini böylesine Şems'e ve Şems'in sahip olduğu Hulûl inancına kaptırması Konya'da Mevlânâ'yı bulunduğu halden koparıp başka bir dünyaya götürdüğü hulûlî mistik bir inancın içine çektiği için Şems'in aleyhinde yoğun bir dedikodunun yayılmasına sebep olmuştur. Bizzat Mevlanâ'nın müritleri ve yakınları hocalarının aklını çeldiği için

---

[432] *Divan-i kebir*, s.784/2587

[433] *Veled-nâme*, s.47-50.

Şems'in aleyhinde bulunmuşlardır. Sultan Veled, *"Veled-nâme"* sinde[434] Şems aleyhindeki tepkileri uzun uzun anlatırken onun Hulûliyye inancına değinmemiştir. Müridler arasında Şems aleyhdarlığı şiddetlenince Şems Konya'yı terk etmek zorunda kalmış ve Şam'a gitmiştir. Fakat Mevlânâ ona öylesine âşık olmuştu ki, onsuz olamıyordu ve onu unutamıyordu. Şems'i mutlak bir nur ve uçsuz, bucaksız bir umman olarak görüyordu. Bu yüzden oğlu Sultan Veled'i Şems-i Tebrizî'yi geri getirmek için Şam'a göndermiştir[435] Şems'in Konya'dan ayrılınca Şam'a gitmesi çok anlamlıdır. Hiç şüphesiz o Şam'da ünlü Hululiyyeci Kalenderi Şeyhi Cemalü'd-din'i Savi'nin (632/1234) talebeleri ile ilişki içindeydi. Şems'in ölümünden sonra Mevlânâ'nın da Şam'a iki defa seyahate çıkması[436] da gene bu çevrelerle ilişkiyi sürdürme maksadına yönelik olmalıdır. Mevlânâ bu Şam seyahatları esnasında Hulûl Felsefesi'nin en tanınmış temsilcisi, Şeyh Cemalü'd-din-i Savî'nin talebesi Şeyh Ali Harirî (680/1281) ile tanışmış olmalıdır.[437] Ahmed Eflâkî' eserinde Şam'da yaşayan bu Şeyh Ali Harirî'den bahsettiğine göre[438] Mevlânâ ve çevresindekiler onu tanıyor olmalılar.

VI. "RAVZATÜ'L-KÜTTÂB" SAHİBİ EBU BEKR B. EZ-ZEKİ EL-KONEVİ'NİN TESBİTLERİ

Yukarıda Moğol baskısından ötürü devrin yazarlarının Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in adını anamadıklarını ve ancak bir işaret zamiri veya onun bir meziyetinin remzi olan bir kelime ile ona işarette bulunduklarını ifade ettim. İşte bu yazarlardan biri de büyük bir şair, edip ve tabip olan Konyalı Ebu Bekr b. Ez-Zeki'dir. Bu Ebu Bekr b. Ez-Zeki, XIII. Asır sonlarında ve XIV. Asrın başlarında Konya'da Sadr-i Hakim Medresesi'nde (Sadırlar Mahallesi) ikamet etmekteydi. Onun için o devrin olaylarına vakıf biridir. Bu yazarın adı geçen eserinde, Kırşehir Emiri Seyfü'd-din'e yazılmış

---

[434] Age. Neşr. Celâl Humaî, Tehran 1355, s 42-47.

[435] *Veled-nâme*, s.47-50.

[436] *Veled-nâme*, s.57-63.

[437] *Menakib-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*'de (s.263-264) anlatılanlar Ali Harirî'nin ve çevresindekilerin bu livata fi'lni ne kadar ileri düzeyde uyguladıklarını ve yaygın hale getirdiklerini göstermektedir. *"Teşviku'l-ervah"* adlı eserin sahibi Kahta Kadısı İbnü's-Serrac da Şeyh Ali Harirî ve oğlu Salih Hasan'nın livata fi'lini işlediklerini anlatmaktadır.

[438] *Menakibü'l-arifin*. II, 640-641.

iki mektup bulunmaktadır. Bu mektuplardan birinde[439] insanoğlunun birbirine zıt mizaçta yaratıldığını bu yüzden hiçbir zaman suç işlemekten kendini alamayacağı, bazı dış olayların etkisiyle bir an itidal yolundan çıkarak cürüm işleme durumuna düşebileceği, böyle bir kimsenin işlemiş olduğu suçun insaflı ve ileri görüşlü kimselerce büyütülmemesi gerektiği hatırlatılarak bir cinayet işlemiş ve suçunu itiraf eden "Fulan"ın Emir Seyfü'd-din tarafından affedilerek, himaye edilmesi istirham edilmiştir. Diğer mektup ise Emir Seyfü'd-din'in diliyle kaleme alınmış olup yukarıdaki mektupta cürüm işlediği belirtilen zatın –ki adı verilmeyip Fulan diye anılmıştır- işlediği cürümden duyulan üzüntü dile getirilmektedir. Ayrıca bu cürüm işleyen zatın da başka biri tarafından öldürüldüğü ifade edilmektedir[440].

Diğer taraftan yine doktor olan Sa'dü'd-din Mes'ud, Canik taraflarından İmadü'd-din adında birine yazdığı mektupta bilginlerin hamisi Emir Seyfü'd-din'e iştiyakını, Ahi Mahmud'a hasretini bildirmektedir[441]. Bu mektupta adı geçen ve bilge bir kişi olduğu belirtilen Seyfü'd-din, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un *"Menahic-i Seyfi"* adlı eserini sunduğu Kırşehir Emiri Seyfü'd-din Tuğruldur. Tabib Sa'dü'd-din Mes'ud'un mektubunda Emir Seyfü'd-din ile birlikte adı anılan Ahi Mahmud ise Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'dur. Daha önce belirttiğimiz üzere Ahi Evren onun menkabevî adı olup esas adı Mahmud lakabı ise Nasîrü'd-din'dir. Ahi Şecere-nâme ve Menakıb-nâmeleri'nde adı Ahi Nasîrü'd-din Mahmud veya sadece Ahi Mahmud olarak geçmektedir. Böylece *"Ravzatü'l-küttab"*da cürüm işleyip Emir Seyfü'd-din'e sığındığı bildirilen ve "Fulan" diye anılan zatın Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud olduğu anlaşılmaktadır.

Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayına adı karışan Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin, Şems'in öldürülmesi olayından sonra Kırşehir'e yerleştiğini, Ahmed Eflaki'nin onu Kırşehrî (Kırşehirli) nisbet adıyla anışından öğreniyoruz[442]. Yine Ahmed Eflaki, Alâü'd-din Çelebi'nin oğlu ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını bildirmektedir[443]. Mevlânâ'nın Şems'in öldürülmesinden bir süre sonra, oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin

---

439 *Ravzatü'l-küttab*, s.99, 100.
440 *Ravzatü'l-Küttab*, s.101, 102.
441 *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s.162, 163.
442 *Manâkıbu'l-Arifin*, II, 912-913.
443 *Manâkıbu'l-Arifin*, II, 912-913.

aile ocağına dönmesini sağlaması için Emir Seyfü'd-din'e bir mektup yazdığını yukarıda belirtmiştik[444]. Bu Emir Seyfü'd-din de yine Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un hâmisi olan Kırşehir emiridir. Bu durumda Ebu Bekr b. Zeki el-Konevî'nin *"Ravzatü'l-küttab"*ında cürüm işlediği bildirilen kişinin Ahi Mahmud, yani Ahi Evren olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu cürüm fiilinden maksadın da Şems-i Tebriz'nin katli hadisesi olduğu belli olmaktadır. Dolayısıyla bu Ebu Bekr b. ez-Zeki, Şems-i Tebrizî'nin, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud tarafından öldürüldüğüne, Ahi Evren'in de Caca oğlu Nuru'd-din tarafından öldürüldüğüne işaret etmiş bulunmaktadır. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve beraberindekilerin katliama tabi tutuldukları 659 (1261) yılında Ahiler tarafından başlatılan Kırşehir'deki isyanın Caca oğlu Nuru'd-din tarafından bastırılışı sırasında Emir Seyfü'd-din'in öldürülmeyip bağışlandığını, Mevlânâ'nın, Pervane Muinü'd-din Süleyman'a yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz[445].

Yukarıda doktor olan Sa'dü'd-din Mes'ud'un, İmadü'd-din adında birine mektup yazdığını ve bu mektubunda Emir Seyfü'd-din'e iştiyakını, Ahi Mahmud'a hasretini bildirdiğini belirtmiştik. *"Makalat-i Şems-i Tebrizî"* de şöyle bir kayıt bulunmaktadır. *"İmadü'd-din, Nasîrü'd-din'den mektup almış, onu okuyup ağlıyordu"*[446] Bu eserde adı geçen "Nasir" Şems'in *"Makalat"* ını Türkçe'ye tercüme eden M. Nuri Gençosman'ın zannettiği gibi İranlı Hace Nasîrü'd-din-i Tusi değildir[447]. Burada "Nasir" diye anılan zatın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olduğunda şüpheye mahal bulunmamaktadır. Dolayısıyla *"Makalat-i Şems"* deki ifadeden, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un da, bu İmadü'd-din'e bir mektup yazdığı anlaşılmaktadır[448]. Böylece *"Ravzatü'l-küttab"*da, adı zikredilmeksizin, "Fulan" diye kendisinden söz edilen şahsın Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[444] *Mektuplar*, s.41.

[445] *Mektuplar*, s.28.

[446] *Makalat-i Şems-i Tebrizi*, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., Nr. 2144, yp. 22 a. Bu eserin M. Nuri Gençosman tarafından yapılan tercümesinde, I, 99.

[447] *Konuşmalar* (Makalat-i Şems tercümesi), II. , 197.

[448] *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca* Ve Ahi Evren adlı eserimizde (İstanbul 2001, s.71.) bu İmadü'd-din'in, Nasreddin Hoca latifelerinde İmad diye anılan kişi olduğu kaydedilmiştir.

VII. ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN MEZARI VE AHİ BEDRÜ'D-DİN GOVHER-TAŞ

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ahmed Eflâkî Dede, Şems'e suikasd düzenleyenlerin onu hançerleyerek öldürdüklerini cesedini de Ahi Bedrü'd-din Govher-taş'ın bahçesindeki kuyuya attıklarını bildirmektedir. Mevlânâ da *"Ey Şems sen Yusuf gibi bir kuyuya atılmışsın"* derken[449] bunu bildirmektedir. Bu durum Şems'i katleden yedi kişiden birinin de Ahi Bedrü'd-din Govher-taş olduğunu akla getirmektedir. Bu Govher-taş'ın bir Ahi olması yanında II. İzzü'd-din Keykavus'un emirlerinden oluşu da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Keza Mevlevî çevrelerde hep lanetle anılan Emir Necibü'd-din Müstevfî ve Fahru'd-din-i Razî'nin talebesi olan Seyyid Şerefü'd-din'in de Şems'i katledenlerden oldukları belli olmaktadır. Ahmed Eflaki, Şems'i öldürenlerin de bir müddet sonra öldürüldüklerini bazısına da nuzul indiğini bildirmektedir[450]. Gerçekten de Şems'in katli fiilini işlediklerini belirlediğimiz Vezir Nasiru'din(Ahi Evren) ile Alâü'd-din Çelebi Kırşehir'deki isyanın bastırılışı sırasında, Emir Ahi Bedrü'd-din Govher-taş ve Emir Necibü'd-din Müstevfî ise II. İzzü'd-din Keykavus yanlısı ümeradan oldukları için Moğol Noyanı Alıncak tarafından öldürüldüler. Emir-i Dad Nüsret ise Emir Şemsü'd-din Yavtaş'ın düzenlediği suikasd sonucunda öldürüldü. Bu durum da Ahi Bedrü'd-din Govher-taş'ın Şems'i öldürenler arasında olduğu ihtimalini kuvvetlenmekte ve Eflâkî'nin dedikleri doğrulanmaktadır.

Ahi Bedrü'd-din Govher-taş öldürülünce kendi bahçesine yani Şems-i Tebrizî'nin atıldığı kuyunun yanı başına defnedilmiştir. A. Gölpınarlı, haklı olarak *"Şems-i Tebrizî, B. Govher-taş'ın yanına değil, B. Govher-taş Şems-i Tebrizî'nin yanına defnedilmiştir"* diyerek[451] Eflâkî'den gelen bir yanlışı düzeltmektedir. Fakat bir müddet sonra Hulagu Han'ın menşuru ve desteği ile IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan iktidara geldi. Onun iktidarı zamanında. Alıncak Noyan'ın öldürdüğü ümeranın servet ve mülkleri ve hatta kurdukları vakıflar da müsadere edildi. Bu olaydan sonra Şems'in cesedinin atıldığı kuyunun bulunduğu yerde yani Govher-taş'ın bahçesinde Şems için bir türbe ve mescid inşa edildi. Bu gün Şems Mescidi'nin sağ yan tarafında bulunan

---

449 *Divan-i kebir*, 847/2795.
450 *Menakibü'l-arifin*, II, 675-676.
451 *Mevlânâ Celâleddin*, s.84.

Şems'e ait mezar (sanduka), kuyunun üstüne konmuştur. Bu düzenlemenin Sultan Veled'in post-nişinliği zamanında gerçekleştiği muhakkaktır. Ancak bu işlemin Şems'in öldürülmesinden ne kadar zaman sonra yapıldığını yıl olarak bilmiyoruz. Mevlânâ'nın *"Ey Şems, sen Yusuf gibi bir kuyudasın"* sözü Şems'in cesedinin kuyuda kala kaldığını ve Ahmed Eflâkî'nin bu konudaki anlatımlarının doğru olduğunu göstermektedir. Onun için de tarih boyunca Şems'in mezarı halk tarafından ziyaret-gah olarak kabul görmüştür.

Burada üzerinde durulması gereken bir konu da şudur: Mevlânâ Ahi B. Govher-taş'a iki mektup yazmıştır. Her iki mektupta da onu baba dostu ve hemşehri (Horasanlı) olarak anmakta ve ondan niteliği açık olarak belirtilmeyen bir konuda yardım talep etmektedir[452]. Rahmetli A. Gölpınarlı bu mektuplara anlam verememiştir. Bence Mevlânâ oğlu Alâü'd-din Çelebi'nin aile ocağına dönmesini sağlaması için ona istirhamda bulunmaktadır. Nitekim bir mektubunda da Kırşehir Emiri Seyfü'd-din'e bu konuda defalarca yüz suyu döktüğünü bildirmektedir[453]. Ahi B. Govher-taş'ın servet ve mülkleri devlet tarafından müsadere edildikten sonra Mevlânâ devrin veziri Tacü'd-din Mu'tez'e bir mektup yazarak Ahi Govher-taş'ın inşa ettiği Konya'daki hanikahın dostu ve talebesi Şeyh Cemalü'd-din'e verilmesini talep etmektedir[454]. Bu durum, Ahi Bedrü'd-din Govher-taş'ın vakfına da devlet tarafından el konularak ve Mevlânâ ve çevresindekilerin hizmetine verildiğini göstermektedir.

---

[452] *Mektubat-i Movlânâ Celâlü'd-din*, s.144-145. ve s.147.

[453] *Mektubat*, s.30. A. Gölpınarlı, Mevlânâ'nın Mektuplarını tercüme ve tahlil ederken (Açıklamalar kısmı s.221), F. Nafiz Uzluk *"Mektubat-i Movlânâ Celâlü'd-din"* de (İndeks kısmı, s.169) kimliğini tesbit edemedikleri Emir Seyfü'd-din, II. İzzü'd-din Keykavus zamanında Kırşehir Emiri olup Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in *"Menahic-i Seyfî"* adlı eserini sunduğu Emir Seyfü'd-din Tuğrul'dur. (Bkz. Bursa Eski Eserler Ktp. H. Çelebi kısmı, nr. 1184, yp. 60a.) Nuru'd-din Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği katliamda Emir Seyfü'din'in öldürlmeyip bağışlandığını Mevlânâ'nın Pervane Muinü'd-din Süleyman'a yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Bkz. *Mektubat*, s.26.

[454] *Mektubat*, s.112-113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN İLE ALAÜ'D-DİN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ VE ÖLÜM TARİHLERİNİN TESBİTİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHİ EVREN HACE NASÎRÜ'D-DİN İLE ALÂÜ'D-DİN ÇELEBİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ VE ÖLÜM TARİHLERİNİN TESBİTİ

Türkiye Selçukluları döneminin ünlü bilge kişisi olup Ahi Evren diye tanınan Hace Nasîrü'd-dîn Mahmud'un, Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî ve yakınları tarafından ne şekilde tanıtıldığı ve nasıl onların şiddetli hücumlarına ve ağır hakaretlerine maruz kaldığını ikinci bölümde detaylı olarak gördük. Anadolu'da Ahi Teşkilâtının kurucusu ve "Debbağların (Dericilerin) Piri" olarak bilinen bu Hace Nasîrü'd-dîn Mahmud'un, Mevlânâ ve çevresindekilerle aralarındaki sosyal, siyasî, fikrî ve kültürel düşünce farklılığından kaynaklanan münazaa ve mücadeleden ve Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî'ye (645/1247) suikast düzenleyerek öldürtmüş olmasından dolayı Mevlânâ ve çevresindekilerin ağır hakaretlerine ve şiddetli hücumlarına maruz kaldığı anlaşılmış bulunmaktadır[455]. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Şems-i Tebrizî'nin katli hadisesine karıştığı kesin olarak bilinen Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi[456] ile birlikte Kırşehir'e gidip yerleşmiştir[457]. Kırşehir'e yerleştikten

---

[455] *Menakıb'ül-ârifin*, Neşr. T. Yazıcı, Ankara 1959-61, II, 188-190. Yukarıda Mevlânâ'nın onun hakkındaki tahkir edici ifade ve beyanları detaylı olarak verildi. Eflâki'nin Şeyh Nasırü'd-dîn hakkındaki iddiaları Mevlânâ'nın anlatımlarına dayanmaktadır.

[456] Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâlü'd-din*, İstanbul 1959, s.81, 93-94.

[457] Eflâkî Dede, eserinin bir yerinde (3/412. Hikâye) Alâü'd-dîn Çelebi'yi Kırşehrî (Kırşehirli) diye anmıştır. Gene Eflâki'den, Alâü'd-dîn Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını öğreniyoruz. (Bk. *Aynı eser, 8/58.* Hikâye). Bu kayıtlardan, Mevlânâ'nın *oğlu* Alâü'd-dîn Çelebi'ye yazdığı mektupların (Bk. *Mektuplar*, Trc, A. Gölpınarlı, İstanbul 1953, s.40-41,101-102) Kırşehir'e gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Alâü'd-dîn Çelebi'nin de Kırşehir'e yerleşmiş, olduğu ve Ahi Evren ile kader *birliği* içinde oldukları görülmektedir.

sonra Meşhur Sadru'd-dîn Konevî ile sürekli olarak mektuplaşmış ve hatta zaman zaman görüşmüşlerdir[458].

Eflâkî, Mevlânâ'nın baş düşmanı olarak nitelendirdiği bu Şeyh Nasîrü'd-dîn'in, Sadru'd-dîn Konevî'nin (673/1275) yakınlarından olduğunu da belirtirken; "Her türlü ilimde Sadru'd-dîn Konevî ile at başı giderdi[459]." diyerek, onun büyük bir bilgin olduğunu da kabul etmiştir. Bir başka yerde de onun *"Tabsira"*nın sahibi olduğunu kaydetmiştir[460]. Ayrıca Eflâkî, Mevlânâ ve yakınlarının muarızı olan bu zatın ölümü ile ilgili olarak iki hikâye daha anlatmıştır ki, biraz ileride söz konusu edilecektir. İşte burada Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın müridi ve yakın dostu olan Kırşehir Emiri Nûru'd-dîn Caca tarafından öldürüldüğü gösterilecek ve ölüm tarihinin tesbitine çalışılacaktır. Bu arada Şeyh Nasîrü'd-dîn ile Alâü'd-dîn Çelebi'nin Kırşehir'e gitmeleri ve öldürülmeleri ve Mevlânâ'nın bu olay karşısındaki tutumu ve olayla ilgili açıklamaları tesbit olunacaktır. Tabii olarak Anadolu Selçukluları devrinde vuku' bulan bazı sosyal ve siyasî olaylara da açıklık getirilmiş olacaktır. Bu vesile ile Mevlânâ'nın eserlerinin o devrin sosyal ve siyasî hadiselerine açıklık kazandırmada ne kadar yararlı olduğu da görülecektir.

Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in Kırşehir'de kendi adı ile anılan mahalledeki Ahi Evren Camii'ne bitişik olan türbesinde medfun olduğuna inanılmaktadır. Fakat bugüne kadar hakkında pek çok araştırmalar yapılan[461] bu bilge kişinin ölüm tarihi şöyle dursun, 200 seneye varan zaman farkı içinde yaşadığı devir dahi tesbit edilememiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bir taraftan Ahi Evren'in Anadolu Selçukluları Devri'nin en güçlü sultanı I. Alâü'd-dîn Keyku-

---

458 Sadrü'd-dîn Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in mektuplaşmasını konu edinen bir makale neşr etmiş bulunuyoruz. Bkz. *Tarih Dergisi*, (İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Hatıra Sayısı), İstanbul 1979, s.11-28.

459 *Menakibü'l-ârifin*, II, 188. Eflâkî, bu sözüyle Ahi Evren ile Sadru'd-dîn Konevî arasında teati edilen mektuplarda bu iki bilginin bazı ilmi ve felsefi konulardaki münakaşalarını kasdetmiş olmalı.

460 *"Tabsira"* Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'in uzun adı *"Tabsiretü'l-mubtedi ve tezkiretü'l-müntehi"* olan eseridir. Kâtib Çelebi de bu eseri Konevî'ye nısbet ettikten sonra (Bk. *Keşfu'z-zunun*, İstanbul 1941-1943, I, 338) bazı nüshâlârında Şeyh Nasîrü'd-dîn el-Muhaddis'e ait olduğuna dair kayıtların bulunduğuna işaret ederek Eflâkî'nin tesbitini doğrulamaktadır.

461 Bu konuda geniş, bibliyografya için bk. F. Taeschner, *İslâm Ortaçağında Futuvva, İktisat Fak. Meç.* İstanbul 1955, XV, 32. Aynı zatın *İslamica* IV, 1934, s.31-34'deki yazısı.

bâd (618-634, 1221-1237) ile ilgisi bulunduğuna dair haberler[462], onun VII. (XIII) asır ortalarında yaşadığını belirlemekteyken, diğer taraftan onun Orhan Gazi devri (726-761/1326-1360) azizlerinden olduğuna dair rivayetlere dayanılarak[463] VIII. (XIV) asrın ilk yarısında yaşadığı öne sürülmüştür[464]. Efsanevi bir şahsiyet olduğu da öne sürülen Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in ölümünden sonra adına düzenlenen vakfiyede[465] şeyhinin adı Şeyh Hâmid-i Veli olarak geçiyor diye onu Hâmidü'd-dîn Aksarayî'nin (815/1412-13) müridi olarak gösterme fikrini izhar edenler dahi olmuştur[466]. Efsaneler ise onu Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğlu olarak göstermektedir[467]. Durum böyle olunca Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un ölüm tarihini kesin olarak ortaya koyacak olan bu çalışmamızın önemi rahatlıkla anlaşılmış olacaktır.

I. ÖLÜM TARİHİNİN TESBİTİ

Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un 20 kadar eseri bulunduğunu yayınlamış olduğumuz birkaç makalede göstermiş bulunuyoruz[468]. Bu eserlerde ve bu eserlerin yazma nüshalarında bulunan bazı kayıtlar, Mevlânâ'nın ve Ahmed Eflâkî'nin onun hakkında anlattıkları olayların ışığı altında değerlendirmeğe tabi tutulunca Ahi Evren'in ölüm tarihi kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

---

462 Firdevsi-i Rumî, *Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli*, Nşr. A. Gölpmarlı, İstanbul 1958, s.50-53.

463 Aşık Paşa-zade, *Tarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s.202; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-ahbar*, V, 63-65.

464 Muallim Cevdet, Ahi Evren adına düzenlenen vakfiyeyi neşrederken (Bk. *Zeyl ala Fasl fi kitabi'r-Rihla li Ibn Battuta*, İstanbul 1351/1932. s.279-282) Vakfiye sahibini Orhan Gazi devrine yaklaştırmak İçin olacak, vakfiyenin 676(1278) olan tarihini 706(1306) olarak tesbit etmiştir. C. Hakkı Tarım ise, aynı düşünce ile Ahi Evren'in çağdaşı olan Sultan Alâü'd-dîn Keykubad'ın son Selçuklu sultanı III. Alâü'd-dîn Keykubâd (707/1306) olması gerektiğini savunmuştur (Bk. *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kırşehir, 1938, s.116-117). Aynı yazar bir başka eserinde (*Tarihte Karşehri*, İstanbul 1948, s.89) Ahi Evren ile Edebalı'nın oğlu Ahi Mahmud'un aynı kişiler olduğunu savunmaktadır.

465 Bu Vakfiyenin iki nüshası Kırşehir Turizm Derneğinde bulunmaktadır

466 A. Gölpınarlı, *Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli* (Açıklamalar Kısmı), s.120-122. Oysa bu Vakfiyede adı geçen Şeyh Hamid-i Veli, esas adı Hamid olan Şeyh Evhadü'd-dîn Hamid el-Kirmanî olup (Bk. *Menakıb-i Evhadü'd-dîn-i Kirmanı*, Nşr. B. Füruzan-fer, Tahran 1969, s.10-11; Muhyi'd-dîn Ibnü'l-Arabi, *el-Fütuhatü'l-mekkiyye*, Bulak 1293, I, 165), Ahi Evren'in şeyhi ve kayınpederidir.

467 *Ahi Şecere-nâmelerinde*, Ahi Evren adının Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiği, Hz. Ali'nin kızı Rukiye ile evlendiği ve Hz. Peygamber'in direktifi ile Anadolu'ya (Diyar-i Rum'a) fütuhat için geldiği anlatılmaktadır. *Şecere-nâmeler*de Ahi Evren'in Anadolu'ya geliş tarihi ise, 830 (1425) olarak belirtilmektedir.

468 Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 191, s.658-668; Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi, *Diyanet Dergisi*, XVIII, 69-78.

Evvelâ dostu Sadru'd-dîn Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde bir münasebetle o günün 25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) Cumartesi günü olduğunu kaydetmiştir[469]. Bu kayıtla onun bu tarihte hayatta olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Keza Sultan II. İzzü'd-dîn Keykavus'a ithaf ettiği *"Letâif-i hikmet"* adlı eserinin önsözünde, "655 (1257) yılının sonuna gelindiği zaman"[470] cümlesini kullanmaktadır ki, bu kayıttan da onun 655 yılının son ayı olan Zi'l-hicce (Aralık 1257) ayında da hayatta olduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan 673(1275) yılında hayatta olmadığına dair bir kayıt bulunduğu gibi[471] *"Menâhic-i seyfî"* adlı eserinin 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) istinsah tarihli nüshasının[472] müstensihi Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus bu nüshanın 1a sahifesinde eser ve yazarı için düştüğü kayıtta eserin yazarının adını kaydettikten sonra onu, " قدس الله روحه و جعل فی اعلا العلیین درجته بفضله و کرمه و وسع جوده" şeklinde coşkun bir dua ile yad etmiştir. Bu duadan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud el-Hoyî'nin belirtilen tarihte de hayatta olmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Duanın rastgele bir duadan farklı oluşu, yani coşkun ifadelerle ölünün yad edilmiş olması, ölümden duyulan acının tazeliğini gösterir. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihine yakın bir zamanda vefat ettiğine hükmedilebilir. Böylece Ahi Evren'in vefat tarihini, Zilhicce 655 (Aralık 1257) ile 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) yılları arasında ve fakat muhtemelen verilen ikinci tarihe daha yakın bir tarihte vefat ettiğini belirlemiş oluyoruz. Bununla beraber Eflâkî'nin Sivaslı Nefisü'd-dîn'den naklen anlattığı bir olay bu ihtimali doğrulamakta ve bu tarihi, yıl olarak belirlemeyi mümkün kılmaktadır.

Olay şöyledir: Konya'da Vezir Ziyâü'd-dîn Hanikâh'ı diye bir hanikâh ve bu hanikâhın büyük bir şeyhi varmış ki, iki hanikâhın şeyhliğini yapıyormuş. İsmi açıklanmayan ve fakat Mevlânâ'nın muarızlarından olduğu tasrih edilen bu şeyh, dünyadan göçünce Mevlânâ devrin maliye nazırı olan Tacü'd-din Mu'tez'e bir mektup yazarak Vezir Ziyâü'd-dîn Hanikâh'ı şeyh-

469 Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 113b.

470 Esad Ef. (Süleymaniye) Ktp, nr. 2880, yp. 1b; Blochet, *Catalogue*, I,61–62.

471 Bu kayıtta Ahi Evren'in adı Şeyh Nasirü'd-dîn olarak Evhadü'd-dîn-Kirmanı ile beraber geçmekte ve her ikisi İçin "رضی الله عنهما" tabiri kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kaydın yazıldığı tarihte hayatta olmadığı anlaşılmaktadır

472 Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp. 32a.

liğine Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin tayin edilmesini ister[473]. Mevlânâ'nın bu mektubu üzerine maliye işlerine bakan Vezir Tacü'd-dîn Mu'tez'in[474] aracılığı ile Vezir Ziyâü'd-dîn Hanikâh'ının Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesi hakkında sultandan ferman alınır[475]. Çelebi Hüsamü'd-dîn'in posta oturma merasimi yapılmak üzere Mevlânâ ve bütün yakınları sözü edilen hanikâha giderler. Merasim sırasında orada bulunan Ahi Ahmed[476] ayağa kalkar ve: *"Biz bu adamın (Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin) şeyhliğini kabul etmiyoruz"* der, Hüsamü'd-dîn'in serilmiş bulunan seccadesini de katlayarak orada bulunanlardan birinin eline verir. Az kalsın büyük bir fitne kopacaktı. Mevlânâ o sırada yalınayak dışarı çıkar. Şeyhler ve ileri gelenler geri çevirmek için uğraşırlarsa da muvaffak olamazlar. Büyüklerin ve emirlerin araya girmesine rağmen Ahi Ahmed'i red ve tard ederek kulluğa kabul etmez. Sultan bu durumdan haberdar edilince Ahi Ahmed'i öldürtmek ister. Fakat Mevlânâ buna rıza göstermez. Sonunda o şeyhten boşalan her iki hanikâhın da şeyhliği Çelebi Hüsamü'd-dîn'e verilir[477].

Eflâkî bu şeyhin ölümüyle ilgili olarak bir hikâye daha nakletmiştir[478]. O da şöyledir: Mevlânâ, Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin bağında imiş. Yakınlarıyla sema yaparlarken Mevlânâ birden bire orada bulunanlara hitaben: *"Ey dostlar! Ziyaü'd-dîn Hanikâhı'nın Çelebi Hüsamü'd-dîn'e ait olmasını istiyorum"*

---

[473] Mevlânâ'nın bu mektubu için bkz. *Mektubat-ı Hz. Mevlânâ Celalü'd-dîn*, nşr. F. Nâfiz Uzluk, İst. 1356,/1937, s.S. 128-129.

[474] Tacü'd-dîn Mu'tez, Celâlü'd-dîn-i Harizmşah'ın I, Alâü'd-dîn Keykubâd'a elçi olarak gönderdiği bilgin Muhyi'd-dîn Tahir b. Umer'in oğludur (Bk. *Müsameretü'l-ahbar*, s.73). Kardeşi II. İzzü'd-dîn Keykavus ile taht mücadelesine girişen IV. Ruknü'd-dîn Kılıç Arslan, yardım almak gayesiyle elçi olarak Moğollar nezdine gönderilen Tacü'd-dîn Mu'tez Moğollar tarafından vezirlik makamına tayin edilmiştir (Bk. *Müsameretü'l-ahbar, s.65-66; el-Evamirü'l-alâiyye*, s, 647).

[475] Burada adı zikredilmeyen sultan, IV. Ruknü'd-dîn Kılıç Arslan (65S-63/-1260-65) olsa gerek. Çünkü Tacü'd-dîn Mu'tez bu sultan zamanında Moğollar tarafından Maliye işlerine bakan vezir olarak Anadolu'ya gönderilmiştir

[476] Eflâki'ye göre, zamanın cebabiresinden (zorba), kıskanç, anûd (inatçı) bir adam olan Ahi Ahmed, Evhadü'd-dîn-i Kirmani'nin müritlerindendir. *"Menakib-i Evhadü'd-dîn-i Kirmani"*de (s.139-141) adı geçmektedir.

[477] *Menakibü'l-ârifîn, II*, 754-758. II. İzzü'd-dîn Keykavus ile IV. Kılıç Arslan mücadelesinde Ahiler Keykavus'u destekliyorlardı. Nitekim tam bu mücadeleler sırasında Ahi Evren'in II. Keykavus'a *"Letaif-i hikmet"* adlı bir eser ithaf ettiğini (Bk. Esad Ef. Ktp. Nr. 2S80, yp. Ib) görüyoruz. Keykavus mağlub olup ülkeyi terkedince, iktidarı ele geçiren IV. Kılıç Arslan, Ahi ve Türkmen çevrelerin zaviye, işyeri ve medreselerinin ellerinden alınmasına dair ferman çıkarmış ve onlara, Mevlânâ'ya intisab etme mecburiyeti koymuştur. Bu olayda da bunu görmekteyiz. Ahilerden bazılarının -kerhen de olsa- buna rıza gösterdiklerini de biliyoruz.

[478] *Menakıbü'l-arifin*, I, 558.

demiş. Ertesi gün şehirden gelenler, hiçbir hastalığı ve rahatsızlığı olmadığı halde Ziyaü'd-dîn Hanikâhı şeyhinin öldüğünü ve minareden selâ verdikleri haberini getirmişlerdir. Eflâkî, bu şeyhin kibirli, zorba olduğunu, dünya sevgisi ve garazkârlığı yüzünden Mevlânâ ve çevresindekileri devamlı kötülediğini ve aleyhlerinde bulunduğunu, bu yüzden de Cennet Ehli'nin okuna hedef olup öldüğünü belirttikten sonra, bu şeyhin ölümünden üç gün sonra Hazret-i Mevlânâ'nın emri ile Çelebi Hüsamü'd-dîn'in posta oturma merasimi yapıldığını da kaydetmektedir. Bu demektir ki, Mevlânâ, bu şeyhin ölümünden önce Ziyaü'd-dîn Hanikâhı'nın, Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesi ile ilgili yukarıda sözü edilen mektubunu hemşehrisi Vezir Tacü'd-dîn Mu'tez'e yazmıştır.

Bu iki hikâyede adı zikredilmeyen şeyhin, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud el-Hoyî olduğu şundan bellidir:

1-Bu şeyhin -iki hikâyede de- Mevlânâ'nın muarızlarından olduğunun belirtilmiş olması,

2-Bu hanikâhın Hüsamü'd-dîn Çelebi'nin emrine verilmesine rıza göstermeyen Ahi Ahmed'in Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in hapishane arkadaşlarından ve Evhadü'd-dîn-i Kirmânî'nin müritlerinden oluşu[479],

---

[479] Ahi Ahmed, *Menakıb-i Evhadü'd-dîn-i Kirmani'de* Kirmani'nin müritlerinden olduğu belirtilmekte olup, I. Alaü'd-dîn Keykubâd devrinde Malatya Muhafızlığına (Şihna) tayin edilmiştir (Bk. *adı geçen eser*, Nşr. B. Füruzan-fer, Tahran 1347, 3. 139). Sa'dü'd-dîn Köpek olayından sonra Ahi Ahmed, Sa'dü'd-dîn Köpek taraftarı olduğu öne sürülerek Konya'ya getirilmiş bizzat sultan tarafından sorguya çekilmiş, işkenceye tabi tutulmuş ve hapsedilmiştir (Bk. *Aynı eser*, s.140-142). Nitekim Eflâkî de Mevlânâ'nın muarızlarından olan Ahi Ahmed'i kötülemekte, hakaret etmekte ve hapse düştüğüne de işaret etmektedir (Bk. *Menakıbü'l-ârifîn*, I, 225, 276; II, 755-758). Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-dîn de Celâlü'd-dîn Karatay'a sunduğu *"Medh-i fakr u zemm-i dünya"* adlı eserinde (Bursa Eski Eserler Ktp. Hüseyin Çelebi Kısmı, Nr. 1184, 180b) beş sene süreyle işkence ve zulme maruz kaldığını, zindana atıldığını bildirmektedir ki bu beş sene Sa'd üd-din Köpek'in öldürüldüğü tarih olan 637 (1239-40) ile II. Giyasü'd-dîn Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 642 (1244-45) yılları arasında geçen süredir. Ayrıca II. Giyas'üd-din Keyhüsrev, tahtına göz koyduklarını ileri sürerek Baba İlyas'ı da tutuklattırdığını ve bazı müritlerini de öldürttüğünü Elvan Çelebi'nin *"Menakıbü'l-kudsiyye"* sinden (Mevlânâ Müzesi Ktp. Nr. 4937, yp. 24b-25a) öğrenmekteyiz. Ibn Bibi de Sa'dü'd-dîn Köpek'in öldürülmesinden sonra taraftarlarının da öldürüldüklerini yazmaktadır (Bk. *el-Evâmirü'l-alâiyye*, Nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s.479-482). Baba İshak isyanı'nın gerçek sebebinin II. Giyasü'd-dîn'in Ahi ve Türkmen ileri gelenlerine karşı giriştiği temizleme hareketi olduğuna dair makalemiz için bk. *Diyanet Dergisi*, XVIII, 69-78. Zaten bu Sultan yani II Giyasü'd-dîn Keyhüsrev 635(1237) yılında Eğirdir'de yaptırdığı hanın kitabesinde Ahi ve Türkmen çevreleri kasdederek Haricileri (Havaric) kahreden ve onlara göz açtırmayan olarak kendisini vasfetmekte ve bu yöndeki uygulamalarını ifade etmektedir.

3-Sultan IV. Ruknü'd-dîn Kılıç Arslan'ın saltanatı zamanında (659-663/1260-1265) vuku' bulan bu olayın Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un ölüm tarihi için belirttiğimiz tarih ile uyuşması,

4-Zaten Eflâkî eserinin bir başka yerinde Ziyâü'd-dîn Hanikâhı şeyhinin Vezir Nasîrü'd-dîn olduğunu bildirmektedir[480]. Eflâkî'nin bu ifadesinden Şeyh Nasîru'd-dîn'in bir dönemde vezirlik makamında bulunduğunu öğrenmekteyiz. Mevlânâ'nın da onun vezir olduğunu ifade ettiğini yukarıda belirtmiştik.

Şimdi Eflâki'nin naklettiği bu iki olayda öldüğü belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Ziyâü'd-dîn Hanikâhı şeyhinin Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn olduğunu tesbit ettikten sonra bu olayın tarihini ve dolayısıyla Ahi Evren'in vefat tarihini bir yıl içinde sınırlamak için devrin bazı siyasî olaylarına değinmemiz gerekmektedir.

652-58 (1255-60) yılları arasında cereyan eden II. İzzü'd-dîn Keykavus ve IV. Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan mücadelesi sırasında[481] Tacü'd-dîn Mu'tez elçilik yapmaktadır. 658 (1260) de Uç bölgelere kaçarak oradan kuvvet toplayıp orta Anadolu'yu almayı düşünen II. Keykavus'un bu kuvvetlerine karşı koymak için Moğollardan yardım almak üzere gönderilen elçilik heyeti içinde Tacü'd-dîn Mu'tez de bulunmaktadır[482]. Ancak bu elçilik görevinden dönüşte Moğollar tarafından mâliye işlerine bakan ve Moğollara ait vergileri takibeden vezir olarak 658 (1260) yılında Anadolu'ya gönderildi[483]. İşte Tacü'd-dîn Mu'tez bu görevde iken Mevlânâ kendisine mektup yazarak Vezir Ziyâü'd-dîn Hanikâhı'nın, Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesini istemiştir[484]. Böylece Eflâkî'nin Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in ölümünden hemen sonra vuku' bulduğunu anlattığı olayın tarihi de 658 (1260) yılının son aylarıyla 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihi arasında sınırlanmış oluyor.

---

480 Adı geçen eserin Türkçe tercümesinde, II, 133, (4/104. Hikâye).

481 *el-Evâmirü'l-alâiyye*, s.635-640 *Müsameretü'l-ahbâr*, s.71-77; O. Turan, *Keykavus II, İslâm Ansiklopedisi*, IV, 644.

482 *Müsameretü'l-ahbâr*, s.65-66; O, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.493.

483 *Müsameretü'l-ahbar*, s.73; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.525-526.

484 *Mükâtebât-i Mevlânâ Celâlü'd-dîn*, s.127-128.

II. AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DİN VE ALAÜ'D-DİN ÇELEBİ ŞEHİDEN ÖLMÜŞLERDİR

Eflâkî, eserinin bir yerinde Mevlânâ'nın muarızı olan bu şeyhin, yani Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un cennet ehli'nin okuna hedef olmak suretiyle öldürüldüğünü[485], bir başka yerinde de bu şeyhin müritleri tarafından zehir verilerek öldürüldüğünü yazıyor[486]. Birbiriyle çelişen bu iki haberden çıkarılacak doğru sonuç Ahi Evren Şeyh Nasîr ü'd-dîn'in eceliyle değil şehiden öldürüldüğüdür. Gerçekten de Ahi Evren'in, Kırşehir Emiri, Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın dostu ve müridi Nuru'd-dîn Caca tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de onunla birlikte öldürülmüştür. Bütün menkibe yazarlarının yaptığı gibi, Eflâkî de yukarıda görüldüğü gibi anlattığı olayların yer ve zamanını belirlememektedir. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in nasıl öldürüldüğünü açıklayabilmek için tekrar 658-660 (1260-1262) yıllarında cereyan eden bazı siyasî olayları hatırlatmamız gerekmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, II. İzzü'd-dîn Keykavus ile IV. Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan mücadelesi, Moğolların destek ve direktifi ile hareket eden Kılıç Arslan'ın galibiyeti ile son bulup, II. İzzü'd-dîn Keykavus'u destekleyen Denizli (Ladik) ve Karaman Türkmenleri 659 (1261) da mağlub edilince, Moğol Noyanı Alıncak'ın emri ile Muinü'd-dîn Süleyman (Pervane) Keykavus taraftarı olup, Türkmenleri destekleyen ileri gelen devlet adamlarını toplayarak Noyan Alıncak'a teslim eder. Alıncak da onları kâmilen şehit ettirir[487]. Bu şehitlerden sadece yedisinin adı kaynaklarda mezkurdur[488]. Oysa Moğolların bu olayları yatıştırmak için gizli ve açık daha birçok zevatın canına kıydıkları muhakkaktır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn ile Sadru'd-dîn Konevî arasında mektup götürüp getiren, çok zengin bir tacir olan el-Hâc Tacü'd-dîn-i Kâşî adındaki zatın da gene IV. Rüknü'd-dîn'in tahta oturduğu tarihten hemen sonra Moğollar tarafından bir gece evi bası-

---

485 *Menakibü'l-ârifîn*, I, 558.

486 *Aynı eser*, I, 190.

487 *el-Evamirü'l-alâiyye*, s.642; *Müsameretü'l-ahbar*, B. 72-73; F. Köprülü, Anadolu Beyliklerine Dair Bazı Notlar, *Türkiyat Mec.* İstanbul, 1928, II, 17.

488 *el-Evamirü'l-alâiyye*, s.642; *Müsameretü'l-ahbar*, s.72; Anonim *Tarih-i âl-i Selçuk*, Nşr, F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s.46.

larak öldürüldüğü ve servetinin yağma edildiğini Eflâkî'den öğreniyoruz[489]. Devrin tarihçileri bu ve benzeri olaylar hakkında pek fazla bilgi vermemiş, belki de susmak zorunda kalmışlardır. İşte bu olayların tarihi 659 (1261) yılının ilk aylarıdır[490].

IV. Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan 658 (1260) yılında iktidarı ele geçirince[491] kendisine bağlı olan ümerayı (komutanları) belli makamlara getirdi. Çevre illere ve uçlara da bazı tayinler yaptı. Kırşehir Emirliği'ne de Nuru'd-dîn Caca tayin edildi. Ankara Aksaray, Çankırı, Kastamonu, Denizli, Karaman Kırşehir ve Uç bölgelerde Türkmen ve Ahiler (tarihçilerin ifadesiyle Havâric) bu yeni tayinlere ve yönetime karşı ayaklandılar. Tarihçi Kerimü'd-dîn Mahmud el-Aksarayî, fitne diye adlandırdığı bu isyanların bastırılışından dolayı "Mum rüzgâr karşısında sönmeye mahkumdur" diyerek[492] memnuniyetini ifade etmektedir.

İşte bu direnişlerin en şiddetlisi Kırşehir'de oldu ki, Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud ve çevresindekiler tarafından yönetildiği muhakkak-

---

489 Ahi Evren, Sadru'd-dîn Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde "Birader-i aziz, Muharrirü'l-fezail, Seyyidü'l-akran» diye andığı bu Tacü'd-dîn-i Kâşî'nin kendisine mektup getirdiğini yazmaktadır. Bk. *Mukâtebat*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412, yp. 54b. Mevlânâ'nın da bir mektubunu Kırşehir Emiri Seyfu'd-dîn Tuğrul'a götüren bu zatın adı Mevlânâ'nın mektubunda Tacü'd-dîn olarak geçmekte ve Tacir olduğu belirtilmektedir. Bk. *Mektuplar*, Terc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, s.185. Ahi Evren'in mektubunda ise, görüldüğü gibi Tacü'd-dîn Kâşî olarak anılmakta ve Konevî'nin bağlısı olduğu belirtilmektedir. *Menakıbü'l-ârifîn'de* de (I, 278-279) el-Hacc Kâşî diye adı geçen bu zatın, birkaç defa hacca gittiği, seyahatleri esnasında pek çok meşhur şeyhin sohbetinde bulunduğu ve Sadru'd-dîn Konevî'nin bağlılarından olduğu da burada belirtilmektedir. Eflâkî'ye göre: Bir defasında Mevlânâ ile Konevî'nin buluştukları bir mecliste bu el-Hacc Kâşî de bulunmuş, Mevlânâ'ya karşı terbiyesizlik edip gücendirmiştir. Bu terbiyesizliğinin cezası olarak bu olaydan üç gün sonra birkaç rind evini basarak kendisini öldürüp nesi varsa alıp götürmüşlerdir. Tabii ki, bu olay üç beş Mevlevî rindin yapabileceği bir iş değildir. Onu Moğollar öldürmüş olmalılar. Moğollar'ın bu şekilde ortadan kaldırdıkları daha birçok kişiler vardır.
Sadru'd-dîn Konevî ile Ahi Hace Nasir'in yakınlarından olan el-Hac Tacü'd-dîn Kâşî, Mevlânâ ve çevresindekiler arasında sevilmeyen bir kişi olduğu Eflâki'nin onun hakkındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu zat da Ahi ve Türkmen ileri gelenler gibi öldürülüp serveti müsadere edilenlerden biridir. Eflâkî, Moğol yanlısı tutumu ve Türkmen ve Ahilere düşmanlığından dolayı ve Mevlânâ'ya da bir keramet payı çıkarmak gayretiyle sık sık yaptığı gibi bu olayı da kısmen tahrif ederek anlatmaktadır.

490 *Bu* olayın tarihi için 1261-1264 yılları arasında değişen tarihler üzerinde durulmuştur. Bk. M. Varlık, *Germiyan Oğulları*, Ankara 1974, s.12. Oysa 659 (1261) yılının ilk ayları olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) den önce öldürüldüğüne göre, bu olayın tarihi de bu tarihten önce olmalıdır. Bk. *Selçuklular Zamanında Türkiye, s.525.*

491 *Anonim Selçuklu Tarihi'nde* Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan'ın 659 (1261) yılı 14 Ramazan ayında tahta oturduğu bildirilmektedir. Bu tarih isyanların bastırıldığı ve Rüknü'd-dîn'in duruma tamamen hâkim olup muzaffer olarak tahta geçişinin tarihi olmalıdır.

492 *Müsameretü'l-ahbar, s.73-74.*

tır. Burada isyancıların Nuru'd-dîn Caca'yı şehre sokmadıkları, bunun üzerine asker sevkedilerek şehrin muhasara edildiği, şehir zaptedilince de isyancıların kamilen kılıçtan geçirildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen tarihçi aynen şöyle demektedir. *"Kırşehir Emirliği Nuru'd-dîn Caca'ya verildi. Orduyla onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kâmilen öldürüldüler*[493]*."*

Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi (761/1360) de Hacı Bektaş ile Osman Gazi'nin kayınpederi Edebalı'nın sultanla savaşmayı göze almadıklarını söylerken[494] Kırşehir'de Ahi Evren ve arkadaşlarının katliama tabi tutuldukları olayı kasdetmiş olmalıdır. Sayın A.Yaşar Ocak'ın zannettiği gibi[495] Baba İshak İsyanı'nı kasdetmiş olamaz. Çünkü 726 (1326) da ölen Edebalı'nın Baba İshak İsyanı'na ulaşması mümkün görünmemektedir[496]. Selçuklu devri yazarlarının, Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn üzerindeki şiddetli fikrî ve siyasî baskılardan ötürü onun adını anmadıklarını, bazılarının da bir şahıs zamiriyle ona işaret ettiklerini görüyoruz[497]. İşte bu tarihî verilerden ve belgelerden sonra tarihçi Kerimü'd-dîn Aksarayî'nin, yu-

---

493 *Müsameretü'l-ahbar*, s.75
امارت قیرشهر بنور الدین جاجا تفویض نمودند با لشکر بر سر او آمد و مدتی محاصرت نمودند و او را از قلعه قلع کردند و خوارج که متابعت او نموده بودند علی حده بقتل رفتند

494 *Menakıbü'l-kudsiyye*, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp. 113a-113b

495 A. Yaşar Ocak, *Babailer isyanı*, İstanbul 1981, s.163-165.

496 Edebalı ile Baba İlyas arasındaki ilgiye dair rivayetleri izah edebilmek için olmalı Neşri ve Taşköprü-Zade gibi Osmanlı tarihçileri Edebalı'nın 120 sene yaşadığını yazmışlardır.

497 Ahi Evren Hace Nasir üzerindeki şiddetli siyasî ve fikri baskılar sonucunda adının ve eserlerinin tarih boyunca meçhul kaldığını belirtmiştik Bkz. *Ahi Evren Kimdir?, Türk Kültürü Dergisi*, Sayı, 191, s.658-668; *Baba İshak Harekâtı, Diyanet Dergisi*, XVIII, 69-78). Gene bu baskılar yüzünden devrin birçok yazarları, Ahi Evren'in adını anmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak *"Menakıb-i Evhadü'd-dîn-i Kirmanî"nin* yazarı (s.158) Anadolulu bir bilgin (Danişmend-Rumî) diyerek adını vermediği zatın Ahi Evren Şeyh Naşirü'd-dîn Mahmud olduğunu isbat edecek bazı deliller vardır. Gene aynı yazar, (s.71) Ahi Evren'in zevcesi olduğunu tesbit ettiğimiz Evhadü'd-dîn-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun esaretten döndükten sonra (658/1260) babasının arkadaşının evinde kalmak istediğini ve oraya gittiğini belirtirken Ahi Evren'in adını ve nerede ikamet etmekte olduğunu açıklamaktan kaçınmıştır. Ancak *Menakıb-i Hacı Bektaş* (Trc, A. Gölpınarlı, İstanbul 1958) ve Aşık Paşa-Zade'nin *Tarih-i Âl-i Osman*'ında (İstanbul 1332. s.205) Fatma Bacı'nın Kırşehir'e, yani kocası olan Hace Nasirü'd-dîn'in yanına gitmiş olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka İbn Bibi de eserinde (s.307) I. Alâü'd-dîn Keykubad'a eser ithaf edenlerden söz ederken isim zikretmemektedir. Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn'in *" Yezdan Şınaht"* ve *" Mürşidü'l- Kifaye"* adlarında iki eserini I. Keykubâd'a sunduğu göz önünde bulundurulursa İbn Bibi'nin isimlerini zitretmediği yazarlardan birinin de Ahi Evren olduğu sonucuna varmamak mümkün değildir. Keza Menakıb-nâme ve Ahi Şecere-nâmelerinde Ahi Evren, Ahilerin Sultanı diye anılmaktadır. Bu bakımdan Tokatlı Nasirü'd-dîn Vâiz *"Fütuvvet-nâme"* sinde (Nşr. F. Taeschner, Leipzig, 1944, s.57-57) isim zikretmeksizin "Ahilerin Sultanı" dediği meth edip rahmet dilediği kişinin de gene Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn Mahmud olduğu gayet sarihtir.

karıda sunduğumuz sözlerinde "O" zamiri ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'a işarette bulunduğuna inanmamak mümkün değildir. Aynı tarihçi eserinin bir başka yerinde de Sadru'd-dîn-i Konevî'den bahsederken, Türkmen şeyhleri ve bu arada Ahi Evren'i de kasdederek "şu riyakârlar takımı da bu zamanda o tarikat önderi karşısında tasavvuftan dem vurmaktaydılar"[498] demek suretiyle isim zikretmeksizin Türkmen şeyhlere karşı gayzını ortaya koymaktadır. Burada belki de Ahi Evren ile Şeyh Sadrü'd-dîn Konevî arasında teati edildiğini tesbit ettiğimiz mektuplarda bu iki, bilgin arasında geçen münakaşaları kast etmiştir. Görülüyor ki, bu tarihçi de isim zikretmekten kaçınmıştır.

İşte burada anlatılan olayın tarihi 659 (1261) dur. Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn'in de 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihinden çok az önce ölmüş olduğunu söylemiştik. Bu olay, yani Caca oğlu Nuru'd-dîn'in Kırşehir'deki isyanı bastırıp, isyancıları kılıçtan geçirmesi de yukarıda bahsi geçen Türkmenleri destekleyen Selçuklu Ümerası'nın, Moğol Noyanı Alıncak tarafından öldürülmesi olayından birkaç ay sonradır. Bu bakımdan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un bu olayda isyancıların lideri olarak öldürüldüğüne muhakkak nazarıyla bakıyoruz. Nitekim Evliya Çelebi, İstanbul'daki dabbağlardan (Derici esnafı) bahsederken dabbağların Ahi gelenek ve kurallarını uygulamakta olduklarını kaydettikten sonra, bu dabbağların pirlerinin Ahi Evren olduğuna, yanlarında teberrüken sakladıkları, iftihar vesilesi olarak titizlikle korudukları yeşil sırık üzerinde deriden yapılmış bir bayrak bulunduğunu ve bu bayrağın Ahi Evren'den kalma olduğuna, Ahi Evren'in Zalim Sultan'a (Dehhak) karşı bu bayrağı açarak isyan ettiğine inandıklarını da kaydetmektedir[499]. Bu rivayet de Ahi Evren'in şehîden öldüğünü göstermekte ve iddiamızı doğrulamaktadır. Bahsini ettiğimiz isyan olayının hatırası asırlarca dabbağlar arasında unutulmadan yaşamıştır. Ayrıca Kırşehir ve çevresinde bazı halk söylentileri de Ahi Evren'in eceliyle ölmediğine delâlet etmektedir ki, biraz ileride söz konusu edilecektir.

Diğer taraftan gerçekten Ahi Evren Hace Nasîr'in bir dönemde yöneticilerden hoşnut olmadığı ve hatta onlara karşı isyankâr bir tutum içinde olduğu bazı eserlerinden sezilmektedir. Bilhassa ömrünün sonunda yazdığı

---

[498] *Musameratü'l -ahbar*, s.91.
[499] *Seyahat-nâme*, İstanbul 1316, I, 495.

anlaşılan ve bir vasiyyet-nâme niteliğinde olan *"Âğâz u encâm"* adlı eserinin bir yerinde *"Özellikle bu zamanın kurt tiynetli padişahları -kişilerin varisleri olsa bile- terekesine (miras) el koymaktadırlar. Şeriatın hükümleri büyük ölçüde kalktı. İslâm'dan sadece bir ad kaldı"*[500] demektedir ki, bu tutumu da onun gerçekten devlete karşı isyan bayrağını açmak suretiyle fikirdaş ve gönüldaşlarının Baba İlyas ve Baba İshak'ların yolunda gittiğini göstermektedir. Bir şey daha var: Belki de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn daha hayatta iken onun tasarrufunda bulunan Konya'daki Hanikâh-i Ziya ve Hanikâh-i Lala Konya'daki müritlerden alınıp, Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmek istendi. Bunun üzerine feveran göstererek isyan bayrağını açtı. Nitekim Eflâkî'nin ifadesinden de bu şeyh, yani Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn daha hayatta iken Mevlânâ "hemşehrim" dediği Vezir Tacü'd-dîn Mu'-tez'i araya sokarak Sultan'dan (IV. Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan) bu iki Hanikâhın Hüsamü'd-dîn Çelebi'ye verilmesine dair fermanın çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hüsamü'd-dîn'in posta oturma merasimi Ahi Evren'in ölüm haberinin Konya'ya gelişinden üç gün sonra vaki olmuştur.

Tarihçi Kerimü'd-dîn Mahmud el-Aksarayî'nin örtülü olarak bahsettiği ve Ahi Evren ve arkadaşlarının öldürüldükleri Kırşehir'deki isyan ve katliam olayına diğer Anadolu Selçukluları devri tarihçilerinin hiçbiri yer vermedikleri gibi, Mevlevî yazarlar da -biraz ileride söz konusu edileceği üzere - Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de bu katliamda öldürüldüğü halde hiçbir surette bu olaydan bahsetmemişlerdir. Ancak Mevlânâ'nın diğer oğlu Sultan Veled kardeşinin ölümü münasebetiyle yazdığı bir rubaide *"Alâü'd-dîn'in yasıyla ay karaya büründü, Güneş ve gökyüzü başlarına kül serptiler"*[501] demekte ve kardeşinin ölümü sırasında ay tutulduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde *"Menakıb-i Ahi Evran"ın* yazarı da Ahi Evren 'in ölümünden bahsederken:

"Ay tutuldu yahtısını virmedi
Kimsene yıldız ışığın görmedi"[502]

diyerek Ahi Evren'in ölümü sırasında ay tutulduğunu kaydediyor. Bu iki yazarın birbirinden habersiz olarak Ahi Evren ve Alâü'd-dîn Çelebi'nin öl-

---

500 *Ağaz ü encam,* Bursa eski eserler Ktp. (Hüseyin Çelebi Kısmı) nr. 1184, yp. 198a.

501 Divan-i Sultan Veled, Nşr, F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s.571
خرشید و سپهر خاک ره بر سر کرد در سوک علا ماه سه چادر کرد
این سفله جهان بین که علا را جر کرد پیوسته شنوده ام علی جر کرد

502 *Menakib-i Ahi Evran,* Nşr. F. Taeschnar, Wiesbaden, 1945, s.18.

dükleri günün bir Ay tutulması olayına tesadüf ettiğini belirtmiş olmaları bir gerçeğin ifadesi olmalıdır. Buna göre 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) tarihinden biraz önce ölmüş olduğu sonucuna vardığımız Ahi Evren'in vefat tarihi yıl ve gün olarak da astronomik bir hesaplama ile tesbit edilebilir düşüncesiyle İstanbul Fen Fakültesi Astronomi Bölümü yetkilileriyle görüştük. Rahmetli Doç. Dr. Tarık Gökmen Bey 1 Nisan 1261 (27 R. Evvel 659) günü parçalı bir ay tutulmasının vaki olduğunu ve bu Ay tutulmasının Türkiye'de görüldüğünü ellerindeki almanaklardan tesbit ettiler[503]. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir borç sayıyorum. Böylece yukarıda bir yıllık zaman içinde sınırladığımız Ahi Evren'in vefat tarihi bu astronomik hesaplama ile hem te'yid edilmiş, hem de gün olarak belirlenmiş oldu. Ayrıca Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin de Ahi Evren ile birlikte Kırşehir'de öldürüldüğüne dair görüşümüz de doğrulanmış oluyor.

III. HALK RİVAYETLERİNDE AHİ EVREN'İN ÖLÜMÜ

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn'in öldürülmesinin, Anadolu'da Ahi ve Türkmen çevrelerde derin üzüntüye sebep olduğu muhakkaktır. Onun *"Menâhic-i seyfî"*, *"Metâli'ül-iman"* ve *"Tabsira"* adlarındaki üç eserini vefatından hemen sonra, yani 10 Receb 660 (31 Mayıs 1262) yılında Denizli'de (Lâdik) yani Denizli ve çevresindeki Türkmenler arasında istinsah eden Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus'un onun vefatından duyduğu acıyı ifade etmesi[504] Türkmenlerin onun ölümünden duydukları acıya tercüman olduğunu göstermektedir. *"Menâkıb-i Ahi Evren"*de[505] şu aşağıdaki beyitler de onun ölümünden duyulan üzüntüden izleri muhafaza etmektedir.

---

503 Oppolzer, Cannon der Finsternisse, Blat No. 118.

504 Halet Ef. ilâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp, la.

505 Franz Taeschner tarafından (*Gülscherls Mesnevi auf Achi Evren den Heüigen von Kırschehir Und Patron der Turkischen Zunfte*, Wiesbaden 1955)neşredilen bu eser Ahmed Gülşehri'ye mal edilmektedir. Oysa Gülşehrî Mevlevî'dir ve Mevlânâ'ya derin saygı duymaktadır (Bk. Gülşehri, *Mantıkü't-tayr*, Nşr. A. Sırrı Levent, Ankara 1957, s.14.). Böyle olunca tabii olarak Ahi Evren'e de muhalif olacağından bu *Menakıb-nâme'nin* onun tarafından yazılmış olması mümkün değildir. A. Sırrı Levent de bir başka cihetten mütalaa yürüterek bu menakıb-nâme'nin Gülşehri tarafından yazılmış olmayacağını ileri sürmüştür (Bk. *Mantıkü't-tayr* önsözü, s.13). Ayrıca Ahi Evren'in Moğollarla ve Moğol yanlısı yönetimle mücadelesine karşılık Gülşehri'nin *"Felek-nâme"* adlı eserini Gazan Mahmud Han'a ithaf etmesi, onun Moğollarla hoş ilişkiler içinde olduğunu ve Ahi Evren'e karşı olacağını gösterir. Durum öyle gösteriyor ki, Nurud-Din Caca ve oğulları Kırşehir ve çevresinde Mevleviliği yaymak ve böylece Ahi ve Türkmenler'in o bölgedeki nüfuzunu kırmak maksadıyla Süleyman-i Türkmen ve Ahmed Gülşehri gibi meşayihi oraya götürmüş ve himaye etmişlerdir.

Ol gice kim dünyeden gideridi
Ahiret mülkine seyrideridi.
Ay tutuldu yahtısını virmedi
Kimsene yıldız ışığın görmedi.
İrtesi kim resmuruldu mateme
Ölümü od saçtı kamu âleme
Matemi halkın yüreğin tağladı
Yir ü gök anın yasından ağladı.

Eskiden beri siyâsî entrikalar sonucu veya mazlum olarak öldürülen kişiler özellikle mutasavvıflar olmuştur. Bu kişilerin bağlıları olan müridler, şeyhlerinin ölümünü esrarengiz bir biçimde yorumlamış, bazen de öldüğüne inanmak istememişler ve bu inançlarını yaymışlardır. Meşhur Hüseyin b. Mansur el-Hallac (309/921) bir Karmati dâîsi (Tebliğci) olduğu halde Abbasiler tarafından idam edilmiş, öldürülmesi ile ilgili Sünni Müslümanlar bile pek çok esrarengizliklere inanmışlardır. Şihabü'd-dîn Sühreverdî el-Maktûl (587/1191), Şems-i Tebrizî (645/1247) ve daha pek çok sofinin öldürülmeleriyle ilgili çeşitli haberler ve inanışlar yayılmıştır. İşte Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un öldürülmesi olayı da halk arasında bu tür söylentilere yol açmıştır. Bu söylentilerin mevcudiyeti de Ahi Evren'in eceliyle değil mazlum olarak öldürüldüğünü göstermektedir. W. Ruben, Ahi Evren'in öldürülmüş olduğunu bilmediği halde Kırşehir'de halk arasında yaşayan Ahi Evren'in ölümü ile ilgili bazı inanışları derlemiştir[506]. Ahi Evren'in öldürülmesi olayından bazı hatıraların bu halk inanışları arasında günümüze kadar yaşadığını görmekteyiz.

Halk arasındaki söylentilere göre Ahi Evren arkadaşları arasında bulunurken ejder olup bir taşın altına girmiştir. Bugünkü türbesi bu taşın bulunduğu yerde yapılmıştır[507]. Gene bir başka söylentide şöyle deniyor "Bu gün onun türbesi kazılacak olsa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecektir. Çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birdenbire gözlerden kaybol-

---

506 W. Ruben'in bu konudaki eseri, Rahmetli Hocam Abidin İtil tarafından. *"Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri"* adıyla Almanca'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. *Belleten*, Ankara 1947, XI, 601-640.

507 *Aynı makale*, 636-637

muştur"[508]. Bu haber Nuru'd-dîn Caca'nın Kırşehir'e girip isyancıları kılıçtan geçirdiği sırada 90 yaşında olan Ahi Evren'in kim vurduya gittiğini veya savaş enkazı arasında kaybolduğunu düşündürmektedir. Zira 90 yaşındaki güçsüz bir ihtiyarın kim vurduya gitmesi ihtimal dahilindedir. Eflâki'nin, onun cennet ehli'nin okuna hedef olarak öldüğünü söylemesi[509] de Ahi Evren'in savaş sırasında kim vurduya gittiğinin ifadesi olmalıdır. Belki de devlet yanlısı olanlar böyle bir imaj yaratarak suçluları gizleme cihetine gitmişlerdir. Biraz sonra bu halk inanışlarına tekrar dönülecektir.

IV. MEVLÂNÂ'NIN BU OLAYLAR İÇİNDEKİ ROLÜ VE TUTUMU

Bu tarihî olayları sunduktan sonra Mevlânâ Celâlü'd-dîn'in bu olaylar karşısında tavrının ne olduğunu görelim. Oğlunun da bu olaylar içinde bulunduğunun ortaya çıkması, haliyle Mevlânâ'nın da bu olayla yakından ilgili olduğunu düşünmemizi gerekli kılmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere özellikle *Dîvân-i kebir*'de bu konu ile ilgili çok şiirler söylediği görülmektedir. Zaten bir şair olarak kendisini ilgilendiren konularda belli bir tavır sergilemesi tabii olandır. Bugüne kadar bu alanda çalışmış olanların bunu fark etmemiş olmaları doğrusu acayibime gidiyor. Oysa Kırşehir'de meydana gelen bu olayın safahatını Mevlânâ'nın eserlerinde bulabilmekteyiz. Şimdi Mevlânâ'nın bu olayları anlatışını ve bu olaylar karşısındaki tepkisini görelim. Bu tesbitlerin yukarıda anlatılan tarihî olaylar için birinci elden kaynaklar olduğunu unutmamak lâzımdır.

Mevlânâ Celâlü'd-dîn, Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn'in öldürülmesinden duyduğu memnuniyeti ifade eden 45 beytlik uzunca bir şiir yazmıştır[510]. Çok uzun olduğu için bu şiirin tamamını burada vermekten sarf-i nazar ediyoruz. Ancak şu kadarını söyleyeyim: Mevlânâ burada bu muhalifini Mar, Ejder, Hace, Ahi (Feta), Feylesof gibi kelimelerle anarak onun kimliğini açıklamakta ve kendisine göre onun kötülüklerini sıralamaktadır. Onun nasıl öldürüldüğünü de tasvir etmekte ve şunları söylemektedir: *"Kibirle dolaşırken belâ okunun kendisine isabet etmesinden, mağrur başı yukarıda dolaşırken başına gelenlerden bihaberdi. Kesesi altın ve gümüş doluydu, eli öpülüyor, ayağına*

---

[508] *Aynı makale*, 637.
[509] *Menakıbü'l-ârifîn*, I, 558.
[510] *Divan-i kebir*, s.9-10/27.

secdeye kapanıyorlardı. Havada dolaşırken kanadına ok isabet etti. Kendisine isabet eden okun darbesiyle iki büklüm yere kapandı, sârâya tutulmuşlar gibi çırpındı, hırıltı ile öldü gitti" Muhtemelen Mevlânâ onun ölüm anı ile ilgili bilgileri Emir Nuru'd-dîn Caca'dan almıştır.

a. Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn İle Alaü'd-dîn Çelebi'nin Kırşehir'e Gitmeleri

Ahmed Eflâkî, Vezir Nasîrü'd-dîn'in adamları vasıtasıyla Şems-i Tebrizî'yi katlettiğini ve Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin de bu işte önemli bir rol üstlendiğini yazmaktadır[511]. F. Sipeh-salar da Alâü'd-dîn Çelebi'nin bu işte çok önemli rolü bulunduğunu ve onun bu işe girmesinin sebebi olarak da Mevlânâ'nın çok güzel olduğu rivayet edilen ve henüz onbeş yaşında olan Kimya Hatun adındaki cariyesinin Şems-i Tebrizî ile evlendirilmesini göstermektedir[512]. Çünkü A. Çelebi, Kimya Hatun'la evlenmek istiyordu. Kimya Hatun da onu seviyordu. Onlar birbirlerine âşık idiler. Şems-i Tebrizî'nin Moğol yanlısı bir siyasî tutum içinde bulunması ve Moğollarla teşrik-i mesai içinde faaliyet göstermesi, o günlerde vezir olan Hace Nasirü'd-dîn'in yani Ahi Evren'in içlerinde A. Çelebi'nin de bulunduğu adamları vasıtası ile ona suikast düzenlemesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn'in Şems-i Tebrizî'yi öldürtmesinden hemen sonra vezirlikten azledilmiş, mütaakiben Konya'yı terk etmek zorunda kalmış ve Kırşehir'e gitmiştir. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de onunla birlikte Kırşehir'e gidip yerleşmiştir. Onun için Ahmed Eflakî, A.Çelebi'den Kırşehrî (Kırşehirli) diye söz etmiştir. Hatta Eflâkî'den A. Çelebi'nin oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikamet etmekte olduklarını öğreniyoruz[513]. Burada özet olarak anlattığım bu olayların Mevlânâ'nın eserlerinde in'ikas bulduğunu görüyoruz. Bu cümleden olarak oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin Ahi Evren'e (Yılana) bir başka ifade ile Hace Nasirü'd-dîn'e uymamasını ve ona koşulup gitmesini engellemeğe çalışmıştır. Bir gazelinde oğluna hitaben bu olayı şöyle dile getirmektedir. Bu gazelin tercümesini sunuyoruz.

---

511 *Menakibü'l-ârifîn*, II, 133.
512 *Menakib-i Hz. Hudavendigâr*, s.178; *İbtida-nâme*, s.61-64.
513 *Menakibü'l-ârifîn*, I, 416; II, 285.

"Ey sevgili, hata ettin bir başka sevgiliye koşulup gittin. İşini bıraktın, bir başka iş tuttun"

"Yüz defa seni bağışladım, seni sana gösterdim. Ey kendini beğenmiş, bir başka yöne gittin."

"Sana yüz defa öğüt verdim, sana batan dikeni çıkardım. Gül bahçesinin kıymetini bilmedin, yine dikenlerin içine girdin."

"Dedim sen bir balıksın, yılanla niye arkadaşsın? Ey yanlış iş yapan yine yılana koşulup gittin."

"Eğri mekik gibi örgücünün elinde yüz argacı kopardın, başka bir argaca girdin."

"Diyordun ki, seni dostluk mağarasında görmüyorum. O dost mağaradadır fakat sen başka mağaraya girdin."

"Ayarın değişmedikçe, rengin bozulmadıkça benim pazarımı gördüğün halde başka bir pazara gittin"[514].

Bir başka yerde de gene bu muhalifini Hace, Pelid, Necis, Habis gibi sıfatlarla anarken gene oğlu Alaü'd-dîn Çelebi'ye hitap ederek *"Senin gönlün çalan yarin yılandır"* مارست یار دلبر تو demektedir[515]. Bir başka şiirinde de oğlunun gidişinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Bu şiirin ilk beyti şöyledir: *"Ey benim canımda yeri olan sen nereye gittin. Evde mi kayboldun, yoksa heva ve hevesine mi uydun?"* Bu şiirin bir beytinde de bu gidişin çok ani olduğunu ifade etmekte ve şöyle demektedir: *"Saba yelimiydin de o kadar çabuk gittin. Gül kokusu gibi saba yeliyle gittin"* Aynı şiirin son beytinde daha dokunaklı bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir: *"Ey bu evin efendisi ve bu evi aydınlatan kandil, böyle bir evde kalmak sana ağır mı geldi de göğün tavanına çıktın?"*[516]

b. Mevlânâ Oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'yi Döndürmeye Çalışıyor

1261 (659) yılının Ramazan ayında Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan, Hülagu Han'ın menşuru ile Selçuklu tahtına oturdu. Gene Hulagu Han'ın menşuru ile Muinü'd-dîn Süleyman, pervane; Ta'cü'd-dîn Mutez, vezir; Fahrü'd-dîn

---

[514] *Divan-ı kebir*, 2588/4.
[515] *Divan-ı Kebir*, 1211/3.
[516] *Divan-i kebir*, 784/2587.

Ali, sahip ve Hatıroğlu Şerefü'd-dîn, emirü'l-ümerâ olarak Alıncak Noyan'ın gözetiminde göreve başladılar. Anadolu'nun birçok şehirlerinde Moğol yanlısı bu iktidara karşı Ahi ve Türkmen çevreler isyan başlattılar[517]. Kırşehir'de de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn ve çevresindekiler isyan bayrağı açtılar. Bu isyanı bastırmaya Mevlânâ'nın müridi Moğol asıllı Cacaoğlu Nuru'd-dîn memur edilmişti[518]. Bu isyanın detayı ileride sunulacağından burada kısaca değiniyoruz. Burada söylenmek istenen şudur:

Mevlânâ Celalü'd-dîn bu isyanın bastırılışından önce oğlunun aile ocağına dönmesini sağlamak için Alaü'd-dîn Çelebi'ye üç mektup yazmıştır[519]. Bir mektup da o zaman Kırşehir Emiri olan Seyfü'd-dîn Tuğrul'a yazarak oğlunun aile ocağına dönmesini sağlaması için ona istirhamda bulunmaktadır[520]. Oğlunun hayatının tehlikede olduğunu biliyor ve onu kurtarmaya çalışıyordu. İşte bu sırada oğluna hitaben bir şiir de yazarak bu kritik durumu ifade etmekte ve oğlundan dönmesini ısrarla istemektedir. Mevlânâ'nın bu gazelinin tercümesini sunuyoruz:

"Ey can, gurbet illerde daha ne kadar duracaksın, dön gel artık. Daha ne kadar perişanlık çekeceksin?"

"Sana yüz mektup gönderdim, yüz yol gösterdim. Ya yolu bilmiyorsun yoksa mektubu mu okumuyorsun?"

"Eğer mektubu okumuyorsan, mektup kendini sana okutur. Eğer yol bilmiyorsan yol bilenin pençesindesin."

"Geri dön, çünkü o mecliste senin kıymetin bilinmez. Yüreği taş kesilenlerle oturma. Çünkü sen benim soyumun incisisin."

"Ey gönülden ve candan geçmiş, dünya tuzağından kurtulmuş. Geri dön, çünkü sen şahin soylusun."

"Hem susun hem durmadan su arıyorsun. Hem arslan hem ceylansın ve sen onlardan daha iyisin."[521]

Görüldüğü üzere *"Divan-ı kebir"*de devrin olaylarına ışık tutan ve o olaylar içerisinde yazılan pek çok şiirler bulunmaktadır. Mevlânâ bu şiirde

---

517 *Müsameretü'l-ahbar*, s.73-74.
518 Aynı eser, s.75.
519 *Mektuplar*, terc. A. Gölpınarlı, s.16-17,101-102.
520 *Mektuplar*, s.41.
521 *Divan-ı kebir*, s.780/2572.

oğlunu Ahi Evren'den ayırmaya çalışmaktadır. Bugüne kadar Mevlânâ ve çevresi hakkında araştırma yapanlar bunu fark etmiş değillerdir. Devrin tarihini araştıranlar da Mevlânâ'nın ve çevresindekilerin yazdıkları eserler devrin sosyal ve siyasî olayları için tarihi belge niteliğinde olduğunu düşünememişlerdir.

c. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn ve Alaü'd-dîn Çelebi'nin Öldürülmeleri

Yukarıda da görüldüğü üzere Mevlânâ'nın bütün ısrarlarına rağmen Alaü'd-dîn Çelebi'nin dönmediği ve Ahi Evren'den ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda geniş olarak açıklandığı üzere Ahiler, Anadolu'da birçok vilayetlerde olduğu gibi Kırşehir'de de IV. Kılıç Arslan iktidarına ve uygulamalarına karşı isyan başlattılar. Alaü'd-dîn Çelebi de Ahi Evren'in yanında bu isyanda yer almıştır. Kırşehir'deki isyanı bastırmaya memur edilen Nuru'd-dîn Caca, ordu ile Kırşehir üzerine yürüdü. Buradaki isyancıları kâmilen kılıçtan geçirdi. Ahi Evren ve Alaü'd-dîn Çelebi de bu isyanın bastırılışı sırasında öldürüldüler[522]. *"Divân-ı kebîr"*de Mevlânâ'nın bu olayla ilgili olarak söylediği şiirler bulunmaktadır. Mevlânâ Celalü'd-dîn, Hace Nasırü'd-dîn'in öldürülüşü münasebetiyle 45 beyitlik bir manzume yazmıştır. Mevlânâ burada kendince Hace'nin kötülüklerini sıralamakta ve bu kötülüklerinden dolayı bir belâya müstahak olduğunu bildirmektedir. Bu manzumenin önemli gördüğümüz birkaç beytinin tercümesini sunuyoruz[523].

"Bizim aramızdaki Hace'nin ayağı çamura batmış, ben onun halini sana anlatayım, sen de izaca el- kaza ayetini oku."

"Ey başı dönmüş Hace, âşıklarla alay ediyordun, kendi sersemliğin ile Allah ile güreşe tutuştun"

"Cömertliğin bir afeti var, o da feta'nın (Ahi'nin) kibre kapılmasıdır. Vehim onu maraza uğratır, dilencilerin dalkavukluğu gibi."

"Firavn ve Şeddad olmuşsun. İçi gaz dolu bir tuluk olmuşsun. Karınca iken yılan olmuş, o yılan şimdide ejderha oluvermiş."

---

[522] *Müsameretü'l-Ahbar*, s.74. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, s.102-113.

[523] *Divan-ı kebir*, s.9-10/27.

Buradaki ikinci beytte Mevlânâ önemli bir olaya telmihte bulunmuştur. Burada olayı kısaca hulasa etmek gerekirse şudur: Sadru'd-dîn-i Konevî, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dîn'e bir mektup yazarak *"el- Milel ve'n-nihal"* adlı eserin sahibi Tacü'd-dîn-i Şehristanî'nin *"el-Musâraa"* adlı eserinde İbn Sina'ya bazı konularda (yedi meselede) itirazlar yönelttiğini, düştüğü hatalarını dile getirdiğini ve ona reddiye olarak yazdığı esere onunla güreşe tutuşmak anlamına gelen *"el-Musâraa"* adı verdiğini yazmıştır. Bunun üzerine Hace Nasirü'd-dîn güreşenle güreşe tutuşmak anlamına gelen *"el-Musâraatü'l-musâri'"* adlı bir eser yazarak Şehristanî'ye reddiye yazmış ve Şehristanî'ye karşı İbn Sina'yı savunmuştur[524]. Burada tartışma konusu olan mes'elelerden biri de ilmî mes'elelerin tahkikinde "Aşk"ın yeri ve değeri konusudur. Mevlânâ bu beytte *"Ey Hace sen şaşkına döndün. Âşıkları alaya aldın. Kendi sersemliğinle Allah'la güreşmeğe kalktın"* derken işte bu olaya işarette bulunmuş ve Hace Nasir'e muhalif olduğu meselelerden birini göstermiş olmaktadır.

"Ey eli ayağı olan Hace, kaza ve kaderle ayağın kırılmıştır. Sen çok gönüller kırdın, cezan karşına çıktı ve belanı buldun." derken de yukarıda bahsettiğimiz Ahi Evren'in öldürülmesi olayına işarette bulunmuştur. Hace'nin ve oğlu A. Çelebi'nin öldürülmesinden kısa bir zaman sonra kaleme aldığı anlaşılan bir şiir daha söylemiştir. Bu şiirde Ahi Evren Hace Nasırü'd-dîn'e eşek, oğluna da öküz diyerek onların ölümlerini şöyle anlatmaktadır[525]

"Nerede eşeğim benim, nerede eşeğim benim? Geçen yıl öldü o eşeğim, Allah'a şükür ki o öldü, başımın ağrısı dindi."

"Öküz de öldüyse varsın ölsün, gam yemem. O öküzde ve öküzün karnında (fıtratında) benim o güzel anber kokum yoktur."

"Öküz ve eşek giderse gitsin, iki cihanda ebedi olsun, dilberim benim dilberim benim."

"Eşeğimin kulağında küpe var, eşek kulağında altın küpe, yazık oldu vah altınıma, vah altınıma."

---

524 Hace Nasirü'd-dîn'in bu eserinin bir nüshası Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2358 deki *Mecmuatü'r-resailin* 1b-118a yapraklarındadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, *İbn Sina ve Ahi Evren*, İbn Sina'ya Armağan, Ankara 1984.

525 *Divan-ı kebir*, s.549/1813.

"Baş çeker fakat yol yürümez, naz eder arpa yemez. Gübre yığınından başka hiçbir hizmeti olmadı bana."

"Bir öküz var gökyüzünde, bir diğeri yerin altında. Bu ikisinden kurtulursam talihim açılmış olacak."

"Eşek pazarına gittim, bu tarafa o tarafa bakındım. Eşeğe ve eşek sahibine bakmaktan tiksinti duydum."

"Biri dedi ki; eşeğin öldü, burada bir eşek var, gel onu al. Ona dedim: Sus arkadaş, bana hep engel olan eşek değil miydi?"

Alaü'd-dîn Çelebi, bir Ahi muallimi ve sadr (baş müderris) idi. Mevlânâ oğluna yazdığı mektuplarda ona bu unvanı ile hitap etmektedir. Nitekim *"Divan-ı kebir"*de oğluna hitaben yazdığı bir şiirde gene ona Sadr demektedir. Bu şiirin ilk beyti şöyledir:

"Sen her ne kadar sadr'sın ve meclisin başısın, fakat benlikten kurtulamadın ve orada mahpussun."[526]

Öldürülmesinden sonra Alâü'd-din Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiş ve Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamıştır[527]. Ahmed Eflâkî, Konya'da bazı ayak takımı insanların Mevlânâ'ya muarız olan zat yani Ahi Evren için gıyabında cenaze namazı kıldıklarını yazmaktadır[528]. A. Çelebi'nin cenazesinin de Emir Nuru'd-dîn Caca tarafından Konya'ya getirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Nuru'd-dîn Caca Kırşehir'e gitmeden önce Mevlânâ'yı ziyaret ettiği gibi Kırşehir isyanını bastırdıktan sonra Konya'ya gelince de Mevlânâ'yı ziyaret etmiş ve Mevlânâ'ya Hacı Bektaş hakkında bilgi vermiştir. Bu sohbet sırasında Mevlânâ kendisine anlatılan Hacı Bektaş'ın bir kerametiyle ilgili olarak Hacı Bektaş'a 'O bacısı kahpe' diye hitap ederken de Ahi Evren Hace Nasırü'd-dîn'in karısı olan Fatma Bacı'yı kastetmektedir. Çünkü Hacı Bektaş'ın Fatma Bacı'yı kendisine bacı edinerek himayesine aldığını kaynaklar yazmaktadır.

---

[526] *Divan-ı kebir*, s.950/3128)

[527] *Menakibu'l- Ârifîn*, I, 85; Mevlânâ Celaleddin s.93; Ahi Evren Hace Nasiru'd-dîn Mahmud İle Alâu'd-dîn Çelebi'nin öldürülmeleri olayı ile ilgili geniş bilgi için bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, s.97-110.

[528] *Menakibu'l-Ârifîn*, I, 558.

d. Alaü'd-Dîn Çelebi'nin Mirası Ve Mevlânâ

Eflâkî'nin anlattığına göre Sultan IV.Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan başlangıçta Mevlânâ'ya mürid olup onu kendine baba edinmişken sonradan müridleri insan yüzlü şeytanlar olan Baba Merendi adlı Türkmen bir şeyhle ve müridleriyle tanışmış,Mevlânâ'nın da bulunduğu bir toplântıda Sultan bu şeyhe iltifat edip onu kendine baba edinince Mevlânâ'yı gücendirmiş, bunun üzerine *"Öyle ise biz de başka birini kendimize oğul ediniriz"* deyip toplântıyı terk etmiştir.[529] Nitekim bu olaydan bir süre sonra Pervane Süleyman ile Vezir Tacü'd-dîn Mu'tez, Moğol Noyanı Alıncak ile ittifak edip sultanı Aksaray'da öldürmüşlerdir.[530] Sultanın Türkmen çevrelere azıcık meyli öldürülmesine yeter bir sebep olmuştur.

Eflâkî bu olayı Selçuklu Devleti'nin yıkılış sebebini izah sadedinde anlatmaktadır. Yani Eflâkî'ye göre devlet adamlarının Türkmen ileri gelenlerine değer vermeleri Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hazırlamıştır. Eflâkî'nin bu tesbiti şüphesiz doğrudur. Gerçekten de XIII. asrın son çeyreğinden itibaren Türkmen beylerin bulundukları bölgelerde Türklük ülküsünü benimseyip desteklemeleri, kendilerini güçlü bulunca da istiklallerini ilan etmeleri Selçuklu Devleti'nin sonu olduğu gibi, Moğol emperyalizminin de çöküşünü hazırlamıştır. A.Eflâkî'nin bu durumdan rahatsız olup üzüntüsünü ifade etmesi Mevlevî çevrelerin zihniyetini ve siyasî tercihlerini yansıtmakta ve Türkmen çevrelere karşı menfi tutumlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Burada A. Eflâkî'nin Baba Merendi dediği zat Hace Mecdü'd-dîn Merendi'dir. Türkmen çevrelerin Baba Merendi diye andıkları bu kişi Kırşehir kadısı idi. Zira Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn Kırşehir'den Sadru'd-dîn Konevî'ye yazdığı bir mektupta ondan Kadı Mecdü'd-dîn Merendi diye bahsetmektedir[531]. Rahmetli A.Gölpınarlı bu zatın kimliğini tespit edememiştir.

---

529 *Menakıbü'l-Ârifîn*, I, 147.

530 N. Kaymaz, *Pervane Muinü'd-dîn Süleyman*, s.111-112.

531 "Sadrü'd-dîn Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-dîn'in Mektuplaşması", *S. Ü. Fen-Ed. Fak. Edebiyat Dergisi*, sayı: 2, Konya 1983, s.58. Bu kadı Baba Merendi'nin bir oğlu olduğunu da *Müsameretü'l Ahbar*'dan (s.306) öğreniyoruz. Kırşehir ve çevresinde mülkleri ve bir hanı bulunduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Temir, Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nuru'd-dîn'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara 1959, s.28, 34. Burada bu zat Kırşehrî (Kırşehirli) diye nisbetlendirilmiştir.

Mevlânâ oğlu A.Çelebi'nin öldürülmesinden sonra oğlunun mirasının paylaşılması hakkında bu Kadı Mecdü'd-dîn-i Merendi'ye bir mektup yazmış görünüyor.[532]

Çünkü mektupta A. Çelebi'nin mirası ve taksimi söz konusu ediliyor. A. Çelebi'nin zengin olduğu anlaşılıyor. Çünkü o daha öldürülmeden önce Mevlânâ ona hitaben yazdığı bir şiirde ondan hayatının hakkının karşılığı olan borcunu ödemesini istemekte ve şöyle demektedir:[533]

وده وام جان گر وجوهیت هست درآ مفلسانه اگر مفلسی

"Eğer Haysiyetin varsa, canının borcunu öde ve eğer iflas etmişsen müflis olarak dön gel."

Durum öyle gösteriyor ki Kırşehir Kadısı Hace Mecdü'd-dîn Merendi bir şekilde Mevlânâ'yı gücendirmiş ve kızdırmıştır. Muhtemelen A. Çelebi'nin mirasından Mevlânâ'ya pay vermemiştir. Çünkü Mevlânâ oğlunu evlatlıktan tard etmişti. Bu yüzden oğlunun mirasına talip olamazdı. Bundan dolayı olmalı ki Mevlânâ *"Mesnevi"*nin VI. cildinde Kadı ile Cuha'nın yani Ahi Evren Hace Nasirü'd-dîn'in karısı arasında geçen bir aşk macerası anlatmakta ve burada Kadıyı, Cuha'yı ve Cuha'nın karısını alaya almakta, gülünç bir duruma sokmakta ve hakaret etmektedir[534]. Buradaki Kadı, Kırşehir Kadısı Hace Mecdü'd-dîn-i Merendi'den başkası değildir. Cuha Hace Nasirü'd-dîn, Cuha'nın karısı ise onun eşi Fatma Bacı diye ünlenen Evhadü'd-dîn-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun olduğu ortaya çıkmaktadır. Ahi Evren'in ölümünden sonra Fatma Bacı bir süre bu Baba Merendî ve Hacı Bektaş'ın himayesinde kalmıştır.[535]

Bu hikâyede de Mevlânâ işaret ve telmih biçiminde Ahi ve Türkmen çevreler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Burada bu konuya girmiyoruz.

V. ÖLDÜRÜLMELERİNDEN SONRA AHİ EVREN HACE NASİRÜ'D-DÎN VE ALÂÜ'D-DÎN ÇELEBİ

Şüphesiz Ahi Evren Şeyh Naşirü'd-dîn Mahmud öldürüldükten hemen sonra kendisine bir türbe yaptırılmış olamazdı. Pek muhtemeldir ki, devlete

---

[532] *Mektuplar*, s.50-51.
[533] *Divan-ı kebir*, s.950/3128.
[534] *Mesnevi*, VI, 1115-1121.
[535] Bkz. M. Bayram, *Fatma Bacı ve Baciyan-i Rum*, Konya 1994, s.23-32.

karşı isyan sırasında öldürüldüğü için cenaze namazı dahi kılınmadan defnedilmiştir. Nitekim Ahi Evren ile birlikte şehit edilen Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiş[536] devlete karşı isyan sırasında öldürülmüş, olduğu için Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamıştır[537]. Abdülbaki Gölpınarlı hocamız ile Mevlânâ ve etrafındakiler üzerinde araştırmaları ile temayüz etmiş diğer araştırıcıların zannettikleri gibi Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayına karıştığı için Mevlânâ oğlunun cenaze namazını kılmamış değildir. Çünkü Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Kırşehir'e yerleşen oğlu Alâü'd-dîn-Çelebi'ye üç ayrı mektup yazmış ve bu mektuplarda oğluna kendisini affettiğini, aile ocağına dönmesini ve sevgili oğlunu özlediğini yazmıştır[538]. Hatta bu mektuplardan birinde, oğlunun dönmesini sağlaması için Emir Seyfü'd-dîn'e[539] yüz suyu dökmeye bile katlandığını yazıyor[540]. Yukarıda tesbit olunduğu üzere *Divan-i kebir*'de de oğlunu dönmeye ikna etmek için mütaaddid şiirler yazmıştır. Bu şiirlerde de oğlunu affettiğini ifade etmektedir. Böyle olunca Mevlânâ'nın, oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'nin cenaze namazını kılmamasının sebebi ancak Kırşehir'deki isyan esnasında öldürülmüş olmasıyla izah edilebilir. Bu araştırıcıların düşünemedikleri bir şey daha var. Alâü'd-dîn Çelebi, Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayında rol almışsa "Katil" olmuş olur. İs-

---

536 Alâü'd-dîn Çelebi'nin Mevlânâ dergâhındaki mezar kitabesi Şevval ayı sonlarında 660 (19-29 Eylül 1262) tarihlidir. Şüphesiz bu tarih Alâü'd-dîn Çelebi'nin ölüm tarihi değil, belki mezar kitabesinin yazıldığı tarihtir. Alâü'd-dîn Çelebi'nin mezarının Konya'da olmasına da şaşılmamalıdır. Çünkü o devirde cenazelerin uzak yerlere götürüldüğüne sık sık rastlanır. Söz gelimi Celâlü'd-dîn Karatay S Ramazan 652 (28 Ekim 1254) tarihinde Kayseri'de öldüğü halde, türbesi halen Konya'dadır. Bunun gibi örnekler çoktur.

537 *Menakîb ül-ârifîn, I*, 85; Ayrıca Krş. A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâlü'd-din*, İstanbul 1959, s.93; B. Füruzan-fer, *Mevlânâ Celâlü'd-din*, Trc. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1963, s.103.

538 Mevlânâ, *Mektuplar*, Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, 16-17, 101-102. Abdülbaki Gölpınarlı Hocamız bu eserinde Mevlânâ'nın, oğlu Alâü'd-dîn Çelebi'ye mektuplar yazdığını belirttiği halde, Alâü'd-dîn'in nerede ikamet etmekte olduğu üzerinde hiçbir açıklama yapmamıştır. Eflâkî'nin Alâü'd-dîn Çelebi'ye Kırşehri (Kırşehirli) demesine bir anlam verilemediği anlaşılmaktadır.

539 Abdulbaki Gölpınarlı'nın (*Mektuplar*, Açıklamalar kısmı, s.221) de, F. Nafiz Uzluk'un (*Mektubat-i Mevlânâ Celâlü'd-din*, İndeks kısmı, s.169) da kimliğini tesbit edemedikleri bu Emir Seyfü'd-dîn, II. İzzü'd-dîn Keykavus döneminde Kırşehir Emiri olup, Ahi Evren'in *"Menahic-i Seyfî"* adlı eserini sunduğu Emir Seyfü'd-dîn Tuğrul'dur (Bk. Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyin Çelebi Kısmı), nr. 1184, yp. 60a). I. Alaü'd-dîn Keykubâd'ın Haslarından idi. Harput'un fethi sırasında Keykubâd'ın emri ile burçlara sancağı diken bu emiri, Ibn Bibi (s.440) Emir Tuğrul diye anmıştır. Emir Tuğrul'un Halife en-Nasır lı-Dinillah'a karşı ayaklanmaları bastırmak üzere Alâü'd-dîn Keykubâd tarafından yardım olarak gönderilen ordunun başında Bağdad'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bk. Ibnü'l-Enceb, *el-Camiü'l-Muhtasar*. s.148.

540 *Mektuplar*, s.41.

lâm Hukuku'nda katilin cenaze namazı kılınır. Mevlânâ da, bu fıkhî kaideyi bilmeyecek kadar cahil olamaz. Bu itibarla Mevlânâ oğlunu bağı addettiği için oğlunun cenaze namazını kılmadığı anlaşılıyor. Zira bağinin (devlete baş kaldıran) cenaze namazı kılınmaz.

Mevlânâ, Alâü'd-din Çelebi'nin cenaze namazını kılmamış olsa bile başta Sultan Veled olmak üzere birileri onun cenaze namazını kılmışlardır. Defnedildikten sonra kendisine mezar kitabesi yazılmıştır. Bu gün Mevlânâ dergahında bulunan Alâü'd-din Çelebi'ye ait mezar kitabesi şöyledir:

هذه تربة الصدر المرحوم علاء الدين محمد بن شيخ المشايخ سلطان العلماء و العارفين جلال الحق و الدين محمد بن محمد بن الحسين البلخى افاض الله بركاته على المسلمين و خصص ولده بمزيد كل عنايته اواخر شوال سنة ستين و ستمايه

"Bu türbe Belhli Hüseyin oğlu Muhammed oğlu şeyhlerin şeyhi, alimler ve arif-lerin sultanı Celalü'd-din Muhammed'in oğlu merhum müderris Alâü'd-din Mu-hammed'e aittir. Allah Müslümanları onun bereketinden faydalandırsın ve inayetini oğluna tahsis etsin. 660 yılının Şevval ayının son günleri... (17-27 Eylül 1261)"

Şüphesiz bu tarih Alâü'd-din Çelebi'nin gün ve ay olarak ölüm tarihi değil. Cenazesinin Kırşehir'den Konya'ya getirilip toprağa verildiği tarihtir. Öyle görünüyor ki, Emir Nuru'd-din Caca Kırşehir'deki isyanı bastırdıktan altı ay kadar sonra Konya'ya gelmiş ve beraberinde A. Çelebi'nin cenazesini Konya'ya getirmiştir.

Mevlânâ'ya rağmen oğlu Sultan Veled kardeşine büyük bir sevgi ve saygı duymaktadır. Yukarıda A. Çelebi'nin ölümünden dolayı söylediği bir rubaisini nakletmiştik. Bir başka rubaisinde ise A. Çelebi'yi şöyle vasfet-mektedir. *"Fazilet ve hünerde Alâü'd-din eşsizdir. Ruhlar aleminde gönlü aydın idi. Ölüm dalgası sahilden onu kaptı götürdü. Çünkü ezelden onun cevheri deniz gibiydi.*[541]*"* Mevlânâ'nın oğluna karşı haşin tutumu çokça kınanmış olmalı ki, Eflaki, Alâü'd-din Çelebi'nin ölümünden nice zaman sonra Mevlânâ'nın oğlunun mezarı başına gittiğini, ona dua edip ve onu bağışladığını yazmak-tadır. Muhtemelen Eflaki bu kınamaları bertaraf etmek için bu haberi uy-durmuştur.

Ayrıca gerek Sipehsalar ve Eflâkî gibi eski Mevlevî yazarlar ve gerek son zamanlarda Mevlânâ üzerinde araştırma yapan bazı yazarların Alâü'd-

[541] *Divan-ı Sultan Veled*, s.577.

dîn Çelebi'de bazı anormal haller bulunduğu yolundaki iddiaları ise, tamamen yersiz ve meseleleri anlayamamaktan doğan bir çıkış yolu arama gayretidir. Oysa o devirde Mevlânâ ve çevresindekiler ve Ahi Evren ile çevresindekiler (Ahiler) birbirleriyle mücadele halindeydiler. Bu mücadelenin siyasî, ırkî, dinî, tasavvufî ve fikrî yönlerini muhtelif makalelerimde yazmış bulunuyorum. Burada şu kadarını açıklamakta fayda görüyorum. Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-dîn Çelebi, başlangıçta Ahi iken -ki Ahi Türk'ün oğludur- Hanikah-i Ziya'dan dolayı Ahilere küserek Mevlânâ ve çevresindekilerin safına katılmıştı. Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-dîn Çelebi de Kimya Hatun meselesinden dolayı babasına küserek Ahiler arasında yer almış ve bir "Sadr" (Baş Müderris) idi. Bu kısa açıklamadan sonra gene Ahi Evren'e dönelim.

Eflâkî, Ahi Evren için (Eflâkî'nin hoşlanmadığı çevrede) gıyabında cenaze namazı kılındığına işaret etmiştir[542]. Bugün mevcut olan Ahi Evren Türbesi'nin ilk defa ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir şey söylemek durumunda değiliz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, bazı halk inanışları Ahi Evren'in ölümünden sonra -Aşık Paşa(733/1332) zamanında- gömüldüğü yerin tesbit edilmesine çalışıldığı veya ona temsilî bir makam yapıldığı, bağlılarına da tesbit edilen yerin gerçekten onun medfun olduğu yer olduğuna inandırmak ve böylece onlarda psikolojik bir tatmin husule getirmek için kerâmetvârî bazı haberler icad edilmeye çalışıldığı yolundadır. Bu haberlerden birinde, bir araya gelmeleri mümkün olmayan Âşık Paşa, Ahi Evren ve Nuru'd-dîn Caca bir araya getirilmekte ve şöyle denmektedir. Bu üç kişi Aşık Paşa'nın Türbesi'nin bulunduğu yerde bir araya geldiler ve kendilerine ebedî istirahat yeri olacak mevkii tayin etmek istediler. Üçü de geceyi sabaha kadar namaz kılmak ve dua etmekle geçirdi. Sabah olup da güneş ufuktan doğunca Âşık Paşa eline bir ok alarak havaya attı; ok gelip Ahi Evren Türbesi'nin inşa edileceği yere düştü. Atılan ikinci ok da Caca Bey Camii'nin olduğu yere ve üçüncü, ok ise, Âşık Paşa'nın kendi türbesinin yapılacağı yere saplandı[543]. Bu haber, Ahi Evren'in mezarının yerini belirleme çalışmalarına Âşık Paşa'nın da katıldığını düşündürmekle beraber, bugünkü Ahi Evren Makamı'nın (sadece türbe kısmı) ilk defa Âşık Paşa'nın hayat-

---

542 *Menakibü'l-ârifîn*, I, 558.

543 Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, *Belleten*, XI, 635.

ta olduğu sırada, yani 1333'den önce yapıldığını da akla getirmektedir. Nitekim diğer bir halk rivayeti bu görüşü te'yid etmekte ve Âşık Paşa'nın dabbağ (derici) çırağı olan Ahi Evren'in kaybolduğu haberini alınca gelip ona bir türbe yaptırmıştır denmektedir[544].

Bugün mevcut olan Ahi Evren Türbesi'nin bir makam olduğuna dair görüşümüzü de doğrulayan bazı halk rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birinde, Ahi Evren'in kaybolduğu yerden üzeri yazılı bir taş kitabe yerden kendiliğinden çıkmış ve sonradan onun üzerine türbe inşa edilmiştir[545]. Hatırlanacağı gibi İstanbul alınınca, İstanbul surları dışında şehit olan Hz. Peygamberin ashabından Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin (Eyyüb Sultan) mezarı da Ak Şemseddin tarafından aynı şekilde tesbit edilmiştir. Nitekim Kırşehir Ahi Evren Türbesi'nin zemin katı incelendiği zaman zemin üzerine bir sanduka yapıldığı ve burada bir mezarın bulunmadığı fark edilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi halkı veya Ahi Evren'e bağlı olanları psikolojik bir tatmine kavuşturmak için bu rivayet Eyyüb Sultan'ın mezarını tesbitte olduğu gibi icad edilmiştir. Daha gerçekçi bir halk rivayetinde ise, şöyle denmektedir: *"Bugün onun (Ahi Evren'in) türbesi kazılacak olsa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecektir. Çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birden bire gözden kaybolmuştur"*[546].

I. Murad Hüdavendigâr zamanında (763/1361) Ankara ve çevresindeki Ahi Beyleri'nin Ankara ve çevresini Osmanlı Devletine ilhak etmelerinden sonra[547] Kırşehir de Osmanlı idaresi altına girmiş oldu. Bundan sonra Ahi Evren Türbesine de ihtimam gösterilmiş olmalıdır. Çünkü I. Murad'ın bir Ahi olduğunu biliyoruz. Kesin olarak bilinen bir şey var, o da: Ahi Evren Türbe, Tekke ve Camii'nin II. Murad ve oğlu Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edilmiş olduğudur.

Nuru'd-dîn Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği ve Ahi Evren ile beraberindekilerin öldürülmesi ile neticelenen katliamdan sonra pek çok Ahi'nin batıya (uçlara) kaçtıkları muhakkaktır. Muhtemelen Osman Ga-

---

544 *Aynı makale*, 637.

545 *Aynı makale*, 637. Kırşehir Ahi Evren Türbe ve Camii'nin restorasyon çalışmalarına katılanlar da zemin katta bir mezarın bulunmadığını belirlemişlerdir. Bu tesbit de yukarıda sunduğumuz halk rivayetlerini doğrulamaktadır.

546 Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, 637.

547 Hoca Sa'dü'd-dîn, *Tacü't-tevarih*, İstanbul 1279. I, 67-69.

zi'nin kayın pederi Edebalı ve Abdal Musa da bu katliamdan kurtulup batıya göçenlerdendir[548]. Nitekim halk rivayetlerine göre de Ahi Evren'in ölümünden sonra Kırşehir'de dericiliğe (tabaklık) artık son verilmiş ve bir daha dericilik yapılamamıştır[549]. Bu demektir ki, Caca Oğlu Nuru'd-dîn Kırşehir'de Ahiliğin kökünü kazımıştır. Kırşehir'den göçenlerin, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip, Nuru'd-dîn Caca ile mücadelelerini sürdürdükleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-dîn Mahmud'un eşi Fatma Ana'nın (Kadıncık Ana) uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu, Abdal Musa ile gizli (Siyasî) ilişkilerinden dolayı Nuru'd-dîn Caca tarafından takibata uğradığı ve bu siyasî baskılara dayanamayarak Sulucakaraöyük'e göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir[550]. Bu durum Abdal Musa'nın Kırşehir'deki Ahi ve Türkmenlerle ilgisini sürdürdüğünü göstermektedir. Batıya göçen Bektaşî ve Ahilerin ise, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve güçlenmesinde en önemli amil olduğu bilinmektedir.

---

548 Taşköprü-zade, Edebalı'nın Karamanlı olduğunu yazmaktadır. Hüseyin Hüsamü'd-dîn'in *"Amasya Tarihi"* inde (İstanbul 1322-32, III, 206) belirttiği gibi, Edebalı Kırşehir'den Söğüd'e göçmüştür. Kırşehir o dönemde Karaman Devleti hudutları içinde olduğu için Karamanlı olduğu öne sürülmüştür. Nitekim Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin (767/13663) *"Menakıbü'l-kudsiyye"*sinde (Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp. 113a-113b) Edebalı'nın bir zamanlar Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu, Hacı Bektaş'a yakınlığı bulunduğunu bilahere Söğüt'e gittiğini öğreniyoruz.

549 Kırşehirin Dikkatimizi çeken San'at Abideleri, 637.

550 *Tevarih-i Âl-i Osman* s.204-205; *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Kırşehir 1938, s.103-105.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ İLE AHİ EVREN MÜCADELESİNİN TARİHÎ SEYRİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ İLE AHİ EVREN MÜCADELESİNİN TARİHÎ SEYRİ

Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî ve çevresi ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud arasındaki siyasî, fikrî ve dinî görüş ayrılığının derin bir geçmişi bulunduğu yukarıda açıklandı. Anadolu toprağında bu iki tarihî şahsiyet arasındaki siyasî görüş ayrılığının ilk olarak II. Gıyasu'd-din zamanında ortaya çıktığını görüyoruz. Genel olarak Ahiler ve Türkmenler II. Gıyasu'd-din'e karşı siyasî bir tavır içindeydiler. Mevlânâ ve çevresindekiler ise bu sultanın paralelinde siyasî bir tutum içinde bulunuyorlardı. Çünkü bu sultan Türkmen ve Ahi çevrelerin bir numaralı hamisi olan babası Alâu'd-din Keykubad'ı zehirleterek tahta geçmişti. Tahta geçince de muhalifleri olan Türkmen ve Ahi çevrelere karşı bir savaş başlatmıştır. Ahilerin, Sultan Alâu'd-din'e büyük bir bağlılıkları vardı. *"Makalat"*ından öğrendiğimize göre Şems-i Tebrizî ise I. Alâu'd-din Keykubad'a muhalif bir tutum içindedir[551]. Ancak Mevlânâ ve Ahi Evren arasındaki siyasî ihtilâf, Moğolların Anadolu'yu işgal etmesinden sonra şiddetlendi ve farklı boyutlar kazandı. Genel olarak Ahiler ve Türkmenler Yağmacı ve işgalci bir güç olan Moğol Emperyalizmine karşı savaşırlarken, isyanlar çıkarırlarken[552] Mevlânâ ve çevresinin Moğollarla hoş ilişkiler içinde bulundukları ve Moğol iktidarı'nın meşruiyetini vurgulamaya çalıştıkları görülmektedir[553].

---

[551] A.g.e., I, 333. Burada Şems-i Tebrizî Alâu'd-din Keykubad hakkında şöyle demektedir: *"Alâu'd-din hiçbir işe yaramaz, cimrinin teki idi. Sadece iyi ok atar ve satranç oynardı."*

[552] Ahilerin Moğollara karşı verdikleri ilk savaş, Moğolların 640 (1243) yılındaki Kayseri muhasarası sırasında oldu. (Bk. İbn Bibi, s.528) Bundan sonra Anadolu'nun birçok yörelerinde Moğollara ve Moğol yanlısı yönetime karşı Ahi ve Türkmenlerin başlattığı isyanların ardı arkası kesilmemiştir.

[553] *Fihi ma fih* (Furuzanfer baskısı), s.64-65.

I. FİLOZOF VE FİKİR ADAMI OLARAK AHİ EVREN HACE NASÎR'ÜD-DİN MAHMUD

Ahi Evren çok yönlü bir fikir ve aksiyon adamıdır. Aslen Azerbaycan'ın Hoy kasabasından olup, tahsilini Horasan ve Maverâünnehir'de tamamlamıştır. Burada iken ünlü Eş'arî kelâmcısı Fahru'd-din-i Râzî'ye talebe olmuştur. Bilâhare Bağdad'a gelen Ahi Evren Hace Nasîrüd'din Mahmud, Halifenin kurduğu Fütüvvet Teşkilatına girmiştir. 1204 (601) H.)yılında kayınpederi ve hocası olan Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî ile Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da önce Kayseri'ye yerleşmiş ve Ahi Teşkilatını burada kurmuştur. 1225 yılında Aâü'd-din Keykubâd'ın isteği ile Konya'ya gelmiş ve burada da Ahi Teşkilatını oluşturmuştur. II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev zamanında Bâbâiler isyanı ile ilgisinden dolayı beş sene süre ile tutuklanmıştır. Tutukluluk hali kalktıktan bir müddet sonra Kırşehir'e göçmüş, 1261 yılında Kırşehir'de Ahilerin başlattıkları isyanın bastırılışı sırasında Ahi Evren de öldürülmüştür.

a. Filozof Olarak Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din

Her şeyden önce Ahi Evren Nâsirü'd-Din Mahmud'un Anadolu'ya geldiği dönemlerde (602/1205) Anadolu'da felsefî, ilimci zihniyetin himaye ve destek göreceği bir iktidar ve bu iktidarın yarattığı elverişli bir ortam vardı. O dönemde başta Anadolu Selçuklularının Sultanları felsefeye ve felsefi düşünceye ilgi duymakta ve itibar etmekteydiler. Bu ortamın Ahi Evren'in yetişmesinde çok önemli bir etken olduğu muhakkaktır.

Ahi Evren şeyh Nasirü'd-Din Mahmud Anadolu Selçukluları devrinin en güçlü fikir adamıdır. Onun için "Danişmend-i Rûmi" diye anılmaktadır. O, ünlü filozof ve tabib İbn-i Sina ile Eş'ari kelamcısı Fahru'd-Din er-Razi'nin takipçisidir.

Şüphesiz Ahi Evren'in İbn-i Sîna'ya duyduğu hayranlık, yukarıda adı geçen eserini Farsça'ya tercüme etmekten ibaret değildir. Muhtelif eserlerinde İbn-i Sina'yi "Şeyhu'r-Reis", "Şeyh", "Hatemu'l-Hukemâ", "Hulâsatu'l-Ukalâ" gibi unvanlarla anmakta ve onun görüşlerine pek çok atıflarda bulunmakta, şiir ve sözlerini şahit olarak göstermektedir. Ahi Evren, insanların kurtuluşa ermeleri ve ebedi saadete kavuşmaları için iki yol bulunduğunu, bunlardan birinin peygamberlerin yolu (iman yolu) olduğunu, diğe-

rinin de akil yolu, yani filozofların yolu olduğunu belirtir. Akıl gücü ile kurtuluşa eren, istikameti bulanların başında İbn-i Sîna'yı görmekte ve onu bu yolun en büyük ve en üstün insanı saymaktadır. Ancak bu yolun tehlikeleri bulunduğundan, aklî delilleri yanlış kullanma ve akıl gücünün yeterli olmaması gibi sebeplerden ötürü herkesin bu yolda başarılı olamayacağını ve sapıtabileceğini bu yüzden peygamberlere uymanın zaruri olduğuna inanır. Mevlânâ ile aralanandaki ihtilaf konularından biri de bu hususdur. Ahi Evren Peygamberlerin yolunun feylesofların yoluna kıyasla çok emin ve kestirme olduğundan bahisle bir şiirinde şöyle demektedir[554]

"Tûr-i Sinâ'ya uçmak (Hz. Musa'ya gitmek) istiyorsan, İbn-i Sinâ karşısında eğilme."

"Gönlünü Muhammed'in sözüne bağla. Ey Ali'nin oğlu, Ebû Ali'ye uyman daha ne kadar sürecek?"

"Yolunu gösterecek bir göze (akıl gücüne) sahip değilsen, Kureyşli önder (Hz. Muhammed) Buharalı önderden (İbn-i Sinâ) daha iyidir".

Vaktiyle Sadru'd-din-i Konevî'nin hocası İbnü'l-Arabî ile Ahi Evren'in hocası Fahru'd-din-i Râzî birbirlerine mektupla tenkitler yöneltmişlerdi. Sadrü'd-din Konevî ile Ahi Evren birbirlerine yazdıkları mektupların bazıları aktüel konulara ait olmakla beraber büyük çoğunluğu bu iki bilginin bazı ilmi ve felsefî konulardaki münakaşalarını ihtiva etmektedir. Kastamonulu Latifî de bu mektupların Hace Nasir-i Tusî ile Konevî arasında teati edildiğini sanarak mektupların konularını şöyle ifade etmektedir. "Nasîrü'd-din-i Tûsî ile rumûz-i emr-i kunden ve kunûz-i ilm-i ledünden miyanlarında aklî ve naklî çok sual ve cevap ve bahs u hitap geçmiştir"[555].

Mektuplardaki münakaşaları çoğunlukla İbn-î Sînâ'nin fikir ve görüşleri etrafında dönmektedir. Sadru'd-Din Konevî daha çok soru sorma durumundadır. Ahi Evren'e yönelttiği sorularda bazan İbn-î Sînâ'nın belli bir görüşünü reddetmekte ve bu itirazlarında *"el-Milel ve'n-nihâl"* sahibi Şehristanî'nin İbn-î Sînâ'ya yönelttiği tenkidlere dayanmaktadır. Bazen de İbn-î Sînâ'nın belli bir görüşünün açıklanmasını istemektedir. Ahi Evren de onun bu soru ve itirazlarını cevaplandırırken genel olarak İbn-î Sînâ'yı müdafaa

[554] *Metâliü'l-İman*, Terc. M. Bayram, (Konya 1996), s.71-72
[555] *Latifî Tezkiresi*, İstanbul, 1914, s.43

etmekte, bazan "Şeyhu'r Reis'in maksadı şudur veya bunu demek istemiştir." diyerek, onun görüşlerine açıklık getirmeye çalışmaktadır. İki bilgin zaman zaman birbirlerine eserlerini göndererek kritik etmektedirler. Bu fikir alış verişi sonunda Ahi Evren'le Konevî'nin birbirlerini etkiledikleri de söz konusudur.

Ahi Evren'in bu felsefî kişiliğinin sanatkâr kişiliği ile birleşmesi Ahi Teşkilatının kurulmasında önemli bir etken olmuş görünüyor. Felsefî anlayışı içinde, toplumların refah seviyesini yükseltmek için sanatı yaygınlaştırmak gerektiğine ve sanatın kutsal bir meslek olduğuna olan inancı O'nun, sanatkârları organize etmeye ve topluma hizmet sunmaya sevkeden amillerden biridir. Ahi Evren'in felsefî düşüncelerinin Anadolu'da devlet tarafından himaye görmesi ise, O'na düşüncelerini uygulama fırsatı vermiştir.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da felsefi akımların mahiyeti ve bu akımların Ahilik ve benzeri sosyal ve kültürel kurumların ortaya çıkmasına müsbet etkileri araştırılması gereken en önemli konulardan biri olarak karşımızda durmaktadır. Ahi Evren'in Anadolu'nun İslamlaşmasında da önemli bir hizmeti üstlendiği görülür. *"Letaif-i Hikmet"* adlı eserini sunduğu II. İzzü'd-din Keykavus'a İslamı yaymak hususunda yapması gereken işlerden biri olarak "Müellefetü'l-kulüb" (kalpleri ısındırılanlar) müessesesini çalıştırması gerektiğini savunmakta ve "Müellefetü'l-kulüb" u üç gruba ayırmakta ve şöyle demektedir:

"Müellefe üç taifedir. Birincisi: Müslümanlıkları zayıf olanlardır. Bunların İslam'dan çıkmalarından korkulur. Eğer para bakımından bunlara bir şeyler verilirse İslam'a gönül vermeleri sağlanmış olur. İkincisi: Müslüman olmayıp İslam'a ilgi duyanlardır. Bunlar da himaye edilirse İslam'a girmeleri temin edilmiş olur. Üçüncüsü de müslümanlara zarar vermeleri mümkün olanlardır. Bunlara da bir şeyler vermek suretiyle zararları önlenmelidir." Bu zümrelere maddî destekte bulunulmasını ısrarla önermektedir[556].

Ahi Evren'in bu ifadeleri gerek Ahilerin (teşkilat olarak), gerek devletin Anadolu'da İslamlaştırma faaliyetinin sürdürüldüğünün ifadesi olmalıdır. Müellefenin ilk iki taifesi ile Bogomil denilen Hristiyan (Rum) zümreyi kastetmiş olabilir. Bilindiği gibi Bogomiller Islamî anlayışa yakın bir Hris-

556 *Letaifü'l hikme*, s.190.

tiyan zümre olup, Anadolu'da Müslümanlarla Hristiyan halk arasıdaki kültür münasebetler sonucunda ortaya çıkmış dinî bir harekettir.

b. Eğitimci ve Toplum Bilimci Olarak Ahi Evren

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in bu eğitimci vasfı da Ahi Teşkilatı'nın kurulmasında önemli rol oynamıştır. Eserleri ders kitabı olarak asırlarca Ahi Ocaklarında okunmuş ve okutulmuştur. Eserlerinin yazma nüshalarının istinsah ve kıraat kayıtlarında bu konularla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-Din Mahmud, *"Letâifü'l-hikme"* adlı eserinde şöyle demektedir; *"Allah insanı medeni tabiatlı yaratmıştır. Bunun anlamı şudur: Allah insanı, yemek, içmek, giyinmek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, marangozluk gibi çeşitli meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi, demircilik ve marangozluk da bir takım alet ve edevatla yapılabildiği için bu alet ve edevatı tedarik için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece insanın (toplumun) ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. O halde toplumun bir kesiminin sanatlara yönelmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir ki, toplumun ihtiyaçları görülebilsin"* [557] Bu düşüncelerini *"Ahlâk-i nasırî"* de daha detaylandırarak açıklamaktadır.

Ahi Evren, san'atkârların iş ortamındaki çalışma düzenleri hakkında da şöyle demektedir: *"Birçok insanların bir arada çalışması sanatkârlar arasında rekabet ve münâzaaya sebep olabilir. Çünkü bunların her biri kendi ihtiyacına yönelince menfaatler çatışması ortaya çikar. Karşılıklı hoşgörü ve affetme olmadığı zaman münâzaa ve ihtilaf zuhur eder. O halde bu insanlar arasında ihtilafı halledecek kanunlar koymak gereklidir. Bu kanun şeriata uygun olmalı ki ona uyulsun ve insanlar arasındaki ihtilafın halline vesile olsun. İhtilafsız bir ortam yaratılınca herkes rahatça umduğunu elde eder. İhtilaf zuhur edince de bu kanuna müracaat ederek ihtilaflar ortadan kaldırılabilir. Peygamberlerin şeriat koymaları bundandır"* [558]. Öyle görünüyor ki, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un bu fikirleri doğrultusunda tarih boyunca Anadolu'da Ahi iş yerlerinin yönetmelikleri

---

[557] *Letaifü'l hikme*, s.145.
[558] *Letaifü'l hikme*, s.145-146.

olan "Ahi şecere-nâmeleri" ve "Ahi Fütuvvet-nâmeleri" meydana getirilmiş ve Ahilerin çalışma ortamındaki düzenleri, bu eserlerde tespit edilen kurallar çerçevesinde sağlanmıştır.

İbn Haldun, sanatı ve sanat kollarını uygarlığın gereği olarak görmektedir[559]. Anadolu Selçukluları devrinin en güçlü filozofu olan Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud da toplumun mutluluk ve refahı için bütün sanat kollarının yaşatılmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Onun, İhvânü's-Safâ'nın bu konudaki görüşlerini tercih ettiği görülmektedir.

Ahi Evren, bütün sanat erbabının belli bir yere toplanmaları ve orada sanatlarını icra etmelerini de öğütlemektedir. Bu konuda da aynen şöyle diyor; *"Toplum çeşitli sanat kollarını yürüten insanlara muhtaç olduğuna göre, bu sanatların her birini yürüten çok sayıda insanların belli bir yere toplanmaları ve her birinin kendi sanatlarıyla meşgul olmaları sağlanmalıdır ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin".*

Ahi Evren'in bu sözlerinden şehirlerde sanayi çarşılarının kurulması fikrinin ortaya atıldığını görüyoruz. Ahilik ve Ahi Teşkilatı işte bu düşüncelerin uygulamaya koyulmasının tabii sonucu olarak doğmuş ve gelişmiştir. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un bu düşüncelerinin devrin sultanları ve yöneticileri tarafından benimsenmiş olduğu ve uygulandığı anlaşılmaktadır. Zira Ahi Evren'in ilk yerleştiği yer olan Kayseri'de böyle bir sanayi sitesinin kurulmuş olduğunu bazı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ahi Evren'in kayınpederi olan şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî (635/1237) adına kaleme alınan *"Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmanî"* adlı eserde bildirildiğine göre Kayseri'de bir Dericiler çarşısı, bunun bitişiğinde de Külâh-dûzlar çarşısı bulunuyordu[560]. Aynı eserin bir başka yerinde de Kayseri'deki Bakırcılar çarşısından söz edilmektedir. Bu eserde Kayseri'de dokumacılar ve örgücüler çarşısından da bahsedilmekte, Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin mürîdlerinin buradan İstanbul'a ve diğer Rum beldelerine halı ve kilim ihraç ettikleri bildirilmektedir[561].

İlginç olan bir husus da Kayseri'deki Ahilere ait olan bu "Sanayi Sitesi"nde hanımlara mahsus çalışma yerlerinin de bulunmasıdır. Ahilerin kız

---

559 *Mukaddime*, Beyrut (Tarihsiz), s.400-402.
560 *Menâkıb-i Şeyh Evhadü'd-din Kirmanî*, s.68-128.
561 *Menâkıb-i Şeyh Evhadü'd-din Kirmanî*, s.108-118.

ve hanımları da "Anadolu Bacıları" (Baciyan-i Rum) adıyla anılan bir teşkilat kurmuşlardı. Bu örgüte mensup genç kızlar ve hatunlar da bu sanayi sitesinde kadın el sanatlarını icra ediyorlardı.

II. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN SELÇUKLU DÖNEMİ FİKİR ORTAMINDAKİ YERİ

Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rûmî yalnız doğuda değil batıda da en fazla ilgi uyandıran, dünyaca meşhur bir şair, mutasavvıf ve mütefekkirdir. Bu yüzden gerek doğuda, gerek batıda üzerinde yoğun çalışmalar sürdürülmektedir. Eskiler, Mevlânâ'ya çok dar bir pencereden bakmışlardır. Onu sadece *"Mesnevî"*nin yazarı olarak telakki etmiş, asırlarca Mevlevî Dergâhlarında ve diğer çevrelerde bu eser okunmuş ve şerhler yapılmış olduğu halde, diğer eserleri ile çok az ilgilenmişlerdir. Fikri yönü büyük ölçüde ihmal edilmiş, fikir tarihi içindeki yeri tesbit ve takdir edilmemiştir. İçinde bulunduğumuz asrın başından itibaren hem doğuda, hem batıda Mevlânâ üzerinde çok yönlü olarak durulmaya başlandı. *Mesnevî*'si ile birlikte diğer eserleri de neşredildi ve muhtelif dillere tercüme edildi. Şüphesiz bu çalışmalar Mevlânâ'nın daha iyi tanınmasına vesile olmuştur. İran'da Bediü'z-Zaman Furûzanfer, Türkiye'de Abdülbaki Gölpınarlı, ömürlerini Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'yi tanıtmaya hasretmişlerdir. Hocam Sayın Tahsin Yazıcı da Mevlânâ ve etrafındakiler hakkında pek çok anekdotlar ihtiva eden Ahmed Eflâkî (760/1359)nin *"Menakibü'l-arifin"* adlı eserinin tenkidli neşrini ve tercümesini yaparak bu alanda önemli bir hizmeti gerçekleştirmiştir. Batıda da Mevlânâ 'yı tanıtanların başında R. Nicholson ve A.M. Schimmel gelmektedir. Ancak bir süreden beridir, Mevlânâ üzerindeki çalışmalar Bediü'z-Zaman Furûzanfer ve A.Gölpınarlı'nın çalışmaları ile sınırlanmış ve hiç bir yeni gelişme ve yeni çalışmalar görülmemektedir. Ancak pek çok amatör kalemler bu araştırıcıların eserlerine bağlı kalarak Mevlânâ ve çevresi hakkında eserler ve makaleler yazmaktalar. Oysa Mevlânâ üzerindeki çalışmalara yeni boyutlar kazandırılması, yeni değerlendirmeler getirilmesi ve ortaya çıkarılan yeni belge ve eserlerin tanıtılması ve bu yeni belge ve eserler ışığında Mevlânâ'nın yaşadığı devirdeki siyasi, fikrî, kültürel, sosyal ve ticarî ortamın daha detaylı aydınlatılması ve Mevlânâ'nın bu siyasî, kültürel, sosyal ve ilmî ortamdaki yeri belirlenmeye çalışılmalıdır. İşte her yıl

Mevlânâ'yı anma seminer ve kongreleri bunu gerçekleştirmeye yönlendirilmelidir. Bu çalışmaların sürdürülmesiyle Mevlânâ'nın daha sağlıklı biçimde bütün dünyaya tanıtılması mümkün olacağı gibi, onun fikrî ve edebî gücünü, yeni nesillerin istifadesine sunmak da o ölçüde sağlıklı ve verimli olacaktır.

a. Fikir Adamı Olarak Mevlânâ

Şüphesiz Mevlânâ İslam Dünyasının yetiştirdiği dehalardan biridir. Kendiliğinden yetişmiş de değildir. O dönemde İslam Dünyasında mevcut olan belli bir fikir hareketinin yarattığı ilmî ve fikrî potansiyel, Mevlânâ'nın yetişmesini sağlamıştır. Özellikle Mevlânâ zamanında Anadolu kültürel ve fikri hareketleri bakımından çok hareketli idi. Mâverâünnehr, Horasan. İran, Irak, Suriye ve Mısır'dan çok sayıda ilim ve fikir adamı, tarikat öncüleri Anadolu'ya gelmişler fikirlerini ve tarikatlarını yaymışlardı. Mevlânâ ailesi bunlardan biridir. O, Anadolu'daki fikir hareketlerinin birisinin öncülerinden ve hatta en güçlülerinden biridir. Sonraki asırlarda bu fikir hareketine, Celâlü'd-din-i Rumî'ye nisbeten "Celâliyye" denmiştir. Burada onun bu fikir hareketi içindeki yeri özet olarak verilecektir.

İslam Dünyası'nda çok eskiden beri akliyeciler (Rasyonalist) ile sezgiciler (içe doğuşçu) birbirleriyle mücadele halindeydiler. Akılcılar, gerçek bilgiyi elde etmek için aklın ve mantığın ölçü olduğunu savunmuşlar hatta aklı, imana varmanın ve Allah'ı bulmanın vasıtası olarak görmüşlerdir. Kelamcılar, filozoflar bu zihniyetin temsilcileridir. Sezgiciler ise, gerçek bilginin içe doğuş ile elde edilebileceğini, imana varmak, Allah'ı bilmekte aklın hiç bir fonksiyonu olamayacağını, içe doğuş ile hidayet-i ilahi ile Allah'a varılabileceği, iman edilebileceği tezini savunurlar. İşte Mevlânâ bu ikinci düşünce tarzının öncülerindendir.

Vaktiyle Horasan bölgesinde akliyecilerle, sezgiciler arasında şiddetli bir mücadele olmuştur. Tuğrul Beğ'in veziri Ebû Nâsır el-Kundurî de Mutezile mezhebinden bir akliyeci olarak, sezgicileri siyasi baskı altına almaya çalışıyordu[562]. İmam Kuşeyrî, İmamü'l-Haremeyn Ebû'l-Maâli el-Cüveynî gibi ilim ve fikir adamları akliyecilere karşı şiddetli mücadeleye giriştiler.

---

[562] Şerafeddin Yaltkaya, "Selçuklular Devrinde Mezahib", *Türkiyat Mec.*, İstanbul 1925, I, 101-115

Tuğrul Bey de bu ilim adamlarının yanında yer alarak, önce veziri Ebû Nasır el-Kundurî'yi tutuklattı, daha sonra da bu vezir idam edildi. İmam Kuşeyrî ve İmam Cüveynî'nin talebesi olan İmam Gazzali (505/1111) de felsefeci ve akliyecilere karşı savaş açarak onlar aleyhinde felsefenin yıkımı demek olan *"Tehâfütü'l-Felâsife"* adlı eserini yazmıştı.

İmam Gazâlî'nin bu çıkışına karşı Mağribli ünlü filozof İbn Rüşt (590/1193) de İmam Gazzâlî'nin *"Tehafütü'l-Felasife"* adlı eserini kasdederek *"Tehafüt'üt-Tehafüt"* (tehafütün yıkımı: Yıkımın yıkımı) adlı eserini yazarak onun görüşlerini şiddetli bir tenkide tabi tutmuştu. Mevlânâ'nın babası Bahaü"d-din Veled de, sezgici bir fikir adamı olarak İslam Dünyası'nın en tanınmış akliyecilerinden olan Fahrü'd-din-i Râzî ile aralarında fikri münakaşalar olmuş, Harezmşahlı Muhammed Şah, Fahrü'd-din-i Râzî'yi destekleyip onun fikirlerini devletinin resmi görüşü haline getirince Bahaü'd-din Veled orada tutunamayarak göçmek zorunda kalmış ve Anadolu'ya gelmişti. İşte Mevlânâ da babasının yolunda ve onun mensup olduğu fikrî hareketi takip eden bir fikir adamıdır.

Fahrü'd-din-i Râzî'nin talebelerinden de Anadolu'ya gelenler olmuştur. Bunların en ünlülerinden biri Ahi Evren diye bilinen Hace Nasîrü'd-din Mahmud'dur. Bir diğeri Konya'ya yerleşmiş olan Şerefü'd-din Herevî'dir. Böylece Mevlânâ'nın babası Baha Veled ile Fahr-i Râzî arasındaki fikrî mücadele Anadolu'da da Mevlânâ ile Fahrü'd-din Râzî'nin talebeleri arasında devam etmiştir. Bu yüzden Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde akılcılığı yeren birçok hikâyeler bulunmaktadır. *Mesnevî*'deki "Kel Papağan" hikâyesi bunlardan biridir. Sultanu'l-Ulemâ Bahâ Veled, *"Maarif"*inde, Şems-i Tebrizi *"Makalat"*ında, Mevlânâ *"Mesnevî"*sinde isim zikrederek Fahrü'd-din-i Râzî'ye şiddetle hücum ederlerken esas hedefleri Anadolu'daki Fahrû'd-din-i Râzî'nin talebeleri ve onun yolunda gidenlerdir[563]. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi de bu fikrî mücadelenin bir halkasıdır. Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd-din Çelebi de bu fikri mücadelede Ahilerin arasında yer almış ve Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayında önemli bir rol üstlenmiştir.

İşte bu yüzden Mevlânâ sezgici fikir hareketinin son büyük temsilcisidir. Ondan sonra onun zihniyetini takip edenler sadece eserlerini, özellikle

[563] *Mesnevî*, V, 264; *Fihi mâ fih*, s.20; *Makalât-ı Şems*, II, 30, 110, 143-144.

*"Mesnevî"*sini şerh etmek, fikirlerini yorumlamakla meşgul olmuşlardır. Ancak Mevlânâ 'dan sonra kurulan Mevlevilik tarikatı Mevlânâ 'nın temsil ettiği fikir akımının mektebi olmuş, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Şunu da hatırlatmakta yarar vardır: Mevlevî'liğin Selçuklular zamanından beri Anadolu'da fikir üstünlüğü sağlaması, akılcılığın büyük ölçüde zayıflamasına ve hatta silinmesine sebep olmuştur. Bu durum, Mevlânâ'nın Anadolu'nun fikir tarihindeki yerinin ve etkisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

b. Mutasavvıf Olarak Mevlânâ

Mevlânâ mutasavvıf olarak da İslam Dünyası'nda önemli bir mevkiye ve haklı bir şöhrete sahiptir. O, bu alanda da kendisinden önce mevcut olan tasavvufî eğitim ve terbiye metodunun uygulayıcısı ve bu yönde oluşan belli bir anlayışın takipçisidir. Mevlânâ, hemşerileri olan Belhli İbrahim Edhem ve Belhli Şakik'den babası Bahaü'd-din Veled'e intikal eden tasavufî meşrebin mensuplarındandır.

Belh çok eskiden beri Hind kültürü ile İran kültürünün tanıştığı, kaynaştığı önemli bir merkez idi. Hind mistisizmi ile İran Gnostisizmi (İrfancılık), İslam'dan önceki dönemlerde Belh şehrinde gayet canlıydı. İslâmiyetin bu bölgeye gelişinden sonra da İslam Tasavvufu'nun ilk nemalandığı, doğduğu yöre de Belh şehridir. İşte Mevlânâ ve babası Baha Veled böyle bir merkezdeki irfan pınarından beslenmişlerdir. Mevlânâ'nın Hindistan yarımadasında büyük bir hüsn-i kabul görmesi ve bu ülkede son derece etkili olması onun Hind irfanına yatkın oluşundandır.

Mevlânâ'nın tasavvufi görüş ve uygulamaları hakkında yukarıda bilgi verildiği için burada bu konuyu kısa kesiyoruz. Ancak şunu ifade edeyim ki, Mevlânâ bir tarikat kurucusu değildir. Ölümünden sonra ilk halifesi Hüsamü'd-Din Çelebi ve oğlu Sultan Veled onun meydana getirdiği fikir hareketini "Mevlevîyye" veya "Celâliyye" adı verilen bir tarikat haline getirmişlerdir.

c. Şair ve Edip Olarak Mevlânâ

Mevlânâ şair olarak da İran Edebiyatı'nın üç büyük Mesnevî üstadından biridir: Firdevsî, Nizamî ve Mevlânâ. Mevlânâ, şiiri, özellikle *"Mesne-*

vî"sini trans halinde yazdığı için şiirleri O'nun ruh haletinin aynasıdır. Fikirlerini şiir diliyle gayet rahat ifade eden otantik bir şairdir. Şiiri zahmet çekerek, kelimeleri seçerek, evirip çevirerek değil, insiyak-î tabîî ile döktüren bir şairdir. O bir yazdığını bir daha tekrar etmez ve daha önce ne yazdığının peşine düşmez. Sürekli olarak yeni şeyler söylemiş ve yenilik peşinde olmuştur. Vakıa Mevlânâ söylediklerini ne kayd etmiş ve ne de sahip çıkmıştır. Yakınları O'nun söylediklerine sahip çıkmışlar ve sözlerini kaydetmişlerdir. Ölümünden sonra oğlu Sultan Veled ve Hüsamü'd-Din Çelebi *Mesnevî* üzerinde bir nebze rötuş yaparak onun otantikliğini belli bir ölçüde haleldar etmişlerdir. Diğer şiirlerinde de O'nun bu şairlik özelliği çarpıcı bir biçimde göze çarpmaktadır. Şairlik mesleğinde en büyük meziyeti yüksek hayal gücü ile yüksek kavramları yakalayabilmektedir. Bu meziyet şairlerin kuvve-i şiiriyelerinin ölçüsüdür. Mevlânâ'daki hayal gücünü hiçbir şair ve yazarda görmek mümkün değildir.

Mevlânâ ve etrafındakiler arasında hoş bir edebi gelenek oluşturulmuştur. O da şudur: Mevlânâ'nın babası Baha Veled'den itibaren tarikat pirlerinin sohbetleri, müridler tarafından veya kendilerince kaleme alınmışlardır. Baha Veled'in *"Maarif"*i, Şems-i Tebrizî ile Seyyid Burhaneddin'in *"Makalat"*i, Mevlânâ'nın *"Fih-i ma fih"* ve *"Mecalis-i Seb'a"* sı, Sultan Veled'in *"Maarif"* adlı eserleri böyle meydana gelmiştir. Bütün bu eserler, hem Mevlânâ ve hem etrafındakilerin kültürel ve sosyal durumlarını, halkla ilişkilerini, çevrelerini öğrenmemize, tetkik etmemize vesile olmakta, hem de o devirde toplumda mevcut olan sosyal ve kültürel problemleri, bu şeyhlerin mevcud problemler için önerdikleri çözüm şekilleri, halkın durumu, siyasî, fikrî ve ilmi hareketler hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. Bu itibarla Mevlânâ ve etrafındakilerin bıraktıkları bu tür eserler Anadolu Selçukluları tarihi için önemli kaynaklar olmaktadır. Maalesef bu devrin sosyal ve kültürel tarihini aydınlatmaya yönelik gelişmelerde bu eserlerden yeterince yararlanılmamıştır.

Mevlânâ 'nın resmî makamlara ve devlet adamlarına yazdığı mektuplar ise Anadolu Selçukluları devrinin en buhranlı günlerindeki siyasî durumu, devrin siyasilerinin zihniyet ve icraatlarına ışık tutması açısından son derece önemi haiz bulunmaktadır. Devrin siyasi vesikaları niteliğindedir. Mevlânâ bu mektupları resmi makamlara ve devlet büyüklerine yazmıştır.

Mevlânâ 'nın ölümünden 60-70 sene kadar sonra bu mektuplar bir araya getirilerek müstakil bir eser haline getirilmiştir.

Bilindiği gibi Mevlânâ, Anadolu'nun ve İslam dünyasının Moğol istilasına maruz kaldığı bir dönemde yaşamıştır. Moğollar, özellikle Anadolu'da çok büyük katliamlar gerçekleştirdiler. Moğol iktidarının Anadolu'daki zulmüne ve emperyalizmine karşı birçok ayaklanmalar oldu. Bütün bu ayaklanmalar Moğollar ve Moğol yanlısı yöneticiler tarafından çok şiddetli ve acımasız bir şekilde bastırıldı. Anadolu halkı meyus ve perişan bir halde idi. Böyle bir ortamda tekkeler ve zaviyeler, halkın sığındığı, teselli bulduğu, teessürünü unuttuğu yerler, müesseseler durumunda idi. Moğol istilası yalnız Anadolu'da değil, İslam Dünyası'nda da tasavvufa meyl ve rağbeti artırmıştır. Fakat bu rağbetin Anadolu'da fazla olduğu, hatta aşırı boyutlara ulaştığı görülmektedir. İşte bu durum insanların Mevlânâ ve etrafında halkalanmasına vesile olmuştur. Mevlânâ da böyle bir ortamda etrafımdakilere umut ışığı saçmaktaydı. Şairlik gücünü bu yönde tesirli bir şekilde kullanmaktaydı.

d. Anti Feminist Bir Düşünür Olarak Mevlânâ

Mevlânâ Celâlü'd-din, anti feninist bir zihniyete sahiptir. Onun bu yönü üzerinde hiç durulmamış veya fark edilmemiştir. Bu zihniyet ona hocası Şems-i Tebrizî'den gelmektedir. Çünkü Şems-i Tebrizî'nin daha aşırı bir anti feminist olduğu görülmektedir. Ahmed Eflâkî'nin anlattığına göre, bir gün Şems-i Tebrizî iffetli hanımları övdü ve sonra: *"Bu iyi meziyetlerine rağmen bir kadına arştan daha yüksek bir makam verilse, o bu makamda iken yerde kalkmış bir alet görse deli gibi o aletin üzerine atlar. Çünkü kadının mezhebinde ondan daha yüksek bir makam yoktur"*.demiştir[564]. Mevlânâ da "Mesnevî" sinde kadın cinsini konu alan onlarca hikâye anlatmakta ve bütün bu hikâyelerde kadınları tezyif ve tahkir etmektedir. Kadın tabiatında aşağı ve kötü eyilimler bulunduğunu savunmakta ve bu kötü ve aşağılık eğilimleri şairane ve mübalağalı bir üslûbla anlatmaya çalışmaktadır.

---

564 *Menakibü'l-arifin*, II, 640-641.

III. MEVLÂNÂ İLE MOĞOLLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Hulagu Han'ın amcasının oğlu olan Baycu Noyan 1243 yılında Kösedağ'da Türkiye Selçukluları Devleti'ne karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra Anadolu'yu haraca bağladı. Anadolu, her yıl Moğollara ağır bir vergi ödemek zorunda kaldı[565]. Türkiye Selçukluları Devleti bu ağır vergiyi ödemekte zorluk çekmekteydi. Bu yüzden halka ağır vergiler yüklenmekteydi. Moğol yetkililer, kendilerine ait vergileri toplamak adına zaman zaman Anadolu'da gözlerine kestirdikleri varlıklı kişilerin özellikle de Türkmen ve Ahilerin mallarını yağma, sürülerini talan ediyorlardı. Bazen zengin kişileri öldürüp servetini müsadere ediyorlardı. Biraz aşağıda bu tür olaylardan örnekler verilecektir.

Hulagu Han tarafından Anadolu'ya vezir olarak tayin edilen Tâcu'd-din Mu'tez, Moğollara ait vergileri toplamakla görevliydi. Mevlanâ'ya yazdığı bir mektupta: *"Moğolların işlerinin çokluğundan ve onlara hizmet etmekten vakit bulup ziyaretinize gelemiyorum"* demektedir. Mevlânâ da ona Moğollara hizmet etmesinin hakça bir iş olduğunu, Moğollar'ın, Müslümanlara emniyet ve güven sağladıklarını bildirmekte ve *"Sen Moğollar'ın gönlünü rahatlatarak Müslümanların huzur içinde kulluk etmelerini sağlıyorsun"* demektedir[566]. İşte Mevlânâ ve çevresindekiler böyle bir siyasî anlayış içinde olmuşlardır.

Mevlânâ'nın sohbet meclislerinde Moğolların müşrik oldukları söz konusu edildiğinde Mevlânâ ve hocası Şems-i Tebrizî Moğolların müşrik olmadıklarını çevrelerine telkine çalışmaktalar.[567] Eski İran Kültürü'nde devlet başkanları (Şahlar) ve devlet adamlarının yaradılışında Ferr-i Yezdanî (İlâhî nur) veya Ferr-i kiyanî (Soyluluk nuru) bulunduğuna bu yüzden bu soyluların günahtan ve hatadan arınmış olduklarına ve böylece Allah'ın onları teyid ettiğine inanılırdı[568]. Mevlânâ eski İran Kültüründeki bu inanca dayanarak Cengiz Han'ın Lahûtî (İnsan üstü) bir şahsiyet olduğunu, Cenab-ı Allah'tan mesaj aldığını savunmaktadır[569] Böylece Allah'ın, ona güç ve iktidar bahşettiğini telkine çalışmaktadır. Baycu Noyan için de: *"O Evliyaullah'dan*

---

[565] Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.445-447.

[566] *Fihi ma Fih*, s.11.

[567] *Fihi ma Fih* ,s.64-65. tercümesinde. s.101-102

[568] Zerdüşt, *Avesta* (Zamyad yeşt bölümü), Tehran 1379, I, 485-486 v. d.; Karş. Murtaza Mutahharî, *Hidemat-i mütekabil-i İslâm ve İran*, Tehran 1366, s.216-217.

[569] *Menakıbu'l-ârifin*, I, 259. tercümesinde, s.284.

bir kişidir. Fakat kendisi bunu bilmez" diyerek[570] halkı Moğollara ısındırmaya çalıştığı görülmektedir. Moğollar'ın orucun faziletine inandıklarına ve oruç tutuyor olduklarına, hatta atlarına bile oruç tutturduklarına etrafındakileri inandırmaya çalışmaktadır.[571] Gerek Mevlânâ'nın gerek Şems-i Tebrizî'nin sohbet meclislerinde Moğolların zulmünü ortaya atanlar olmuş, her defasında Mevlânâ ve hocası Şems-i Tebrizî Moğol aleyhtarlığı yapanlara öfkelenmişler, Moğol zulmünü haklı göstermeye çalışmışlardır.[572] Mevlânâ'nın Moğolları ve Moğol yanlısı yönetimi desteklediği Mevlânâ üzerinde araştırmaları ile tanınan bazı araştırıcılar tarafından da fark edilmiştir. A.Gölpınarlı, Moğolları İslâmlaştırmak için böyle davrandığını öne sürerek Mevlânâ'yı mazur göstermeye çalışmıştır.[573] Oysa bilinen bir husustur ki, Moğollar dil ve kültür bakımından Türkmenlere daha yakın idiler. Bu yüzden Anadolu'da Moğolların İslamlaşması daha çok Türkmenlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Moğol yöneticiler tamamen siyasî çıkarları için Mevlânâ'ya, oğlu ve torununa yakınlık gösteriyor, muarızlarına karşı onlara destek veriyorlardı.

Mevlânâ ile Moğollar arasındaki bu sıcak ilgiyi kuran da Şems-i Tebrizî olmuştur. Şems-i Tebrizî bir Kalenderi şeyhi idi. Yukarıda izah edildiği gibi Moğollar Anadolu'ya gelmeden önce bu Kalenderi dervişlerle aralarında iyi ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Şems-i Tebrizî de bir Kalenderî olarak Anadolu'ya gelmeden önce Moğollarla iyi ilişkiler içine girmiş olmalıdır. Vakıa Şems'in bir süre Erzurum'da ikamet ettiği bilinmektedir[574]. Moğollar Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da iken Şems-i Tebrizî'nin onların hizmetine girmiş olduğunu düşünüyorum. Hatta Moğollar'ın onu görevli olarak Anadolu'ya göndermiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü daha sonra gelişen siyasî olaylar ve onun Anadolu'daki faaliyetleri bunu ister istemez akla getirmektedir.

---

570 *Menakibü'l-arifin*, I, 259-260.

571 Aynı eser, I, 219. tercümesinde, s.243.

572 *Konuşmalar* (Makalat-i Şems) II,74; *Fihi ma-Fih,terc.* s.18,100. Muinü'd-din Süleyman'ın 670 (1272) dolaylarında başlayan Moğollara karşı Memluklularla ittifakını desteklediği de anlaşılmaktadır. (*Fihi ma-Fih terc.* s.9,) Aynı eserindeki (s.102) Moğol aleyhtarlığı da bu döneme rastladığı muhakkaktır.

573 Divan-ı kebir'den *Güldeste* ,s.51.

574 Şems'in bir süre Erzurum'da bulunduğu ve burada muallimlik yaptığı bilinmektedir. Bk. *Menakıbu'l-arifin* terc. II,132-133.

Baycu Noyan, Sultan Hanı savaşında (654/1256) Moğol iktidarına karşı olan güçleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından Konya'ya gelerek Mevlânâ ile görüşmesinden sonra Mevlânâ'nın Moğol askerleriyle de iyi ilişkiler içinde olduğu fark edilmektedir.Örnek olarak: Moğol askerleri Konya'daki harmanları (muhtemelen Ahilere ait) yağma hazırlığı içindeyken Mevlânâ'ya yakınlık gösteren Ahi Mehmed-i Seyyidabadî bunu bir şekilde öğreniyor ve Mevlânâ'ya gelerek Moğollar'ın harmanları talan edeceklerini ve kendi buğday yığınına ilişmemeleri için girişimde bulunmasını istirham ediyor. Mevlânâ da ona kendi buğday yığınının üstüne beyaz bir örtü sermesini söylüyor. O gece Moğollar bütün harmanları yağma etmişler ve fakat Ahi Mehmed-i Seyyidabadî'nin üstüne beyaz örtü serilen buğdayına ilişmemişlerdir[575]. Bir başka örnek: Hace Mecdü'd-din-i Merağı, Mevlânâ'ya gelerek Moğolların sürü sahiplerinin sürülerini talan etmekte olduklarını, kendi sürüsünün kurtarmasını Mevlanâ'dan istirham eder. Mevlânâ'nın bu yönde girişimi vuku bulmuş olmalı ki, Moğollar herkesin davarlarını talan ettikleri halde Hace Mecdü'd-din-i Merağı'nin bir kuzusuna bile ilişmemişlerdir[576]. Eflâkî bu hadiseyi anlatırken Hace Mecdü'd-din-i Merağî'nin Mevlânâ'ya hediyeler verdiğini söylemeyi de ihmal etmemiştir. Eflâkî'nin naklettiğine göre bir gün Mevlânâ Sadru'd-din-i Konevî'nin yanına gitmişti. Konevî'nin sadık dostu olup çok zengin bir tacir olan el-Hac Tacü'd-din-i Kaşî de oradaymış. Bu Tacü'd-din-i Kâşî ile Mevlanâ arasında bir tartışma vuku bulmuştur. Tacü'd-din-i Kâşî, münakaşa esnasında Mevlânâ'yı çok incitmiştir. Bunun üzerine üç gün sonra birkaç rind (kabadayı) bu zatın yolunu kesip öldürmüşler ve bütün servetini yağma etmişler[577]. Eflâkî'nin anlattığı bu olayı üç-beş Mevlânâ hayranı rind gerçekleştirmiş olamaz. Böyle bir olayı Moğol askerleri gerçekleştirmiş olmalılar. Ancak Mevlânâ ve yakınlarının da bu olayda parmakları bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna benzer başka olayları da Eflâkî nakletmektedir.

Mevlânâ'ya çok yakın olduklarını bildiğimiz Pervane Süleyman, Tacü'd-din Mu'tez, Nuru'd-din Caca, Atabeg Mecdü'd-din, Fahrü'd-din Ali

---

[575] *Menakibü'l-arifin*, I, 527-528. Mevlânâ'nın, bu Ahi Mehmed-i Sebzvarî için "Benim ahim" dediğini Eflâkî rivayet etmektedir.

[576] *Menakibü'l-arifin*, I, 256-257.

[577] *Menakibü'l-arifin*, I, 278-279

gibi devrin önde gelen devlet adamlarını, Moğollar iş başına getirmişlerdi. Bu yüzden o dönemde Anadolu'nun yönetiminde söz sahibi olan bu siyasîler, Moğol iktidarı yanlısı kişiler olarak bilinirler[578]. Mevlânâ'nın bu kişilere yazdığı çok sayıda mektuplar bulunmaktadır. Bu mektuplar incelendiği zaman onun bu Moğol yanlısı siyasîlerle ortak bir siyasî anlayış ve tutum içinde bulunduğu, onların da Mevlânâ'yı mu'teber tuttukları açık olarak fark edilmektedir.

a. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîler ile Ahiler Arasındaki Mücadele

Mevlânâ'nın ölümünden sonra da Mevlevîlerin Moğollarla iyi ilişkileri ve Türkmen ve Ahi çevrelere karşı düşmanca tutumları devam etmiştir[579]. Ancak Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in Ahi ve Türkmen çevrelerle yapıcı, uzlaştırıcı ve barışçı bir tutum içinde bulunduğu görülmektedir. O Ahi ve Türkmenleri, Mevlevîlerle bir ocakta bir araya getirmeye çalışıyordu. Fakat Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin (719/1320) Moğol ümerası ile çok sıkı ilişkiler içinde bulunduğu görülmektedir. Moğol ümerası katında itibarlı bir kişi olduğundan kendisine para ve mülk veriyorlar, sözünü tutuyorlardı. Moğol ümerası ile içki ve işret meclislerinde bulunuyor, onlarla düşüp kalkıyordu[580]. Ulu Arif Çelebi'nin Karamanoğulları'na karşı Moğolları desteklediği, yakınlarını ve Müslümanları bırakıp Moğollar lehine faaliyetinin kınandığı, hatta bu yüzden Karamanoğulları'nın Konya dizdarı tarafından bir süre tutuklandığı kayıtlıdır[581].

b. Hüsamü'd-din Çelebi İle Ahi Evren Arasındaki İhtilaf

Ahi Evren ile Urmiyeli (Azerbaycan'da) Ahi Türk'ün oğlu Hüsamü'd-din Çelebi arasında da mahiyetini tam olarak bilemediğimiz bir ihtilafın mevcut olduğu fark edilmektedir. Bu ihtilafın ne zaman başladığını da bil-

---

578 Krş. Pervane Mu'inü'd-din Süleyman, s.69-126. Pervane Süleyman Moğollara sırtını dayayarak iktidarı elinde tutmuştu. Bilahere gizlice Memluklularla anlaşıp Moğolları Anadolu'dan çıkarmayı plânladı. (Bk. Baybars Tarihi, s.33-34; Krş. Pervane Süleyman, s.138-140). Onun bu kaypak siyaseti kendisi ile birlikte avanesinin başını yemeye yetti.

579 Sultan Velet Divanı, s.127; Menakibü'l-arifin, II. 74-75, 242-243.

580 *Ulu Arif Çelebi'nin Rubaîleri*, s.23-24; *Menakibü'l arifin* terc., II, 240-242.

581 *Menakıbü'l arifin*, II, 925-926.

miyoruz. Ancak biraz ileride açıklanacağı üzere Mevlânâ'nın Tâcü'd-din Mu'tez'e yazdığı bir mektupta Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in talebelerinin yani Ahilerin elinde bulunan Hanikah-i Ziya'nın Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesini istemesi[582], Eflakî'nin aynı konu ile ilgili açıklamaları[583] bu ihtilafın, adı geçen hanikahla ilgili olduğunu sezdirmektedir. Muhtemelen Ahilerin ileri gelenlerinden olan Ahi Türk hayatta iken bu hanikah onun elinde bulunuyordu. Nitekim Mevlânâ Tâcu'd-din Mu'tez'e yazdığı mektupta bu hanikahın banisi Vezir Ziyaü'd-din'in koyduğu şarta göre hanikahın H.Çelebi'ye ait olması gerektiğini yazmaktadır[584]. Ahi Türk öldükten sonra bu hanikahın Hace Nasîrü'd-din'in eline geçmiş olduğunu görüyoruz[585]. Belki de yöneticiler (muhtemelen I. Alâü'd-din Keykubad) bu hanikahı Onun hizmetine tahsis eylemişti. H.Çelebi, babasına ait olan bu hanikah üzerinde hak sahibi olduğunu ileri sürünce Hace Nasîrü'd-din ile Ahilerin arası açılmış ve bu hakkını alabilmek için Mevlânâ'nın yanında yer almıştır. Ahi Mehmed (Seyyidabadî), bir sanatkar olan Salahü'd-din Zerkub da Hüsamü'd-din Çelebi gibi Mevlânâ'nın yanında yer almışlardı.

Hüsamü'd-din Çelebi'nin *"İlmü'l-Meşayih"* adlı Farsça bir eseri bulunduğunu da tesbit etmiş bulunuyoruz[586]. Bu eserden onun şair ve edip bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserin günümüze kadar mechul kalması çok anlamlıdır. Muhtemelen Sultan Veled'in post-nişinliği zamanında Bu eser ortadan kaldırıldı ve Mevlevîler arasında yer tutması engellendi. H. Çelebi Ahiler arasından gelme olduğu için Moğollar ona itimat etmiyorlardı. Bu yüzden onun Mevlevîler arasındaki etkisini silmek için eserinin veya eserlerinin yayılması engellemiş olabilirler.

c. Mevlânâ İle Oğlu Alâü'd-din Çelebi Arasındaki İhtilaf

Mevlânâ ile oğlu Alâü'd-din Çelebi arasında da bir uyuşmazlığın varlığı iyi bilinmektedir. Bu konu yukarıda geniş olarak açıklandığı için burada üzerinde durmuyoruz. Fakat burada şu kadarını belirtelim ki, Şems-i Teb-

---

582 *Mektubat*, s.129.
583 *Menakıbü'l arifin*, II, 754.
584 *Mektubat*, s.129.
585 *Menakıbü'l arifin*, II, 754.
586 Bu eserin bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. nr. 224'dedir.

rizî'den dolayı veya babası tarafından Şems ile evlendirilen Kimya Hatun'dan ötürü babasıyla arası açılmıştı. Bu yüzden Hüsamü'd-din Çelebi Ahi iken Mevlânâ'nın yanında yer aldığı gibi Alâü'd-din Çelebi de Ahilerin yanında yer almıştır. Eflaki onun için "babasına asi olup, bazı kötü kimselere uymuştur. " derken[587] bunu kasdetmiştir. Eflaki'nin A. Çelebi'yi kötülemek için ileri sürdüğü iddialara dayanarak A. A.Gölpınarlı'nın A. Çelebi'de bazı tuhaf haller bulunduğuna dair iddiaları [588] tamamen yersiz ve meseleleri anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Oysa A. Çelebi kültürlü ve bir Ahi muallimi (Sadr) idi. Mevlânâ'nın mektuplarından da onun bilgin ve bir baş müderris (Sadr) olduğu anlaşılmaktadır[589]. Mezar kitabesinde de A. Çelebi'nin baş müderris olduğu kayıtlıdır.

IV. AHİ EVREN'DEN SONRA AHİLİK, AHİLER VE TÜRKMENLER

Ahiliğin bütün Anadolu'da yayılmasına ve kurumsallaşmasına hizmet eden Sultan I. Alâü'd-din Keykubad, oğlu II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve destekçileri tarafından bir suikast sonucu öldürüldü. Bu yüzden Ahi ve Türkmen çevreler bu sultana karşı olumsuz bir tavır aldılar. Sultan da iktidarına karşı oldukları ve kendisini devirmeyi plânlayan kendisinin atabeği konumunda bulunan Sa'dü'd-din Köpek ile işbirliği içinde oldukları gerekçesiyle pek çok Ahi ve Türkmenleri öldürttü ve birçok Türkmen ve Ahi ileri gelenler de tutuklandılar. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, Ahi Ahmed ve Baba İlyas-i Horasanî gibi ileri gelenler de bu sırada tutuklanmışlardı[590]. Bu sultanın Ahi ve Türkmenlere karşı uygulamaları, bu çevrelerin topluca isyan etmelerine sebep oldu. "Babaîler İsyanı" diye bilinen bu isyanı bastırmak kolay olmadı. Devletin askerî gücü Türkmenlere dayandığı için isyancılar üzerine gönderilen devletin askerleri isyancılarla savaşmak istememiş ve bir kısım askerler isyancılara katılmışlardı. Bu yüzden çok zor durumda kalan sultan ve devlet ileri gelenleri çok büyük paralar ödeyerek Haçlılardan asker kiralamışlar ve Hıristiyan olan bu kiralık askerlerle Babailer İsyanı bastırılmıştır.

---

587 *Menakıbü'l arifin, terc.* II, 185,342.

588 *Mevlânâ Celaleddin*, s.93.

589 *Mektubat-i Hz. Hüdavendigar*, s.13-14.

590 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, Babaîler İsyanı ve Ahi Evren İle ilgisi, *Diyanet Dergisi*, XVIII/2, s.69-77.

Bu sultanın zihniyet bakımından Ahilere ve Türkmenlere karşı bir tavır içinde olduğu görülmektedir. İktidara geldiği yıl Eğirdir'de yaptırdığı kervan-sarayın kitabesinde kendisini zamanın Keyhüsrevi ve İskenderi olarak tanımlarken Türkmenleri (Havaric) kahreden, bağilere göz açtırmayan onları ezen sultan olarak vasfetmektedir. Bu sultanın Mevlânâ'ya ve İranî çevrelere yaklaştığı ve onları himaye ettiği görülmektedir. Zaten bu çevreler onu iktidara getirmişlerdi. Ahi ve Türkmen çevrelerin nefretini kazanmıştı. Onun bu zaafından ve kötü yönetiminden yararlanan Moğollar tam bu sırada Hulagu Han'ın amcasının oğlu olan Baycu Noyan komutasında bir ordu ile Anadolu'ya girdiler. Sultanın 80 bin kişilik ordusu Kösedağ denilen mevkide 30 bin kişilik Moğol ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Sultana kırgın olan Türkmenler savaş alanını terk ederek Selçuklu Ordusu'nun hezimete uğramasına sebep olmuşlardı.

Tokat ve Sivas'ı savaş yapmadan teslim alan Moğollar bu iki şehri yağmaladılar. Kayseri'ye geldiklerinde karşılarında Ahileri buldular. Ahiler, Moğollara karşı Kayseri'yi savunmaya koyuldular. Onbeş gün kahramanca şehri savundular. Ahiler burada Kayseri Subaşısı olan Ermeni asıllı Hacok oğlu Hüsamü'd-din'in ihanetine uğradılar. Moğol ordusu burada ağır kayıplar verdikten sonra bu subaşının yardım ve desteği ile şehre girmeyi başardılar. Moğollar şehre girdikten sonra buradaki Ahi iş yerlerini yani Kayseri'deki Ahilere ait sanayi sitesini yağmalayıp ateşe verdiler. On binlerce Ahi öldürüldü ve esir alındı. Bu olaydan sonra Türkiye Selçukluları Devleti Moğolların egemenliği altına girdi. Selçuklu devlet yetkilileri Moğollarla yaptıkları barış görüşmelerinde her yıl şartları çok ağır olan haraç ödemeği kabul etmek zorunda kaldılar[591]. Devlet bu meblağda haracı ödemekte güçlük çekiyordu. Bu durum Moğolların devlet işlerine müdahale etmelerine fırsat yaratıyordu. Ancak büyük devlet adamı Celâlü'd-din Karatay saltanat naibliğine gelince Moğollara her yıl ödenmesi gereken vergileri düzenli olarak ödemek suretiyle onların Anadolu'da devlet işlerine karışmalarına fırsat vermedi. Bundan sonra gelen 10 senelik zaman zarfında Ahi Teşkilatı'nın yeniden organizesine çalışıldı. Bu dönemde Kırşehir'e yerleşen Ahi Evren

[591] Bu verginin miktarı, her yıl 360 000 dirhem gümüş para, 10 000 koyun, 1000 sığır, 1000 deve, 1000 at, 500 top ipek olarak tesbit edilmiştir. Bkz. *el-Evamirü'l-elâiyye*, s.542-543; *Ebü'l-Ferec Tarih*, II, 544; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.445-446.

Hace Nasîrü'd-din burada gene Ahilerin lideri olarak faaliyetini sürdürüyordu.

Burada daha önce bahsettiğim bazı siyasî ve askerî olayları özet halinde tekrar hatırlatmak durumundayım. Celâlü'd-din Karatay'ın ölümünden sonra II. İzzü'd-din Keykavus ile kardeşi IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan taht mücadelesine tutuştular. Bu sırada vezir olan Kadı İzzü'd-din bir yandan kardeşlerin arasını telif etmeye çalışırken, bir yandan da Ahi ve Türkmenleri yanına alarak Moğol Emperyalizmine karşı bir askeri hareket başlattı. Bunun üzerine Moğol öncü birlikleri komutanı Baycu Noyan ikinci defa Anadolu'ya girdi. Selçuklu Ordusu Sultan Hanı mevkiinde ağır bir yenilgiye uğradı. Vezir Kadı İzzü'd-din ve onun yanında yer alan 14 komutan idam edildiler. Baycu Noyan bu zaferden sonra Başkent Konya'yı zaptetti. Mevlânâ ile Baycu Noyan arasında sıcak bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Ancak Baycu Noyan Konya'da fazla duramadı. Çünkü Hulagu Han onu, -Bağdad seferine katılması için- ordusuyla birlikte acilen geri gelmesini istemişti. Baycu Noyan kendisini Anadolu'nun fatihi olarak görüyor ve Anadolu'yu İlhanlı Devletinden koparmak istiyordu. Onun bu yöndeki faaliyetleri Hülagu Han tarafından öğrenilince özel bir muhakeme sonucunda Baycu Noyan'ı ölüm cezasına çarptırdı.[592] Anadolu'da iki kardeş arasındaki taht mücadelesi sona erdirilemeyince Hulagu Han Anadolu'daki duruma müdahale etti. Alıncak Noyan komutasında bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. IV Kılıç Arslan'a menşur vererek onu Selçuklu tahtına oturttu. Ülkenin her tarafında Ahiler ve Türkmenler Hulagu Han'ın güdümünde iş başına gelen yeni iktidara karşı ayaklanmalar baş gösterdi. Ahi ve Türkmenlerin desteklediği II. İzzü'd-din Keykavus ise Anadolu'yu terketmek zorunda kaldı.

Bu yeni sultan zamanında Moğolların emrinde Pervane Süleyman, Sahip Ata Fahrü'd-din Ali ve Vezir Tacü'd-din Mu'tez üçlüsü ülkeyi yönetiyorlardı[593]. Bu emirler Sultandan bir ferman aldılar. Bu ferman gereğince bütün ülkede Ahilerin ve Türkmenlerin ellerinde bulunan iş yerleri, medrese ve zaviyeleri ellerinden alınıp Mevlânâ'ya ve Mevlânâ'ya yakın kişilere

592 Cüveyni, *Tarih-i Cihan-güşay*, Tehran 1370, III, 470.

593 Müsameratü'l-ahbar, s.73-75, Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî, s.71-72, el-*Evamirü'l-alaiyye*, s.640-648.

ve Kalenderî dervişlere verilmesine karar alındı ve uygulamaya geçildi[594]. Bu çevrelerin ellerinde bulunan vakıfları da müsadere edilmekteydi. Osmanlılar zamanında bu müsadere edilen evkaftan bazılarının sahiplerine iade edildiği görülmektedir. İşte bu uygulamalar sırasında Kırşehir'de Ahi Evren Hace Nasirü'din ile yakınları direnişe geçtiler. Mevlânâ 'nın müridi Nuru'd-din Caca, Kırşehir'deki bu isyanları bastırmaya memur edildi. Cacaoğlu Nuru'd-din, Kırşehir'deki bu ayaklanmayı bastırdı ve burada bulunan Ahileri kâmilen kılıçtan geçirdi[595]. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ile Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de burada şehit düştüler(1261). Bu sırada Ahi Evren 90 küsur yaşında bulunuyordu.

İktidar, uygulamalarını sürdürmeye devam etti. Aksaray, Ankara, Sivas, Tokat, Çankırı, Denizli, Karaman ve uç bölgelerde de Kırşehir'dekine benzer ayaklanmalar ve iktidarın uygulamalarına karşı direniş hareketleri baş gösterdi[596].

a. Mevlânâ'nın Şeyhu'ş-Şuyuhi'r-Rum Olması

Selçuklular zamanında Anadolu Ahi Teşkilâtı, Abbasî Halifeliğine bağlı bir kuruluş olan Fütuvvet Teşkilâtı'na bağlıydı. Abbasî Halifeleri, Şeyhu'ş-şuyuhi'r-Rum ünvanıyla bir Fütuvvet Teşkilâtı yetkilisini Anadolu'ya tayin etmekteydiler. Abbasî Halifeliği'nin Anadolu'ya tayin ettiği ilk Şeyhu'ş-şuyuhi'r-Rum, Sadru'd-din el-Konevî'nin babası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshakdır. Ondan sonra da Ahi Evren'in kayın pederi Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî bu makama getirilmiştir. Üçüncü ve sonuncu Şeyhu'ş-

---

[594] Eflâkî, Vezir Tacü'd-din Mu'tez'in sultandan (IV. Kılıç Arslan) böyle bir fermen almaya çalışıp sonunda başardığını, ancak alınan bu fermanın Ahilere ait olan Hanikâh-ı Ziya ve Hanikâh-ı Lala'nın, sahiplerinden alınıp H. Çelebi'ye verilmesine dair olduğunu yazmaktadır. Bk. *Menakıbu'l-arifîn*, II, 754-758. Mevlânâ da Tacü'd-din Mu'tez'e bir mektup yazarak adı geçen iki hanikahın sahiplerinden alınıp Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesini istemiştir. Bk. Mektubât-ı Mevlânâ Celâlü'd-din, s.128-129. Bu mektupların A. Gölpınarlı tarafından yapılan tercümesinde (s.115-116). Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din, ömrünün sonlarında yani IV. Kılıç Arslan'ın iktidara geldiği yıl içinde kaleme almış olduğu fark edilen "Ağaz u encam" adlı eserinde (Bursa Eski eserler Ktp., H. Çelebi kısmı, nr. 1184, yp. 198a) *"Bu zamanın kurt tiynetli sultanları kişilerin mallarına el koymaktalar. Şeriatın hükümleri büyük ölçüde ortadan kalktı. İslâmdan sadece bir ad kaldı."* Demektedir ki, onun bu ifadelerinden devletin bu ferman gereğince bütün ülkede Ahi ve Türkmen çevrelerin mal ve mülklerinin ellerinden alınmakta olduğu görülmektedir.

[595] *Müsameretü'l-ahbar*, s.75.

[596] Aynı eser, s.74-75; el-*Evamirü'l-alâiyye*, s.642-643.

şuyuhi'r-Rum, Konya'da ikamet eden Şeyh Zeynü'd-din Sadakadır. İşte Anadolu'da Ahiler bu Fütuvvet şeyhlerine bağlı idiler.

Hulagu Han, 1258 de Abbasî Halifeliğini ortadan kaldırdıktan sonra Abbasîlerin Anadolu'daki bu tasarrufları da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Hulagu Han. Bunun yerine Mevlânâ'yı "Şeyhü'ş-şuyûhi'r-Rum" olarak görevlendirmiştir. Mevlânâ'ya (Rumi) veya Şeyh-i Rum(Pir-i Rum) denmesinin sebebi de budur. Anadolu'daki bütün şeyhlerin ve Ahilerin O'na bağlanmaları mecburiyeti getirildi. Bundan dolayı Moğollar sürekli olarak tahsisat kabilinden Mevlânâ'ya külliyetli mikdarda para veriyorlardı. Ahmed Eflaki, Hacı Bektaş ile Mevlânâ arasındaki muhalefeti, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'yı kıskanması şeklinde izah etmeğe çalışırken de bu gerçeği ifade eylemiştir.

Eflaki, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'yı kıskanışının sebebi olarak da dünyanın bütün büyüklerinin ve küçüklerinin Mevlânâ hazretlerine yönelmeleri, Bütün şeyhler ve emirlerin (devlet adamları) Mevlânâ'nın sözlerini dinlemeleri birçok mukallit müridlerin de şeyhlerini bırakıp o hakikat önderinin kulu ve müridi olmaları idi[597] derken devletin Mevlânâ ve çevresini himaye ettiğini Mevlânâ'nın devlet politikasında söz sahibi olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ'nın devlet büyüklerine mütaaddit mektuplar yazarak belli tekke ve zaviyeleri veya medreseleri yakınlarından biri için istemesi de bu tarihi gerçeği açıkça göstermekte ve Eflaki'nin dedikleri doğrulanmaktadır. Vakıa Eflâkî, bu yönde sultandan da bir ferman alındığını ve bu fermana binaen Ahilere ait hanikahların devlet tarafından ellerinden alınarak Mevlânâ ve yakınlarına verilmeye çalışıldığını da bildirmektedir[598].

b. Ahilere Ait Tekke, Zaviye ve Medreselerin Ellerinden Alınması

Şimdi Pervane Süleyman, Sahip Ata Fahrü'd-din Ali ve Tacü'd-din Mu'tez'in Moğolların emrinde Ahilere ve Türkmenlere karşı sürdürdükleri mücadeleyi biraz detaylı olarak gözden geçirelim.

---

[597] *Menakıbu'l-arifin*, I, 381, 383.
[598] *Menakibü'l-arifin*, II. 754.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Kırşehir'deki Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve beraberindekilerin isyanları bastırıldıktan sonra, Ahi Evren'in ve talebelerinin tasarrufunda bulunan Konya'daki Hanikâh-i Ziya ve Hanikâh-i Lâlâ'nın Ahilerden alınıp Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye verildiğini ve buradaki Ahilerin Hüsamü'd-din Çelebi'ye bağlanmaya zorlandıklarını Ahmed Eflaki'nin *"Menâkıbu'l-arifin"*inden ve Mevlânâ'nın bir mektubundan öğrenmekteyiz[599]. Eflaki, Hanikâh-i Ziya'nın Ahilerden alınışı sırasında Ahilerin ayaklanmalarını anlatırken buradaki Ahilerin Hüsamü'd-din Çelebi'ye bağlanmaya mecbur tutulduklarını ve Ahilerin de buna karşı direndiklerini yazmaktadır. Hüsamü'd-din Çelebi'nin Hanikah-i Ziya'da şeyhlik seccadesine oturma töreni sırasında orada bulunan Konya Ahilerinin lideri konumunda olan Ahi Ahmed, serilmiş bulunan seccadeyi toplayarak *"Biz bu adamın şeyhliğini kabul etmiyoruz"* diyerek Hüsamü'd-din Çelebi'nin şeyhliğini kabul etmediklerini ifade etmişti. Fakat sonunda devlet zoru ile bu iki hanikahın şeyhliğinin Hüsamü'd-din Çelebi'ye verildiğini Eflâkî bildirmektedir. Şimdi bu ve benzeri uygulamaların sadece adları anılan iki hanikâh için olmayıp, yurt çapında bir uygulama olduğunu görelim. Şunu da hemen belirtelim ki, devrin resmi tarihçileri bu konuda hiçbir açıklamada bulunmamışlardır. Mevlânâ ve bağlılarının (özellikle Eflaki Dede'nin) eserleri bu konuda bazı mahdut bilgileri ihtiva ediyor. Eflaki'nin pirlerine keramet payı çıkarmak için olayları anlatırken yaptığı düzenlemeler de kısmen fark edilmektedir.

Eflaki birçok kişiler için başlangıçta Mevlânâ'ya muhalif iken, sonradan Mevlânâ'nın büyüklüğünü ve kerametlerini görüp, tövbe edip kul olduklarını bildirmesi de aslında devletin sözünü ettiğimiz uygulamalarının sonuçlarını ifade etmektedir. Bununla beraber bazı müşahhas örnekler vermeyi uygun buluyoruz.

Evvela Mevlânâ'nın bazı devlet büyüklerine, özellikle Pervane Süleyman, Sahib Ata ve Tacü'd-din Mu'tez'e, ya bir Ahinin veya Ahilerin taraftarı olan birinin bağışlanmasını istemesi[600] Ahilerin ve Ahilerden yana olan kişilerin takip edildiklerini ve Mevlânâ'ya mürid olmaya zorlandıklarını

[599] *Menakıbu'l-Arifin*, II, 754-758; *Mektuplar*, s.115-116.
[600] *Mektuplar*, s.28-29; 148-149.

göstermektedir. Mevlânâ kendisine bağlanmayı kabul eden şahısların bağışlanmalarını devlet adamlarından istemektedir. Hanikâh-i Ziya'nın Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesi sırasında ayaklanan Ahiler arasında Ahi Çoban, Ahi Kayser ve Ahi Muhammed-i Sebzvari elebaşıdırlar. Başlarında da Ahi Ahmed bulunmaktadır. Ahi Muhammed-i Sebzvarî'nin bilahere Mevlânâ'ya bağlanmak zorunda kaldığını ve Mevlânâ'nın ona "Benim Ahim" dediğini Eflâkî bildirmektedir[601]. Sultan Veled bir manzumesinde Ahi Çoban ile Ahi Kayser'i methetmektedir[602]. Bu demektir ki, bu iki Ahi sonradan Sultan Veled'nın safına katılmak zorunda kalmışlardır. Eflaki, Hanikâh-i Ziya'da isyancı Ahilerin lideri olan Ahi Ahmed'in kulluğa kabul edilmediğini, yani Mevlânâ'ya bağlanmayı kabul etmeyip direndiğini, bu yüzden kendisine "Anud" (inatçı) dendiğini bildirmektedir. Fakat oğlu Ahi Ali'nin, Sultan Veled'e kul olduğunu yazıyor[603]. Anlaşılıyor ki, bu Ahi Ali uzun süre direnmiş ancak Sultan Veled'in posta oturuşundan sonra Mevlevî olmuştur. Hacı Bektaş-i Horasanî'nın de sonunda Mevlânâ'ya kerhen baş koymak zorunda kaldığını Eflâkî bildirmektedir[604].

Bir Selçuklu Şehzadesi olan Cimri (Alâü'd-din Siyavuş: II. İzzü'd-din Keykavus'un oğlu) Karamanoğulları'nın yardım ve desteği ile Konya'yı zapt edip, Selçuklu tahtına oturunca başlarında Ahi Ahmed Şah olduğu halde bütün Konya Ahileri yeni sultana biat etmişlerdi[605]. Bu Ahiler Mevlânâ ve halifelerine bağlanmış olmalarına rağmen böyle bir fırsat zuhur edince hemen Türkmenlerin safına katıldıkları görülmektedir. Ne var ki, bu yeni sultan ve Karamanoğlu Mehmed Bey Konya dışında bulundukları bir sırada Konya'yı Karamanoğulları'ndan almaya gelen Moğol ordusunun Konya'ya yaklaştığı öğrenilince şehirdeki Ahiler gene başlarında Ahi Ahmed Şah olduğu halde Karamanoğlu Mehmed Bey ve Alâü'd-din Siyavuş geri dönüp şehre gelince şehir surlarını Karaman Türkmenlerine kapatıp Moğol ordusu gelene kadar müdafaaya geçmişlerdi[606].Böylece Moğolların yeni bir katliamını önlemiş oldular[607]. Bu Ahi Ahmed Şah'ın bu olaydan sonra Mev-

---

601 *Menakibü'l-arifin*, I, 543-544.
602 *Divan-ı Sultan Veled*, s.150,Ayrıca Bkz. *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 491.
603 *Ariflerin Menkıbeleri*, II, 180.
604 *Menakibü'l-arifin*, I, 381-382.
605 *el-Evamirü'l Alaiyye*, s.696; *Müsameratü'l-Ahbar*, s.123-124; *Târih-i Âl-i Selçuk*, s.66-67.
606 *el-Evamirü'l Alaiyye*, s.693-700; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.561-567.
607 *Menakıbu'l-arifin*, II,611-612;Tercümesinde ,II,74-75; *Târih-i Âl-i Selçuk*, s.65-67

levîler arasında nüfuzlu bir kişi olduğu gibi Moğollarla da iyi ilişkiler içinde bulunduğu görülmektedir.

Ahmed Eflakî, Ulu Arif Çelebi'nin (Mevlânâ'nın torunu) Karamanoğulları'na karşı Moğol askerlerini desteklediğini, yakınlarını ve Müslümanları (Muhibban-i Hazret) bırakıp yabancı olan Moğollar lehine faaliyetlerde bulunduğundan dolayı kınandığını ve hatta bu yüzden Karamanoğulları'nın Konya dizdarı tarafından bir süre tutuklandığını yazmaktadır[608].Ulu Arif Çelebi, Cenab-ı Allah günümüzde gücü ve kudreti Moğollara verdiği için onlardan yana olmayı kendileri (Mevlevîler) için vacip gördüğünü belirterek bu tutumunun gerekçesini ifade etmektedir.

Öte yandan Mevlânâ'nın mektuplarının büyük bir kısmı, (144 Mektup) belli bir kişinin himaye edilmesi veya birilerinin belli bir tekke, zaviye ve medreseye tayin edilmesine dairdir. Ahilerden alınan iş ve hizmet yerlerinin Mevlânâ'nın gösterdiği kişilere verildiği anlaşılmaktadır. Tacü'd-din Mu'tez'in Aksaray'dan Mevlânâ'ya yedi bin dirhemi bir mektupla gönderdiğini mektubunda bu paranın cizyeden geldiğini onun için helal olduğunu yazdığını, bir başka zaman gene cizyeden gelen üç bin dirhem gönderdiğini[609] Eflakî nakletmektedir. Hatta Eflaki Mevlânâ'nın bu paraları yemekte tereddüt ettiğini, fakat sonradan o da bu paraların helâl olduğuna kanat getirdiğini söylüyor. Cizyeden geldiği bildirilen mallar, Türkmen ve Ahilerin müsadere edilen mallarıdır. Bir başka zaman Moğollar'ın Hazinedarı (Hazinedar-i Sultan) Şerefü'd-din-i Mavsilî'nin Mevlânâ'nın bağlılarına harcanmak üzere iki bin dinar getirdiğini gene Eflâkî yazmaktadır[610]. Bütün bunlar Moğolların Mevlânâ ve çevresini nasıl himaye ettiklerini açık olarak göstermektedir.

Mevlânâ'nın muhtelif mektupları Ahilere ve Ahilere yakın çevrelere ait müesseselerin ellerinden alınmasına dairdir. Söz gelimi Mevlânâ mektuplarının birinde, Nusratu'd-din Hanikahı'nın Şeyh Hamidu'd-din adında biri-

---

608 *Menakıbu'l-arifin*, II, 925-926.

609 *Menakıbu'l-arifin*, I, 271; II, 175. Tacu'd-din Mu'tez'in Aksaray ve çevresinde pek çok Türkmen ileri gelenlerinin mal ve evkafına el koyduğunu biliyoruz. Mevlânâ'nın bu paraları yemekte tereddüt göstermesi bundan olmalıdır. Mevlânâ Tacu'd-din Mu'tez'e bir mektup yazarak Moğollara hizmet etmesinin hakk bir iş olduğunu, Moğolların müslümanların emniyetini temin ettiğini bildirmekte ve "Sen Moğolların gönlünü rahatlatarak Müslümanların huzur içinde kulluk etmelerini sağlıyorsun" demektedir. *Bkz Fihi ma fih*, Trc. M. Anbarcıoğlu, s.18.

610 *Menakibü'l-arifin*, I, 256-257.

ne verilmesini Pervane Süleyman'dan istemektedir[611]. Sahip Ata'ya yazdığı bir mektupta da Ahi Gühertaş Tekkesi'nin Şeyh Cemalu'd-din'e verilmesini[612] bir mektubunda da Karatay Medresesi'nin Efsahu'd-Din adında birine verilmesini istemektedir[613]. Bunun gibi daha pek çok örnekler bulunmaktadır.

Diğer taraftan Eflaki de Tokat'ta Hoca Münir Hanikahı'nın sahiplerinden alınıp Mevlevîlerin emrine verilişini hikâye etmektedir[614]. Keza Sivas'ta da Ahilerin lideri olan Erzurumlu Hoca'nın Sivas'tan kovulmaya çalışıldığını, Ahilerin (Eflaki'ye göre) ayak takımı, halkla birleşip karşı koyduklarını, Mevlevîler aciz kalınca da Moğol Noyan'ın askerleriyle yardıma geldiğini ve böylece duruma hakim olduğunu yazıyor[615]. Eflaki birkaç gün sonra Erzurumlu Hoca'nın (adı verilmemiştir) öldüğünü (öldürülmüş olmalı) Ahi Divane ve diğerlerinin de tövbe edip mürid olduklarını da sözlerine eklemektedir.

Aksaray, Niğde, Denizli ve Tokat'ta da Sivas'takine benzer olaylar meydana gelmiştir. Ancak devrin yazarları bu olayları pek dile getirmemişler veya getirmek istememişlerdir. Nitekim Tokat'tan derlenen şu aşağıdaki halk rivayeti[616] böyle bir olayın Tokat'ta da yaşandığını, bu olayın hatırasının ise halk dilinde ve muhayyilesinde çok az değişmeye uğrayarak günümüze geldiğini görmekteyiz.

Selçuklular zamanında Tokat ve Amasya yöresinde Ahiliğin çok yaygın ve kuvvetli olduğu fark edilmektedir. Yıllar önce yayınladığım Turhal ve çevresinde medfun bulunan evliyanın adları ve kurdukları tekke ve zaviye gibi müesseseleri ile ilgili belgede[617] bu bölgede Türkmen ilim ve fikir adamlarının ne kadar güçlü olduklarını göstermektedir. Bu bölgenin, yani Danişmend İli'nin hakimi olan Pervane Muinü'd-din Süleyman, bu yörenin kültürel yapısını değiştirmek için hem yoğun bir ilmî ve fikrî faaliyet baş-

611 *Mektuplar*, s.102-103.
612 *Aynı eser*, s.164-165.
613 *Aynı eser*, s.137-138.
614 *Menakibü'l-arifin*, II, 952-953.
615 *Aynı eser*, II, 243-247.
616 Müjgan Üçer Hanim'ın "Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu"na (1986) sunduğu bildiriden alınmıştır.
617 Mikâil Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,(2-6 Temmuz 1986*, s.30-37).

latmış, hem de Türkmenler üzerinde ağır bir siyasî ve kültürel baskı uygulamaya başlamıştır. Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nuru'd-din ve oğlu Emir Polat da aynı şeyi Kırşehir yöresinde gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu baskılardan dolayı pek çok Türkmen boylar ve beğlerin ve fikir adamlarının bu bölgeden Uç bölgelere göçtüklerini biliyoruz. Pervane Süleyman'ın Moğollar tarafından idam edilmesinden sonra (676/1278) Danişmend İli'nde siyasî otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu otorite boşluğundan bi'l-istifade Türkmen ve Ahi çevrelerin kültürel faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları ve siyasî bir mücadele başlattıkları görülmektedir. Bir Danişmendli Emiri olan Halifet Gazi'nin ahfadı olan Halifet-zadeler XIV. Asrın ortalarına kadar iktidar mücadelelerini sürdürmüşlerdir[618]. Hacı Şadgeldi'nin Amasya'yı zapt etmesinden sonra (1362) batıya Osmanlı topraklarına göçmüşlerdir.

Tokat Kal'ası kafirlerin elindeyken Tokat'taki Ahi Paşa asasıyla yerde abdest almak için su ararken, Kral'ın adamları (Moğol ümerası olmalı) gelip ona bu araziden çıkmasını söylüyorlar. Asıl adı Mustafa olan Ahi Paşa *"Gidin Kral'a söyleyin benimle uğraşmasın"* diyor. Parmağıyla işaret ediyor, asasını yere vurunca da oradan büngül büngül su çıkıyor. Kral'ın adamı döndüğünde bakıyor ki kral'ın iki gözü birden kör olmuş. Kral, Ahi Paşa'nın veli olduğunu anlıyor, gözünün açılması için istirhamda bulunuyor. Ahi Paşa, O'nu hamama davet ediyor, burada Mustafa Paşa'nın verdiği sudan içince Kral'ın gözü açılıyor ve hamamı Mustafa Paşa'ya bağışlıyor.

İşte bunun gibi pek çok olay göstermektedir ki, bu dönemde devlet her yanda Ahi ve Türkmen liderleri takip etmekte iş ve hizmet yerlerini ellerinden alıp Mevlânâ ve yakınlarına vermekte, Mevlânâ ve yakınları da devletin yanında Ahi ve Türkmenlerle amansız bir biçimde mücadele etmekteler. Müesseseleri ellerinden alınanlar da biraz sonra değineceğimiz gibi ya göç etmekte veya Eflaki'nin tabiriyle tövbe edip baş koymaktalar. İşte bundan sonradır ki, Mevlânâ ve çevresinde veya Mevlevîler arasında da Ahiler bulunmakta, debbağ, naccar, zerkub(kuyumcu) v.s meslekten hirfet ehli olan Mevlevîler görülmektedir. Ancak Mevlânâ'ya bağlandıktan sonra san'atlarını icraya imkân verilmiş olan, bu kimselerin zamanla sayıları da sürekli artış göstermiştir.

---

[618] *Amasya Tarihi*, I, 59-67.

İyi bilinen bir husustur ki, Mevlânâ zamanında Mevlevîlik diye adap ve erkânı belirlenmiş bir tarikat mevcut değildi. Sadece fikri ve siyasi bir hizip idi. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in şeyhliği zamanında (684-712/1285-1312) bu fikri ve siyasi hizip belirli adap ve erkânı olan düzenli bir tarikat haline getirildi. Mevlânâ'nın ilk post-nişini Hüsamü'd-din Çelebi'nin ahi kökenli olması ve Sultan Veled'in gayet yapıcı ve birleştirici tutum ve uygulaması Türkmen ve Ahi çevrelerin Mevlevîliğe ısınmalarına vesile olmuştur. Ahi Teşkilâtından gelmiş olmalarından ötürü Teşkilat fikrine sahip olan bu Ahilerin Sultan Veled ve çevresindekilerin safına katılmaları ve zamanla bu çevrede nüfuz sahibi olmaları (Ahi Ahmed Şah gibi), Mevlânâ ve çevresindekilerin başlattığı fikri ve siyasi hareketin bir teşkilata dönüşmesi sonucunu doğurdu. Türk düşünce ve zevkinin Mevlevîlik üzerindeki etkisi zamanla daha da derinleşerek Mevlânâ ve çevresindekilerle Türkmen çevreler arasındaki mücadele ve kırgınlıkların kısmen de olsa azaldığı veya hafiflediği görülmektedir. Ancak bu iki zümre arasındaki muhalefetin Osmanlı tarihi boyunca gizliden gizliye sürdürüldüğü müşahede olunmaktadır. Cumhuriyet döneminde bile bazı yöneticilerin Konya'da Mevlânâ'ya muhalif oldukları bilinen bazı kişilere ait hatıraları silinme veya yok etme yönünde uygulamalarda bulunmaları bu mücadelenin son örneğini teşkil etmektedir.Vilâyet binasının hemen yanı başında Seyyid Şerefü'd-din ile Ulvi Sultan'ın türbeleri, tamamen bu mülahaza ile yok edilmiştir.Bu işin bugüne kadar bir gerekçesi de açıklanmış değildir.Selçuklu veziri Kadı İzzü'd-din'in Evkafına ait eserlerin korunmayıp yok olmasına göz yumulması da bu muhalefetin sonucudur diye düşünüyorum.

Şu belirttiğimiz husus bu güne kadar fark edilmemiş ve gereği gibi üzerinde durulmamış bir konu olarak önümüzde durmaktadır. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud gibi büyük bir ilim ve fikir adamının 700 yıl tarihin karanlıklarında unutulmaya mahkum edilmesi, eserlerinin meçhul kalmasının sebebini de burada aramak gerektiği izahtan varestedir. Bu durum Türkmen çevreler üzerindeki baskıların ne kadar şiddetli olduğunu bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Hoca Nasıreddin Fıkraları ile halk arasında adı yaşadığı halde hayat hikâyesi fikrî şahsiyeti tamamen mechul kalmıştır. Ayrıca Mevlevîlerin Anadolu'da fikir üstünlüğü sağlamalarının gerçek sebebi anlaşılmaktadır.

c. Ahi ve Türkmen Çevrelerin Uç Bölgelere Göçü

Yukarıda Ahi ve Türkmenlerin ne kadar amansız bir şekilde takip edildiklerini, öldürüldüklerini hizmet yerlerinin ellerinden alınıp Mevlânâ ve yandaşlarına verildiğini, Ahilerin Mevlânâ'ya bağlanmaya zorlandıklarını gördük. Anadolu'da 150 yıl kadar hükümran olan Moğol iktidarının Türkmen ve Ahi çevreler üzerindeki bu tür şiddetli fikrî, siyasî ve ekonomik baskıları karşısında pek çok Ahi ve Türkmen ileri gelenlerin uç bölgelere göç ettikleri görülmektedir. Çok sayıda ilim ve fikir adamlarının da Mısır ve Suriye'ye göçtükleri görülmektedir. Mısır ve Suriye'ye göçüp orada eserler yazan Anadolu'lu ilim ve fikir adamlarının sayıları yüzlerle ifade edilecek kadar çoktur. Müesseseleri ellerinden alınan, davar sürüleri ve servetleri müsadere edilen ve Mevlânâ'ya bağlanmayı reddeden Ahilerin, devletin takibatının ulaşamadığı yani uç bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Büyük topluluklar halinde Bizans topraklarına göçenler olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyine yani Kırım ve Kıpçak iline göçler de olmuştur. İbn Battuta, Ahi Bıçakcı adlı Anadolulu bir ahinin Deşt-i Kıpçak'ta mesleğini yürüttüğünü yazmaktadır[619].

Nuru'd-din Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği ve Ahi Evren ile beraberindekilerin öldürülmesiyle neticelenen katliamdan sonra pek çok Ahinin batıya (uclara) kaçtıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu: Osman Gazi'nin kayın pederi Edebalı, oğlu Ahi Mahmud, yeğeni Ahi Hasan, Geyüklü Baba ve Abdal Musa da bu katliamdan kurtulup göçenlerdendir[620]. Nitekim halk rivayetlerine göre de Ahi Evren'in ölümünden sonra da Kırşehir'de dericiliğe (Tabaklık) artık son verilmiş ve bir daha dericilik yapılamamıştır[621]. Bu demektir ki, Cacaoğlu Nuru'd-din Kırşehir'de Ahiliğin kökünü kazımıştır. Kırşehir'den göçenler, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip Nuru'd-din Caca ile mücadelelerini sürdürdükleri de

---

[619] *Rihle*, Beyrut 1384/1964, s.326.

[620] Taşköprü-Zade, Edebalı'nın Karamanlı olduğunu yazmaktadır. (*Şakayık-i Nu'maniyye*, s, 4-5) Hüseyin Hüsameddin'in "Amasya Tarihi"nde (İst. 1329-1332, III, 206) belirttiği gibi Edebalı Kırşehir'den Söğüt'e göçmüştür. Kırşehir o zamanlarda Karaman'a bağlı olduğu için Edebalı'nın Karamanlı olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Kırşehirli Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin "Menakibu'l-Kutsiyye"sinden de (Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp 113a-113b) Edebalı'nın bir zamanlar Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu Hacı Bektaş'a yakınlığı bulunduğunu bilahare Söğüt'e gittiğini öğreniyoruz.

[621] Kırşehir'de dikkatimizi çeken san'at abideleri, *Belleten*, XI, 637.

anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din Mahmud'un eşi Fatma Ana (Kadıncık Ana)'nın,uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu Abdal Musa ile gizli siyasî ilişkilerden dolayı Nuru'd-din Caca tarafından takibata uğradığı ve bu siyasî baskılara dayanamayarak Sulucakarahöyük'e göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir[622]. Bu durum Abdal Musa'nın Kırşehir'deki Ahi ve Türkmenlerle ilgisini sürdürdüğünü göstermektedir. Batıya göçen Bektaşi ve Ahiler'in ise, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve güçlenmesinde en önemli amil oldukları bilinmektedir[623]. Bu ayrı bir konu olduğu için geçiyoruz.

Diğer taraftan Baba İlyas'ın torunu, Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'de Baycu Noyan'ın Anadolu'yu işgalinden sonra Baba İlyas'ın müridlerinden bazı ileri gelenlerin batıya göçtüklerini yazıyor. Bu cümleden olarak Muhlis Paşa'nın (672/1275) halifesi Şeyh Affan ile birlikte bir cemaatin Ercuma'ya (Bergama Yöresi) göçtüklerini şu aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir:

"Çıktı kâfirden Ercuma'ya kaçub
Şeyh Affan'u cümlegi suleha[624]*"*

Keza manzum Hacı Bektaş *"Menakıb-name"*sinde de Hacı Bektaş'ın halifelerinden bazılarının zulümden kaçıp uç bölgelere (Tavas ve Uşak taraflarına) hicret ettikleri bildirilmektedir[625].Manzum Velâyet-name'de bildirildiğine göre Hacı Bektaş sık sık çevresindekilere Uç bölgelere göçmelerini öğütler imiş. Nitekim Şeyh Edebalı, Geyüklü Baba, Abdal Musa, Karaca Ahmed, Said Emre gibi daha pek çok zevat, pirlerinin tavsiyesine uyarak batıya göçenlerdir. Gene Velâyet-name'de Hacı Bektaş'ın dost-ı sadıkı olarak vasfedilen Konya'daki Şeyh Sadru'd-din-i Konevî'nin de Moğol zulmünden son derece tedirgin olduğu anlaşılmaktadır. İki yakın dostu Şeyh Zeynü'd-din Sadaka ve el-Hac Tacü'd-din-i Kâşî Moğollar tarafından öldürülmüşlerdir. Zeynü'd-din Sadaka'nın talebesi olan oğlu Sa'dü'd-din Çelebi'nin de hocasıyla birlikte öldürüldüğü muhtemeldir. İşte bu yüzden olmalı ki, *"Vasiyet-name"*sinde: "Genç olanlar bir an önce şu Diyar-ı Rum'u terk etsinler" demektedir[626]. Onun talebelerinden ilk *"Fusûs"* şarihi Cendli Müeyyedü'd-

---

622 *Tevarih-i Al-i Osman*, s.204-205; *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, s.103-105.
623 F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s.131-172.
624 *Menakıbu'l-Kudsiyye*, Mevlânâ müzesi Ktp. nr. 4937,yp. 108b.
625 *Manzum Hacı Bektaş-i Veli Menakıb-namesi*, Hacıbektaş Ktp. nr. 200, yp. 183b-187b.
626 "Konevî'nin Vasiyeti", *Şarkiyat Mec.* İstanbul 1958, II, 82-83.

din ve Fahru'd-din-i Irâkî'nin Sinop'tan deniz yoluyla Mısır'a göçtüklerini biliyoruz.

Eflaki'de Mevlânâ'ya düşman olan kişilerin göç ettiklerini çeşitli vesilelerle bildirmektedir. Bu cümleden olarak Uç Beği olan Mehmed Bey Uç bölgelerde Türkmen ve Ahilerin en büyük koruyucusu durumundaydı. Moğollara rağmen burada iktidarını sürdüremeyeceğini anlayınca başında akbörk olduğu halde Konya'ya gelmiş ve Mevlânâ ile görüşmüştür. Eflâkî Mehmed Beğ'in Mevlânâ'dan af dilediğini, Mevlânâ'nın onun af dileğini kabul ettikten sonra Pervane Muinü'd-din Süleyman ile görüşmek üzere Kayseri'ye gittiğini ve onun lutfuna mahzar olduğunu yazmaktadır[627]. Kim bilir hangi maksatla Pervane Süleyman bu Mehmed Bey'i, gene Uç bölgelere göndermiştir. Fakat Bu Mehmed Bey de bilahere Hulagu Han'ın emri ile öldürülmüştür[628].

Eflaki'nin eserinde iki yerde adı Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-din ile bir arada geçen ve Mevlânâ'nın muarızlarından olduğu belirtilen, Sipehsalar'ın eserinde de adı bir defa anılan Seyyid Şerefü'd-din'in de Şam'a göçtüğünü Eflaki bildirmektedir[629]. Bu da gösteriyor ki Türkmen çevreler sadece Uç bölgelere değil başka yerlere de göçmüşlerdir. Memlukların Türkmenlerle siyasi ittifakı pek çok kimselerin onların ülkesine sığınmasına yol açmıştır. Baba İlyas'ın oğul ve torunlarının da Memluklulara sığındığı bilinmektedir.

Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için Mevlânâ ve çevresinin Türkmen çevrelere karşı menfi tutumlarıyla ilgili müşahhas bir örneği tekrar sunmakta yarar görüyoruz. Eflaki'ye göre Sultan IV. Rüknü'd-din Kılıçarslan başlangıçta Mevlânâ'ya mürid olup onu kendine baba edinmiş iken sonradan müridleri insan yüzlü şeytanlar olan Baba Merendi (Kırşehir Kadısı) adlı Türkmen bir şeyh ve müridleri ile tanışmış, Mevlânâ'nın da bulunduğu bir toplântıda Sultan bu şeyhe iltifat edip onu kendine baba edinince Mevlânâ'yı gücendirmiş, bunun üzerine *"Öyle ise bizde başka birini kendimize oğul ediniriz"* deyip toplântıyı terk etmiştir[630]. Nitekim bu olaydan bir süre sonra Pervane Süleyman ile Tacü'd-din Mu'tez Moğollarla ittifak edip Sultan'ı öl-

---

627 *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 442.
628 Bedrü'd-din el-Aynî, *İkdü'l-cuman*, Neşr. M. M. Emin Kahire 1407/1987, I, 321-324.
629 *Menakibü'l-arifin*, I, 185-186.
630 *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 203-204.

dürtmüşlerdir[631]. Sultan'ın Türkmen çevrelere azıcık meyli öldürülmesine yeterli bir sebeb olmuştur.

Eflaki, bu olayı Selçuklu Devleti'nin yıkılış sebebini izah sadedinde anlatmaktadır. Yani Eflaki'ye göre devlet adamlarının Türkmen ileri gelenlere değer vermeleri, Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hazırlamıştır. Eflaki'nin bu tesbiti şüphesiz doğrudur. Gerçekten de XIII. asrın son çeyreğinden itibaren Türkmen Beğler'in, bulundukları bölgelerde Türklük ülküsünü benimseyip desteklemeleri, kendilerini güçlü bulunca da istiklallerini ilan etmeleri Selçuklu Devleti'nin sonu olduğu gibi, Moğol emperyalizminin de çöküşünü hazırlamıştır. Eflaki'nin bu durumdan rahatsız olup üzüntüsünü ifade etmesi Mevlevî çevrelerin zihniyetini yansıtmakta ve Türkmen çevrelere bakışlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

F.Taeschner'in de Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını ahilerin devlet ile sürekli olarak mücadele edip devleti güçsüz duruma getirmiş olmaları ile izah etmesi[632] ise tamamen yanlıştır. Bilakis II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'den itibaren Selçuklu Devleti'nin -bindiği dalı kesmek kabilinden- ahilerle sürekli olarak mücadele etmesi devleti ahilerin gücünden mahrum bıraktığı gibi kendi gücünü yitirmeye yol açmış, bu ise devletin yıkılışını hazırlamıştır. Moğollar gittikleri yerlerde kendilerine karşı koyabilecek güçleri yok etmeyi siyasetlerinin prensibi haline getirmişlerdir. Anadolu'da da Ahi ve Türkmenlerin gücünü kendileri için tehlikeli görmüşler ve sürekli olarak Selçuklu Devleti'ni Ahilerle mücadeleye sevk etmişlerdir. Tasavvufi bakımdan Kalenderliği ve Mevlevîliği, dini bakımdan da Şiiliği destekleyerek Türkmenlerle mücadelede onların gücünden yararlanmaya çalışmışlardır.

Mevlevîler ile Türkmen çevreler arasındaki münaferet ve mücadelenin Eflaki'nin şeyhi Ulu Arif Çelebi zamanında şiddetlendiği görülmektedir. Ulu Arif Çelebi'nin Uç bölgelerdeki seyahatlerinde sık sık Türkmen çevrelerin protestoları ile karşılaşmıştır. Bu demektir ki bu bölgelerde Mevlevîlere karşı olan bir güç oluşmuş bulunuyordu.

Mevlânâ ve çevresinin Türkmen çevrelere bakışları belirlendikten sonra Yunus Emre (720-1320) ile Mevlânâ arasında bir ilgi ve yakınlık olmaya-

631 N. Kaymaz, *Pervane Muinu'd-din Süleyman*, s.111-112.

632 F. Teaschner, "İslam Orta Çağında Futuvva", *İktisat Fakültesi Mec.*, XV. s.20-21.

cağı gayet açıktır. Kaldı ki Eflaki, Yunus'un çağdaşıdır. Anadolu'nun en ücra yerlerindeki Mevlânâ ve Ulu Arif Çelebi'nin bağlarından bahsetmiştir. Hatta Mevlânâ ile aralarında münaferet bulunan bazı kişileri de Mevlânâ'ya dost göstermiştir. Buna rağmen onun eserinde Yunus'un adı geçmemektedir. Sadece bu husus bile Yunus Emre'nin Mevlânâ ve çevresi ile uzaktan yakından bir ilgi ve yakınlığı olmayacağını göstermeye yeterlidir. Buna rağmen bazı çevreler Yunus ile Mevlânâ arasında ilgi kurmaya çalışmakta ve bunu sürekli olarak da işlemekteler. Yunus Emre'nin Hocası Taptuk Emre'nin de Aksaray'da Moğolların güdümündeki yöneticiler tarafından öldürüldüğü artık kesinlik kazanmış bulunuyor.

Yukarıda sunduğumuz açıklamalar Mevlânâ oğlu ve torununun Yunus Emre'den hoşlanmayacaklarını hatta nefret edeceklerini göstermektedir. Yunus Emre, Taptuk Emre gibi Türkmen zevatın Ahi Evren gibi mechul kalmasının sebebi de bu olmalıdır. Bu konuda şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Ahi ve Türkmenlerin en kuvvetli ve faal oldukları yöre şüphesiz Kırşehir, Aksaray Kayseri, Sivas ve Tokat çevreleri idi. Anadolu Selçukluları devrinin en büyük yerleşim merkezi olan bu ma'mur şehirler o zamanın en mühim ilim, irfan ve san'at beldeleri idi. Moğol hâkimiyetinden sonra bu yörede Türkmen halk ile yöneticiler tam bir uyumsuzluk içindeydiler. Bu yörede (Danişmend İli) yönetici olan Muinü'd-din Süleyman, Tacu'd-din Mu'tez ve Nuru'd-din Caca, Türkmen halk ile amansız bir mücadele içine girmişlerdi[633]. Birçok defalar Türkmen ve Ahiler katliama tabi tutuldular. Özellikle Danişmend İli'nin hakimi olan Pervane Muinü'd-din'in Türkmen halkı ve dinî cemaatleri göçe zorladığı anlaşılıyor. Karesi Oğulları Danişmend İli'nden kalabalık bir cemaat olarak göç etmek zorunda kalmışlar ve Bizans'a sığınmışlardır. Bizans hükümeti onları Balıkesir yöresine yerleştirmişti. Bu Danişmendli Türkmenler bilahare o yörede bir beylik kurmuşlardır. Baba Sarı Saltuk da 3000 kadar oldukları rivayet edilen cemaatiyle gene Danişmend İlinden göç ederek Bizans'a sığınmıştır. Onlar da Ezine'ye yerleştirilmişlerdir. Fakat daha sonra Bizans Hükümeti Sarı Saltuk ve cemaatini Romanya'da Dobruca denilen yerde ikamete mecbur tutmuştur. Bu Sarı

[633] Bu üç emir de Mevlânâ'nın mürididir.

Saltuklu dervişlerden bir kısmı XIII. Asrın sonlarında Kırım üzerinden Anadolu'ya dönmüşlerdir.

Niğdeli Kadı Ahmed'in (741/1340) ifadelerinden Aksaray ve Niğde çevresinde Taptuk Emre'ye bağlı dervişlerin kamilen katliama tabi tutuldukları anlaşılmaktadır[634].Yunus Emre'nin (720/1320) piri ve Hacı Bektaş'ın (669/1271) halifesi Taptuk Emre'nin de bu katliamlarda öldüğü artık kesinlik kazanmış durumdadır[635]. Bu yörelerde asayişsizlik XIV. Asır boyunca devam etmiştir. Bunun sonucu olarak Türkmen halk Uç bölgelere veya güneye (Memluklular Ülkesine) göç etmek zorunda kalmışdır. Bu dönemlerde Anadolu'dan Suriye ve Mısır'a göçmüş ve oralarda eserler vermiş yüzlerce ilim adamı bulunmaktadır. Bu durumlar Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da yaratılan ilmî ve fikrî potansiyelin ve kültürel ortamın dağılmasına ve büyük zarar görmesine sebep olmuştur.

Kadı Burhanu'd-din devri (1345-1398) tarihçisi Aziz-i Esterabadi, Burhanu'd-din iktidara gelmezden önce Kırşehir ve Aksaray bölgesinde tam bir asayişsizliğin hakim olduğunu ve halkın perişan bir vaziyette bulunduğunu haber vermektedir[636]. Kadı Burhanu'd-din iktidarı zamanında (göçler sonucu) Ahiliğin merkezi olan Kırşehir'in nüfusunun iyice azaldığını ve Osman oğullarının tehdidi altında bulunduğunu ve şehrin yeniden imarına ve Osmanlılara karşı tahkim edilmesine çalışıldığını gene Aziz-i Esterabadi bildirmektedir[637]. Böylece yöre halkının Osmanlılara sempati duyduğu da ifade edilmiş olmaktadır. Osmanlı ülkesine göçler sonucu Kırşehir'in nüfusunun çok azalmış olduğu ve köy haline geldiği anlatılmaktadır. Kırşehirli Âşık Paşa'nın ölümünden sonra (732/1332) ailesi ve yakınlarının da Kırşe-

---

634 *el-Veledü'ş-şefik*, yp. 103 a.

635 Kadı Ahmed, Taptuk Emre'nin halifesi İbrahim Hacı'dan halen yaşamakta olan biri olarak söz etmekte, Taptukların bu çok yaşlı kişinin başkanlığında faaliyetlerini sürdürmekte oldukları bildirmekte ve *"Yöneticiler (Umera ve Hükkam) halen Niğde çevresinde faaliyet gösteren Taptukları da ortadan kaldırırlarsa cennete gireceklerini tekeffül ederim"* diyerek (*el-Veledü'ş-Şefik*, yp. 108a) Moğol patronlarına ne kadar sadık olduklarını göstermektedir. İbrahim Hacı için ayrıca bkz. *Manzum Velayet-nâme*, yp. 52 a-60b. Bu Velayet-name'ye göre İbrahim Hacı Taptuk Emre'nin halifesi olmakla beraber Hacı Bektaş'la da mülaki olmuştur. Bu İbrahim Hacı'nın Moğollar tarafından Kayseri'nin Develi ilçesinde öldürüldüğünü tesbit etmiş bulunuyoruz. Bkz. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, s.167-168. Vakıa Develi ilçesinde İbrahim Hacılı adında bir köy bulunmaktadır. Muhtemelen bu köy adını bu İbrahim Hacı'dan almıştır.

636 *Bezm u rezm*, İstanbul- 1928, s.85-86.

637 *Bezm u rezm*, s.397.

hir'den göçtüklerini, Oğlu Elvan Çelebi'nin Mecidözü'ne (Çorum) yerleşmesinden anlıyoruz. Bu ailenin Kırşehir'den göçmesi yine bölgedeki asayişsizliklerle ilgili olmalıdır. Bir süre sonra Timur istilasının başlaması, Karaman oğullarının Timur adına hareket ederek Kırşehir'i yağmalayıp, yakıp, yıkmaları[638] yöredeki istikrarsızlığı daha da kötü bir duruma getirmiştir.

V. OSMANLI DEVLETİ VE MEVLEVİLER

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve yapılanmasını sağlayan fikrî dinamiklerin başında Şeyh Sadru'd-din-i Konevî (673/1275) ve talebelerinin Anadolu'da başlattıkları Ekberiyye Hareketi, Ahi Evren diye tanınan Kırşehirli Hace Nasîrü'd-din Mahmud el-Hoyî'nin (659/1261) baş mimarı olduğu Ahilik Hareketi ve Hacı Bektaş-i Horasanî (669/1271) mektebinden yetişen Bektaşîlik Hareketi bulunmaktadır. Bu üç dinî ve fikrî hareket Orta Anadolu orijinlidir. Her üç hareketin pirleri olan Sadru'd-din Konevî, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud ve Hacı Bektaş-i Veli çağdaş olup, aralarında sıkı bir dostluk, gönüldaşlık ve ülküdaşlık bulunmuştur. Zaman zaman bir araya gelip görüşmeleri olmuş ve mektuplaşmışlardır. Anadolu Selçukluları zamanında ortak bir dinî ve siyasî anlayış içinde bulunmuşlardır. Bu pirler o dönemde Anadolu'yu işgal eden Moğol iktidarı ve bu işgalci gücün hizmetinde olan yöneticilerle yani Selçuklu devlet adamları ile mücadele halinde bulunmuşlardır.

Bu üç pirin dinî ve siyasî birlikteliği onlara bağlı olanlar arasında da kendini göstermiştir. Bu üç fikir hareketi mensupları, yukarıda açıkladığımız sebeplere binaen Orta Anadolu'dan, Bizans hudutlarına (Uç bölgelere) göç ederek bu bölgede insan potansiyelinin oluşmasına vesile oldukları gibi Osmanlı Devleti'nin hizmetinde uyum içinde faaliyet göstermelerine de vesile olmuşlardır. Bu durum Osmanlı devleti'nin sağlıklı bir şekilde yapılanmasına, güçlü bir birlik ve beraberliğin oluşmasına ve devletin hızlı büyümesine güç katmıştır. Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren bu zümreler, devlete hizmeti dinî bir heyecan ve iman halinde yürütmüşlerdir. Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî, ise bu üç zata şiddetle muhalif olup çeşitli vesilelerle

---

[638] *Bezm u rezm*, İstanbul- 1928, s.462.

onlara ağır hakaretlerde bulunmaktadır. Burada konuyu dağıtmamak için bu konuya girmiyorum.

İyi bilinen bir husustur ki, Osmanlı Devleti, Türkmen aşiretlerden olan Kayı boyunun Söğüt, Bilecik yörelerine yerleşip burada siyasî nüfuz ve kudretlerini genişletmeleri ve diğer Türkmenlerin de onlara destek vermeleri neticesinde kurulmuştur. Moğol zulmünden ötürü Orta Anadolu'dan Uç bölgelere göçen etnik ve dinî zümrelerin de Osmanlıların hizmetine girmeleri bu devletin hızlı bir şekilde büyümesini sağlamıştır. Türkiye Selçukluları zamanında I. Giyasü'd-din Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçişinin hemen ardından merkezi Denizli olmak üzere Batı Anadolu'da bir Meliklik kurulmuştu. Bu Melikliğin ilk meliki de Komnen ailesinden olan I. Giyasü'd-din'in kayın biraderi Manuel Mavrazemos idi. Selçuklular zamanında Uç Türkmenleri bu melikliğe bağlıydılar. Manuel Mavrazemos'un torunu olan Denizlili Mehmet Bey Müslüman olmuş ve Uç Beylerbeği olarak büyük bir güç kazanmıştı. O Moğollara karşı savaş veren II. İzzü'd-din Keykavus'u destekliyordu. II. İzzü'd-din Keykavus Anadolu'yu terk edince Hülagu Han Mehmed Bey üzerine kuvvetler göndererek onu öldürttü (1262). İşte bu meliklik döneminde Türkmenler ile Rum halklar arasında gayet iyi siyasî ilişkiler kurulmuş bulunuyordu. Alau'd-din Keykubad Alaiyye'yi (Alanya) muhasara ettiği zaman oranın sahibi Kir Fard idi. Sultan Alau'd-din komutanı da Mubarizü'd-din Ertokuş idi. Bu Ertokuş Selçuklu Gulam-hanelerinde yetişmiş Rum asıllı idi. Alanya'da savaşı başlatmadan önce Kir Fard ile anlaşmayı planladı. Alara kalesine çıkarak Kir Fard ile bir görüşme yaptı. Görüşmede Kir Fard'a Alara ve Alanya Kalelerini teslim ederse Sultan'ın kendisini mükâfatlandıracağını bildirdi. Bu teklife sıcak bakan Kir Fard, bu mükâfatın ne olacağının tasrih edilmesini istedi. Bunun üzerine Ertokuş Alaü'd-din Keykubad ile görüştü. Sultan, Kir Fard adı geçen kaleleri teslim ettiği takdirde merkez Akşehir olmak üzere üç vilâyeti Kir Fard'a temlik etmeyi va'detti. Kir Fard'ın kız kardeşi ile evlenerek onunla akraba oldu[639]. Böylece Ilgın, Akşehir ve Karahisar vilâyetlerini kapsayan bölgede kurulan Kir ailesi ile de hoş ilişkiler kurulmuştu.

---

639 *el-Evâmîrü'l-alâiye*, s.248-250.

Moğollar bu Kir hanedanlığına da son verdiler. Bu Türkmen-Rum ilişkilerinin Osmanlılar zamanında da yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yapılanmasında bu birlikteliğin de önemli rolü bulunmuştur.

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethini müteakip çok uluslu bir devlet haline gelince Devlet-i aliye, tedricen Türkmenlerin kontrolünden ve Türkmen zümrelerin hakimiyetinden çıkmış oluyordu. Türk olmayan etnik gruplardan olan kişiler devletin yüksek kademelerinde yer almaya başladılar. Kâtip Çelebi'nin de *"Fezleke"*sinde[640] ifade ettiği gibi bir zaman devletin yüksek mevkilerinde hizmet veren bazı Türkmen ileri gelenlerin gaddareleri (Silah ve üniformaları) ellerinden alınıp, devlet hizmetinden uzaklaştırılmaları sonucunda Türkmen halkın arasına giren bu gibi kişiler Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Devlet-i Aliye'ye karşı "Celâlî İsyanları" denilen halk hareketlerini başlatmışlar veya elebaşlık yapmışlardır. Osmanlı Devletinde yaşanan şeh-zade olayları da (Şeh-zade Bayezid ve Cem olayı gibi) bu gelişmeleri tahrik etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin gücü karşısında yenik düşen bu zümreler doğudaki Safevî Devleti'nden destek görüyorlardı veya bu devletin himayesine sığınıyorlardı. Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'nin bildirdiğine göre bir defasında on binlerce Türkmen Erzincan yöresinde Safevî devleti'nin üniforması olan kızıl börk giyerek bu devletin hizmetine girmişlerdir. Safevî Devleti'nin kuruluşunda ve yapılanmasında ve gelişmesinde Anadolu'dan göçüp bu devletin hizmetine giren Türkmenlerin büyük rolü olmuştur[641]. Hüseyn-i Kerbelâî'nin eserinde Safevî Devleti'nin hizmetine giren Ahi ve Bey unvanıyla anılan çok sayıda Anadolulu kişilerin adlarına rastlanmaktadır[642].

Yukarıda ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti çok uluslu bir devlet haline dönüşünce XV. yüzyıl sonlarında Mevlevîlik de Osmanlı Devleti'nin yapısı içinde yer almaya başladı. II. Bayezid zamanında İstanbul'da ve taşrada Mevlevî-haneler açılmaya başlandı. Edirne kapı Mevlevî-hanesi, Galata Mevlevî-hanesi, Üsküdar Mevlevî-hanesi v.s.gibi Devletin Mevlevî-haneler açması Türkmen ve Ahi çevrelerce hoş karşılanmamıştır. Selçuklular zamanından beri devam eden Mevlevî- Ahi ve Türkmen mücadelesi, baş göster-

---

[640] *A.g.e.*, İstanbul 1286, I, 289-292.

[641] Faruk Sümer, *Safevî Devlet'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1976.

[642] *Ravzatu'l-cinan Beyan-i mekabirü'l-meşayih*, Tehran 1349.

miş ve kızışmış olmalıdır. İki zümre arasında temelde var olan ihtilaf yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar Devletin yüksek mevkilerinde hizmet gören Türkmen ve Ahi ileri gelenleri arasında hoşnutsuzluğa ve huzursuzluğa sebep olmuştur. İşte Kâtip Çelebi'nin dediği Gaddareleri ellerinden alınanlar ve devlet hizmetinden uzaklaştırılanlar bunlardır. Fatih Sultan Mehmed'in Sadru'd-din-i Konevî'nin eserlerini okuması, tercüme ve şerh ettirmesi, Ahi Evren'in eserlerini incelemesi, bu münakaşalar hakkında bilgi edinme arzusundan kaynaklanıyor olmalıdır[643].

Sultan II. Bayezid zamanında Mevlevîler ile Ahiler ve Bektaşîler arasında bir uzlaşma ortamı yaratma, başlangıçtan beri devam edip gelen münafereti ve zıdlaşmayı gidermek veya hafifletmek yönünde bir çalışma yürütüldüğü de görülmektedir. Bu siyasetin sonucu olarak II. Bayezid devrinin ünlü yazarlarından olup Firdevsî-i Rumî diye de anılan Uzun Firdevsî, Hacı Bektaş'ın menakıb-namesi olan *"Velâyet-nâme"*sinde[644] Hacı Bektaş ile Şemsi Tebrizî, Mevlânâ ile Hacı Bektaş, Ahi Evren ile Şems ve Mevlânâ arasında dostane ve samimi ilişkiler bulunduğunu düşündüren Menkibeler naklet-mektedir. Muhtemelen Uzun Firdevsî bunu yapmak için özel olarak görevlendirilmiştir. Tarihî gerçeklerle bağdaşmayan bu rivayetlerin, hayal hanesi zengin ve rengin olan Uzun Firdevsî'nin mahsulü olduğunu düşünüyorum

Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin ve dolayısıyla Mevlevîlerin, devletin ve yönetimin başında olanlara mutlak itaatı ön gören ve eski İranî zihniyetten kaynaklanan Ahlak teorisine bağlılıklarından ötürü Osmanlılar Mevlevîlerin bu zihniyetinin -teb'aya otoriteye boyun eğme duygusu vereceği mülahazasiyle- faydalı olacağını düşünmüşlerdir. Bu yolla "Kul teb'a" yaratmaya çalışılmıştır. Şeyh Sa'dî bu Ahlâkî teoriyi ve zihniyeti bir Rubâî'sinde devrinin hükümdarına hitaben şöyle ifade etmektedir:

"Sen, ben miskini gözettikten itibaren eserlerim güneşten daha çok ün kazanmıştır. Pek çok kusurlarım bulunmasına rağmen sultanın beğenip kabul ettiği kusurlar san'at ve hüner hükmündedir." Şeyh Sa'di'nin *"Gülistan"*ının da Osmanlı tarihi boyunca en çok okutulan ve okunan eser olması bu zihniyeti empoze eden bir eser olmasındandır.

---

643 Mikâil Bayram, "Fatih Sultan Mehmad'de Sadru'd-din Konevî ve Ahi Evren Hayranlığı", *Hareket Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 1982.

644 *Velâyet-name*, Terc. A. Gölpınarlı, s.50-52; s.93-98.

İşte Mevlâna'nın *"Mesnevî"*sinde ve diğer eserlerinde öngördüğü Ahlâk anlayışı budur. *Mesnevî*'de Emir Ayas'a verdiği öğütte bu Ahlâk teorisini uzun uzun dile getirmekte ve Emir Ayas'ı buna uymamakla suçlamaktadır. Buna göre doğru ve yanlış, iyi ve kötü, güzel ve çirkin kriteri siyasî otoritenin belirlemesine göredir. Allah gücü ve kudreti kime vermişse hakkı ve adaleti taayyün yetkisi de onundur. Eski İran'da bu yetki şahlara ait idi. Çünkü Şahların İlâh olduğuna inanılırdı. Ferr-i kiyanî'ye (Soyluluk nuru) sahip olan devlet yetkililerinin hata ve kusurdan münezzeh olduklarına inanılırdı. Eski İran'da halkın böyle inanmaları sağlanmaya çalışılırdı. Bu Ahlâkî anlayışından dolayı yukarıda da temas edildiği üzere Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi, kendisine niçin Müslümanları (Karaman oğullarını) bırakıp Moğollara destek verdiğini soranlara *"Günümüzde Allah gücü ve kudreti Moğollara vermiştir. Biz Mevlevîler onlara itaat etmeyi kendimiz için vacip görürüz"* demiştir[645].

XV. Yüzyıl ortalarından itibaren Cihan Devleti kurma yoluna girmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin üst düzey yetkilileri bu zihniyetin Devlet-i Aliye'nin hayrına olacağını düşünmüşler ve bütün vilâyetlerde Mevlevî-haneler açarak bu zihniyetin ve ahlâk anlayışının yaygınlaşmasına çalışılmışlardır. Yüksek devlet memurluklarına da Mevlevî ocaklarda bu ruh ve ahlak anlayışı ile donanmış Mevlevîler tayin edilmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumunda bir dönemde (XVII. Yüzyıl) bu zihniyetle ve dolayısıyla Mevlevîlikle mücadele eden başını Vanî Mehmed Efendi'nin çektiği müteşerri bir hareket ortaya çıktıysa da başarılı olamadı. Bu çok geniş ve tartışmalı konuyu çok özet halinde hatırlatarak bu konuyu kapatıyorum..

---

[645] *Menakibü'l-arifin*, II, 925-926.

ALTINCI BÖLÜM
NASREDDİN HOCA İLE İLGİLİ TESPİT OLUNAN BİLGİLER

ALTINCI BÖLÜM

NASREDDİN HOCA İLE İLGİLİ TESPİT OLUNAN BİLGİLER

I. Bölümde Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin *"Mesnevî"* sinde Cuha ile ilgili hikâyelere konu olan şahsın o dönemde yaşayan bir kişi yani Anadolu'nun Cuhası olduğu ve Mevlânâ'nın Cuha takma adı ile bu şahsı yerdiği, aşağılamaya çalıştığı, tahkir ettiği ve bu takma ad ile hocası Şems-i Tebrizî'yi öldürten Ahi Evren diye tanınan Hace Nasîrü'd-din Mahmud el-Hoyî'yi kasd ettiği ve ona karşı mücadele yürüttüğü gösterildi. Şimdi de Nasreddin Hoca Latifeleri'nin kahramanı olarak tasvir edilen Hoca Nasreddin ile Ahi Evren Hace Nasire'd-din Mahmud'un iki ayrı şahsiyet olmayıp aynı kişi oldukları Mevlânâ ve çevresindekilerin eserlerine, Hoca Nasreddin Latifeleri'ne ve başka tarihi verilere dayanılarak gösterilecektir. Gerçekten onun hakkındaki rivayetler ve latifelerinden hasıl olan tarihi bilgiler, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-dinle tam olarak örtüşmekte ve onun hayat hikâyesi ile ilgili bazı detayları "Letâif-i Hoca Nasreddin"lerde bulmaktayız. Daha önemlisi Nasreddin Hoca latifelerinden bazılarının Ahi Evren'in *"Letâif-i hikmet"*, *"Letâif-i Giyasiyye"* ve *"Ahlâk-ı Nasırî"* adlı eserlerden alınmış olduğu tespit olunmaktadır. Bu latifelerde adları geçen şahıslar Ahi Evren Hace Nasıreddin ile ilgileri bilinen, tarihi kişilikler tespit edilebilmektedir.

Şunu da belirteyim ki, Nasreddin Hoca hakkındaki tespitler, benim dışımda Nasreddin Hoca üzerinde çalışan, onun latifelerini tahlil eden araştırıcı ve yazarların vardıkları sonuçlardır. Dolayısıyla benim zorlamalarım veya yakıştırmalarım söz konusu olamaz. Şimdi bu tespitlerin neler olduğunu görelim.

I. NASREDDİN HOCA "LATİFELERİ" AHİ EVREN HACE NASIRU'D-DİN MAHMUD'UN MENKABELERİDİR

Nasreddin Hoca ve latifeleri üzerinde inceleme ve araştırma yapan herkes şunu kabul etmektedir ki, Nasreddin Hoca latifeleri halk muhayyilesinden derlenip yazıya geçirilirken kısmen değişime uğradıkları gibi bir kısmı da Anadolu insanının hayal hanesinde meydana getirip Nasreddin Hoca'ya nisbet ettikleri şeylerdir. Esasen Anadolu insanı menkabe ve hikâye (destan) üretmeye çok yatkındır. Bu yüzden Anadolu toprağında binlerce menakıb-nâme türünde eserler meydana gelmiştir.

Letaif-i Nasreddin Hoca adlı eser de Nasreddin Hoca'nın menkabeleridir. Meşâyıh menkabeleri nasıl belli bir kişinin hayat hikâyesini gerçek ve hayal mahsulu olan şeylerin destanî bir dille anlatımı ise Nasreddin Hoca Latifeleri de Nasreddin Hoca'yı böyle bir uslupla anlatmaktadır. Herhangi bir şeyhi anlatan bir menakıb-nâme dikkatlice mütalaa edildiği zaman, o şeyhin hayat hikâyesinden bazı izleri, tasavvufî- dinî meşrebini yolunu yordamını anlamak mümkün olmaktadır. Aynı şekilde Nasreddin hoca latifeleri okunduğu zaman, onun hayatı ve çevresi ile ilgili bazı izleri bulmak ve meşrebini, zihniyetini, yolunu ve yordamını anlamak kâbil olmaktadır. Elbette ki, Hoca'nın kendisine mahsus olan tavrı, uslubu, bir konuyu ve meseleyi anlatım biçimi latifelerde ifadesini bulmaktadır. Bu anlatımlarda hayal ürünleri olan şeylerin yanında kısmen gerçeklerin izlerini ihtiva ettikleri de görülmektedir. Bazı latifelerde onun hayat hikâyesi, çevresi ve yaşadığı dönemin olayları ile ilgili bilgiler bulmaktayız.

Nasreddin Hoca latifelerini bilimsel incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutanlar ve bu latifelerle Nasreddin Hoca'yı tanıtmaya çalışanlar onun bilge bir kişi olduğunu, vezir ve kadı olarak devlet hizmetlerinde bulunduğunu, fıkhî ve kalemî konulara vâkıf, melâmî meşrepli bir mutasavvıf olup ilmî ve felsefî meseleleri basite indirgeyerek latifeler halinde topluma sunduğunu tespit etmekteler. Böyle olunca müstehcen ve edebe mugayır ve küfürlü sözler ihtiva eden latifelerin Nasreddin Hoca'nın kişiliği ile uyuşmadığını ve zamanla bu tür şeylerin ona nisbet edildiğini haklı olarak belirtmekteler.

Yukarıda Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'nin ona karşı mücadele yürütürken Nasreddin Hoca denilen Anadolu'nun Cuhası'na nasıl çirkin isnat-

larda bulunduğunu *Mesnevi*'sinde edep dışı hikâyelerle onu techil ve tahkir ettiğini ve ahlakî zaaf içinde gösterdiğini geniş olarak belirttik. Mevlânâ'dan sonra Mevlevî yazarlar ve çevreler özellikle Ahmet Eflakî'nin de hocalarının izinden giderek bazen Cuha bazen Nasıreddin olarak ona ne kadar çirkin isnatlarda bulunduğunu göstermiş bulunuyoruz. İşte Nasreddin Hoca'ya müstehcen, edep dışı latifelerin nisbet edilmesi Mevlevî çevrelerin ona karşı yürüttükleri mücadelenin halk arasında yaygınlaşması sonucu oluşmuştur. Nitekim Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde Cuha (Nasreddin Hoca) ile ilgili müstehcen, edebe mugayır hikâye ve meseller bulunduğu bilinmektedir. Mevlevî çevreler ile Ahi ve Türkmen çevreler arasındaki mücadele ve rekabet Anadolu'da uzun zaman canlılığını korumuştur. Sultan II. Bayezid zamanında bu iki zümre arasındaki münazaa ve muhasemenin terk edilmesi ve unutturulması yönünde bir politika yürütülmeye çalışıldığı da görülmektedir. Uzun Firdevsi eserlerinde bunu yapmaya çalışmaktadır.

Ayrıca Ahi Evren diye ünlenen Hace Nasîrü'd-din Mahmud, lideri olduğu Ahi Teşkilâtı üyeleri olan Ahilerle birlikte Moğol iktidarına ve Moğol yanlısı yöneticilere karşı mücadele etmiş ve Moğol aleyhtarı isyanların liderliğini yapmış bir kişidir. Bu iktidara karşı 1261 (659) yılında Kırşehir'de çıkan isyan sırasında da öldürülmüştür[646]. Bundan dolayı Anadolu Moğol Emperyalizmi'nin hâkimiyeti altına girdikten sonra meydana gelen iktidar ve bu iktidar yanlısı olanlar, Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve etrafındakiler üzerinde ağır fikrî ve siyasî baskı yaratmışlardır. Bu durum Ahi Evren'in bazı eserlerinin kaybolmasına sebep olmuş Moğol devlet adamları ve ona muhalif olan çevreler plânlı bir şekilde onun eserlerini çağdaşı olan başka yazarlara mal etmek suretiyle adını unutturmaya çalışmışlardır[647]. İşte bu iktidar ve bu iktidar yanlıları onun aleyhinde olmak üzere onu ahlâkî zaaf içinde bir kişi olarak topluma sunmaya ve böylece onun fikrî ve siyasî nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Eserlerine de uydurma önsözler yazarak, tahrif ederek başkalarına mal etmek suretiyle onu unutturmaya izlerini silmeye özel bir gayret göstermişlerdir. Buna rağmen Anadolu insanı tama-

---

[646] *Müsameretü'l-ahbar*'ın sahibi Aksaraylı Kerimü'd-din Mahmud eserinin bir yerinde bu isyana değinmekte ve bu isyanın liderinin burada öldürüldüğüne işaret etmektedir. Bkz. Adı geçen eser s.75.

[647] Bu konuda müşahhas bir örnek için bkz. Mikâil Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Konya 2004, s.1-28.

men bu iftiralara kanmamış ve Hoca'yı muhterem ve aziz bilmiş ve saygı ile yâd etmiş ve Anadolu'nun önde gelen erenlerinden biri olarak görmüş ve bu inancını muhafaza etmiştir. Eserleri de Türkmen ve Ahi çevrelerde orijinal şekliyle korunmuştur. Eserlerinin el-yazması nüshaları bu durumu göstermektedir.

Nasreddin Hoca'nın Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da yaşadığı ayân beyân iken onun Emir Timur ile çağdaş olduğunu gösteren ve Emir Timur ile aralarında geçen macerayı anlatan yüzlerce Nasreddin Hoca latifeleri bulunmaktadır. Oysa rahmetli İ. Hakkı Konyalı'nın tespit ettiği üzere Emir Timur, Anadolu'ya gelmeden önce Akşehir'deki Nasreddin Hoca'ya nisbet edilen türbesi mevcut idi ve ziyaretgâh idi[648]. Bu itibarla Nasreddin Hoca'nın Emir Timur ile çağdaş olduğu rivayetleri ve Emir Timur ile hoca arasında cereyan eden olayları konu alan latifeler, hocaya ait olamaz. Ancak burada ciddi bir tarihî gerçeğin rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Emir Timur, Mevlânâ Celâlü'd-din-i Rumî'ye ve onun dinî ve siyasî zihniyetine şiddetle muhalif bir şahsiyettir. Timur Anadolu'da iken Ahi ve Türkmen çevreler Timur'a ve Timur'un yanında bulunan ilim ve fikir adamlarına Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din hakkında bilgiler vermişler ve onun hatıraları olan *"Latifeleri"*ni anlatmışlardır. Bu anlatımlar arasında onun Mevlânâ'ya muhalif bir kişi olduğu, Mevlânâ ve çevresindekilerin gadrine uğradığı orta yere getirilmiştir. İşte bu yüzden Hace Nasiru'd-din Timur'un dikkatini çekmiş olmalıdır. Bu yüzden Anadolu insanı Nasîrü'd-din Hocası'nı Timurla ilişkilendirmiştir diye düşünüyorum. Nasırü'd-din Hoca'nın ününün ve *Latifeleri*'nin Orta-asya'ya ve Türk İlleri'ne gitmesi de Timur'un askerleri ve Anadolu'dan götürdüğü insanlar vasıtası ile olmuştur. Bu konu ileride tekrar ele alınacaktır.

Burada pek çok Nasreddin Hoca latifelerinin Ahi Evren Hace Nasîru'd-din Mahmud'un hayatından kesitleri yansıttığını ve birçok latifelerin de onun eserlerinden alınmış olduğunu ve böylece Nasreddin Hoca veya Cuha denilen şahsın Ahi Evren diye bilinen Hace Nasıru'd-din Mahmud'dan başkası olmadığı muhtelif başlıklar altında sunulacaktır.

---

[648] *Akşehir Tarihi*, s.727-730

a. Nasreddin Hoca Filozof Bir Kişidir

Nasreddin Hoca fıkralarını tahlil edenler onun bir takım fıkralarında bazı felsefî ve mantıkî meseleleri nükteli, espirili bir biçime sokarak çok kolay anlaşılır hale getirmeye çalıştığını belirtmekteler. Meselâ:

Kendisine *"Dünyanın ortası neresidir?"* diye soranlara "eşeğimin ön sağ ayağının bastığı yerdir" der. İtiraz edilince de *"İnanmazsanız gidin ölçün"* diyor[649]. Bu espiri klâsik mantıktaki "ed-Delilu alâ men yaddai" (Delil göstermek iddia da bulunana düşer) kaidesinin yorumudur. Yani hoca *" Dünya'nın ortası eşeğinin ön sağ ayağının bastığı yerdir"* derken bir hüküm ve bir ispatta bulunmaktadır. Bu verilen hükme itiraz edenler itirazlarının delilerini ortaya koymaları gerekir. Bu mantıkta Cedel ilminin bir kaidesidir.

Hoca pazarda bir papağanın yüz dinara satıldığını görünce o da hindisini pazara getirir ve yüz dinara satmaya kalkar. Kendisine *"Hoca sen delirdin mi yüz dinara hindi olur mu?"* diyenlere Geçen Pazar küçücük bir papağanın yüz dinara satıldığını hatırlatır. İtirazcılar o papağanın konuştuğunu onun için o fiata satıldığını söyleyince Hoca da: *"O papağan konuşuyor ise, bu hindi de düşünüyor"*[650] der. Bu fıkra felsefede ve Mantık'da konuşmak ile düşünmenin aynı şey olduğu gerçeğini açıklamaktadır. Bu fıkrada *"Konuşmak düşünmenin seslendirilmiş şeklidir"* fikrini açıklayan bir nükte sergilenmiştir. Hoca'nın göle yoğurt çalması da bilimde ihtimallerin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim, Ahi Evren'in *Letaif-i Giyasiyye*'sinde düşüncenin lafza bürünmesi konuşmaktır demektedir[651]. Daha birçok Nasreddin Hoca Latifeler'inde Hoca'nın bilge bir kişi olduğu, zaman zaman Arap bilginlerle münazaraya girdiği ve onların beğenisini kazandığı ifade edilmektedir[652]. Türkiye Selçukluları döneminde Ünlü bilge bir kişi olduğu için diplomat olarak muhtelif memleketlere gönderildiğini ifade eden Latifelere de rastlanmaktadır[653].

Bu ve benzeri birçok Nasreddin Hoca latifeleri onun feylozof bir kişi olduğunu gösteriyor. Ahi Evren Hace Nasırü'd-din'in eserlerine baktığımız-

---

649 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.59.
650 *Letaif- Nasreddin Hoca*, s.90-91.
651 *A.g.e.*, Edirne Selimiye Ktp., nr. 1298.
652 P. Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Ankara 1996, s 101/39; *Letaif*, s.56.
653 Aynı Eserler ve aynı yer.

da onun kendi döneminin en güçlü filozofu olduğunu görüyoruz. Sadrü'd-din Konevî ile birbirlerine yazdıkları mektuplarda, yüksek felsefî meseleler aralarında tartışma konuları olmaktadır. Ahi Evren felsede İbn Sina ve Fahru'd-din-i Razî'nin takipçisidir. *"Yezdan-Şınaht"*, *"Letaif-i hikmet"*, *"Letaif-i Giyasiyye"* adlı eserleri felsefî eserlerdir. Bugüne kadar göremediğimiz *"Tuhfetu'ş-şekur"* adlı eserinin de felsefeye dair olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sadre'd-din Konevî ona yazdığı bir mektupta bu felsefî eseri hangi maksatla yazdığını sormaktadır[654]. Latifelerin sahibi olan Hoca Nasreddin'in "Latifeler"i onun ahlakiyyatçi olduğunu göstermektedir. O Bu konuda bir eseri bulunduğuna işaretlerde bulunmaktadır. Son zamanlarda İranlı ünlü Matematikçi Hace Narirü'd-din-i Tusî'ye ait olduğu kabul edilen *"Ahlâk-i Nasırî"* adlı eser üzerinde yaptığım incelemeler sonunda bu eserin de Ahi Evren Hace Nasreddin'e ait olduğu ve Moğol yöneticiler tarafından Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye götürüldüğü ve esere yeni bir önsöz yazdırılarak kendisine nisbet etmesinin sağlandığı anlaşılmış bulunmaktadır. Bu eserin 1234 (633) yılında "Meclis-i âli" ve "Meclis-i sâmî" lakabıyla anılan Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alâü'd-din Keykubad'a sunulmuş olması da bunu teyid etmektedir.

Bu durum Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud ile Nasreddin Hoca'nın çağdaş iki ayrı kişi değil, aynı kişi olduğu görüşümüzü te'yid etmektedir. Fıkralarda Nasreddin Hoca'nın doktorluk yaptığı da görülmektedir. Bazı insanlar Hoca'ya başvurarak ondan hastalıkları için ilaç istemekteler[655]. Hoca'nın bu yönü de Ahi Evren Hace Nasire'd-din ile örtüşmektedir. Zira Ahi Evren'nin muhtelif eserleri onun doktor olduğunu göstermektedir. Hatta *"İlmü't-teşrih"* adında anatomiye dair bir eseri de vardır. Ahi Evren'in bu yönünü ayrı bir makalede yazmış bulunuyoruz[656].

Ahi Evren döneminin en bilge kişisidir. *"Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî"* de "Danişmend-i Rumî" diye anılan kişi Ahi Evren Hace Nasırü'd-dindir[657]. Mevlânâ'nın da onu birçok defalar Danişmend olarak andığını

---

654 "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması" s.51-75.

655 Bkz. *Nasreddin Hoca*, 151/233, 151/234, 177/326, 173/302; *Letaif-i Nasreddin Hoca*, 362.

656 M. Bayram, "Anadolu Selçuklu Dönemi Tababeti İle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1998, IV, 149-152.

657 *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.158

yukarıda belirtmiştik. Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd zamanında çok mu'teber ve ikbali zirvede idi. Bu dönemde Saray muallimi, yani "Lâlâ" idi. Bu yüzden onun Konya'daki hanikahına "Hanikah-i Lâlâ" denmektedir. Etrafında çok sayıda mu'teber talebeleri vardı[658]. Bütün ilimlerde Sadru'd-din Konevî ile atbaşı giderdi. Kırşehir'e yerleştikden sonra sürekli S. Konevî ile mektublaşmıştır. S. Konevî'ye yazdığı mektublardan onun ne kadar güçlü bir fikir adamı olduğu açıkça görülmektedir[659]. *"Yezdan Şınaht"* ve *"Mürşidü'l-kifaye"* adlı felsefeye dair iki eserini Sultan I. Alâü'd-din Keykubâd'a sunmuştur. *"Letaif-i Giyasiyye"* adlı hacimli eserini Sultan II. Giyasü'd-din Keyhüsrev'e ve *"Letaif-i Hikmet"* ini de Sultan II. İzzü'd-din Keykavüs'a sunmuştur. Hulasa o her fende mahir bir kişidir.

İşte Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din böyle bir kişiliğe sahiptir. Nasreddin hoca Latifelerinde onun bu kişiliği sık sık ortaya çıkmaktadır. Bazı latifelerde Anadolu'nun en bilgesi (Danişmend-i Rumî) olarak vasfediliyor[660]. Bazı latifelerde astronomiye dair konularda Hocanın fikrine başvuruluyor[661].

Bir defasında keşişler Sultan Alâü'd-din Keykubâd'a gelmişler ve müslüman âlimlerle münazara etmek istemişler. Sultan Alâü'd-din Hoca'yı bu keşişlerin karşına çıkarmış ve Hoca o keşişleri ilzam etmiş ve takdir toplamıştır[662]. Burada *"Letaif-i Giyasiyye"*deki konular münakaşa konusu olmaktadır. Kısacası latifelerde Hoca'nın felsefî kişiliği sık sık vurgulanmaktadır.

Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmânî'de Bağdad'da Evhadü'd-din ile tanışan "Danişmend-i Rumî" (Anadolu'nun bilgesi) diye anılan kişinin Ahi Evren Hace Nasırü'd-din olduğunu bir takım karinelerle tespit etmekteyiz[663]. Latifelerde de Nasreddin Hoca, sık sık, Diyar-ı Rum'un danişmendi olarak anılmakta ve başka milletlerin danişmendleriyle münazaraya tutuştuğu ve her defasında onları ilzam ettiği görülür[664].

---

658 *Menakıbu'l-arifin*, I, 188.
659 Bkz., "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması".
660 *Nasreddin Hoca*, 132/164, 133/164.
661 *Nasreddin*, 123/129, 129/155; *Letaif-i Nasreddin Hoca*, 54, 74, 170, latifeler.
662 *Nasreddin Hoca*, 129/155.
663 *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s.63; *Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.158.
664 *Nasreddin Hoca*, s.129, 132-133, 185.

Gene bu *Latifeler*'de Nasreddin Hoca'nın Kelâmcı (mütekellim) kimliği de ortaya çıkmaktadır[665]. Bu kimliği de onun Ahi Evren Hace Nasiru'd-din olduğunu belirtmektedir. *"Letaif-i Hikmet"* ve *"Letaif-i Giyasiyye"* adlı eserlerinde halkın anliyabileceği biçimde "Sani'in" varlığı ve birliği için gösterdiği kevnî deliller ve eşyanın yaradılışında Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden hikmetler, Nasreddin Hoca Latifeleri'ne yansımıştır.

b. Hoca Her Fende Mâhir İdi

Latifelerde hocanın bütün fenlerde mahir bir kişi olduğu ve bu yüzden her fende onun fikrine müracaat edildiği görülür. Letaif derleyicileri de onun hakkında şu rivayeti derlemişlerdir. *"Rivayet olunur ki, Hoca merhum nevverellahu kabrehu her ilimde mahir her fende kâmil imiş"* [666]. Bu vasıflar Ahi Evren'in önde gelen çok iyi bilinen vasfıdır. Nitekim Eflâkî, Ahi Evren Şeyh Nasıru'd-din'i kötülemeye, tahkir etmeye çalışırken dahi onu vasfederken, *"O her ilimde mâhir idi ve her fende Sadru'd-din Konevî ile atbaşı giderdi"*[667]. Demek suretiyle latifelede Nasreddin Hoca'nın tarif edildiği biçimde Ahi Evren'i tarif etmekten kendini alamamıştır.

Latifelerde Hoca bazen fakihdir, bazen mütekellim, bazen kadı bazen muhaddis, bazen de hekimdir. Bütün bunlar Ahi Evren Şeyh Nasıru'd-din'in özellikleridir. Bütün bu alanlarda eserler yazmış bir âlimdir. *"Letâif-i Hikmet"* adlı eserinde örneklendirmek amacıyla zaman zaman hikâyeler anlatmaktadır. Bu hikâyelerinden bazıları Nasreddin Hoca latifeleri arasında yer almaktadır. Meselâ, Pertev Naili Boratav'ın el- yazması Nasreddin Hoca veya Hoca Nasreddin latifelerinden devşirdiği 143/207, 123/129, 158/258, 228/478, 183/ 336, 226/ 479. Keza M. Arslan B. Paçacıoğlunun, *"Letaif-i Nasreddin Hoca"*sından 166, 325. Hikâyeler Ahi Evren'in *"Letaif-i Hikmet"* inden alınmıştır. Ayrıca Nasreddin Hoca Latifelerinden birçoklarının mazmunları Ahi Evren'in *"Letaif-i Giyasiyye"* adlı eserinden alınmıştır.

---

665 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.75, 103-104.
666 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.68; *Nasreddin Hoca*, s.148.
667 *Menakıbu'l-arifin*, I, 188-190.

c. İsimlerin Aynı Oluşu

Ahi Evren'in lakabı eski kaynaklarda Nasîrü'd-din, Nâsırü'd-din ve Nasru'd-din olarak geçer. Ahmed Eflakî ve Sadru'd-din Konevî onu Nâsır ve Nasîr olarak anıyorlar. Vakıa bu kelime Nasr, Nâsır ve Nasîr olarak kullanımında hep aynı anlamı (ism-i fâil) taşıyacağı için üç şekilde "Din" kelimesine muzaf olabilmektedir. Fakat Türk gırtlak yapısına en kolay gelen söyleyiş biçimi "Nasreddin" şeklidir. Bu yüzden Ahi Evren'nin lakabı halk için kaleme alınan *"Ahi Şecere-nâmeleri"*, *"Ahi Fütüvvet-nâmeleri"* ve *"Vakıf-nâme"*lerinde çoğunlukla "Ahi Nasrü'd-din" şeklinde kaydedilmiştir.

Anadolu Selçukluları zamanıda yaşayan ve daha çok Türkmen esnaf ve san'atkâr çevrelerde şöhreti yayılan Ahi Evren diye ünlenen Ahi Nasru'd-din ile aynı çevrenin kahramanı olan Nasreddin Hoca'nın aynı kişi oldukları lakaplarının aynı oluşundan da bellidir. Sadru'd-din Konevî Ahi Evren'e yazdığı mektuplarda Onu, Hace Nasîrü'd-din olarak anmaktadır[668]. Bu anış biçimi halk arasında Hoca Nasreddin olarak yaygınlaşmış ve tutunmuştur.

d. Nasreddin Hoca Kadı veya Vezir miydi?

Nasreddin Hoca latifelerini inceleyenler onun devlet hizmetlerinde bulunmuş biri, bazen bir kadı, bazen bir vezir konumunda bir görevli olduğu fikrini dile getirmişlerdir. Acaba Nasreddin Hoca böyle birisi miydi? Fıkraları böyle bir intiba uyandırıyor[669].

Ahi Evren Nasıru'd-din Mahmud'un hayatına baktığımızda onun uzun süre Kayseri'de kadı olarak bulunduğunu, II. İzzü'd-din Keykavus'un saltanatı döneminde kısa bir süre (1246-1248 arasında olmalı) vezir olduğunu görüyoruz. Mevlânâ'nın babası kendisine muhalif olan bir Kadı Nasîr'den söz etmektedir ki[670], karineler onun Ahi Nasırü'd-din olduğunu gös-

---

[668] Konevî ile Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in biribirine yazdıkları mektupların en eski nüshasını Yar Ali Şirazî (814/1412) Konevî'nin özel defterlerinden derleyerek meydana getirmiştir. Yar Ali bu mektupların Konevî ile İranlı Filozof Hace Nasîrü'd-din-i Tusî arasında teatî edildiğini sanmıştır. Bu nüsha Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349'dadır. Eratna Oğulları devri bilginlerinden olan Yar Ali'den sonra başka müstensih ve yazarlarda bu mektupları ele geçirmişler veya Yar Ali Şirazî'nin nüshasından kopye ederek Tusî ile Konevî'nin mektuplaştıkları iddiasını yaygın bir kanaat haline getirmişlerdir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. , "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması" *S. Ü. Edebiyat Fak. Dergisi, Sayı, 2,* s.51-73.

[669] *Nasreddin Hoca*, 114/95, 115/99, 117/105, 131/156.

[670] Bahâ Veled, *Maarif*, neşr. B. Furûzan-fer, Tahran 1352, I, 319.

teriyor. Ahmed Eflâkî de eserinin bir yerinde onu vezir Nasırü'd-din olarak anmaktadır[671]. Mevlânâ kendisini ziyarete gelen Sultan II. İzzü'd-din Keykavus'a *"Sana çobanlık vermişler, sen kurtluk yapıyorsun. Allah seni Sultan yaptı, sen Şeytan'ın sözüyle hareket ediyorsun"*[672] derken Ahi Nasırü'd-din Mahmud'u kasdetmektedir. Hatta burada Mevlânâ onu kendisine vezir edindiğini de ima etmekte ve bu yüzden ona muhalif bir siyasî tutum içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ da -yukarıda gösterildiği üzere- hem "Mesnevî"sinde ve hem "Divan"ında bir çok defalar onun vezir olduğunu, bir dönemde de "Lalâ"(şehzadeler muallimi) makamında bulunduğunu yazmaktadır. Hace Nasîrü'd-din'in Konya'daki hanikahının, "Hanikah-i Lâlâ" diye anılması[673] da onun Lâlâ (Saray Muallimi) olmasındandır.

Bu durum da Nasreddin Hoca denen zatın Ahi Evren, nâm-ı diğer Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu düşünmemizi gerekli kılmaktadır.

e. İmad Kimdir?

Nasreddin Hoca'nın Ahi Nasıru'd-din olduğunu belirleyen önemli bir bulgu da İmad adındaki bir şahsın kimliğinin belirlenmesidir. Nasreddin Hoca *"Latifeleri"*nde sık sık adı geçen İmad, Nasreddin Hoca'nın yanından ayırmadığı talebesi yardımcısı ve hizmetçisidir[674].

Yukarıda ifade edildiği gibi Ahi Evren Nasıru'd-din'den ismen bahseden çağdaşlarından biri de Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî'dir. Şems-i Tebrizî *"Makalat"*ında İmad'ı iki yerde anmaktadır[675]. Bu İmad yahut İmadu'd-din'in, Evhadü'd-din-i Kirmanî'ye ve Kirmanî'nin Konya'daki halifesi Zeynü'd-din Sadaka'ya yakınlığı bulunduğunu da ifade etmekte ve her defasında onun aleyhinde bulunmaktadır[676]. Şems'in bu menfî tavrı bu İmad'ın Ahi Evren diye bilinen Nasırü'd-din'in adamı, yakını olduğunu gösteriyor.

---

671 *Menakıbu'l-arifin*, I, 133.
672 *Menakıbu'l-arifin*, I, 443-444.
673 Menakibü'l- arifin, II, 758.
674 Bkz, *Nasreddin Hoca*, s.101, 102, 125, 154, 185. *Letaif-i Nasreddin*, 36. 37. 199. 347. 409, latifeler.
675 *Makalat-ı Şems-i Tebrizî*, neşr. M. Ali Muvahid, Tahran 1319, I,138, II, 251.
676 Aynı eser, I, 82-83; II, 102, 238,I,82-83.

f. Nasreddin Hoca'nın Hanımı

Nasreddin Hoca'nın latifelerinden çıkan sonuçlardan biri de hanımının çok yaramaz ve Hoca'ya çile çektiren bir hanım olmasıdır. Hoca bu hanıma tahammül ederek kendisine riyazet çektirmededir. Bir kulübe gibi olan evinde bu hanımla yaşamaktadır. Sık sık hanımının yanlışlarını dile getirerek gene çevresine öğütler vermektedir[677].

Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un hanımı olduğu tarafımdan tespit edilen Fatma Bacı veya Fatma Hatun'dan bahseden *"Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî"* adlı eserin yazarı Sivaslı Muhammed, Fatma Hatun'un küçükken çok yaramaz, kötü huylu, kaba, söz dinlemez, eğitilemeyen biri olarak vasfetmekte ve babası Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî'ye riyazet yaptırdığını anlatmaktadır[678]. Bu Sivaslı Muhammed Fatma Hatun'un babası Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî'nin Sivas'daki halifesi Şeyh Şemsü'd-din Ömer et-Tiflisî'nin oğludur ve Fatma Hatun'u çok iyi tanımaktadır. Fatma Hatun'un Kayseri'de Moğolar'a esir düştüğünü, 14-15 yıl süren esaretten dönünce gene kocasının kulübesinde yaşamayı sürdürdüğünü ilk kocasından yani Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in ölümünden sonra da bir evlilik yaptığını ve bu evlilikten çocukları olduğunu bildirmektedir[679]. Fatma Hatun'un Selçuklular zamanında kurulmuş olan " Baciyân-i Rum" (Anadolu Bacıları) örgütünün lideri olduğu tarafımdan tespit edilmiş bulunuyor[680]. Manzum *Velayet-nâme*'de bu Fatma Hatun'un bu örgüte mensup hanım cemaatle meşgul olduğu anlatılmaktadır[681]. Onun bu görevinden dolayı eşine gereken ilgiyi gösterememesi, sık sık evinde bulunamaması durumlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hoca da sık sık eşinden yakınmıştır. İşte Fatma Hatun'un bu durumu Nasreddin Hoca'nın hanımı tipinin ortaya çıkmasına yol açtığını ve Hoca'nın hanımı etrafındaki espirilerin buradan kaynaklandığını düşünüyorum. Mesnevi'de de Hoca'nın hanımı ile ilgili birkaç hikâyenin geçtiğini yukarıda belirtmiştik. Mevlânâ ve çevresindekiler hem

---

677 *Nasreddin Hoca*, 227464, *Letaif-i Nasreddin*, 103 gibi. Bu konu ile ilgili pek çok müstehcen latifeler var. Bu tür latifelerin Hoca'nın bilge kişiliğine yakışmadığı Hoca üzerinde çalışan bütün araştırmacıların özellikle belirttikleri ve müttefik oldukları bir husustur.

678 *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî, s, 70*

679 *Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-din Hamid el Kirmanî*, s.68-71.

680 *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum.*

681 A. g. e. , Hacı Bektaş İlçe Ktp. Nr. 200, Yp. 60b-65a. Ayrıca Bkz. Aşıkpaşa-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1332, s.204-205; Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, İstanbul 1227, V, 52- 58.

Fatma Hatun'un babası Evhadü'd-din-i Kirmanî'ye ve hem onun eşi Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'a muhalif idiler. Bu muhalefetlerini Fatma Hatun'a karşı da yürüttükleri görülmektedir. Bütün bu hikâyelerde Cuha'nın hanımı yaramaz, söz dinlemez, anlayışsız biri olarak vasfedilmektedir.

Velâyet-nâme'de Kadıncık Ana ve Kadın Ana olarak da anılan Fatma Bacı'nın ahir-i ömründe Hacı Bektaş'a sığındığı, Hacı Bektaş'ın onu kendisine bacı edindiği ve himayesine aldığı anlatılmaktadır. Öte yandan Ahmed Eflâkî'nin anlattığına göre Mevlânâ bir münasebetle Hacı Bektaş'ı hicvederken ona "Bacısı kahpe" diye hitap etmektedir[682] Mevlânâ burada Fatma Bacı'yı kasd ederek Hacı Bektaş'a bu hitapta bulunmaktadır. Bunu da burada hatırlatmış olalım.

g. Nasreddin Hoca Latifeleri, Ahi Evren Nasîrü'd-din'in "Letaif-i Hikmet", "Ahlâk-i Nasırî" ve " Letaif-i Giyasiyye"sinden Alınmadır

Yukarıda Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde bulunan Hoca Nasıru'd-din'e yani Cuha'ya ait iki Latifesini nakletmiştik. Şimdi kendi eserlerinden bazı Latifelerini sunalım.

Ahi Evren'in *"Letaif-i hikmet"* ve *"Letaif-i Giyasiyye"* adlarında ikincisi birincisinin genişletilmişi veya biri diğerinin ihtisar edilmiş şekli olan iki eseri bulunmaktadır. Birincisi İran'da Siracü'd-din Mahmud el- Urmevî'ye nisbet edilerek basılmıştır. Diğeri bugüne kadar basılmamış el yazması nüshâlâr (üç nüsha) halinde bulunuyor. Nasreddin Hoca latifeleri olarak bilinen fıkraların birçokları yukarıda bir kaç defa söylediğimiz gibi halk muhayyilesinde şekillenmiş, değişmeye uğramış eklemeler, çıkarmalar yapılmış olarak bu iki eserden alınmışlardır. Burada bazı örnekler verilecektir.

1- Latifenin birinde suya düşüp boğulmakta olan cimriyi kurtarmaya çalışanlar ona: "elini ver seni kurtaralım" diyorlar. Nasreddin hoca: "Ona elini ver demeyin, elimi tut deyin. Çünkü o ömründe hiç kimseye bir şey vermemiştir. Size de elini vermez" diyor. Bu latife hiçbir değişmeye uğramadan aynen *"Letaif-i Hikmet"* de (s. 210) mevcuttur.

---

682 *Menakibü'l-arifin*, I, 383.

2- Biri bir taş attı hekimin ayağına değdi. Hekim hiç aldırmadı. Bunu görenler niye hiç öfkelenmediğini sordular. Hekim onlara "taşın kendiliğinden düştüğünü düşünerek öfkemi yendim" demiş. Ahi Evren eserlerinde çoğu zaman hekim diye kendini kastetmektedir. *Letaif-i hikmet*'te (s. 196) anlattığı bu hikâyede hekimin yerine Hoca'yı koyarsak bir Nasreddin Hoca latifesi ortaya çıkıyor. Nitekim latifelerde de Hoca kendisine hekim diyor[683]. Hoca eşekten düşünce kendisine gülenlere: "Zaten inecektim" demesi gibi.

3- Hekim evine gelen dostunun önüne yemek koyar, birlikte yerlerken hekimin karısı içeri girer yemeği önlerinden alır ve hekime hakaret eder. Hekim dostuna, biz de bir defa siz de yemek yiyorduk, evinizdeki kuş sofraya konup ortalığı batırmıştı. Karımın şu yaptığını o kuşun yaptığının yerine say demiş. İşte *"Letaif-i hikmet"* de (s. 196) geçen bu fıkralarda Nasreddin hoca'nın yaramaz hanımı ile ilgili bir fıkradır.

4- Nasreddin Hoca çift sürerken kayış kopmuş. Hoca sarığını onun yerine bağlamış sarık hemen üzülmüş, paramparça olmuş. Hoca "Meğer zavallı kayış ne işkence çekermiş" demiş. Debbağ olan Ahi Evren de şöyle diyor: "Deri debbağın elinde pek çok işkence çekmedikçe büyüklere layık bir kemer olmaz"[684].

5- Nasreddin Hoca'nın "ye kürküm ye" latifesi (letaif, s. 56) da *"Letaif-i Hikmet"* deki bir ziyafete giderken uyulması gereken âdab-ı muâşeret kurallarını açıklayan bahsi şerh etmekte veya örneklendirmektedir[685]. Burada bir ziyafete giderken ne kötü elbise, ne de çok fakir elbise giyilmemelidir görüşü vurgulanmaktadır. Hoca pazarda ineğini "altı aylık hamiledir" diye övünce hemen müşteri çıkar ve iyi bir fiyatla satılır. Evine gelince kızını da dünürcülere takdim ederken "altı aylık hamiledir" diye övmeye çalışınca dünürcüler bırakıp giderler. (Letaif, s. 56-57) Bu latife de *"Letaif-i hikmet"*deki[686] Sözü yerli yerince sarf âdabını açıklamaktadır.

6- Bir adamın çok cimri bir komşusu vardı. Sık sık ona "Hiç bize gelmiyorsun. Bir kere buyur birlikte tuz ekmek yiyelim" dermiş. Bu teklifi birçok defalar tekrar edince nihayet birgün çok açıkmış olan adam cimrinin evine

---

683 *Nasreddin Hoca*, s.251/233.
684 *Letaif-i hikmet*, s.265.
685 A.g.e., s.277.
686 A.g.e., s.184-185.

gitmiş. Adam da sofraya tuz ve ekmek getirmiş. Tam o sırada bir dilenci kapıya gelir. Bir şeyler ister. Allah versin derse de dilenci tekrar eder. Adam bu defa gitmezsen sopa alıp seni döverim diye tehdid eder. Misafiri de dilenciye: "Durma git. Bu adam dediğini yapar. Defalarca ekmek ve tuz va'dinde bulundu ve dediğini aynen uyguladı. Tuzdan ve ekmekten gayri nesne sofraya getirmedi" dedi[687]. İşte bu hikâye de misafirin yerine Nasreddin Hoca'yı koyarsak, bir Nasreddin Hoca latifesi ortaya çıkar[688]. Bu latife çok az bir değişmeye uğrayarak halk muhayyilesinde yer tutmuştur.

7- Bir cimri bir arkadaşını evine da'vet etti. İkindiye kadar oturdular. Ona hiçbir ikramda bulunmadı. Daha sonra adam bir ud getirdi. Dostuna: *"Hangi makamı seversin?"* dedi. Dostu ona: *"Bir lokma kebap severim"* dedi[689]. İşte bu espiri de Nasreddin Hoca latifeleri arasında yer almıştır.

8- Ahi Evren eserlerinde bazı konuları açıklarken kendisi tarafından keşfedilen veya icad edilen şeylerden bahseder ve kendisinden önce bu söylediklerinin hiç kimse tarafından bilinmediğini veya yalnız kendisinin bunu bildiğini söyler[690]. Ahi Evren'in bu iddiası başkaları veya muhalifleri tarafından alaya alınmakta, bu yüzden latifelerinde sık sık ona izafe edilerek guya Nasreddin Hoca demiş ki, *"Kar ile pekmez yemeyi ben icad eyledim"*[691] veya *"Şu işi ve uygulamayı ilk defa ben icad eyledim. Fakat bende bunu beğenmedim"*[692] gibi fıkralara rastlanmaktadır.

9- Yukarıda Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*sinde hikâye ve mesellerle Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'i alaya aldığını söylemiştik. Aynı şekilde Nasreddin Hoca da bazı latifelerinde onu alaya almaktadır. Şöyle ki: Ahmed Eflâkî'nin anlattığına göre Hazret-i Mevlânâ etrafındakilere şu haberi vermiştir: İlhanlı hükümdarı Hulagu Han, Bağdad'ı muhasara edince büyük bir savaş oldu. Fetih müyesser olmadı. Hulagu Han askerlerine emir verdi. "Üç gün süreyle hiç kimse bir şey yemesin ve içmesin, atlara da yem verilmesin ve herkes kendi halince yaradanına yalvarsın". Atların ve askerlerin tuttuğu bu oruç-

---

687 A.g.e., s.210.
688 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.126-325.
689 *Letaif-i hikmet*, s.209.
690 Meselâ: Bkz. *Letaif-i Giyasiyye*, Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, nr. 1727, yp. 47a.
691 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.73. 131.
692 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.89. 206.

lar hürmetine fetih müyesser oldu[693]. İşte Nasreddin Hoca, Mevlânâ'nın bu yorumuyla alay sadedinde o da eşeğine riyazet yaptırıyor ve günlerce eşeğine yem vermiyor ve nihayet hayvan ölüyor[694]

Burada sunduğumuz örneklerden başka Ahi Evren'in yukarda sözü edilen eserlerindeki birçok sözler, motifler tenkit ve tasvip usulleri hocanın latifelerinde görülebilmektedir. Keza iki yüzlü olmamak, hırsızın veya kusurlu davranışta bulunanın suçunu yüzüne vurmak yerine dolaylı yollarla onu uyarmak, misafire dolaylı yolla gitmesini söylemenin adabı, yemek yeme ve söz söyleme adabı gibi daha birçok konularda verdiği örneklendirmelerin benzerini Nasreddin Hoca latifelerinde bulabilmekteyiz. Tabiat bilimlerine dair basite indirgeyerek anlatımları dinî, tasavvufî konuları yorumlayışları, halk arasında gülünç ve düşündürücü fıkralar haline gelmiştir. Bu alanda sürdürülecek çalışmaların bu konuya geniş boyutlar kazandıracağını burada tekrar hatırlatmakta yarar görüyorum.

II. AHİ VE TÜRKMENLERİN UÇ BÖLGELERE GÖÇÜ

Moğollar Anadolu'da iktidarlarına karşı olan Ahi ve Türkmenler üzerinde ağır bir baskı uygulamaları yanında özellikle Orta Anadolu'da bu çevrelerin hizmet imkânlarını da ortadan kaldırdıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak Ahilerin iş yerlerinin ellerinden alınıp, Mevlânâ ve yandaşlarına verilmiştir. Mevlânâ'nın devlet büyüklerine yazdığı birçok mektupları birtakım hizmet yerlerinin (cami, medrese, vakıf gibi) birilerinden alınıp kendisinin bildirdiği kimselere verilmesine dairdir. İşte bu kimseler Ahi ve Türkmen çevrelerdir. Ahilerin Mevlânâ'ya bağlanmaya zorlandıkları, bunu kabul etmeyenlerin göçe zorlandıklarını biliyoruz[695]. İşte devletin Ahi ve Türkmen çevreler üzerindeki bu tür şiddetli fikrî, siyasî ve ekonomik baskıları karşısında pekçok Ahi ve Türkmen ileri gelenlerin uç bölgelere göç ettikleri görülmektedir. Hizmet yerleri ve imkânları ellerinden alınan ve Mevlânâ'ya mürid olmayı reddeden Ahilerin devletin takibatının ulaşamadığı yerlere, yani Uç bölgelere göç etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu konulara dair Mevlevî çevrelerde yazılan eserlerde geniş malumat bulun-

---

693 *Menakibü'l-ârifin*, I, 202-203; *Ariflerin Menkibeleri*, I, 243-244.

694 *Letaif-i Nasreddin Hoca*, s.88/201.

695 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, s.114-121.

maktadır. Bu eserimizin V. Bölümünde örnekler vererek konuyu geniş olarak anlatmış bulunuyoruz. Burada hatırlatma amacıyla bu konuya kısaca temas edilmektedir.

Kırşehir Emiri olan Moğol asıllı Caca oğlu Nuru'd-din'in Kırşehir'de gerçekleştirdiği ve Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve arkadaşlarının öldürülmesi ile neticelenen katliamdan sonra pekçok Ahi'nin Anadolu'daki Uç illere (batıya) kaçtıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kayınpederi Edebalı, Geyüklü Baba ve Abdal Musa da bu katliamdan kurtulup Kırşehir'den batıya göçenlerdendir[696]. Nitekim halk rivayetlerine göre de Ahi Evren'in ölümünden sonra Kırşehir'de dericiliğe artık son verilmiş ve bir daha dericilik yapılmamıştır[697]. Bu demektir ki Cacaoğlu Nuru'd-din Kırşehir'de Ahiliğin kökünü kazımıştır. Kırşehir'den göçenlerin, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip, Nuru'd-din Caca ile mücadelerini sürdüdükleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren Hace Nasîru'd-din Mahmud'un eşi Fatma Ana (Kadıncık Ana) uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu Abdal Musa ile gizli siyasî ilişkilerde bulunduğundan dolayı Cacaoğlu Nuru'd-din tarafından takibata uğradığı ve bu siyasî baskılara dayanamayarak Sulucakarahöyük'e göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir[698]. Bu durum Abdal Musa'nın Kırşehir'deki Ahi ve Türkmenlerle ilgisini sürdürdüğünü göstermektedir. Batıya göçen Bektaşi ve Ahilerin ise Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve güçlenmesinde en önemli amil oldukları bilinmektedir[699].

Diğer taraftan Baba İlyas'ın torunu Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi de Baycu Noyan'ın Anadolu işgalinden sonra Baba İlyas'ın müridlerinden bazı ileri gelenlerin batıya göçtüklerini yazıyor. Bu cümleden olarak Muhlis Pa-

---

696 Taşköprü-zade Edebalı"nın Karamanlı olduğunu yazmaktadır. (*Şakayık-ı Nu'maniye*, s.4) Hüseyin Hüsamaddin'in *Amasya Tarihi*'nde (İstanbul 1929-1332, III, 206) belirttiği gibi Edebalı Kırşehir"den Söğüt"e göçmüştür. Kırşehir o zamanlarda Karaman'a bağlı olduğu için Edebalı'nın Karamanlı olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Kırşehirli Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin "Menakıbu'l-Kudsiye"sinden de (Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi nr. 4937, yp. 113a-113b) Edebalı'nın bir zamanlar Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu, Hacı Bektaş'a yakınlığı bulunduğunu bilahere Söğüt'e gittiğini öğreniyoruz.

697 W. Ruben, "Kırşehir"de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri", *Belleten*, XI, 637

698 *Tarih-i Al-i Osman*, s.204-205; *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.103-105

699 F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1972, s.131-172

şa'nın (672-1275) halifesi Şeyh Affan ile birlikte bir cemaatın Ercuma'ya (Bergama yöresi) göçtüklerini şu aşağıdaki beyitle ifade etmektedir.

Çıktı kâfirden Ercuma'ya kaçıp
Şeyh Affan u cümlegi Süleha[700]

Keza manzum Hacı Bektaş *"Menakıb-nâme"*sinde de Hacı Bektaş'ın halifelerinden bazılarının zulümden kaçıp uç bölgelere (Tavas ve Uşak taraflarına) hicret ettikleri bildirilmektedir[701].

Ahmet Eflaki de Mevlânâ'ya düşman olan kişilerin göç ettiklerini çeşitli vesilelerle bildirmektedir. Eflaki'nin eserinde bu şahısların sadece uç bölgelere değil, Anadolu dışına göçtükleri de bildirilmektedir[702]. Bu da gösteriyor ki Türkmen çevreler sadece uç bölgelere değil başka bölgelere de göçmüşlerdir. O dönem de Memluklular'ın Türkmenlerle siyasî ittifakı pek çok kimselerin onların ülkesine sığınmasına yol açmıştır.

Bu konunun da daha iyi anlaşılabilmesi için Mevlânâ ve çevresinin, Türkmen çevrelere karşı tutumları ile ilgili müşahhas bir örnek sunmakta yarar görüyoruz. Mevlevî yazar Ahmet Eflaki'ye göre Sultan IV. Rüknu'd-din Kılıçarslan başlangıçta Mevlânâ'ya mürit olup onu kendine baba edinmişken sonradan müritleri insan yüzlü şeytanlar olan Baba Merendi adlı Türkmen bir şeyhle ve müridleriyle tanışmış. Mevlânâ'nın da bulunduğu bir toplântıda Sultan bu şeyhe iltifat edip onu kendine baba edinince Mevlânâ'yı gücendirmiş, bunun üzerine: *"öyle ise biz de başka birini kendimize oğul ediniriz."* Deyip toplântıyı terketmiştir[703]. Nitekim bu olaydan kısa bir süre sonra Mevlânâ'nın müritleri olan Pervane Süleyman ile Tâcü'd-din Mu'tez Moğollarla ittifak edip Sultanı öldürmüşlerdir[704]. Sultanın Türkmen çevrelere azıcık meyli öldürülmesine yeter bir sebep olmuştur.

Eflaki bu olayı Selçuklu Devleti'nin yıkılış sebebini izah sadedinde anlatılmaktadır. Yani Eflâki'ye göre devlet adamlarının Türkmen ileri gelenlere değer vermeleri Selçuklu Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlamıştır. Eflâ-

---

700 *Menakıb'ül-Kudsiyye*, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nr. 4937, yp. 108b
701 *Manzum Hacı Bektaş-ı Veli*, Menakıb-nâmesi, Hacı Bektaş İlçe Kütüphanesi, nr. 200, yp. 183b-187b.
702 *Arifler in Menkıbeleri*, 185-186.
703 *Arifler in Menkıbeleri*, I, 203-204.
704 *Pervane Muinnu'd-din Süleyman*, s.111-112.

ki'nin bu tespiti şüphesiz doğrudur. Gerçekten de XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Türkmen Beyler bulundukları bölgelerde Türklük ülküsünü benimseyip desteklemeleri, kendilerini güçlü bulunca da istiklâllerini ilan etmeleri Selçuklu Devleti'nin yıkılışına sebep olduğu gibi Moğol emperyalizminin de çöküşünü hazırlamıştır. Eflaki'nin bu durumdan rahatsız olup üzüntüsünü ifade etmesi Mevlevî çevrelerin zihniyetini yansıtmakta ve Türkmen çevrelere bakışlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

F. Taeschner'in de Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını Ahilerin devletle sürekli mücadele edip devleti güçsüz duruma getirmiş olmaları ile izah etmesi tamamen yanlıştır[705]. Bilakis II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'den itibaren Selçuklu Devleti'nin bindiği dalı kesmek kabilinden Ahilerle sürekli olarak mücadele etmesi devleti Ahilerin gücünden mahrum bıraktığı gibi kendi gücünü yitirmeye yol açmış, bu ise devletin yıkılışını hazırlamıştır.

Mevlevîlerle Türkmen çevreler arasındaki münaferet Eflâki'nin zamanına kadar bütün şiddeti ile devam etmiştir. Eflaki'nin şeyhi olan Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi (719/1320) uç bölgelerdeki seyahatlerinde sık sık Türkmen çevrelerin protestoları ile karşılaşmıştır. Bu demektir ki, bu bölgelerde Mevlevîlere karşı olan bir güç oluşmuş bulunuyordu.

Ahi ve Türkmenlerin en kuvvetli ve faal oldukları yöre şüphesiz Kırşehir, Aksaray, Kayseri, Tokat ve Sivas çevreleri idi. Türkiye Selçukluları devrinin en büyük yerleşim yeri olan bu mamur şehirler o zamanın en önemli ilim, irfan ve san'at beldeleri idi. Moğol hâkimiyetinden sonra bu yörelerde Türkmen halk ile yöneticiler tam bir uyumsuzluk içinde idiler. Bu yörelerde yönetici olan Pervane Süleyman, Tacü'd-din Mu'tez Nuru'd-din Caca Türkmen halkla amansız bir mücadele içine girmişlerdi[706]. Birçok defalar Türkmen ve Ahiler katliama tabi tutuldular. Moğol siyasetinin müdafii olan Niğdeli kadı Ahmet'in (741/1340) ifadelerinden Aksaray ve Niğde çevresinde Taptuk Emre'ye bağlı dervişlerin kâmilen katliama tabi tutulmuş oldukları anlaşılmaktadır[707].

Yunus Emre'nin (720/1320) piri, Hacı Bektaş'ın (669/1271) halifesi Taptuk Emre'nin de bu katliamlar sırasında öldürülmüş olduğu kuvvetle

---

705 F. Taeschner, "İslam Ortaçağı'nda Futuvva", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 20-21.
706 Bu üç emirde Mevlânâ'nın mürididir.
707 *el-Veledü'ş-şefik*, yp. 103a.

muhtemel görünüyor[708]. Bu yörelerdeki asayişsizlik XIV. asır boyunca devam etmiştir. Bunun sonucu olarak yörenin Türkmen halkı uç bölgelere veya güneye (Memluklular ülkesine) göç etmek zorunda kalmışlardır. Kadı Burhanü'd-din devri (1345-1398) tarihçisi Aziz-i Esterabadi, Burhanü'd-din iktidara gelmezden önce Kırşehir ve Aksaray yöresinde tam bir asayişsizliğin hüküm sürmekte olduğunu ve halkın perişan bir vaziyette bulunduğunu haber vermektedir[709]. Kadı Burhaneddin'in iktidarı zamanında göçler sonucu Ahiliğin merkezi olan Kırşehir'in nüfusunun iyice azaldığını ve Osmanoğulları'nın tehdidi altında bulunduğunu ve şehrin yeniden imarına ve Osmanlılara karşı tahkim edilmesine çalışıldığını gene Aziz-i Esterabadi bildirmektedir[710].. Böylece yöre halkının Osmanlılara sempati duyduğu da ifade edilmiş olmaktadır. Osmanlı ülkesine göçler neticesi Kırşehir nüfusunun çok azalmış olduğu anlaşılmaktadır. Kırşehirli Âşık Paşa'nın ölümünden sonra (732/1332) ailesi ve yakınlarının da Kırşehir'den göçtüklerini oğlu Elvan Çelebi'nin Mecitözü'ne yerleşmesinden anlıyoruz. Bu ailenin Kırşehir'den göçmesi de gene yöredeki asayişsizlikle ilgili olmalıdır.

III. NASREDDİN HOCA LETAİF'İNDE AHİ EVREN'İN HAYAT HİKÂYESİNİN İZLERİ

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ahi Evren Hace Nasırü'd-din Mahmud'un hayat hikâyesinin izlerini Nasreddin Hoca *"Latifeler"* inde görmekteyiz. Bazı Latifelerinde Ahi Evren'in *"Letaif-i Hikmet"* ve *"Letaif-i Giyasiyye"* den alınmış olduğunu gördük. Şimdi Ahi Evren Hace Nasiru'd-d'in hayat hikâyesini ana hatları ile göstererek Nasreddin Hoca latifelerindeki yansımalarına işaret edelim. Böylece Nasreddin Hoca tipinin Orta asya Türk İllerinde ve Osmanlı Coğrafyasında nasıl kahramanlaştığı ve şöhretinin yaygınlaştığı gösterilmiş olacaktır.

---

708 Kadı Ahmet, Taptuk Emre'nin halifesi İbrahim Hacı'dan halen yaşamakta olan biri olarak söz etmekte Taptukluların bu çok yaşlı zatın başkanlığında faaliyetlerini sürdürmekte olduklarını bildirmekte ve "yöneticiler (Umera ve hükkam) bu kalan Taptukluları da ortadan kaldırırlarsa cennete gireceklerini tekeffül ederim" diyerek (*el-Veledü'ş-şefik*, yp. 108a) Moğol patronlarına ne kadar sadık bir kul olduğunu göstermektedir. İbrahim Hacı için ayrıca bkz. *Manzum velayetnâme* yp. 52a-60b. Bu velayetnâmeye göre İbrahim Hacı Taptuk Emre'nin halifesi olmakla beraber Hacı Bektaş ile de mülakî olmuştur. Bu İbrahim Hacı'nın bilahere Kayseri'nin Develi ilçesinde öldürüldüğünü biliyoruz.

709 *Bezm-u rezm*, İstanbul 1928, s.85-86.

710 Aynı eser, s.397

"Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud Hayatı Çevresi ve Eserleri" adlı doktora çalışmamda bu zâtın hemen hemen tamamı el-yazması nüshâlâr halinde bulunan eserleri taranmak suretiyle onun hayat hikâyesi tespit edilmiştir. Bu çalışmada da (I. Bölüm) Onun tarihî kişiliğini nasıl ortaya çıkardığımızı açıklamış bulunuyoruz. Burada bu çalışmamı esas almak ve detaylardan sarf-ı nazar etmek durumundayım. İşin detayını daha sonra yapacağım veya yapılacak olan çalışmalara bırakmak zorundayım. Çünkü bu çalışma bir ön bilgi sunmak amacına yöneliktir.

a. Türk İllerindeki Hoca Nasreddin

Ahi Evren Hace Nasrü'd-din Mahmud el-Hoyî nisbet adından da anlaşılacağı üzere aslen Azerbaycan'ın Hoy kasabasındandır. Birkaç Nasreddin Hoca Latifesi, Nasreddin Hoca'nın Azerbaycan ile ilgisi bulunduğuna dairdir. Hatta Anadolu Selçuklu Devletini temsilen Azerbaycan'a ve o yöredeki beylere elçilik görevi ile gönderildiği de latifelerde geçmektedir. Ahi Evren'in ilk tahsil devresi memleketi Azerbaycan'da geçse bile gençliğinde Horasan'a gitmiş ve uzun bir tahsil hayatı bu bölgede geçmiştir. Uzun yıllar Herat'da bulunmuş ve ünlü akliyeci Eş'arî kelâmcısı Fahru'd-din Razî'ye (606/1209) talebe olmuştur[711]. Kendi ifadesine göre Razî'nin ünlü ve hacimli eseri *"Tefsir-i kebir"*in yazımında görev almıştır[712]. Burada bulunduğu dönemlerde Harezm-Şahlar'dan Alâü'd-din Tekeş ile irtibatı bulunması imkân dâhilindedir. Nitekim Nasreddin Hoca latifelerinde Hoca'nın Harezm-şahlar zamanında o bölgede bulunduğu Sultan Alâü'd-din Tekeş ile ilgisini gösteren rivayetler bulunmaktadır[713]. Daha o dönemlerde Hoca Nasreddin'in o bölgede belli bir şöhrete sahip olduğu da ortaya çıkmaktadır. Fakat Nasreddin Hoca tipinin o bölgelerde yayılması daha çok Anadolu'ya gelen Emir Timur Leng'in onbinlerce askerleri Anadolu'da dinledikleri ve sevdikleri latifeleri Horasan ve Maveraün-nehr'e götürmeleri onun şöhretini bu Türk illerinde yaymaları ile gerçekleşmiştir. Anadolu insanı ve Timur'un as-

---

711 *Mükâtebât*, Ayasofya Ktp. nr. 2412, yp. 95b

712 *Letaif-i Giyasiyye*, Edirne Selimiyye Ktp. , nr. 1298. yp. 26b.

713 Anadolu'nun Cuhası Nasreddin Hoca üzerinde çalışanlar Harezm-şahlı Alaü'd-din Muhammed Tekeş ile ilgisine dair rivayetlerin bulunuşuna anlam vermekte güçlük çekmişlerdir. Bkz. *Akşehri Tarihi*, s.730, İA, IX, 112.

kerleri Emir Timur ile Nasreddin Hoca'yı ilişkilendirmişler ve bu ilişkiyi dillendirerek yüzlerce latife üretmişlerdir.

Çok iyi bilinmektedir ki, Safavî Devleti'nin kuruluşunda ve güçlenmesinde Anadolu'dan göçüp, Safavî devletinin hizmetine giren Türkmenlerin büyük rolü olmuştur[714]. Anadolu'dan göçüp Safavî Devletinin hizmetine giren Anadolu Türkmenleri ve Ahiler beraberlerinde Nasreddin Hoca ile ilgili rivayetleri ve Nasreddin Hoca Latifelerini götürmüşlerdir. Özellikle Azerbaycan bölgesinde ve Azerî Türkler arasında Nasreddin Hoca motifinin yaygınlaşması ve yerleşmesi bu yolla sağlanmıştır. Ayrıca Azerbaycan bölgesinde ve Azerî Türkler arasında Nasreddin Hoca motifinin yaygınlaşıp yerleşmesi bu yolla sağlanmıştır. Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türkmenlerinin dinî ve kültürel etkileşmeleri de Nasreddin Hoca Latifeleri'nin Azerbaycan'a taşınmasında etkili olmuştur.

b. Anadolu'da

Ahi Evren Hace Nasreddin 600 (1203) yılında Herat'tan Bağdad'a gelmiş, burada Fütuvvet Teşkilâtı'na mensup Türkmen Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî ile tanışmış ve 601 (1204) yılında onunla birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Onların Anadolu'ya gelmesi Anadolu'da Sultanlar muallimi diye anılan Malatya'lı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın (Sadru'd-din-i Konevî'nin babası) delaletiyle olmuştur. Kısa bir süre Malatya'da bulunmuştur. Hoca'nın talebesi ve hizmetlisi olan ve çok sayıda latifelere konu olan İmad, Ahi Evren'in talebesi ve hizmetlisi olan İmad da aslen Malatyalıdır. Ahi Nasîrü'd-din uzun süre Kayseri'de bulunmuştur. Kayseri'de kadılık yaptığı anlaşılmaktadır. *"Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî"* de Dabbağlar Mahallesi (çarşı) ile Kulah-duzlar Mahallesi (çarşısı) arasında bulunan Cami, hanikah ve evin Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e ait olduğunu tespit etmekteyiz. Buradaki camiin bu iki mahalleye açılan iki kapısı bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir[715]. Bir Nasreddin Hoca latifesinde yer belirtilmeksizin Hoca'ya ait camiin iki mahalle arasında bulunduğu ifade edilmektedir[716]. Bazı araştırmacıların Nasreddin Hoca'yı Kayseri'ye nisbet etmeleri, onun adının bazı

---

714 Bkz. F. Sümer, *Safavî Devletinin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.
715 A.g.e., s.158. Ayrıca bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı*, s.82-83.
716 *Nasreddin Hoca*, s.171.

kitabelerde geçtiğini göstermeye çalışmalarında haklılık payı bulunmaktadır. Nitekim 611 (1214) tarihli bir mezar kitabesinde Nasrü'd-din adının geçtiği belirtilmektedir[717]. Ben bu mezar taşını görmedim. Ancak 611 (1214) yılında Hace Nasrü'd-din Kayserideydi. Burada Kadı idi. Bu mezar taşı bizzat onun mezar taşı değil, yakınlarından veya bağlılarından birinin mezar taşı olabilir. Onun adı bu vesile ile taşa hakkedilmiş olduğunu düşünüyorum.

Uluğ Sultan Alâü'd-din Keykubâd tahta geçtiği yıllarda Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Konya'ya yerleştiğini görüyoruz. Sultan Alâü'd-din zamanında çok itibarlı, danişmend bir kişiydi. Etrafında çok sayıda muteber talebeleri vardı. Hanikah-i Ziya ile Hanikah-ı Lâlâ gibi iki hanikahın müderrisiydi.[718]. Bu dönemde *"Yezdan-şinaht"* ve *"Mürşidü'l-kifaye"* adlı eserlerini Sultan Alâü'd-din Keykubâd'a sunmuştur. Son zamanlarda İranlı ünlü Matematikçi Hace Nasîrü'd-din-i Tusî'ye (672/1274) ait olduğu sanılan *"Ahlâk-i Nasirî"* adlı eserin de Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'e ait olduğunu tesbit etmiş bulunuyorum. Ahi Evren bu eserini 633/1235) yılında telif etmiş ve Sultan I. Alâü'd-din Kaykubad'a sunmuştur.[719]İbn Sina'nın *"en-Nefsü'n-natıka"* adlı eserini de gene bu Sultan'ın isteği üzerine Farsça'ya tercüme etmiştir.

Nasre'd-din Hoca latifelerinde Sultan Alâü'd-din Keykubâd'ın Hoca'ya büyük değer verdiği ilim meclislerine onu davet ettiği anlatılmaktadır[720]. Hatta latifelerden Sultanın yakınlarından olduğu zaman zaman birlikte gezintilere çıktıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere Nasreddin Hoca *Latifeleri* aslında Ahi Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un menkabeleri olup, onun hayatından bazı detayları ihtiva etmektedir. Latifelerden onun diplomat olarak Kürt Beylere ve Arap memleketlere gönderildiğini öğreniyoruz.[721] Böyle önemli devlet hizmetlerinde bulunması muhtemelen Sultan I. Alâu'd-din Keykubâd'ın saltanatı yıllarında vuku bulmuştur.

Sultan II. Gıyasu'd-din döneminde Ahi Evren, Sadü'd-din Köpek ve Babaîler İsyanı ile ilgisi olduğu gerekçesi ile beş yıl süre ile tutuklanmıştır.

---

717 Muharrem Bayan, "Vesikalara göre Nasreddin Hoca", *V. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi, Nasreddin Hoca Seksiyonu Bildiriler*, Ankara 1996, s.41- 42.

718 *Menakibu'l-arifin*, I, 188-190.

719 Bkz. Mikâil Bayram, Hace Nasîrüddin Muhammed et-Tusî'nin İntihalciliği, *S.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, Konya 2005.

720 *Nasreddin Hoca*, s.129-130, 154-170.

721 *Nasreddin Hoca*, s.101/399; Letaif, s.56.

643/1246 çıkan bir genel af ile zindandan çıkmıştır. Onun bu hapis hayatı ile ilgili bir latifeye rastlanmamaktadır. Ahi Evren hapisten çıktıktan sonra Uç vilayeti olan Denizli'ye gitmiştir. Burada Uç Beyi olan Mehmed Beg'in himayesinde olmuştur. Menakıb-namelerde Denizlide bahçivanlık yaptığı anlatılmaktadır.1247 yılında Sultan II. İzzü'd-din Keykavus, Sadru'd-din Konevî'yi göndererek Onu Konya'ya davet etmiş ve vezirlik makamına getirmiştir. Hace Nasıru'd-din bu görevde iken Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizî'ye suikasd düzenleyerek onu öldürttüğü anlaşılmaktadır. Bu olaydan kısa bir süre sonra muhtemelen Moğollar'ın baskısı ile bu görevinden alınıyor. Çünkü o, Moğollar'a ve Moğol işbirlikçilerine muhalif olanların lideri konumundaydı. Bundan sonra talebesi olan Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi ile birlikte Kırşehir'e göçmüştür. Kırşehir'e gidip orada faaliyetlerini sürdürmesini sağlayan da Sultan II. İzzu'd-din Keykavus ile ünlü devlet adamı Celalü'd-din Karatay olmuştur. O bu devrede Celalü'd-din Karatay'a *"Medh-i fakr u Zemm-i dünya"* adlı eserini Sultan II. Keykavus'a da *"Letaif-i Hikmet"* adlı eserini ithaf etmiştir. Özellikle Karatay'a minnettarlık duymaktadır. Bu iki devlet adamı ile Nasreddin Hoca'nın ilgisi bulunduğunu belirleyen müteaddid latifelerin bulunduğunu görüyoruz.

c. Moğollarla ve Moğol Yanlısı Yöneticilerle Mücadele

Nasreddin Hoca'nın tespit olunan bir yönü de Moğol yöneticilerle ve Moğollar'a hizmet eden yetkililerle mücadele içinde bulunmasıdır. Fıkralarında onun bu yönünü ortaya çıkaran çok sayıda temsiller vardır. Nasreddin Hoca'nın Selçuklular zamanında yaşadığı bilindiği halde Anadolu insanı, onu Moğollar aleyhindeki fıkralarını Timur Leng'e uyarlayarak onu Timurla çağdaş hale getirmişlerdir. Anadolu insanı Timur'u Moğol olarak görmüş, bu yüzden Timur, Hoca'nın Moğollarla ilgili *"Latifeleri"* nin muhatabı konumuna getirilmiştir.

Rahmetli İ. Hakkı Konyalı'nın tespit ettiği üzere Timur Leng Anadolu'ya gelmeden önce Akşehir'deki Nasreddin Hoca türbesi mevcut idi ve ziyaret yeriydi[722]. Bu itibarla Nasreddin Hoca'nın Timur ile çağdaş olduğu

[722] *Akşehir Tarihi*, s.727-730.

rivayetleri ve Timur ile Hoca arasında cereyan eden olayları konu alan fıkralar gerçeği yansıtmış olamaz.

Ahi Evren Nasiru'd-din Mahmud'a gelince: Ahi Evren ve başında bulunduğu Ahi Teşkilatı'nın üyeleri dönem dönem devletle ve özellikle de Moğollar ve Moğol yanlısı Selçuklu ümerâsı ile mücadele etmişlerdir. Ahi Evren Nasiru'd-din, II. G. Keyhusrev'in saltanatının son yıllarında Sa'du'd-din Köpek ile işbirliği içinde olduğu öne sürülerek beş yıl müddetle Konya'da tutuklanmıştır. Ahi Evren ile birlikte tutuklanan Ahi Ahmed de o devrin ünlü ahilerdendir. Mevlevî yazar Ahmed Eflâki, Ahi Evren Nasîrü'd-din'e karşı yürüttüğü düşmanlığı, bu Ahi Ahmed'e karşı da yürütmekte ve onu Ahi Ahmed-i Anud (inatcı) diye anmaktadır.[723]

Kösedağ yenilgisinden sonra (1243) Tokat, Sivas gibi şehirler Moğollar tarafından işğal ve yağma edildi. Daha sonra Kayseri'ye gelen Moğol ordusu burada Ahilerin direnişi ile karşılaştı. Ahiler onbeş gün kahramanca şehri savundular. Fakat Moğollar sonunda şehre girmeyi başardılar. Burada Moğollar büyük bir Ahi katliamı gerçekleştirdiler[724]. Bu olay sırasında Ahi Evren Nasıru'd-din tutuklu bulunuyordu. Fakat Şeyh Evhadü'd-din Kirmanî'nin kızı olan karısı Fatma Hatun (Fatma Bacı)Kayseri'de Moğolar'a esir düşmüş ve bu esaret hayatı 13 yıl sürmüştür[725].Bu olay daha sonraki yıllarda Ahi Evren'in Moğollara ve Moğol yanlısı iktidara karşı mücadele azminin oluşmasında etkili olmuştur.

Ahi Evren Şeyh Nasırü'd-din'in Moğolarla ve Moğol yanlısı yöneticilerle lideri olduğu Ahi örgütü ile birlikte mücadeleye girmesi ünlü Selçuklu devlet adamı Celalü'd-din Karatay'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasî ortamda fiilen başlamıştır. II. İzzü'd-din Keykavus'un veziri olan Kadı İzzü'd-din Moğollar'a karşı cihad çağrısında bulunmuştu. Ahilerin desteğini almak için 653 yılının Şevval ayında (1255) Kırşehir'e giderek Ahi Evren ile de görüşmüştür ve Ahilerin desteğini almıştır[726].

Vezir Kadı İzzü'd-din'in Moğolar'a karşı başlattığı hareket 1256'da Sultan Hanı savaşında ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Vezir Kadı İzzü'd-din ile

---

723 *Menakibü'l-ârifin*, I, 225,276;II, 755-758.

724 *Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.71; *el-Evamirü'l-alaiyye*, s.527-531.

725 *Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.71.

726 "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması", 57-60.

birlikte pek çok değerli Ahi ve Türkmen devlet adamları Moğol komutanı Baycu Noyan tarafından idam edildi. Sultan Hanı yenilgisinin ardından Baycu Noyan Selçuklu Devleti'nin baş kenti Konya'yı işgal etti. Bu sırada Sultan II. İzzü'd-din Keykavus ülkenin batısına uç bölgelere çekilmiş bulunuyordu. Tam bu sırada İlhanlı hükümdarı Hulâgu Han, maiyetindeki askerleri ile birlikte Bağdad seferine katılması için Baycu Noyan'ı acilen geri gelmesini emretmişti. Bunun üzerine Baycu Noyan Anadolu'dan ayrılmak zorunda kaldı. Sultan İzzü'd-din Keykavus da Denizli'den Konya'ya döndü. Sultan Uç vilâyetlerde iken Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un da sultanın yanına gitmiş olduğu anlaşılıyor. Zira tam bu tarihte (Zi'l-hicce 655/1257) *"Letaif- hikmet"* adlı eserini sultana takdim etmiştir. Sultan uç vilâyetlerden orta Anadolu'ya dönünce Ahi Evren"in de Kırşehir'e döndüğünü görüyoruz.

Rahmetli Fuad Köprülü Akşehirli Seyyid Mahmud Hayrânî'nin 1257 (655) tarihli vakfiyesine Hoca Nasıreddin'in şâhit olarak kadı huzurunda imza koyduğunu yazmakta ve bu imzanın *"Latifeler"* sahibi Nasreddin Hoca'ya ait olduğunu düşünmektedir[727]. Demek ki, bu tarihte Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Akşehir'de bulunuyordu. Yukarıda ifade edildiği gibi tam bu tarihte Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din uç vilâyetlerdedir. Akşehir o dönemde bir uç şehridir. Bu sırada Akşehir'e de uğrayıp Seyyid Mahmud Hayrânî ile görüşmüş ve onun kurduğu vakfın Vakıf-nâmesine imza koymuş olması tarihî verilere uygun düşmektedir. Hatta bir süre Akşehir'de ikamet ettiği ve *"Letaif-i hikmet"* adlı eserini burada kaleme aldığı ortaya çıkmaktadır. Gene Fuad Köprülü hocamız adı geçen eserinin aynı yerinde 665 (1267) tarihli Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi'ne imza koyan Hace Nasru'd-din'in de Nasreddin Hoca olduğunu kabul etmektedir. Oysa bu Hacı İbrahim Sultan, 771 (1369) yılında vefat etmiştir[728]. Bu itibarla Hacı İbrahim Sultan Vakfiyesi'ndeki İmza ile Seyyid Mahmud Hayranî Vakfiyesi'ndeki imza aynı şahsa ait olamaz. Zaten 665 (1267) yılında Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din hayatta değildi.

---

727 *Manzum Nasreddin Hoca Fıkraları*, s.8.
728 *Akşehir Tarihi*, s.727.

Baycu Noyan Anadolu'dan ayrıldıktan sonra II. İzzü'd-din Keykavus ile IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan kardeşler arasında taht mücadelesi başladı. Ahiler ve Türkmenler Keykavus'u destekliyorlardı. Ahi Evren Nasırü'd-din Mahmud Aralık 1257'de Keykavus'a ithaf ettiği *"Letaif-i Hikmet"* adlı eserinde onu Anadolu'nun son ümidi olarak vasfetmekte ve ona karşısına çıkacak zorluklara katlanması gerektiğini, Hıristiyan halkı himaye etmesi ve koruması, Eyyubî hanedanlığı ile de iyi ilişkiler içine girmesi tavsiyesinde bulunarak ona taktik ve destek vermektedir[729].

Bu durum karşısında Moğol yanlısı olan Selçuklu Ümerası Hulagü Han'a giderek ondan IV. Kılıç Arslan için menşur ve askerî yardım aldılar ve bir Moğol ordusu desteğinde Anadolu'ya döndüler. Pervane Müinü'd-din Süleyman, Sahip Ata Fahrü'd-din Ali, Vezir Tacü'd-din Mü'tez, Hatiroğlu Şerefü'd-din gibi Selçuklu Ümerası yanlarında Moğol Noyanı Alıncak olduğu halde Anadolu'ya gelip IV. Rüknü'd-din Kılıç Arslan'ı Sultan ilan ettiler ve II. Keykavus'u destekleyen Ahi ve Türkmenlere karşı mücadele başlattılar. 14 Ramazan 659(13 Ağustos1261) IV. Kılıç Arslan tahta otururken II. İzzü'd-din önce Denizli'de direnişe geçti. Burada da tutunamayarak Antalya'ya çekildi. Oradan da deniz yoluyla Bizans'a sığındı. IV. Kılıç Arslan'ı iktidara getiren güçler bu yeni sultan'ın fermanı ile kendilerine karşı olan Ahi ve Türkmenlerin mallarını, medrese, tekke, işyeri ve vakıflarını müsadereye karar aldılar ve uygulamaya geçtiler. Bu yöneticiler Türkmen şeyh ve dervişlerin ve Ahilerin Mevlânâ'ya bağlanmaları mecburiyetini getirdiler. Bizzat Hülagu Han Mevlânâ'ya Şeyhi'r-Rum unvanı vermişti. İşte bundan sonra Mevlânâ'ya "Rumî" denilir olmuştur.

Bu uygulama Anadolu'da Ahi ve Türkmenlerin topluca isyanına yol açtı. Aksaray, Kırşehir, Sivas, Tokat, Ankara, Çankırı, Denizli, Karaman ve daha birçok yerlerde Ahiler ve Türkmenler isyan başlattılar. Konya'da da Hanikâh-ı Ziya ve Hanikah-i Lâlâ ahilerden alınıp Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmiştir[730]. Yeni iktidar bu isyanı çok acımasız bir şekilde bastırdı. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din ve beraberinde olanların Kırşehir'de başlattıkları isyan daha acımasız bir şekilde bastırıldı. Ahi Evren ve

729 A. g. e, s.6-7, 252-253, 261-282.
730 *Menakıbu'l-arifin*, II, 754-758.

beraberindeki Kırşehir Ahileri kâmilen kılıçtan geçirildiler[731]. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din bu sırada doksan yaşındaydı. Bu olaylar, Anadolu şehirlerinden Uç bölgelere yani batı Anadolu'ya yoğun göçlerin yaşanmasına sebep oldu. Hatta yöneticiler halkı tehcire zorluyorlardı. Bu göçler XIV. asır ortalarına kadar devam etmiştir.

Manzum *"Velayat-nâme"* de bildirdiğine göre Hacı Bektaş yakınlarına Uç bölgelere göçmelerini öğütlemektedir.[732] Estarebâdî göçler sebebiyle Kırşehir'in köy haline geldiğini yazıyor[733]. Tokat, Amasya yöresinden Osmanlı ülkesine yoğun bir göç dalgasının yaşandığını kaynaklar yazıyor. Baba İlyas'ın bazı halifelerinin Karesi bölgesine göçtüklerini Elvan Çelebi yazmaktadır[734]. Netice olarak demek istiyorum ki Orta Anadolu'dan Uç bölgelerine göçen bu Türkmen ve Ahi zümreler o bölgelere Nasreddin Hoca nâm-ı diğer Ahi Evren Nasîrü'd-din Mahmud ile ilgili hatıralar götürmüşler ve bu hatıralar etrafında bir Nasreddin Hoca imajı yaratmışlardır. Onun için de Uç beldelerden olan Sivrihisar, Akşehir, Denizli yörelerinde Nasreddin hoca ile ilgili hatıra ve hikâyeler daha yoğun olarak anlatılmıştır.

Bu hatıralar arasında Nasreddin Hoca'nın Moğollar'ın emrindeki yöneticiler aleyhinde fıkraların bulunması da çok anlamlıdır. Tarihi vakıalara çok uygun düşmektedir. Nasreddin Hoca Selçuklu devlet adamlarının Moğollar lehine icraatta bulunma veya Moğolların güdümünde uygulanmalarını, bindikleri dalı kesmeye çalışmak olarak vasfetmiştir.

Moğol yönetimi ve Moğol yanlısı Selçuklu ümerası ve Mevlevî çevrelerin Orta Anadolu'daki Türkmen çevreler üzerindeki ağır siyasî, ekonomik ve kültürel baskıları, doktora çalışmamızda geniş olarak ele almış ve yayınlamış bulunuyoruz[735].

d. Nasreddin Hoca ya da Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in Akşehir'de Olması Meselesi

Ahi Evren Hace Nasıre'd-din Mahmud'un, 1 Nisan 1261 tarihinde Kırşehir'de Ahilerin başlattığı isyan sırasında bu isyanı bastırmaya memur edi-

731 *Müsameretü'l-ahbar*, s.75
732 *Manzum Hacı Bektaş-i Veli Menakıb-nâmesi*, Hacıbektaş İlçe Ktp. nr. 200, yp. 183b-187b.
733 *Bezm ü Rezm*, İstanbul 1928, s.462.
734 *Menakibu'l- Kudsiyye*, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp. 108b.
735 *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s.97-121.

len Kırşehir Emiri Nuru'd-din Caca tarafından öldürüldüğünü tespit etmekteyiz[736]. İsyan sırasında öldürüldüğü için kendisine bir türbe inşa edilmemiştir. Ahmed Eflakî, Konya'da muhalifi olduğu bir çevreye mensup kişilerin (Ahiler olmalı), bu Nasîrü'd-din'in ölüm haberi Konya'ya gelince gıyabında ona cenaze namazı kıldıklarını yazıyor. Kırşehir halkı inanışlarına göre Âşık Paşa zamanında (1332) onun defnedildiği yerin tespitine çalışıldığı, o zaman tespit olunan yere bugünkü türbenin inşa edildiği kabul edilmektedir[737].

Tarihî kayıtlardan Sultan II. Murad ve oğlu Sultan II. Mehmed (Fatih) dönemlerinde Ahi Evren'in türbesinin de içinde bulunduğu külliyenin inşa edilip genişletildiği anlaşılmaktadır[738]. Fakat Ahi Evren türbesindeki sandukanın altında mezar da yoktur. Bu durum buradaki türbenin bir makam olduğu ve Ahi Evren'in Kırşehir'deki savaş sırasında nereye defnedildiğinin belli olmadığını veyahut savaş sırasında kim vurduya gitmiş olduğunu düşündürmektedir. Nuru'd-din Caca'nın gerçekleştirdiği katliam sırasında öldürüldüğü kesindir[739]. Ama Nasreddin Hoca'nın Akşehir'de medfun olduğu rivayetleri burada ortaya attığımız görüşe uygunluk göstermemektedir.

Bilindiği gibi Nasreddin Hoca'nın türbesi Akşehir'dedir. Bu türbenin bugün kayıp olduğu bildirilen bir kitabesi varmış ve 386 tarihli imiş. Başta Fuad Köprülü olmak üzere bu tarihin yanlış yazıldığını, rakamların ters yazılmış olduğunu bunun 683 (1284) olması gerektiğini iddia veya tahmin ettiklerini beyan etmişlerdir. Çünkü 386 (993) yılında Türkler Anadolu'ya gelmemişlerdir. Bu tarih 683 (1284) olarak alındığı takdirde türbede medfun olan zatın Selçuklular zamanında yaşamış olacağı sonucuna varmışlardır. Nasreddin Hoca'nın Selçuklular zamanında Sultan Alaeddin Keykubâd döneminde (618-634/1221-1237) yaşadığı kesin olduğuna göre bu tarihin böyle alınması ve kabul edilmesi gerektiği genel kabul görmüştür.

Önce böyle bir yanlışın uzun tarih süreci içinde ve pekçok ilim ve fikir adamlarının görebileceği yerde kalamayacağı, türbenin onarımları sırasında bunun düzeltileceğini, düzeltilmesi gerektiğini düşünüyorum. Burada Türk

---

736 *A.g.e.*, s.97-108.
737 W.Ruben, Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri, *Belleten*, Ankara 1937, XI, 635.
738 Bu konuda Geniş Bilgi İçin Bkz. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kurulışu*, 110-113.
739 *A.g.e.*, 108-113.

devri öncesinden kalan bir yatır bulunuyor idiyse bu yatırın tarihi (386) muhafaza edilerek çok sevilen Nasreddin Hoca'ya nisbet edilmiş de olabilir. Nitekim Anadolu'da bu tür uygulamalar az değildir. Vakıa Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in, kısa bir süre o dönemde bir uç vilâyeti olan Akşehir'de kalmış olduğunu ve burada iken adaşı ve gönüldaşı olan Akşehirli Seyyid Mahmud Hayrânî'nin kurduğu vakfiyeye imza koyduğuna yukarıda işaret edildi. II. İzzü'd-din Keykavus 1256 yılında Baycu Noyan Konya'yı zaptedince uç vilayetlere gitmek zorunda kaldı. Bu sırada Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in de Sultan'ın yanında olduğu anlaşılmaktadır. Zira zil-hicce 655 (1257'de) *"Letaif-i Hikmet"* adlı eserini bu sultana takdim etmiştir. Aynı yıl Akşehir'de Seyyid Mahmud Hayrani'nin vakfiyesine imza koymuştur. Bu durum Ahi Evren Nasîrü'd-din'in 1257 yılı içinde, belki bir yıl öncesinden beri Akşehirde olduğunu ortaya koymaktadır. İşte bu vesile ile Akşehir'de ona bir makam ihdas edilmiş olabilir. Nitekim Anadolu'da bu tür uygulamalar az da değildir Bu mülahazalarla Akşehir'de ona bir makam belirlenmiştir diye düşünüyorum. Nitekim Şemseddin Sami Bey de bu iddianın bir halk rivayeti ve halk kabullenmesi olduğuna işaret etmektedir[740].

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kırşehir'de Ahi Evren Hace Nasıru'd-din ve beraberindekiler katliama tabi tutulduktan sonra Kırşehir'den Akşehir, Sivrihisar, Karahisar, Denizli, Uşak, Kütahya, Bilecik gibi uç beldelere yoğun bir göç olayı yaşanmıştır. Eratna Oğulları zamanında da bu göçler devam etmiş ve Aziz-i Esterabadî'nin bildirdiğine göre Kırşehir bu göçlerden dolayı köy haline gelmiştir[741]. Bu göçlerden sonradır ki, Akşehir'de hiçbir beldede görülmedik kadar XIII-XV. Yüzyıllara ait Ahi mezar taşları mevcuttur[742]. Kırşehir'den ayakları kesilen bu insanlar Pirleri için Akşehir'de bir türbe (makam) ittihaz etmişlerdir. Kırşehir olmaz Akşehir olsun der gibi kendilerini psikolojik bir tatmine kavuşturmak istemişlerdir. Nitekim Osmanlılar zamanında Kırşehir ve Akşehir Vilâyetleri Meclisi'nden (Meclis-i Valâ) Maliye Nezareti'nin takririne de dayanılarak sadır olan mazbatalar Kırşehir ile Akşehir arasında böyle bir ilginin var olduğunu ve bu ilginin eskiye dayandığını göstermektedir. Kırşehir Meclis-i Valâsı'ndan

---

740 *Kamusu'l-a'lam*, VI, 4578.
741 *Bezm ü Rezm*, s.462.
742 *Akşehir Tarihi*, s.528-429.

sadır olan bir mazbatada Ahi Evren Zaviyesi'nin ve bu zaviye post-nişinlerinin Kırşehir'de oldukları kayıtlı iken Akşehir Meclis-i Valâsı'ndan sadır olan mazbatada ise Ahi Evren Zaviyesi ve bu zaviye post-nişinlerinin Akşehir'de olduğundan söz edilmektedir[743]. İşte Akşehir Nasreddin Hoca türbesi böyle ortaya çıkmıştır diye düşünüyorum. Eğer Hace Nasreddin Türbesi'nin yukarıda anılan kitabesi için düşünülen ve başta Fuad Köprülü ve diğerlerinin kabul ettikleri 683(1285) tarihi doğru ise, bu tarih Kırşehir'den Akşehir'e göçenlerin burada pirleri için bir makam inşa ettikleri tarih olmalıdır. Kırşehir ve çevresinden Akşehir ve Sivrihisar gibi uç bölgelere yerleşen Ahi ve Türkmenler buralarda Pirleri olan Hace Nasîrü'd-din hakkında anekdotlar, menkabeler anlatmışlar ve bu anlatımlardan, şen, şakrak, zeki nüktedan, mütefekkir, şakacı, mizahçı, muzip, düşündürücü ve problem çözücü bir tip olan, Anadolu'nun Cuha'sı ortaya çıkmıştır. Bu ilk dönemlerde (XIII- XV. yy) henüz Ahi Evren tabiri de ortaya çıkmış değildi. Çünkü Hace Nasırü'd-din Mahmud hakkındaki yılan ve ejder(Evren) menkabeleri üretildikten sonra Ahi Hace Nasırü'd-din'e, Ahi Evren denilir olmuştur ki, bu da XV. yüzyıl ortalarından sonra başlamıştır.

[743] Başbakanlık Arşivi İrade-i Meclis-i Valâ Kataloğu, nr. 9727. Bkz. Burada Levha, IX.

SONUÇ

İ. Hami Danişmend Nasreddin Hoca'nın esas adının Nasîrü'd-din Mahmud olduğunu bunun da Kastamonu ve çevresinde kurulan Çoban oğulları Devleti Emiri Muzafferü'd-din Alp-yürek'in oğlu olan Nasıru'd-din Mahmud olduğu tezini ortaya atmıştır[744]. Bu zat iyi bilinen tanınan âlim ve fazıl bir kişidir. Acaba Rahmetli İ. Hami Bey, Ahi Evren Hace Nasırü'd-din Mahmud'un *"Letaif-i Hikmet"* ve *"Letaif-i Giyasiyye"* adlı eserlerinden birini veya her ikisini görüp de bu eserlerdeki hikâye ve mesellerle Nasreddin Hoca Latifeleri arasındaki benzerlikleri ve ayniliği görerek mi böyle bir kanaatı izhar etti bilemiyorum.

Görülen şu ki, bu güne kadar pek çok araştırmacılar ve hatta amatör kalemlerden her kim Nasru'd-din adını taşıyan bir mezar taşı veya bir kitabe bulmuş ise Nasreddin Hoca'yı keşfettiği iddiasında bulunmuştur. Burada bu iddia ve münakaşaların içine girmeye gerek görmedim. Bir takım tahmin ve zanların ışığında Nasreddin Hoca'ya doğum ve ölüm tarihi belirleme yönündeki çalışmaları, bir takım çırpınışlar olarak gördüm. Oysa Nasreddin Hoca veya Anadolu'nun Cuha'sı Mevlânâ Celâlü'din-i Rumî'nın *Mesnevî*'sinde ve diğer eserlerinde, Eflakî'nin *Menakibu'l-arifin*'inde, Sadru'd-din Konevî'nin *"Mektublar"*ında adı anılan ve el-yaması eserler ihtiva eden kütüphanelerde muhtelif eserleri bulunan bir kişi olarak karşımızda durmakta imiş. Ben de doğrusu bunu geç fark ettim. Bundan sonra bu alanda yapılacak çok şeylerin bulunduğunu görüyorum. Bu işler, bir kişinin gücünü çok aşan işlerdir. Şimdilik benden bu kadar diyorum.

---

[744] *Akşehri Tarihi*, s.733-738; *Büyük Nasreddin Hoca (önsöz)*, s.6-7.

Bu çalışmada daha çok Anadolu Selçukluları devrinin sosyal ve kültürel olaylarına -bu güne kadar hiç düşünülmeyen ve başvurulmayan bir metodla- nüfuz edilmeye çalışıldı. Bu metod farklılığı hem yeni kaynaklar kullanımı ve hem bilinen kaynakların -tabir caiz ise- satır aralarındaki manaya nüfuz etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi konular teksifî bir biçimde ele alınmıştır. Bu alanda sürdürülecek yeni çalışmalar ile konuların detaylarına girilecek ve yeni boyutların keşfedileceğine inanıyorum. Böylece Selçuklular döneminde Anadolu'daki fikrî, edebî ve kültürel çevreler daha iyi tanınacak ve bunların yarattıkları sosyal ve siyasî ortam daha netleşecektir. Anadolu'nun kültürel ve fikrî temelleri ve ma'nevî dinamiklerini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirme imkânı hâsıl olacaktır. *"Ben ve hocam Türkiye Selçukluları dönemine ait bütün malzemeleri kullandık. Bu alanda yapılacak bir şey kalmamıştır"*. diyen kurum tarihçisinin bu kaziyesine tam olarak inanılmış gibi bir görünüm var. Ben de: *"Çok az şey yapılmış, daha yapılacak çok şey var"* diyorum.

Şunu da iyi biliyorum: Bazı çevreler bana diyecekler ki, *"Sen de Hace Nasıru'd-din Mahmud el- Hoyî adında bir zatı ve beş-on eserini buldun, önce bu şahsın Ahi Teşkilâtı'nın piri Ahi Evren Hace Nasırü'd-din Mahmud olduğunu söyledin. Şimdi de aynı şahsın Letaif sahibi Nasreddin Hoca olduğunu söylüyorsun."* Fakat bu sözü söyleyenlerin -benim ulaştığım kaynaklara ulaşırlarsa, bir de Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da teşekkül eden kültürel ortamı ve kültürel çevreleri tanırlarsa- peşiman ve mahcup olacaklarını da biliyorum. Kaldı ki, benim yaptığım iş sadece bir isim ve birkaç eser ortaya çıkarmaktan ibaret değildir. Bir ömürdür sürdürdüğüm çalışmalar sonunda Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din Mahmud'un gerçek kişiliğini, hayatını, çevresini ve 25'den fazla eserini ve çevresindeki bazı kişilerin birtakım eserlerini ortaya çıkarmış bulunuyorum. Şimdi de bu zatın Nasreddin Hoca ve Molla Nasreddin diye ünlenen, Anadolu'nun Cuhası olarak da anılan kişi olduğunu tesbit etmiş olduğumu iddia ediyorum. Bu iddiamın da en kuvvetli kaynağı ve mesnedi Mevlânâ Celâlü'd-din- Rumî'nin *"Mesnevî"*si ve *"Divan-i kebir"*dir *Mesnevî*'deki bu konu ile ilgili haberleri sunarken de bunun delillerini gösterdim. Fakat burada asıl önemli olan Hace Nasîrü'd-din'in (Ahi Evren) hayatı ve çevresinin aydınlanması ile birlikte Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da büyük bir fikir ve aksiyon adamı olan Nasred-

din Hoca'nın gerçek kimliğinin ve onun etrafında oluşan Anadolu orijinli kültürel aktivitenin fikrî ve siyasî boyutlarının ortaya çıkmasıdır. Buna bağlı olarak Türkiye Selçukluları devrinin birçok sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik olayları da aydınlanmış olmaktadır.

Bu dönemde Anadolu'da te'lif edilmiş olan bunca eser gün yüzüne çıkmış bulunuyor. Başta Mevlânâ'nın *"Mesnevî"*si ve diğer eserleri olmak üzere ilk devir Mevlevî yazarların eserlerinde Türkiye Selçukluları devrinin sosyal, siyâsî ve kültürel olayları ile ilgili ne kadar çok bilgiler bulunduğunu da bu vesile ile ortaya çıkarmış ve göstermiş oluyorum. Tarihçiler ve sosyologlar, Mevlânâ'nın ve çevresindekilerin ve Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in eserlerine vakıf olduktan sonra Türkiye Selçukluları dönemi ile ilgili olarak bu dönemde kaleme alınan eserlerin ve belgelerin satır aralarındaki bilgilere ulaşılabildiğini göreceklerdir. Türkiye Selçukluları döneminde Türkmen çevrelerin yetiştirdiği güçlü ve sevimli bir kahraman olan Nasreddin Hoca'nın gerçek kişiliğinin tesbiti de bu keşiflerden biridir. Kendini âlim sananlardan bazılarının onu hayali bir şahsiyet olarak görmeye çalışmalarına rağmen.

Vaktiyle şimdi merhum olmuş bir ağabeyim bir Türkoloji kongresi esnasında iki arkadaşı ile birlikte yanıma gelerek bana bir öğütte bulundu. Bu muhterem zat şöyle diyordu: *"Ben senin Ahi Evren Nasîrü'd-din ile ilgili yazılarını okudum. Bu günde bir bildirini dinledim. Öyle görüyorum ki, Osmanlı ulması Hz. Mevlânâ ile Ahi Evren arasındaki muhalefeti biliyorlardı. Fakat bu iki mübarek zat arasında cereyan eden, senin anlattığın o hoş olmayan hadiselerin halktan ve efkâr-ı umumiyeden gizli kalmasını ve onlar arasında geçen mücadele ile ilgilenmemeleri için bunu örtmeye çalıştılar. Sen ise bunun aksini yapıyorsun. Üzeri küllenmiş olan hadisatın üstünü açıyorsun. Gönlüm buna razı gelmiyor. Bir vebal altındasın. Bu işin üstüne düşmeni tavsiye etmiyorum"* Ben de bu muhterem ağabeyime o zaman şunu söyledim: *"Benim de Ahi Evren, Baba İlyas-i Horasani ve daha başkalarının merdud, mazlum, ebter, aşağılanmış olarak kalmalarına gönlüm razı olmuyor. Bu zevatın ilmî ve fikrî miraslarından mahrum kalınmasını milletimiz için bir kayıp olarak düşünüyorum. Keşke Ahi Evren ve diğerlerinin eserleri de Mevlânâ'nın Mesnevî'si kadar okunsaydı. Okunsaydı Anadolu'nun ilmî ve fikrî gücü daha yüksek ve daha renkli olurdu. Anadolu'da fikir ve sanat alanındaki gelişmeler daha farklı olacaktı. Şimdi bizler de o devrin tarihine daha objektif bakma ve görme imkânı bulmuş olacaktık."*

Bu gün de diyorum ki Ahi Evren Hace Nasîrü'd-din'in bunca değerli eserleri ile birlikte tarihin karanlıklarında kalması Türk-İslâm tefekkürü açısından büyük bir kayıp olmuştur. Bu kayıbı telafi etmenin zamanı gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahi Evren, Hace Nasîrü'd-din Mahmud el-Hoyî, *Ağaz u Encam*, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi (H. Çelebi Kısmı), nr.1184.

— *Ahlâk-i Nasirî*, Neşr. M. Minovi ve A.Rıza Hayderî, Tehran 1364.

— *Goşayiş-nâme*, Ayasofya(Süleymaniye) Kütüphanesi, nr. 4819,

— *Letaif-i Giyasiyye*, Edirne Selimiye ktp. nr.1298; Mevlânâ Müzesi Ktp. 1727.

— *Letaif-i Hikmet*, Neşr. Gulam Hüseyin Yusufî, Tahran 1340.

— *Medh-i fakr u zemm-i dunya*,Fatih(Süleymaniye) Ktp. Nr. 5426.

— *Menahiç-i seyfî*, Halet Ef. İlâvesi(Süleymaniye) Ktp. nr. 92; Bursa Hüseyin Çelebi Ktp. nr. 1184.

— *Metaliü'l- iman*, Halet Ef. İlavesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92;Konya Yusufağa Ktp. nr. 4866.

— *Murşidü'l-kifaye*, Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426.

— *Tabsiratü'l-mubtadi ve tezkiretü'l-muntahi*, Halet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92; Nuruosmaniye Ktp. nr. 2286.

— *Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Terc. Mikail Bayram, Ankara 1995.

— *Yezdan Şınaht*, Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. nr. 4819.

— *Mükâtebât*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412.ve 2349.

Ahmet Remzi, *Tekmiletü't-tarika ve ta'rifetü'l-hakika*, İstanbul Belediye Ktp. (Osman Ergin bölümü) nr. 88 ve 327, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr.5909'daki nüshalar.

Akpınar, Turgut, "Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 109, Ocak 1993, s. 42.

Aksarayi, Kerimü'd-din, *Müsameretü'l-ahbar*, Neşr. O. Turan, Ankara 1944.

Alaeddin Muhammed el-Buharî, *Faslu'l-hitab*, Özel arşivimdeki Nüshası.

Âlî Gelibolulu Mustafa, *Künhü'l-ahbar*, İstanbul 1277, I-V.

Arık, F. Şamil, "Selçuklu Devletinde Müsadere", *Birinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1986, I.

Ateş, Ahmet, "Hicri VI-VIII(XII-XIV). Asırlarda Anadolu'da Te'lif Edilen Farsça Eserler, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII,İstanbul 1945.

---- "Konya Kütüphanelerinde Bazı Mühim Yazmalar", *Belleten*, XVI Ankara 1952.

---- "Türkiye Kütüphanelerinde Mühim Yazmalar", *Tarih Vesikaları*, I, İstanbul 1955.

---- Muhyi'd-din, *İslam Ansiklopedisi*, V. İstanbul 1962

Aşık Paşa-zade, *Tarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1332.

Ayni, Bedru'd-din, *İkdü'l-Cuman*, Neşr. M. Emin, Kahire 1407/1987, I-IV.

Bahaü'd-din Veled, *Maarif*, Neşr. Furuzanfer, Tahran 1352,I-II.

Bağdadlı, İsmail Paşa, Hediyetü'l- arifin, İstanbul 1951-1955, I-II.

---- Zayl alâ Keşfi'z- zunun, İstanbul 1945-1947, I-II.

Bayan, Muharrem, "Vesikalara göre Nasreddin Hoca", *V. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi, Nasreddin Hoca Seksiyonu Bildiriler*, Ankara 1996.

Bayram, Mikail, " 'Menakibu'l-kudyiyye'nin neşri Hakkında", *Kelime Dergisi*, Sayı: 2, Konya Temmuz 1986.

---- "Anadolu Selçukluları Dönemi Tababeti ile İlgili Bazı Notlar",*Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1998, IV.

---- "Babailer İsyanı ve Ahi Evren ile İlgisi", *Diyanet Dergisi*, sayı: XVII/2, Ankara 1979.

---- "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti" *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1988, II.

---- "Sultan Fatih'de Ahi Evren ve Sadru'd-din Konevî Hayranlığı", *Hareket Dergisi*, Sayı: 23. İstanbul 1982.

---- "İbn Sina ve Ahi Evren", *İbn Sina'ya Armağan*, Ankara1984.

---- *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003.

---- "Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri", *Türk Kültürü*, Sayı: 191, Ankara 1978.

---- *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.

Hace Nasîrüddin Muhammed et-Tusî'nin İntihalciliği, *S.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20. Konya 2005.

---- *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum*, Konya 1994.

---- "Selçuklular Zamanında Tokat ve Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987.

---- *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Evhadiye Hareketi*, Konya 2001.

---- *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001.

---- "Babaîler İsyanı' Üzerine", *Hareket Dergisi*, Sayı: 23, Mart 1981.

---- "Ahi Evren-Mevlânâ İhtilâfının Mahiyeti ve Boyutları", *Kelime Dergisi*, Sayı: 4, Konya Eylül 1986.

---- "Konevî ile Ahi Evren'in Mektuplaşması", *S. Ü. Fen-Ed. Fak. Dergisi*, Sayı. 2. Konya 1983.

---- "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yöreler Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1994, Yıl: 1, sayı: 1.

Bedrü'd-din el-Aynî, *İkdü'l-cuman*, Neşr. M. M.Emin Kahire 1407/1987, I-IV.

Blochet, E, *Cataloque des Manuscrits Persans de la Bibliothique Nationele*, Paris 1905-12, I-IV.

Boratav, Pertev Naili, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayını, Ankara 1996.

Bravne, Edward, *A History of Persian Literature*, Cambrice 1951, I-III.

Brockelmann, Carl. *Geshichte der Arabishen Litteratur*, Leiden 1943-1949, I-II.

Brockelmann, C. *Supplementbant*, Leiden 1937-1942, I-III.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342, I-III.

Cami, Abdurrahman, *Nafahatü'l-Üns*, Terc. L. Çelebi, İstanbul 1279.

Ceren, Abdullah, "Ahilikle İlgili Eserlerin Yazarları", *Ahilik Yolu*, Sayı: 116, Ekim 1995.

Cevdet, Muallim, *Zeyl 'alâ fasli'l-ahiyyati'l-fityan li Ibn Battut*, İstanbul 1351/1932.

Claude, Cahen, "Sur les Traces des Premlers Akhis", *Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953.

Clauson, Sir Gerard, *An Etimological Dictionâry of Pre-Thirteenth-CenturyTurkish*, Oxford 1972.

Cüveyni, Ata Melik Alâü'd-din, *Tarih-i Cihan-güşay*, Tehran 1370, I-III

Dânişpeju, M. Takiy, "Du Menba' Beray-ı Fütüvvet", *Rahnuma-yı Kitab*, Tehran 1352, Şumare,7-9.

Dede Korkut, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Neşr. Muharrem Ergin, İstanbul 1971.

Ebu Nasr, Abdullah b.Ali es-Serrac, *Kitabu'l-Luma'fi't-Tasavvuf*, Neşr.R. Nieholson, Leyden 1914.

Eflaki, Ahmed, *Ariflerin Menkibeleri*, Terc.T. Yazıcı, I-II, İstanbul 1973.

Eflakî, Ahmed, *Menakibu'l-arifin*, Neşr. T. Yazıcı, I-II, Ankara 1959-61.

el- Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-Buldan*, I-V, Beyrut 1957-68.

El- Kıftî, Cemaleddin, *İhbârü'l-ulama bi ahbâri'l-hukamâ*, Mısır 1326.

El-Gazzî, Şihabeddin, Ahmed, Tahziru's-salik mine'l-vukûi'l-mehalik,Konya Yusufağa Ktp., nr. 5471.

Elvan Çelebi, *Menakibü'l-kudsiyye*, Neşr. İ. Erunsal-A. Y. Ocak, İstanbul 1984.

Elvan Çelebi, *Menakıbü'l-Kudsiyye*, Mevlânâ Müzesi Ktb., nr.4937.

Ergin, Osman, "Sadreddin Konevî ve Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1958.

Esterabadi, Azizü'd-Din, *Bezm u Rezm*, İstanbul, 1928.

Evhadü'd-din, Bkz. Kirmanî.

Fahru'd-din-i Razî, Mi'rac-nâme, Neşr. Mehdi Beyânî, Tehran 1331.

Firdevsi-i Rumî, *Velâyet-nâme*, Hacıbektaş İlçe Halk Ktp. nr. 200

Firdevsî-i Rûmî, *Velâyet-nâme*, Neşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958.

Furuzan-fer, Bediü'z-zaman, *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani Mukaddimesi*, Tahran 1969.

—— *Meahiz-i Kasas u Temsilat-i Mesnevi*, Tehran 1362.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr*, , İstanbul 1277, I-V .

Gölpınarlı Abdulbaki, *Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları Katalogu*, Ankara 1967-72, I-III.

—— *"Divan-ı kebir" den Güldeste*, İstanbul 1958.

—— "İslam ve Türk İllerinde Fütuvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul 1949-1950.

—— *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1963.

Gülşehri, Ahmed, *Mantıkü't-tayr*, Neşr.A. Sırrı Levent, Ankara 1957.

—— *Felekname*, Terc. S. Kocatürk, Ankara, 1982.

Hace Nasîrü'd-din-i Tusî, *Ahlak-i Nasirî*, Neşr. Mücteba Minovi ve Ali Rıza Hayderî, Tahran 1364.

Hace Nasîrü'd-din Mahmud: Bkz. Ahi Evren

Hatib-i Farisi, *Menakıb-ı Cemalü'd-din-i Savi*, Neşr. T. Yazıcı, Ankara 1999.

Hoca Sa'dü'd-dîn, *Tacü't-tevarih*, İstanbul 127, I-II.

Hucviri, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcub*, Neşr.V. Jokofsky, Tehran 1339.

Hüsamüd-din Çelebi, *İlmü'l-Meşayih*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr.224.

Hüseyin, Hüsamü'd-dîn, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1329-1332, I-III.

Ibn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi Umuri'l alâiyye*(Tıpkıbasım), Neşr: A. S. Erzi, Ankara 1956.

Ibnü'l-Enceb, *el-Camiü'l-Muhtasar*, IX, Neşr: M. Cevat, Bağdat 1937.

İbn Batuta, *Rihle*, Beyrut 1384/1964.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut(Tarihsiz).

İbn Ebi'l Useybia, *Uyunu'l enba fi tabakati'l-etibba*, Mısır 1299/1988, I-II.

İbnü'l-Arabî, Muhyi'd-din, *el-Futuhatü'l-mekkiye*, Kahire 1923, I-IV.

——, *Resailu İbni'l-Arabi*, Beyrut 1361.

İbnü'l-Cezvi, *Telbisu İblis*, Beyrut (Tarihsiz).

İbnü's-Serrac, Muhammed b. Ali ed-Dimaşkî, *Tüffahü'l-Ervah*, ABD. Princeton Univercity Library Gift of Robert Garrett, nr. 97

—— *Teşvikü'l-ervah ve'l-kulub*, Amca-zade Hüseyin Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 272,

İkbal, Muhammed, *Seyr-i Felsefe der İran*, Terc. A. H. Aryanpur, Tahran, 1354.

Kadı Ahmed, Nigidi, *el-Veledü's-Sefik*, Fatih (Süleymaniye) Kütüphanesi, Nr.4518.

Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katalogu*, İstanbul 1961.

— *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Katalogu*, I-II, İstanbul 1961.

Katip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1286.

Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, Neşr. Ş. Yaltkaya- R. Bilge, İstanbul 1941-43, I-II.

Kaymaz, Nejat, *Pervane Muinü'd-din Süleyman*, Ankara 1970.

Kazvinî, Zekerya b. Muhammed, *Asarü'l-bilâd*, Beyrut 1389/1956.

Keklik, Nihat, *Muhyi'd-din İbnü'l-Arabi*, İstanbul 1966.

— *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan*, İstanbul 1957.

Kerbelâî, Huseyn, *Ravzatü'l-Cinan Beyan-ı Mekabirü'l-Meşayih*, Tehran 1949.

Kirmanî, Evhadü'd-din, *Fevaid*, Ayasofya (Süleymaniye), nr.2910.

Konevî, Ebu Bekr b.el-Zeki, *Ravzatü'l-Küttab ve Hadikatü'l-Elbab*, Neşr. Ali Sevim, Ankara 1972.

Konevî, Sadreddin, *Nefahatü'l- İlâhiyye*, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 1633.

— *Miftahu gaybi'l-cem'i ve'l-vucûd*, Konya Yusufağa Ktp. nr. 5612.

— *Mükâtebât*, Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. nr.2358, 2412, 2349.

— Vasiyyet, *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1958, II.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Akşehir Tarihi*, İstanbul 1945.

— *Konya Tarihi*, Konya 1964.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966.

— "Anadolu Beyliklerine Dair Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul, 1928.

— *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972.

— *Nasreddin Hoca (Başlangıç)*, İstanbul 1918.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, Dâstân-i Cenab-i Mevlânâ, Neşr.Emine Yaniterzi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, Konya 2005.

Mehdi Akasi, *Tarih-i Hoy*, Tebriz 1350.

Latifi,Kastamonulu, Tezkire, İstanbul 1914.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, İstanbul 1308-1311,I-IV.

Mevlânâ Celâleddin-Rumî, *Divan*, Terc. A. Gölpınarlı, istanbul 1974.

— *Mektuplar*, Terc.A. Gölpınarlı İstanbul 1963.

— *Kulliyât-i Şems-i Tebrizî ya "Divan-ı kebir"*, Neşr. B Furuzan-fer, Tehran 1336-1338, I-III.

— *Fihi ma Fih*, Neşr. B. Euruzanfer, Tehran 1369.

— *Fihi Ma Fih*, Terc. A. Gölpınarlı İstanbul 1959

— *Mektubât-ı Celalü'd-din-i Rumi*, Neşr. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1937.

— *Mesnevî*, I-VI, Neşr, R. A. Nicholson, Leiden 1933.

Modarris Razavî, *Ahvâl u âsâr-i Haca Naşîrü'd-Dîn-i Tûsî*, Tahran 1334.

Moşar Hanbaba, *Fihrist-i Kitabha-yi çapi-i Farsi*, Tahran 1349, I-II.

Muhammed Rıza, el-Konevî, *es-Sufiyetü'l-Kalenderiyye ve Tarihuha*, Beyrut 1423/2002.

Muhammed Sivasî, *Menakib-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî*, Neşr. B. Furuzan-fer Tahran 1969.

Muhyi'd-din, Gelibolulu, *Tercüme-i Menakib-i Evhadü'd-din-i Kirmanî*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016.

Murtaza Mutahhari, *Hidemat-ı Mütekabil-i İslâm ve İran*, Tehran 1366.

Musta'mili, Ebu İbrahim İsmail b. Muhammed, *Şerhu't-Taarruf li mezhebi ehl't-tasavvuf*, Konya Yusufağa Ktp. nr. 5467.

Mûsavî, Mahdî es-Sayid Hasan, *Zayl-i Kaşfu'z-Zunûn*, Tahran 1967.

Münzevi, Ahmed, *Fihrist-i Nüshaha-yi Hatti-i Farsi*, Tahran 1344, I-II.

Müstevfi, Hamdullah-i Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, Neşr.Abu'l-Hüseyn Nevaî, Tehran 1364.

Nasirü'd-dîn Vâiz, *Fütuvvet-nâme*, Neşr. F. Taeschner, Leibzig, 1944.

Necmüddin-i Daye, *Mirsadü'1-ibâd*, Neşr. M.Emin Riyâhî ,Tahran 1366.

Nefisî, Said,*Târîh-i Nazm u nasr der iran ve der zeban-ı farisî*, Tahran 1344, I-II.

Neşrî, Mehmed Ef, *Kitab-i Cihan-nüma*, Neşr. F. Taeschner, Leipzig, 1951-53, I-II

Ocak, A. Y. "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel bir Bakış" *Cem Dergisi*, Sayı: 60, Kasım 1996.

Oruç Beg, Oruç Beğ Tarihi, Neşr. Atsız, İstanbul 1972.

Önder, Mehmet, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1996.

Reşidü'd-din, Fazlullah-i Hemedanî, *Camiü't-tevarih*, Neşr. M.Ruşen ve M. Musevî, Tehran 1373, I-IV.

Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts İn the British Museum*, Oxford 1966,I-III.

Riyahi, M. Emin, "Turbet-i Şems-i Tebrizî Kucast", *İttilaat*, Şumare: 22144, Tehran-İsfend 1379/2001.

---- *Tarih-i Hoy*, İnfişât-ı Tus, Tehran 1372.

Ruben, Walter, "Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri", *Belleten*, XI, Ankara 1947.

Sadru'd-din Konevî, *Mükâtebât*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412.ve 2349.

Sami, Şemsü"d-din, *Kamusu'l-alam*, İstanbul 1316, I-VI.

Seyyid Burhanü'd-din, Muhakkik-i Tirmidi, *Maarif*, Neşr. B. Furuzan-fer, Tehran 1339.

Sipahsalar, Ahmet Feridun, *Menakib-ı Hz. Hüdevandigâr*, Terc.Midhat Buhari, İstanbul 1331.

Sultan Veled, *Divan*, Neşr. F.N. Uzluk, Ankara 1941.

---- *İbtida-nâme Tercümesi*, Terc. A. Gölpınarlı, Ankara 1976.

---- *Veled-nâme*, Neşr. C. Humaî, Tahran 1316.

Sümer, Faruk, *Safavî Devletinin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

Şems-i Tebrizî, *Makalat*, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 2144.

—— *Konuşmalar*, Terc.Nuri Gencosman, İstanbul 1974, I-II.

—— *Makalat*, Neşr. M.Ali Muvahhid, Tehran 1369, I-II.

Tebrizî, Muhammed Ali, *Reyhânatü'l-Edeb*, Tehran 1335-1343, I-VI.

Taeschner, Franz, "İslâm Ortaçağında Fütuvva" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, İstanbul 1953-1955.

—— *Studien İslâmica*, IV, (1934)

—— "İslâm Ortaçağında Futuvva", *İktisat Fak. Mec.* XV, İstanbul 1955.

—— *Gülscheris Mesnevi auf Achi Evren den Heiligen von Kırschehir Und Patron der Turkischen Zunfte*, Wiesbaden 1955.

Talu, Ercumend Ekrem, *Büyük Nasreddin Hoca*, İstanbul 1954.

Tarım, Cevat Hakkı, *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kırşehir 1938.

—— *Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, İstanbul 1948.

Taşköprü-zade, *Şakayık-ı nu'maniye*, Neşr. A. Suphi Fırat, İstanbul 1985.

Tecer, A. Kutsî, *Nasreddin Hoca*, İA, IX, İstanbul 1970.

Temir, Ahmet, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nureddin Vakfiyesi*, Ankara 1959.

Turan, Osman. "Keykavus II", İA, IV.

—— *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958.

—— "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak, Fustatu'l-Adale", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953.

—— *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

Ulu Arif Çelebi, *Rubailer*, Neşr. F. N. Uzluk, İstanbul 1949.

Uzluk, F. Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958.

Ülken H. Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 1932-34. I-II.

Ünsî, *Şah-name*, Neşr. M. Koman ve F. Uğur, Konya 1942.

Ünver, A. Süheyl, *Selçuklu Tababeti*, Ankara 1940.

Vahidî, Abdu'l-vahid Çelebi, *Menakib-i Hace-i Cihan ve Netice-i Can*, Konya Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma eserler kolleksiyonundaki nüshası.

Varlık, Mustafa, *Germiyan Oğulları*, Ankara 1974.

Veled Çelebi, *Letaif-i Hoca Nasreddin*, Neşr. M. Arslan- B. Paçacı, Sivas 1996.

Yakut, el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldan*, Beyrut 1957/1968, I-V.

Yaltkaya, Şerefüddin, Selçuklular Devrinde Mezahib,*Türkiyat Mec.* İstanbul 1925, I.

Yazıcı, Tahsin, "Abu Sa'îd Abî'l-Hayr'in Çihil Makâmı", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1959, I.

Yunus Emre, *Divan* Neşr. F. Kadri Timurtaş, Ankara 1989.

Zehebî, el- Hafız Şemsuddin, *Devlatü'l-islâm*, , Mısır 1974, I-II.

— *Tarihu'l-islâm* ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm, Beyrut 1419.
Zerdüşt, *Avesta*, Tehran 1379, I-II.
Zirikli, Hayru'd-din, *el- A'lâm*, Beyrut 1980, I-VIII.

BELLİ BİR YAZARI OLMAYAN ESERLER

Ahi Evren Nasîrü'd-din Vakfiyesi, Kırşehir Turizm Derneğindeki nüshası
Başbakanlık Arşivi, İrade-i Meclis-i Vala Kataloğu, nr. 9727.
Çahardeh Risale, Neşr. Seyyid M.Bakır-i Sebzvarî, Tehran 1340.
Filologika IX, *Der islam*, 1938, XXV.
Hikâyat-i Irakiyyan, Karaman İl Halk Ktp. nr. 2.
Konya Şer'iyye Sicilleri, nr. 20, 31,
Keramat-ı Ahi Evren, Neşr. F. Taeshner, Hanburg 1930,
Kırşehir Turizm Derneğinde 3, 4,7,10,11,16 nolu *Ahi Şecere-nâmeleri.*
Kitabü'l-uyuni ve'l-hadaik fi ahbâri'l-hakâyık, Neşr. Umar es-Saidî, Dimaşk 1972-1973, I-II.
Nasreddin Hoca'ya Armağan (yay. Koz, M. Sabri,) İstanbul 1996.
Resailu İhvani's-Safa, Neşr. Betrus el-Bustanî, Beyrut (Tarihsiz), I-IV.
Şükür-Name, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 11955.
Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, I, İstanbul 1943.
Tarih-i Al-i Selçuk, Terc. F. N. Uzluk, Ankara 1952. Aynı eser, Neşr. Nadire Celâli, Tehran 1999.
Yâd-nâma-i Haca Nasîrü'd-Dîn-i Tûsî, (6-12 Hordad 1335) Tahran 1336.

LEVHALAR

Levha, I (Yusufağa Ktp. nr. 4866, Yp. 1a)

كتاب المناهج البيضية

تأليف الشيخ الإمام العالم العامل المحقق

المتورع سيد المشايخ والأبدال مصير الملوك

ابو الحقائق محمد بن الحاج المولى فتح الله أدرجه

وجعل أعلى عليين درجته بفضله الكريم وجوده العامل يا كريم

بسم الخدمة

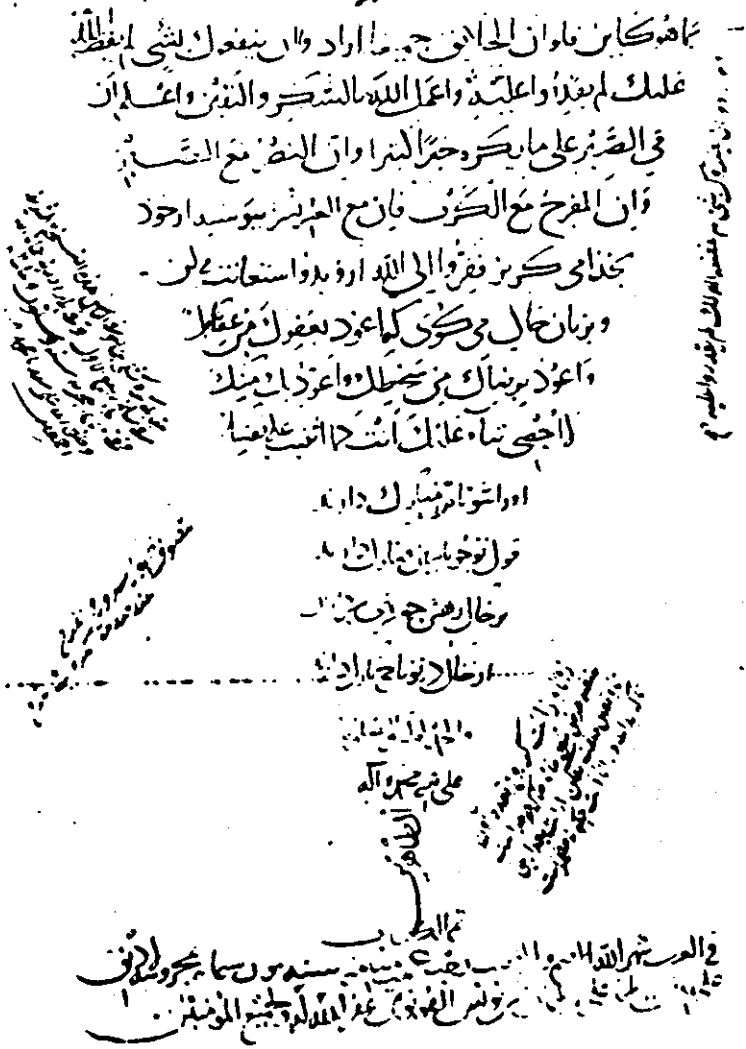
ملك الأعاظم ذو المفاخر والمكارم جامع المحامد والألطاف

ذو الحسب الفاخر منبع المعالي صاحب العز والإقبال

خواجه نامدار صفي الدولة والدين جمال الإسلام ظل الله على الملوك

لازال الإيمان يأوي الجلال ساكناً ويؤي النوال مع من للفضائل

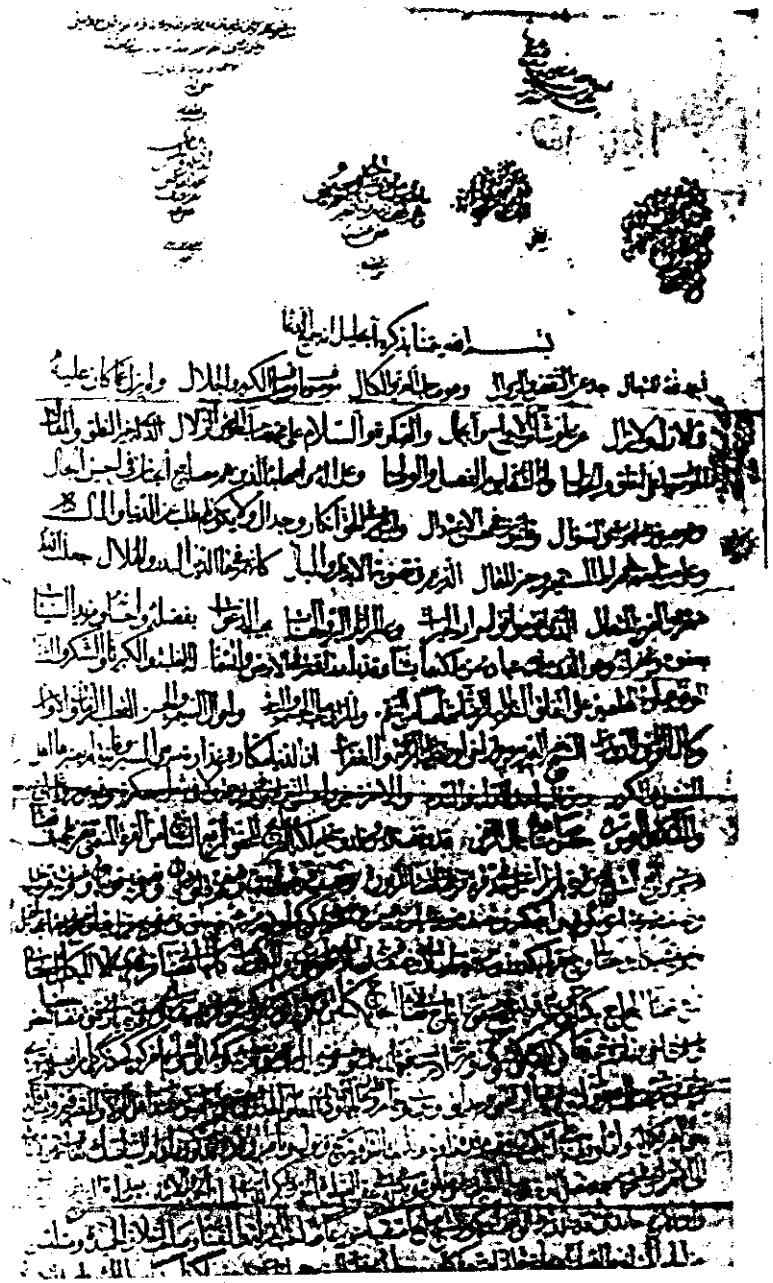
Levha, II. Hâlet Ef. İlâvesi (Süleymaniye) Ktp. nr. 92, yp.1a

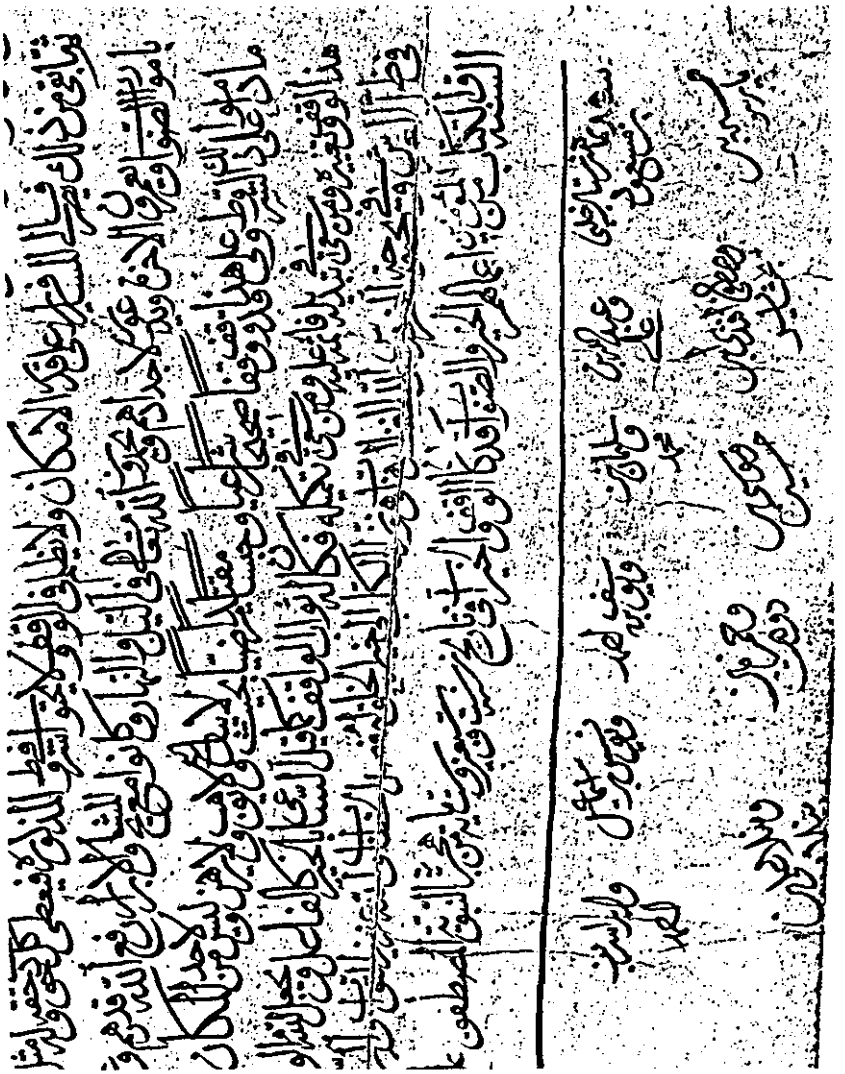
Levha III. Halet Ef. İlavesi (Süleymaniye) Ktp. nr. Yp. 60b

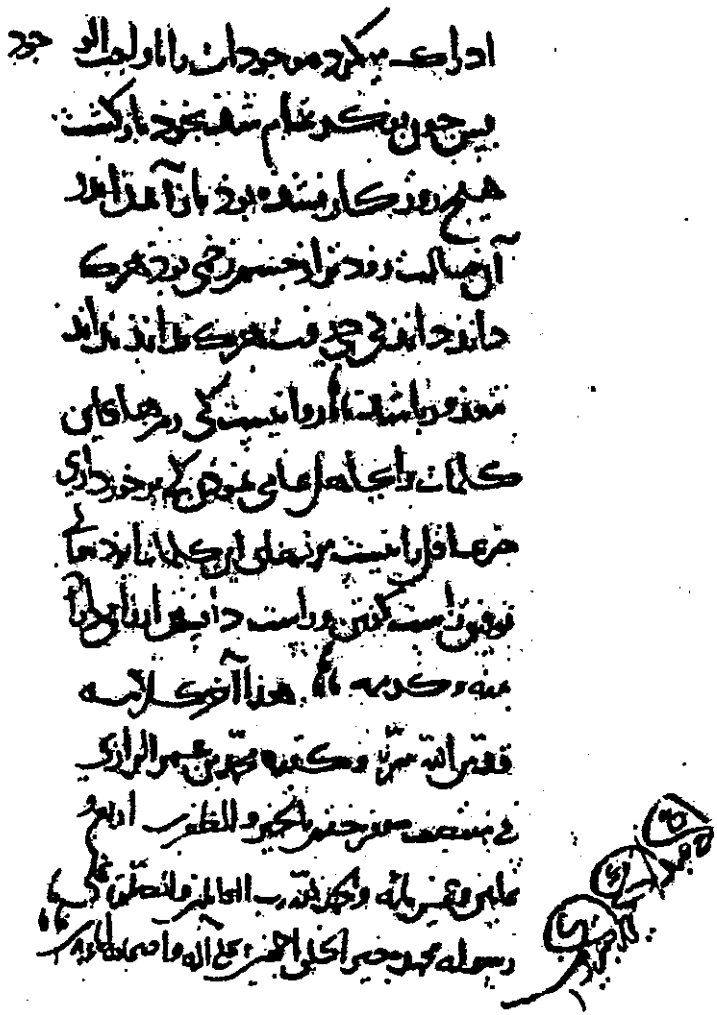
Levha IV, (Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp.111b)
Ahi Evren Nasîrü'd-din'in Sadreddin Konevi'ye yazdığı mektubun suretidir.

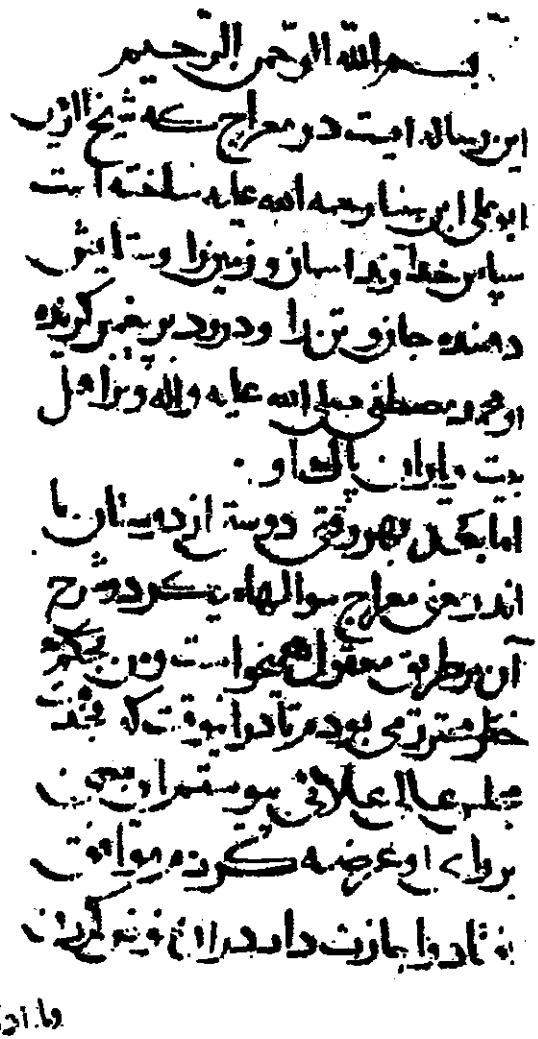
Levha, V. Ahi Evren Vakfiyesinin Başı.

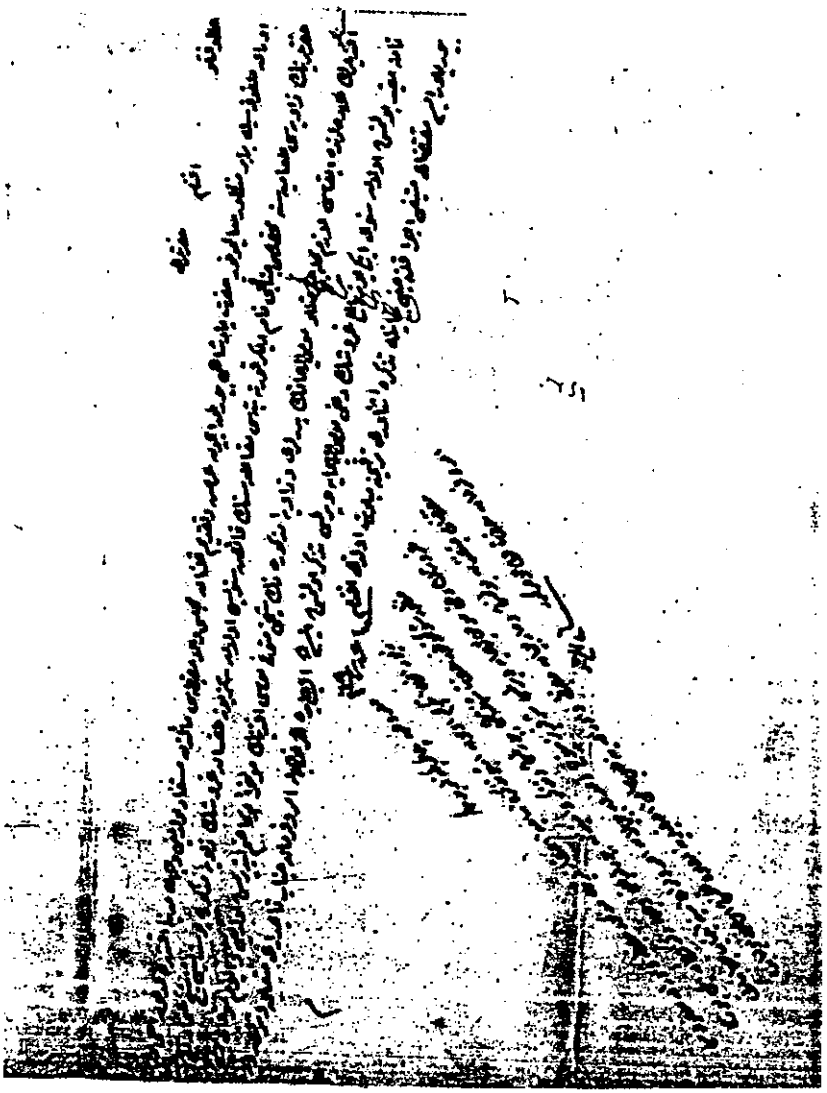
Levha, VI. Ahi Evren Vakfiyesinin Sonu

Levha, VII. Fahrü'd-Din Râzî'nin el yazısı

Levha, VIII. Ahi Evren Hace Nasîrü'd-Din'in el yazısı

Levha IX, İrade-i Meclis-i Valâ Kataloğu nr. 9727
(Ahi Evren'in Akşehir'de medfun bulunduğunu
İfade etmektedir.)